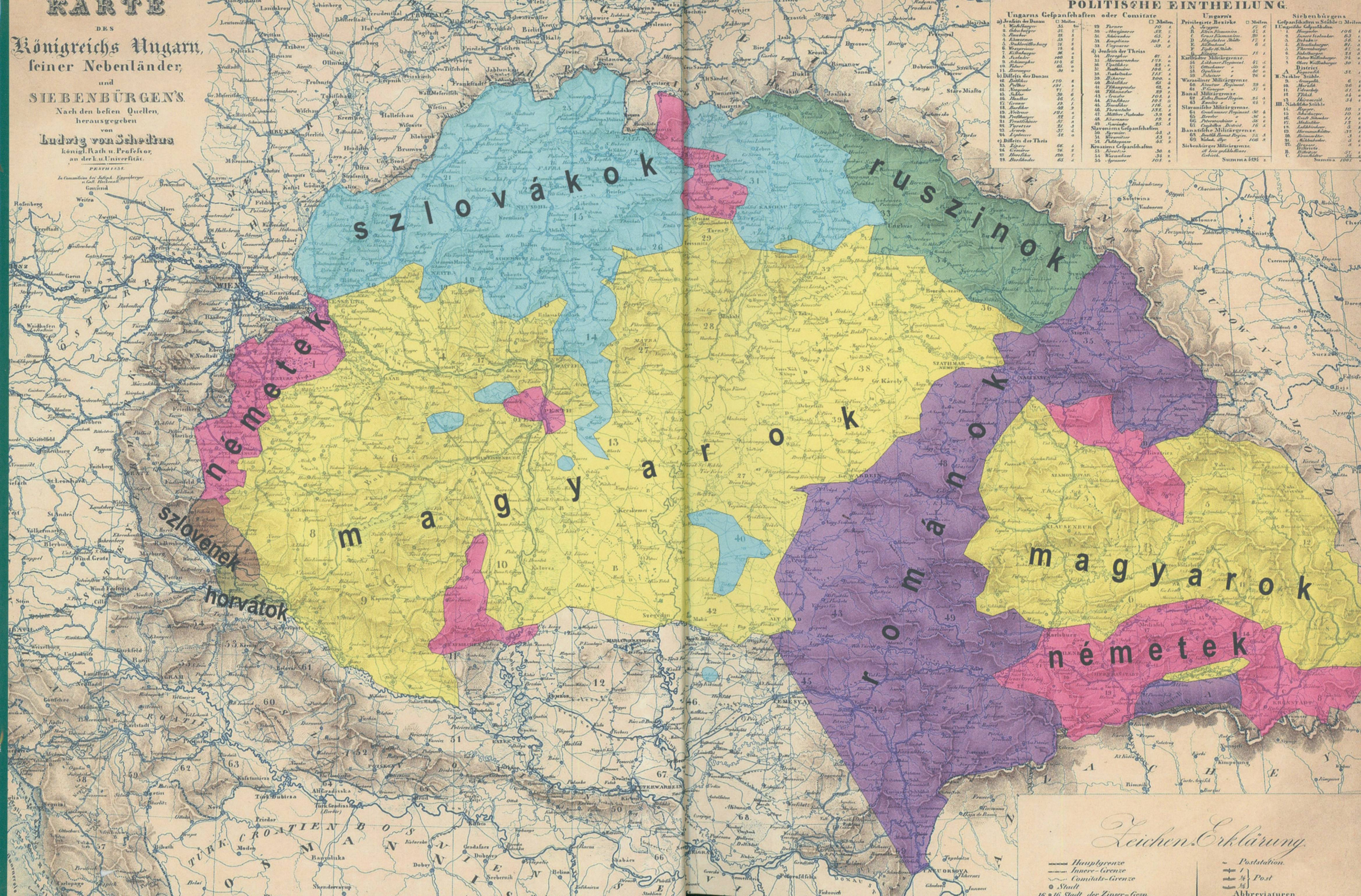
KARTE
DES
Königreichs Ungarn,
seiner Nebenländer,
und
SIEBENBÜRGEN'S.
Nach den besten Quellen,
herausgegeben
von
Ludwig von Schedius,
königl. Rath u. Professor,
an der k. u. Universität.
PESTH 1855.
POLITISCHE EINTHEILUNG.
Ungarns Gespanschaften oder Comitate
Ungarn's Privilegirte Bezirke
Siebenbürgens Gespanschaften u. Stühle
szlovákok
ruszinok
németek
magyarok
románok
magyarok
németek
szlovének
horvátok
Zeichen-Erklärung.
Hauptgrenze
Innere-Grenze
Comitats-Grenze
Stadt
Poststation.
Post
Abbreviaturen

Bármennyire és bármilyen jogosan berzenkedünk Trianon ellen még 100 év múltán is, a párizsi és a későbbi határbizottsági jegyzőkönyveket olvasva ne gondoljuk, hogy ennél semmiképp sem lehetett volna rosszabb. Lehetett volna, és néhány helyen bizony nagyon kis apróságokon múlt. Ha 1919. március 7-én délután, valamikor fél hat után Párizsban, Pichon külügyminiszter irodájában, a Csehszlovák Ügyek Bizottságának ülésén az amerikai Charles Seymour nem makacsolja meg magát, és inkább előbb indult volna vacsorázni, akkor ma majdnem a Vác feletti Naszályon fut a határ, s Romhányt, Hollókőt, a teljes Ipoly-völgyet és a Börzsöny nagy részét is elvesztettük volna. Az se sokkal többön múlt, hogy nem csatolták el a Nagykárolyt Mátészalkán, Vásárosnaményon és Záhonyon át Csappal összekötő vasutat is. A nagy dolgok a párizsi konferencia bizottságaiban dőltek el. Később, a helyi határmegállapító bizottságokban is hasonló viták folytak, de akkor néhány száz méteres, egyes helyeken pár kilométeres változtatás volt a tét.

Határok kőbe vésve

X 381.161

TIMÁR GÁBOR

TRIANON
A TÉRKÉPEKEN

HATÁROK KÖBE VESVE

RUBICON INTÉZET

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 9.
SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001497110
X 381161

A kötetet szerkesztette
RÁCZ ÁRPÁD

Borító és könyvterv
CZEIZEL BALÁZS

A térképeket kartografálta
SEBŐK LÁSZLÓ

Minden jog fenntartva.
Jelen könyvet vagy annak bármely részletét
a Kiadó engedélye nélkül bármilyen formában vagy eszközzel
reprodukálni, tárolni és közölni tilos.

RUBICON
INTÉZET

© Rubicon Intézet Nonprofit Kft., 2025
Felelős kiadó: Szalai Zoltán
ISBN 978-615-6280-27-5

Készült a Pauker Nyomda Kft.-ben
Felelős vezető: Vértes Dániel

– EST. 1991 –
Batthyány Lajos
ALAPÍTVÁNY

A KÖNYV A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL JELENT MEG

TARTALOM

Előszó 9

I. RÉSZ
ÚT TRIANONIG, A NEMZETISÉGI ÁLMOKTÓL A BÉKESZERZŐDÉSIG 11

A Kárpát-medence nemzetiségi képe a 18-19. században 13
Felsejlik Trianon 16
A 19. századi Európa repedezése 19
Az első világháború 22
A központi hatalmak összeomlása - a háború eléri a magyar határt 26
Az első világháború „második félideje" 30
Magyar párhuzamok 44
A megalakuló Magyarország nemzetközi helyzete 47
A békekonferencia 53
A magyar határok kijelölése 54
Határmegállapítás 1919. április elejéig 60
Ausztria színre lép 66
Végső határkorrekciók a Dráva mentén 73
Zárszó az első részhez 74

II. RÉSZ
A SZERZŐDÉSTŐL A HATÁRKÖVEKIG 79

A terepi határkijelölés problémája 82
A trianoni határok térképi megjelenítése 83
A trianoni békeszerződés szerkezete 84
Mi maradt mára a trianoni szerződésből? 86
Magyarország közigazgatási-katonai helyzete a békeszerződés hatálybalépéséig és a béke kezdetén 87
A ratifikációs folyamat és a szerződés hatálybalépése 89
A Millerand-féle kísérőlevél, az Utasítások és a Pótutasítások 91
A határmegállapítás szervezete 95
A határmegállapítás szempontjai a határmegállapító bizottságokban 96
A határmegállapítás magyarországi szervezete 98
A magyar pozíciók a négy irányban és a határmegállapító bizottságok működési rendje 100
A határmegállapítási folyamat jegyzőkönyvei és lépései 104

A MAGYAR-ROMÁN HATÁR 107

A kísérőlevélre hivatkozó határjavaslatok 109
A települési szintű határmegállapítás 113
A települések közti határvonal kijelölése 117
A San Marco-uradalom és a porgányi kenderföldek 119
A „megkettőzött" Nagylak 120
A Battonya-Lőkösháza határszakasz 122
Dénesmajor 123
Újszalonta térsége 123
Kötegyán kettévágott vasútállomása 124
A „kiugrók": Radvány-puszta, Tamási-puszta és a Nagyzomlin 124
Bagamér, a Karuly-erdő és Ömböly 126
A hármas határpontok eltolása 128
A magyar-román határmegállapítás összegzése 134

A MAGYAR-DÉLSZLÁV HATÁR 138

A baranyai és az észak-bácskai kiürítés, 1921. augusztus 138
A határmegállapító bizottság felállása és működése 140
A szakasz: a vissza nem tért Lendva-vidék 141
B szakasz: Magyarország egyetlen területi nyeresége Trianonban 148
C szakasz: Magyarország egyetlen új lakott helye 153
A baranyai háromszög: a „levágott kacsacsőr" 154
A Duna-Tisza köze: Észak-Szabadkát Horgosért? 157
A Tisza-Maros szöge: hogy maradt ez Magyarországon és mekkora lett? 160

A MAGYAR-CSEHSZLOVÁK HATÁR 163

A pozsonyi hídfő - az osztrák hármas határtól a Dunáig 164
A dunai határ 166
Az Ipoly-határ 170
Somoskő és Somoskőújfalu: falvak igen, hegyek nem 180
A brit-japán szövetség felmondása és a szlovákká lett somoskői vár? 186
Salgótarjántól Ózdig: Tajti egyben marad, Susa visszatér 190
A Sajótól a Bódváig: vízválasztó a karsztfennsíkon 192
Hol az ország legészakibb pontja? 196
Kárpátalja: vasút és piacok 199
A csehszlovák hatámegállapítás értékelése 201

A MAGYAR-OSZTRÁK HATÁR 205

A békekonferenciától a magyar kiürítésig 205
A nyugat-magyarországi felkelés és a velencei szerződés 208
IV. Károly hazatérési kísérletei 212
A soproni népszavazás 215
A határmegállapító bizottság munkája: a Pinka-völgy és a falucserék 218
Finomhangolás: az Ilona-akna és az Írott-kő 225
Az osztrák határmegállapítás összegzése 227

MÁS ORSZÁGOK KÖZTI EGYÉB HATÁROK A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG TERÜLETÉN ÉS A TENGERENTÚLI JOGOK KÉRDÉSE 229

A csehszlovák-román határ (Kárpátalja déli határa) 231
A délszláv-román határ (a bánsági határ) 234
A lengyel-csehszlovák határ (Szepes és Árva) 239
Fiume 239
Ada Kaleh 241
Tiencsin 244

Köszönetnyilvánítás 247

Mellékletek 249

Irodalomjegyzék 265

ELŐSZÓ

1920. augusztus elsején, két hónappal a trianoni szerződés aláírása után, de bő egy évvel a hatálybalépése előtt a Magyarországnak ítélt, de délszláv csapatok által megszállt Szomorócon felkelés tört ki, amelyet gyorsan levertek, résztvevőire pedig komoly meghurcoltatás várt a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban, a későbbi Jugoszláviában. Száz évvel később állították a képen látható emlékművet ott, ahol Kerca és Szomoróc között az ideiglenes határ húzódott.

Az emlékmű és a községnek ítélt Communitas Fidelissima cím méltó megemlékezés a történtekről. Ami nekem nagyon furcsa, és szeretném, ha a könyvet elolvasva az olvasónak is az lenne, a kő bal oldalán levő Nagy-Magyarország-térkép. Persze Trianon-emlékmű ez is, és azon a térkép szinte „kötelező". Ne legyen az – nem azért, mert ne gondolnánk rá nosztalgiával, *hanem mert pont emiatt nem értjük meg Szomorócot.*

Nem értjük meg, hogy bár 1918 arról szólt, hogy Nagy-Magyarországnak vége, az új történetnek ezután már az a lényege, hogy hogyan nem lettünk ennél is kisebbek – Szomorócon, Szentistvánlakon, Barátiban, Zajtán, Somoskőn és még jó pár helyen csak 1-2 faluval, másutt, így az Ipoly mentén vagy a Szatmári-síkon akár félmegyényivel.

Ez a trianoni igazságtalanságot jottányival sem teszi kisebbé. A „békeszerződés" ettől még ugyanúgy diktátum marad, hisz területi rendelkezéseibe rendszerszinten nem volt beleszólásunk.

A könyv tehát nem arról szól, hogy miért és mennyire volt igazságtalan Trianon – ezt tudjuk. Nincs benne a Teleki-féle „vörös térkép". Elmondom viszont, hogyan és miért kerültek oda a határkövek, ahol ma vannak, a nagy lépésektől, tehát a világháborútól és a vereségtől Trianonig – egészen a kicsi, néhány kilométeres vagy néhány tíz méteres lépésekig a határmegállapító bizottságokban.

Sokkal többet jelentene az emlékművön egy nemzeti címer, „RENDÜLETLENÜL" felirattal.

« 1. ábra | Emlékkő Kercaszomoron, az egykori magyar-délszláv demarkációs vonalon, az 1920. évi szomorócí felkelés áldozatai tiszteletére. Balra a Nagy-Magyarország-térkép, amelynek nincs sok köze Szomoróchoz

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár
9
SZEGED
9.

I. RÉSZ

ÚT TRIANONIG, A NEMZETISÉGI ÁLMOKTÓL A BÉKESZERZŐDÉSIG

A KÁRPÁT-MEDENCE NEMZETISÉGI KÉPE A 18–19. SZÁZADBAN

A történeti Magyarország területe soha nem volt teljes egészében a magyar etnikum szállásterülete. A középkorban még egyértelmű magyar túlsúly azonban a török időkben megtört; a hódoltság területe elsősorban a korábban főként magyarok által lakott alföldi és délvidéki területekre terjedt ki. A népesség ezeken a vidékeken a törökök kiűzésével járó felszabadító háborúk végére, az 1700-as évek elejére nagyon lecsökkent; részben betelepítésekkel volt pótolható. Így jöttek létre az alföldi szlovák és sváb nyelvszigetek, a soknemzetiségű Bánság. A már nagyon korán, az Árpád-házi királyok idején betelepült szászok mellett a románság is egyre meghatározóbb lett Erdélyben és az azzal határos Partium nagy részén is.

Az az etnikai kép, amelynek legfőbb jellemzői mind a mai napig érvényesek, a 19. század elejére biztosan kialakult. A Kárpát-medence központi és nyugati része, a Nagy- és Kisalföld területe dominánsan magyar nyelvterület volt. Akkor már többségi román tájak által körülvéve szintén színmagyar terület volt és maradt keleten a Székelyföld, bár ekkor még a magyar többség jellemezte Erdély közepét is. A központi magyar vidéket kisebb-nagyobb német és szlovák nyelvszigetek tarkították, előbbiek közül a legjelentősebb a kelet-baranyai és tolnai sváb terület volt. Délen a szerb etnikum szállásterülete már a Duna északi, bácskai partján is megjelent, a Bánság teljesen kevert: a német, magyar, szerb és román nemzetiség mellett szlovákok, bolgárok is éltek itt. Északon a szlovákság és a magyar többség közti nyelvhatár a Kisalföld északi peremén, Nógrád és Gömör közepén, keletebbre Kassa környékén húzódott, ettől keletre a ruszin szállásterület a hegyek lábáig tartott. A Magyarországgal perszonálunióként működő Horvátország horvát többsége egyértelmű, ahogy a Magyarországhoz tartozó Muraközé is. A medence nyugati peremvidékét német ajkú lakosság lakta. Az elsősorban a Kelet-európai-síkság felől bevándorló zsidóság főként az ország északkeleti részén és a fővárosban telepedett le, nyelvileg a század végére többnyire asszimilálódott és az északkeleti magyar nyelvhatárt stabilizálta Kassától Munkácson és Máramarosszigeten át egészen Nagyváradig.

Az első átfogó nemzetiségi térképet 1786-ban Korabinszky János Mátyás készítette el,[1] munkáját közölte 1797-ben datált Magyarország-térképén[2] Robert Townson angol utazó is.[3] A térképet hazánk első geológiai térképeként is számon tartják,[4] témánk számára azonban érdekesebb, hogy azon az etnikumok határvonalait is feltüntette.

[1] Plihál Katalin: *Townson által használt Korabinszky-féle Magyarország-térkép.* In: Rózsa Péter (szerk.): *Robert Townson magyarországi utazásai.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999, 43–46.
[2] Townson, Robert: *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793.* G. G. & J. Robinson, Paternoster-row, London, 1797.
[3] Kökény Andrea: *Robert Townson utazásai Magyarországon.* Aetas, 2013/3, 119–140.
[4] Galambos Csilla: *Townson térképe.* Rubicon, 2021/1, 116–117.

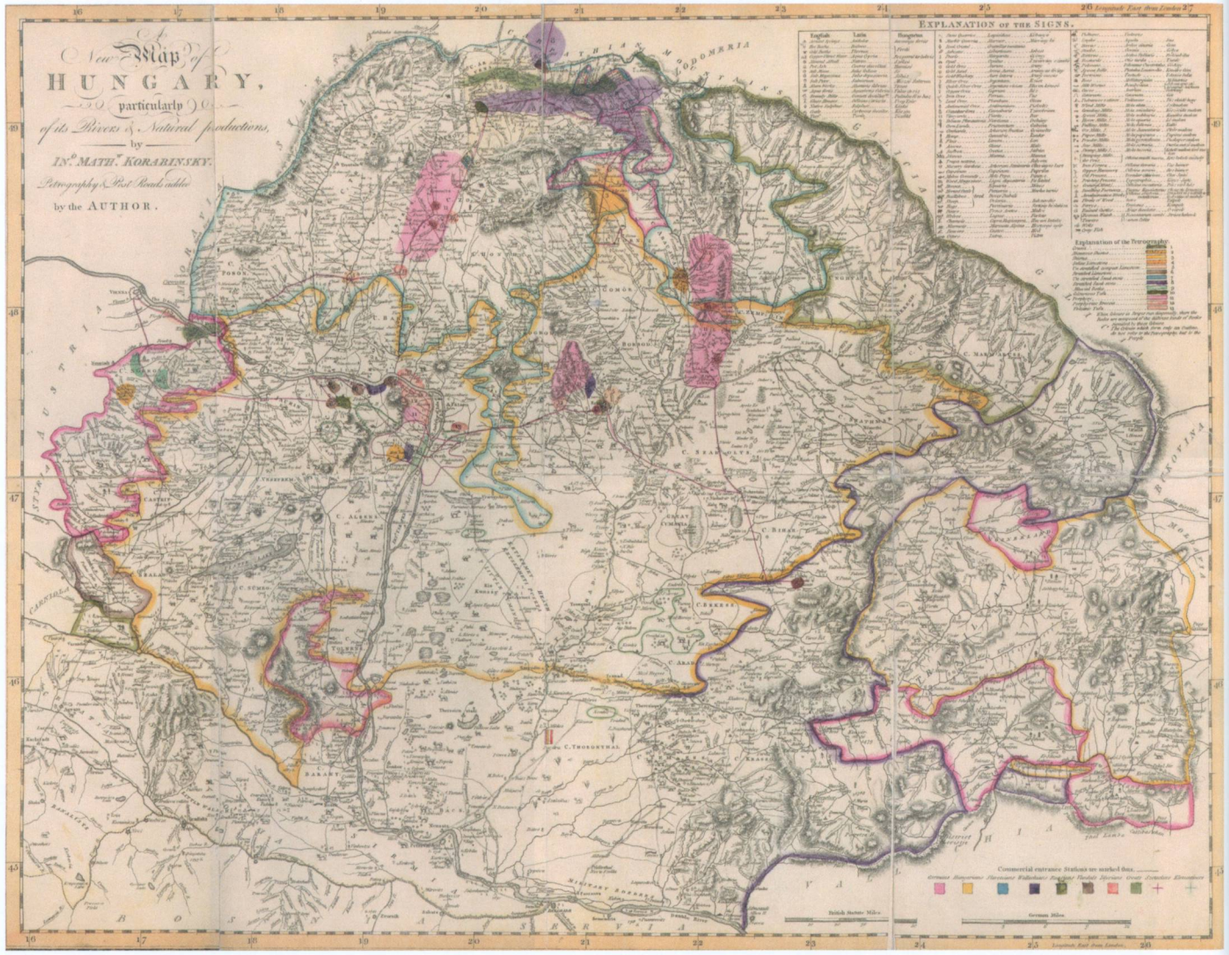

1. térkép | Robert Townson Magyarország-térképe: a színezett vonalak a nemzetiségek területi határai Korabinszky János Mátyás térképe alapján, az 1700-as évek végén

Ha a Townson-térképen látható nemzetiségi határokat mai mértékkel mérve is pontos térképre vetítjük, abból a 2. térkép színekkel jelölt részei rajzolódnak ki.

A térkép adatközlése hiányos: az Orsova–Arad–Szeged–Baja–Siklós vonaltól délre csak egy szlovák nyelvszigetet tüntet fel, de nemzetiségi megoszlást nem. Bár a térképen határozottan jelezve van a Maros vonala, majd a Szeged–Baja vonal mint a magyar nyelvterület déli határa, nincs feltüntetve, hogy ettől délre kik laknak: szerb színkód nincs. A román nyelvterület nyugati határa még ennyire sem jelölt. Nem zárható ki tehát, hogy a „nem színezett" területeken további magyar, román és német nyelvterületek voltak (sőt biztosan voltak is). Akármilyen hibák legyenek is a térképen: azt Londonban adták ki, tehát ha a nyugati érdeklődők a Kárpát-medence térbeli nemzetiségi megoszlását akarták vizsgálni, akkor jó darabig ezt érhették el.

2. térkép | A Kárpát-medence nemzetiségi megoszlása a 18. század végén a Korabinszky-Townson-féle térkép alapján szerkesztve. Alaptérkép: Ludwig von Schedius 1836-os Magyarország-térképe.[5] A nemzetiségek színkódja a Townson-térkép szerinti

A későbbi híres, az 1910-es népszámlálási adatokon alapuló Teleki-térkép nemzetiségi mintázatához képest van néhány érdekes eltérés. A szlovák nyelvterületet egy nyugati nagyobb és egy keleti kisebb részre vágja a szepesi „cipszer" német régió. Miközben a magyar nyelvterületen több szlovák nyelvszigetet feltüntet a térkép, a Cserhát és a Gödöllő-dombság felé egy hosszan délre nyúló, összefüggő szlovák nyelvű csíkot is mutat. A bemutatott keleti „kis magyar nyelvterület" jóval nagyobb, mint a 100-120 évvel későbbi felmérések szerint: a Kis-Szamos, a Középső-Maros és az Aranyos vidéke a térképkészítők szerint inkább magyar jellegű volt, mint később – de a román nyelvterület már ekkor is körbeveszi. A talán legérdekesebb

[5] Galambos Csilla: *Estimation of projection and datum metadata of the early country maps of Hungary.* AUTH GeoCartoLab, 2019, 268–274.

különbség a Pest-Buda térségében látható német nyelvsziget: ez a 19. század végére tűnt el, Budapest igazi „nemzeti olvasztótégellyé" válásakor.

Bár a trianoni határokat majdnem másfél évszázaddal a térkép elkészülte után vonják majd meg, megállapíthatjuk, hogy a nemzetiségi mintázat jellege, alapvető vonásai addig nem sokban változtak. Ha a határt nemzetiségi alapon és Magyarország számára kedvezőtlen részrehajlással húzzuk meg, annak az eredménye már ebben a korai állapotban kódolva van. Ha a román tartományokkal összefüggő erdélyi és partiumi területeket Románia kapja, „lenyelve" ezzel a kisebb-nagyobb magyar és német nyelvszigeteket, ha a szlovák, ruszin és ukrán, valamint a nyugati határ menti német területek kiválnak, abból nagyjából Trianon jön ki.

FELSEJLIK TRIANON

1848/49-ben, a magyar szabadságharc során más-más formában, de mind a horvátok, mind a szerbek, mind a románok többsége a császár oldalán harcolt a magyar honvédség ellen. Mindhárom nemzet megfogalmazott olyan politikai törekvéseket, amelyek – lényegében a császár fennhatósága alatt, tehát a Habsburg Birodalom keretében – Magyarországtól független szerveződési keretet igényeltek.

Az 1848. májusi karlócai szerb gyűlés már követelésként fogalmazta meg a „Szerb Vajdaság" felállítását Bács, Torontál, Temes, Krassó-Szörény és Baranya magyarországi vármegyék, illetve a horvát Szerémség területén. Ez az alakulat Magyarországtól különválva a Horvátország, Szlavónia és Dalmácia egyesítésével elképzelt „Háromegy Királysághoz" csatlakozott volna, továbbra is az osztrák császárság részeként.[6]

Alig egy hónappal később, 1848 júniusában Prágában ült össze a Pánszláv Kongresszus, amelynek egyik szekciója a „cseh-szlovák bizottság" nevet viselte, e deklaratív formában először. A kongresszuson elhangzott politikai célok között természetesen felbukkant a szlávok egy államban egyesítése, és František Palacký a felső-magyarországi megyék elszakadásának lehetőségét is felvetette.

Az 1848–1849-es szabadságharc elsősorban a vallási (nyugati, illetve ortodox kereszténység közötti) ellentétekkel terhelt magyar–román és magyar–szerb viszonylatban helyenként kifejezetten etnikai tisztogatás jelleget öltött. Bár Erdély és a Bánság egyes részein ez a magyar településterület további zsugorodásához vezetett, inkább a szabadságharc leverését követő magyar közigazgatási határok térképét mutatom be.

Erdély és Horvátország eddig is a Habsburg Birodalom tartományai voltak. A történelmi Magyarország többi részéről ekkor először leválasztották a „Szerb Vajdaság és Temesvári Bánság" nevű, de facto koronatartományt, többé-kevésbé a fent említett karlócai szerb törekvések szerinti határokkal. Nem tartozott hozzá Baranya megye,

[6] Gulyás László: *Szerb etnoregionalista törekvések 1848–1949.* Közép-Európai Közlemények, 2012/5, 55–64.

és mivel a Törökország felé létrehozott katonai határőrvidék ekkor még megmaradt, a Szerémségből is csak egy kisebb területet csatoltak ide. Az ezt létrehozó 1849. november 18-i császári pátens intézkedett a Muraköz Horvátországhoz csatolásáról is. Az ország többi részéből 5 közigazgatási körzetet alakítottak ki, Pozsony, Sopron, Buda, Kassa és Nagyvárad központokkal. Ezek közül a két felső-magyarországi: a pozsonyi és a kassai körzet határai helyenként pontosan, helyenként távolról követik a későbbi trianoni országhatárt és még inkább a csehszlovák delegáció a párizsi békekonferenciára benyújtott területi követeléseinek a határát. Bár a közigazgatási körzetek határa a megyehatárokat követte, ebben az időszakban a Duna mindkét partjára kiterjedő Komárom és Esztergom vármegyéket teljesen átszabták; az addig köztük nagyjából észak–déli irányban húzódó megyehatár helyett a Duna lett – ismét csak a történelemben először – a közigazgatási választóvonal.[7]

Az 1849–1860 közötti Magyarország három déli (soproni, budai és nagyváradi) körzete képében feltűnik a trianoni ország egyfajta előképe. A medence központi, magyar településterületének nagy része, körülbelül 100 ezer négyzetkilométer kiterjedésben, nyugati és keleti irányban a trianoninál kedvezőbb, délen valamelyest, északon pedig egyértelműen kedvezőtlenebb határokkal.

Ezekben a közigazgatási vonalakban a térképen is felsejlettek a későbbi trianoni határok. Legalább ugyanilyen fontos azonban létrejöttük előzménye és módja. A horvát csapatok, a szerb és román felkelők a magyar szabadságharc ellen végül katonailag győztes koalícióban vettek részt. A koalíciót vezető császár a harc végén e nemzetek területi kéréseit részben elfogadta és ennek megfelelően – a magyar fél bármilyen megkérdezése nélkül – módosította az ország határait, ebben az esetben csak a birodalmon belül. E határmódosítás helyenként megfelelt az etnikai viszonyoknak (a Muraközben), de a Bácskában és a Bánságban jócskán túl is lépte az etnikai határokat. Ez gyakorlatilag a trianoni diktátum egyfajta előképe, modellje, valami ilyesmi ismétlődött meg 1919/20-ban.

A szabadságharc utáni megcsonkítást követően a határok ekkor még egyszer helyreálltak. A solferinói vereség után a birodalmi vezetés jónak látta, ha engedményeket tesz a magyaroknak, így a Vajdaság és a Muraköz 1860 decemberében, az októberi diploma kibocsátása után visszatért a magyar közigazgatás hatálya alá.[8] Az 1867-es kiegyezés eredményeképp Magyarország a Monarchia társállama lett, és a történelmi országterület egészén helyreállt a fennhatósága, bár a magyar–horvát kiegyezés 1868-ban Horvátországnak (immár a Muraköz nélkül és Fiume tekintetében vitatottan) komoly önrendelkezési jogokat adott. Ez az államjogi keret még fél évszázaddal meghosszabbította a magyar impérium fennállását. Ez nem biztosította ugyan a teljes függetlenséget, de az 1848 előttihez képest a magyar államrész

[7] Deák Ágnes: *Az osztrák abszolutizmus állama, 1849–1867.* In: Szabó Pál Csaba (szerk): *A magyar állam története 1711–2006.* Bölcsész Kollégium, Budapest, 2006, 90.
[8] Pándi Lajos – Bárdi Nándor (szerk): *Köztes-Európa 1763–1993 (térképgyűjtemény).* Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 57 sz. térkép alapján.

3. térkép | A történelmi Magyarország közigazgatási felosztása 1849. november 18. és 1860. december 27. között.[9] Piros vonalak: tartományhatárok. Fekete szaggatott vonalak: a közigazgatási körzetek határai. Halványzöld vonal: mai határok. Pirossal vonalazott terület: katonai határőrvidék. Alaptérkép: Ludwig von Schedius 1836-os Magyarország-térképe

súlya is érdemben növekedett. A kiegyezést követő időszakban a magyarság számaránya kismértékben emelkedett, azonban ez a fél évszázad nem volt elegendő a térség etnikai képének érdemi megváltozásához. Az újabb, első világháborús katonai vereség azonban napjainkig meghatározta az országhatárokat, nem is olyan távol az 1849. novemberi vonalaktól.

[9] Deák, 77.

A 19. SZÁZADI EURÓPA REPEDEZÉSE

A 19. század Európáját a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus körvonalazta. A rendezés keretében a ma Közép-Európának tekintett térségünket egy katonai nagyhatalom (Poroszország) és a cári, a Habsburg és az Oszmán Birodalom fennhatósága alá rendelte, illetve engedte. Nemzetállamok itt nem jöttek létre. A „birodalmi övezet" nyugati szélén két leendő nemzetállam sok darabra szakítottan létezett a kongresszusig és utána is: a leendő Német- és Olaszország.

Ennek a rendnek az alapjai térségünkben egy évszázadig kitartottak. Az európai konfliktusok komoly része e rend két pillérét feszegette, és sok esetben a modern nemzetállamok kialakulásának irányába hatottak: egyrészt a német és olasz egység érdekében, másrészt egyes nemzeteknek a birodalmakból kiszakadása érdekében zajlottak. Az előző fejezetben említett magyar szabadságharc ugyanúgy egy nemzet kiválási törekvése volt egy birodalomból, mint a lengyel felkelések vagy a balkáni konfliktusok egészen 1912-ig.

Az 1870-es évek legelején, mindkét esetben a Habsburg Birodalom elleni komoly konfrontációk után, megvalósult a német és az olasz egység. Ezzel a „birodalmi térség" nyugati határán két olyan nemzetállam jött létre, amely katonai és gazdasági súlyát tekintve azonos vagy majdnem azonos súlycsoportba került, mint az orosz, az osztrák vagy az Oszmán Birodalom, de erejük Nagy-Britanniáéval és Franciaországéval is összemérhető volt, amint azt az 1871-es porosz–francia háború meg is mutatta. Ezzel Európa nyugati felén bő negyven évre be is köszöntött a béke.

A kontinens konfliktusai ezt követően a Balkánon lángoltak fel. Az első itt létrejött nemzetállam Görögország volt, amely az 1821 és 1831 közt zajló szabadságharc eredményeként, némi brit, francia és orosz támogatással sikeresen szakadt ki az Oszmán Birodalomból. Területe a mai ország déli részére korlátozódott: Thesszália, Epirusz és az északabbra fekvő területek török fennhatóság alatt maradtak. Az új állam határait 1832-ben a konstantinápolyi szerződés rögzítette. A király kiválasztása nem volt egyszerű történet, az uralkodóház német rokonságot mutatott. Az új állam – ezzel adva példát a majdani többi balkáni nemzetállamnak – természetesen céljának tartotta, hogy fennhatóságát az Oszmán Birodalom többi, görögök lakta területére kiterjessze.

Az 1854–56-os krími háborút követően az orosz–török határvidéken folyamatos volt a feszültség. Először a román fejedelemségek ragadták meg a szultáni hatalom meggyengülésében rejlő lehetőséget, és a krími háborút követően autonómiát szereztek, először közös román fejedelmet választottak, majd egyesültek, és – bár formálisan még mindig a szultáni birodalom része voltak – a Hohenzollern-házból választottak fejedelmet 1866-ban. Az 1877–78-as orosz–török háborúba Románia már magát független félként deklarálva lépett be az orosz oldalon. A török katonai vereségeket követően deklarálták magukat független királysággá, amelyet a háborút lezáró San Stefanó-i béke és a berlini kongresszus elismert. 1881-ben I. Károly néven a fejedelmet királlyá koronázták: Görögország után Románia uralkodóháza is német

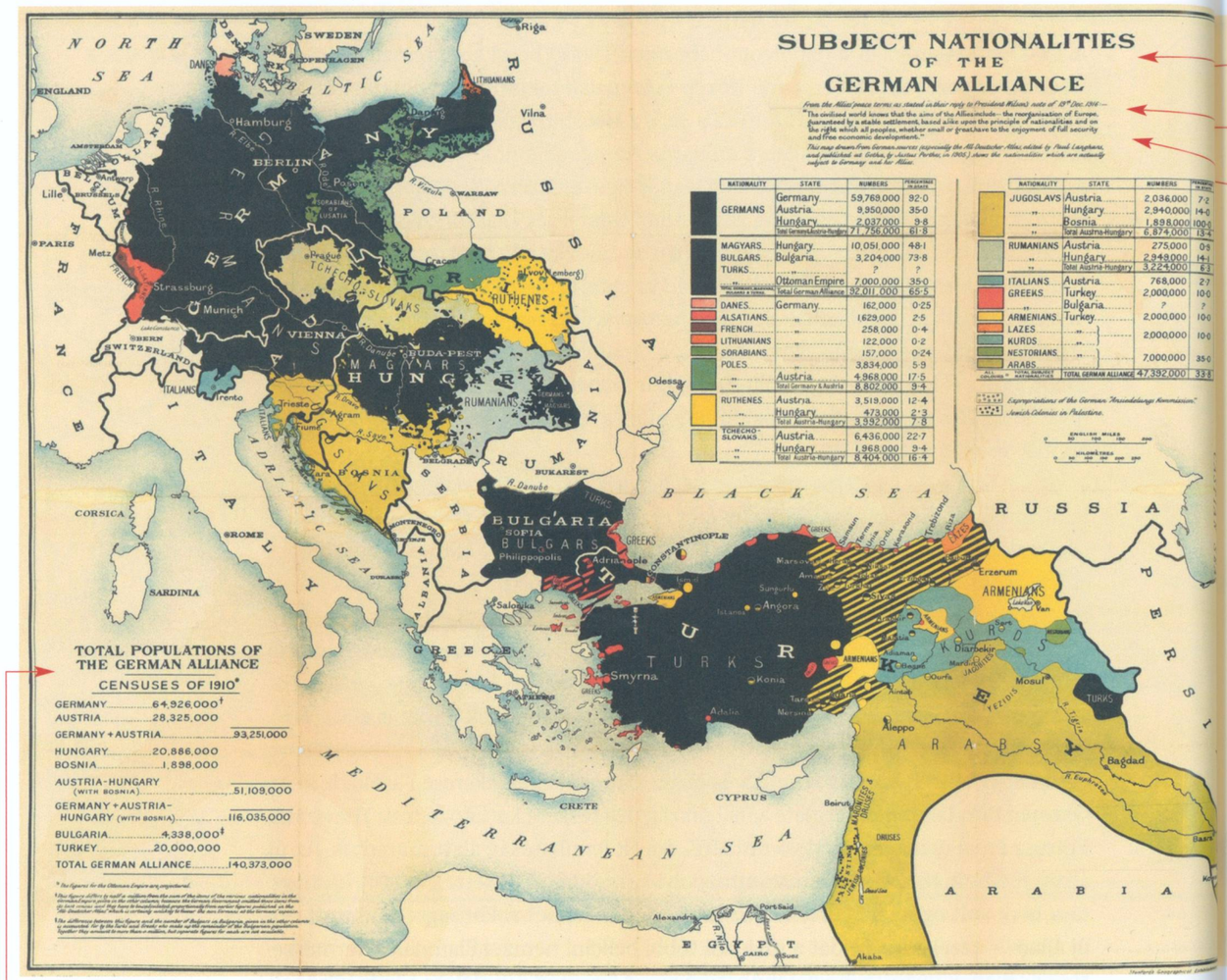

A NÉMET SZÖVETSÉG NEMZETISÉGEI

A szövetségesek békefeltételeiből, amint az Wilson elnök 1916. december 19-i jegyzékére adott válaszukban szerepel:

„A civilizált világ tudja, hogy a szövetségesek céljai között szerepel [...] Európa újjászervezése, amit egy stabil rendezés garantál, amely egyaránt alapul a nemzetiségek elvén és azon a jogon, amely minden népet, legyen az kicsi vagy nagy, megillet a teljes biztonsághoz és a szabad gazdasági fejlődés élvezetéhez."

Ez a német forrásokból (különösen a Paul Langhans által szerkesztett és Justus Perthies által 1905-ben Gothában kiadott *All-Deutscher Atlas*ból) merített térkép a Németország és szövetségesei által ténylegesen alávetett nemzetiségeket mutatja.

A NÉMET SZÖVETSÉG TELJES NÉPESSÉGE (1910-es népszámlálások alapján)*

* = az Oszmán Birodalomra vonatkozó értékek

+ Ez az érték mintegy félmillió fővel eltér a másik oszlopban megadott, a Német Birodalomra vonatkozó összegtől, mert a német kormány kihagyta ezeket a tételeket a legutóbbi népszámlálásból. Így ezeket az *All-Deutscher Atlas*ban közzétett korábbi adatokból kell arányosan kiszámítani, ami biztosan nem hátrányos a németekre nézve.

‡ Az e szám és a másik oszlopban megadott bulgáriai bolgárok száma közötti különbséget a törökök és a görögök adják, akik a bolgár lakosság fennmaradó részét alkotják. Ők együttesen több mint egymillióan vannak, de külön számadatok nem állnak rendelkezésre.

« 4. térkép |
1917-es brit propagandatérkép, amely azonban német források alapján Közép-Európában meglehetősen pontosan ábrázolja a központi hatalmak nemzetiségi viszonyait. Fekete színnel mutatja az államalkotó nemzetiségek (német, magyar, bolgár, török) területi elhelyezkedését. A túlnyomóan németlakta Németország és a bolgárok lakta Bulgária nemzetállamok, míg a Monarchia (mindkét fele) és Törökország birodalmak. A többi nemzetiség által lakott területek formájában felsejlenek a párizsi békerendezés során létrehozott államok körvonalai, de még az 1938-as etnikai korrekciók is

királyi család lett. Az új nemzetállam legfontosabb nemzeti célja a fennhatóság kiterjesztése minden románok lakta területre: ez elsősorban a Habsburg Birodalom utódjaként létrejött Osztrák–Magyar Monarchia felé, annak erdélyi, bánsági és bukovinai területei felé irányult. Az orosz uralom alatti Besszarábiáról sem feledkeztek meg, de – ahogy később, az első világháborúban – az orosz szövetség miatt ezt a törekvést jegelniük kellett.

Az 1877–78-as orosz–török háború nemcsak Románia, hanem Bulgária, Szerbia és az elszigeteltségéből adódó lehetőséget kihasználva valamelyest addig is független Montenegró térképre visszakerülését is eredményezte. Ezek az új államok elsősorban a török uralom alatti nemzetrészeik egyesítését tekintették fő céljuknak,

de Szerbia esetében legalább ilyen súllyal jelent meg a Monarchia által ugyanekkor elfoglalt, majd 1908-ban annektált Bosznia megszerzése, ahogy Dél-Magyarország szerb lakosságára is aspiráltak. Emellett végig jelen volt az 1848-as pánszláv kongresszuson is megtárgyalt nagy délszláv államszövetség ötlete a horvátokkal és a szlovénekkel is.

1878 tehát egy nagyon fontos mérföldkő a közép-európai „birodalmi rend" felfeslésében: a birodalmak határvidékén nemzetállamok sora jelent meg, amelyek nem is titkoltan további területekre aspiráltak az irányukban. Magyarországon pedig csak néhányan ismerték fel, hogy ez milyen veszélyt rejt, elsősorban Erdély irányában, ahol a nemzetiségi arányok nagy területeken amúgy is a románságnak kedveztek.

Itt akár el is kezdődhetett volna az első világháború, de a balkáni helyzet „nem bírta addig". Bulgária, Szerbia, Montenegró és Görögország mind további, török uralom alatti területekre aspirált. Az 1911-es líbiai olasz–török konfliktus és a Porta meggyengülése adta lehetőséggel élve 1912 júniusában megtámadták az Oszmán Birodalmat. Gyors győzelmet arattak és a török csapatokat nagyjából ki is űzték Európából: csak Konstantinápoly közvetlen nyugati előtere és a Gallipoli-félsziget maradt a birtokukban. Minden részt vevő balkáni nemzetállam jelentős területi nyereséget könyvelhetett el, a legnagyobbat Bulgária, amely jelentős égei-tengeri kijárathoz jutott, és Trácia mellett megszerezte a mai Észak-Macedónia egy részét is. Mondhatjuk, hogy túlnyerték magukat, mindenesetre a viták most már az újdonsült balkáni győztesek közt folytatódtak. A megszerzett területek nemzetiségi viszonyai ugyanis elég kevertek voltak, nemcsak a török, hanem a görög, bolgár, szerb, albán népesség között is.[10] Alig zárultak a háborút követő nagyköveti egyeztetések és konferenciák, 1913 nyarán Szerbia, Görögország, Románia és az Oszmán Birodalom (tehát az összes szomszédja) megtámadta Bulgáriát, jelentősen visszanyesve annak határait. Többé-kevésbé a mai bolgár határok alakultak ki a végére azzal, hogy Románia is megszerezte Dél-Dobrudzsát.

Az első világháború előestéjén tehát az Oszmán Birodalom elvesztette európai területeinek nagy részét, az Osztrák–Magyar Monarchia déli határain pedig győzelemittas kis nemzetállamok: Szerbia és Románia várták a lehetőséget, mikor folytathatják a „nemzetegyesítést" a Monarchia irányában. Olaszország szintén aspirált a Déli-Alpokban a Monarchia egyes területeire. Ugyanakkor Olaszország a Monarchia szövetségese volt a hármas szövetségben, illetve elsősorban uralkodóházaik német rokonsága miatt Románia és Görögország is ebbe az irányba tartott diplomáciailag. A lehetőség azonban itt volt: Olaszország és Románia pedig nem is habozott 1915-ben és 1916-ban élni vele.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

Az első világháború, illetve akkori szóhasználattal a Nagy Háború 1914. július 28-án az Osztrák–Magyar Monarchia Szerbia ellen intézett hadüzenetével kezdődött. Kiterjedt európai háborúvá a következő bő egy hétben vált, ahogy a nagyhatalmak – szövetségi megállapodásaik aktiválásával – hadat üzentek egymásnak, így Európában a központi hatalmak – a Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia – álltak szemben az antantszövetség államaival: Franciaországgal, a Brit Birodalommal, az Orosz Birodalommal és Szerbiával. A konfliktus világháborúvá egyrészt az e hatalmak – elsősorban Németország, Nagy-Britannia és Franciaország – tengerentúli gyarmatain megkezdődő ellenségeskedésekkel, másrészt Japánnak az antant oldalán történő bekapcsolódásával vált. A háború fő frontjai Európában a legtöbb

[10] Hogy olyan kategóriákról ne is beszéljünk sokat, mint a mai bolgár–török–görög határvidék pomákjai, akik bolgár tudatúak, de muszlim vallást követnek.

katonát és erőforrást felemésztő nyugati front, az Oroszország és a központi hatalmak közti keleti front, illetve a Szerbia elleni balkáni front voltak, amelyeket később további államok bekapcsolódásával újabbak követtek.

A háborút mind az Osztrák–Magyar Monarchia, mind Németország azzal a reménnyel kezdte meg, hogy az gyorsan véget fog érni, részben a Szerbia elleni erőfölény, részben a német infrastrukturális és háborús felkészültség miatt. Ez a remény a nyugati front marne-i csatájával el is tűnt: a németeknek nem sikerült „villámháborúvá" változtatni a konfliktust, amely – főleg a nyugati fronton – több-éves lövészárok-háborúba ment át. Ennek kialakulását követően az antant három európai hatalma, a franciák, a britek és az oroszok 1914. szeptember 4-én Londonban megállapodást írtak alá, amelyben kötelezettséget vállaltak, hogy egyikük sem köt különbékét, illetve egyikük sem támaszt később olyan békefeltételeket, amelyeket előzetesen ne egyeztetett volna a többi aláíró féllel. A megállapodáshoz 1915 októberében Japán, novemberében pedig Olaszország is csatlakozott.

Az 1914 őszén hadban álló felek közt – a gyarmati igényeket leszámítva – nem volt jellemző a területi követelés. A Monarchia nem kívánt szerb területeket megszerezni, sem a határait Oroszország felé kitolni. A franciák természetesen nehezményezték Elzász és Lotharingia 1871-es német bekebelezését, ezen túlmenő követeléseik viszont nem voltak, ahogy a britek sem támasztottak igényeket a kontinensen. Oroszország és Németország közt lehetett szó területi elképzelésekről, de mindkét fél stabilan benn állt az 1772 óta felosztott Lengyelországban. Szerbiának természetesen voltak területi aspirációi a Monarchia ellen, azonban ezeknek kizárólag egy totális antantgyőzelem adhatott (és majd adott is) realitást, erre azonban akkor még évekig várni kellett – évekig, miközben Szerbia állami léte saját területén egy időre szünetelt is.

Az elhúzódó konfliktusban mindkét fél a saját gazdaságának végsőkig hadrendbe állítása mellett további országok bevonására is törekedett. Törökország 1914 októberének végén hadihajóival bombázta a fekete-tengeri orosz partvidéket, amire Oroszország november elején hadüzenettel válaszolt. A további országok bevonása már minden esetben területi aspirációk kielégítéséhez vagy azokra vonatkozó előzetes – és az adott fél győzelme esetén „beváltható" – ígéretekhez kapcsolódtak. Ráadásul minden ország esetében mindkét fél licitálni próbált – e liciteket azonban nagyban meghatározta, hogy az illető ország aspirációi mely irányban jelentkeztek. A területi törekvéseken túl az egyes országok döntését meghatározta a háború aktuális állása, az, hogy melyik oldal tűnt fölényben lévőnek, és némi szerepe a királyi dinasztiák közötti rokoni kapcsolatoknak is volt. A későbbi belépők Olaszország, Bulgária, Románia és Görögország voltak; mind a négyük kiemelt fontosságú volt a Monarchia, így Magyarország számára is.

Olaszország a németekkel és a Monarchiával megkötött hármas szövetség tagja volt, így belépése 1914-ben elsősorban a központi hatalmak oldalán volt várható – nem így történt. Az olaszok hamar felismerték, hogy számukra ez az oldal zsák-

utca lenne, így – arra hivatkozva, hogy a hármas szövetség védelmi jellegű, míg mind a Monarchia, mint Németország maga kezdeményezte a háborút – kimaradtak. 1915 elején mindkét fél próbálta az olaszokat a saját oldalára csábítani. Az olasz igények súllyal észak (Trentino és Dél-Tirol), északkelet (az osztrák tengerpart és Trieszt, Isztria) és kelet (Fiume, Dalmácia) felé körvonalazódtak, így a kérdés az volt, hogy a Monarchia hajlandó-e ebből bármit feladni, cserébe az olasz hadba lépésért. Végül kizárólag a győzelem után ígérték átadni Trentinót és a tengerpart egy részét (de Triesztet nem). Az antant viszont a Monarchia elleni háború és győzelem esetén az 1915. április 26-i titkos londoni egyezményben Dél-Tirolt és Trentinót, Friuli keleti és Karintia déli részét, a Tengermelléket Trieszttel, Isztriát (de Fiume nélkül) és Észak-Dalmáciát (de Split nélkül) ígérte Olaszországnak. Ez elegendő is volt: az olaszok május 23-án hadat üzentek a Monarchiának, majd a nyár folyamán a törököknek és a németeknek és októberben az időközben szintén hadba lépő Bulgáriának is.

A londoni szerződés az Adriai-tenger térségében a legkorábban hadban álló antantfél Szerbia aspirációival ütközött, így meg kellett fogalmazni a szerb igényeket is, ezáltal lehatárolva elsősorban az olasz és szerb elképzeléseket. Emellett Szerbia számára a délszláv egység és Magyarország irányában a Szerémség és Szabadkáig a Bácska területe lett nevesítve mint hadi cél. Pašić miniszterelnök Szazanov orosz külügyminiszternek már 1914 szeptemberében táviratilag eljuttatta annak a határnak a tervét, amely nagyjából egybeesett az 1918-as fegyverszüneti vonallal.[11]

A szintén 1915-ben hadba lépő Bulgária a Balkánon igen fontos stratégiai pozícióban volt. Ha az antanthoz csatlakozik, támogathatta Szerbia harcát a túlerőben levő Monarchia ellen, egyben elszigetelhette volna Törökországot Európától – a kérdés az volt, milyen árat adna ezért a szövetség. A második Balkán-háborút épp elvesztő és szomszédjainak területeket átengedni kényszerülő ország számára Szerbia határvidékei és macedón területe, illetve a Romániához tartozó Dobrudzsa volt fontos célpont. A központi hatalmak számára Bulgária, ha lehet, még kívánatosabb volt: Szerbia háborúból kiütését, ezzel a balkáni front lezárását és a német–török közlekedési vonalakkal az Oszmán Birodalom folyamatos utánpótlását is kínálta. A központi hatalmak értelemszerűen többet kínálhattak Szerbiából, mint maguk a szerbek: a teljes mai Észak-Macedóniát és Szerbiának a Morava folyótól keletre fekvő részeit, illetve – feltéve, hogy a jövőben Románia és/vagy Görögország megtámadja a bolgárokat – Dobrudzsát és az égei-tengeri kijárat kiszélesítését. Bulgária ezt választotta, és emellé egy azonnali területi nyereséget is elkönyvelhetett. A törökök ugyanis a hadba lépésért cserébe azonnal átengedtek egy kb. 2600 négyzetkilométeres sávot Adrianopol (Edirne) nyugati előterében és a Marica folyó keleti partját kb. másfél km mélységben; ez utóbbival biztosítva a bolgár vasúti kijáratot az Égeitengerre. Bulgária október 14-én üzent hadat Szerbiának, és ezzel a törökök ellen

[11] Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Helikon, Budapest, 2020, 31.

épp zajló antanttámadás Gallipolinál is lehetetlen helyzetbe került. A következő hónapokban Bulgária nyugaton megszerzett Szerbiától minden vitatott területet, aktív frontja a mai Észak-Macedónia déli határai mentén felsorakozó szerb, francia és brit, később a hozzájuk csatlakozó görög csapatokkal állt szemben, illetve 1916-ban részt vett a háborúba belépő Románia elleni győztes hadjáratban is.

Románia szinte a háború kitörésétől kezdve, Károly király halálától és Ferdinánd király trónra lépésétől az antant irányában tájékozódott, annál is inkább, mert bár voltak területi aspirációi az antanttag Oroszországgal szemben Besszarábiában, legfontosabb nemzeti céljának Erdély megszerzését tekintette, ezzel párhuzamosan pedig esetleg az Ausztriához tartozó Bukovina Romániához csatolását. A román területi igényeket az 1916. augusztus 17-i titkos bukaresti szerződés[12] rögzítette. Bár Románia formálisan nem csatlakozott a már említett 1914. szeptember 4-i, különbékét kizáró antantegyezményhez, egy azzal tartalmilag megegyező passzust a bukaresti megállapodás V. cikkelye is tartalmazott. Románia 1916. augusztus 27-én üzent hadat a Monarchiának, és egy héten belül az összes hadban álló központi hatalomtól megkapta a hasonló választ. Az erdélyi és bolgár fronton is vereséget szenvedő Románia területének nagy részét a központi hatalmak csapatai megszállták, a moldvai országrészbe szoruló hadsereg ellenállása pedig az orosz forradalom és az orosz különbéke nyomán vált lehetetlenné. Románia 1918. május 7-én különbékét kötött Bukarestben a központi hatalmakkal, ami az 1916-os szerződés formális megsértését jelentette. Az 1916-os bukaresti titkos szerződés – az olaszokkal kötött londonihoz hasonlóan – ismét a szerb érdekekkel ütközött, ezúttal a Bánságban. Ezt a régiót végül mindkét fél teljes egészében birtokolni kívánta.

Az utolsó, térségünkben hadba lépő állam Görögország volt. Az egy pillanatig nem volt kétséges, hogy – amennyiben hadba lép – az ország az antanthatalmak oldalán kötelezi el magát. A békepárti Konstantin király – a német Vilmos császár sógora – és a háborút pártoló Venizelosz miniszterelnök között sokáig patthelyzet feszült. A görögök hosszabb ideig formálisan semlegesek voltak, bár engedélyezték a szerb front antanttámogatását Szaloniki kikötőjén keresztül. Végül az antant nyomására Konstantin király lemondott fia, Sándor javára, Venizelosz visszatért kormányfőként, és 1917-ben Görögország is az antanthoz csatlakozott.

A történetet, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása hogyan jelent meg az antanthadicélokban, részletesen leírták, ennek itt most csak egy, a magyar határok szempontjából fontos aspektusára: Csehszlovákia elismerésére térek ki. A két dolog szorosan összefügg. Csehszlovákia létrehozása nélkül egy mégoly jelentős területi veszteségeket szenvedő Monarchia megmaradása esetleg lehetséges lett volna. Abban a pillanatban viszont, amikor az antant elismerte az 1916-ban alakult Csehszlo-

[12] Közli pl. Ullein-Reviczky Antal: *„A trianoni szerződés területi rendelkezéseinek jogi természete".* A pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének Kiadványai, XVIII. kötet. Szukits, Pécs, 1943, 50–52.

vák Bizottságot[13] mint a cseh és a szlovák nép képviselőjét a leendő konferencián, ez a kérdés eldőlt. A békekonferencia eredményeként létrejött csehszlovák állam örökölte a legtöbbet a Monarchia területéből,[14] lakosságából – de főként ipari kapacitásából. A Monarchia iparának nagy része, mintegy 60%-a Csehországban koncentrálódott, ez a Szlovákiává vált magyar Felvidék gyáraival együtt bőven 70% feletti arányt képviselt.[15] A békekonferencia Csehszlovákiának szánta azt a korábban a Habsburgokra osztott szerepet, hogy korlátozzák a német aspirációkat Közép-Európa irányában, ez azonban – mint az 1938/39-ben történtek később rámutattak – nem volt reális. Csehszlovákia nemcsak viszonylagos gazdasági és katonai súlya miatt volt valamelyest „örököse" a Monarchiának, hanem nemzetiségi megoszlásában is. A cseh és szlovák népesség aránya (65%) azért magasabb volt, mint a Monarchiában a németeké és magyaroké (43%), de – különösen a németek elleni „gátképzés" szempontjából – hátrány volt a lakosság majdnem egynegyedét kitevő német kisebbség, amelynek létszáma kb. másfélszerese volt a szlovákokénak. Csehszlovákia területi aspirációi a korábbi dokumentumokból is nyilvánvalóak voltak: a németek lakta határvidékkel együtt a teljes Cseh- és Morva-medence, Osztrák-Szilézia (benne a tescheni övezettel), Felső-Magyarország, emellett egy jelentősebb területrész a Duna déli partján, a Fertő tó térségében. Érdekesség, hogy a későbbi Csehország és Szlovákia között csak egy vasúti fővonal húzódott:[16] a Kassa–Oderberg[17] vasút, amelynek északi vége lengyelek lakta területeken haladt át: innen ered a tescheni konfliktus Csehszlovákia és Lengyelország között.

A KÖZPONTI HATALMAK ÖSSZEOMLÁSA – A HÁBORÚ ELÉRI A MAGYAR HATÁRT

1918 nyarán a központi hatalmak csapatai Európában minden fronton: nyugaton, Olaszországban, a Balkánon és az orosz síkságon is az ellenség területén álltak; utóbbi front a bolsevik forradalommal le is zárult, a német és osztrák csapatokat átirányíthatták más irányokba. Ezzel együtt számukra ekkorra a háború kilátásai nem voltak kedvezőek; az Egyesült Államok hadba lépése lassan az antant javára billentette a nyugati frontot, a Monarchia offenzívája reménytelenül megrekedt a Piave

[13] Az elismerés több lépcsőben történt: 1918 májusában először az olaszok, majd a franciák, a britek és szeptemberben az amerikaiak is elfogadták a bizottságot tárgyaló félként, majd a leendő békekonferencia partnereként. A bizottság 1918. október 14-én Párizsban magát ideiglenes csehszlovák kormánynak deklarálta. Lásd Boeckh Katrin: *Crumbling of Empires and Emerging States: Czechoslovakia and Yugoslavia as (multi)national countries. 1914–1918.* Online – *International Encyclopedia of the First World War*, 2014, 20. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/crumbling-of-empires-and-emerging-states-czechoslovakia-and-yugoslavia-as-multinational-countries/

[14] Kárpátaljával együtt, kismértékben megelőzve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot és Romániát.

[15] Gawdiak, Ihor: *Czechoslovakia – A country study.* Federal Research Division, Library of Congress, Washington DC, 1987, 32.

[16] A mai Pozsony–Brno–Prága vonal addig csak mellékvonal volt, majd a csehszlovák időkben építik fővonallá: korábban Pozsonyból Prágába sokkal egyszerűbb volt Bécsen át vonatozni.

[17] Ma Bohumín.

folyónál és a Balkán déli részén, Szalonikitől északra is egyre jobban éreztette hatását az egy évvel korábban nyíltan hadba lépő görög hadsereg ereje. Európán kívül ekkor már csak Törökország közel-keleti területein folyt harc, itt a brit dominanciájú antanthadsereg jelentős területnyereséget felmutatva nagyjából a mai déli török határokig vonult. Az orosz front összeomlásával az ország északkeleti, moldvai területeire visszavonult román hadsereg helyzete is tarthatatlanná vált, Románia 1918. május 7-én Bukarestben különbékét kötött a központi hatalmakkal.[18] A békét azonban a román király nem fogadta el, így jelentős román hadsereg maradt fegyverben, és a német megszálló alakulatok sem vonultak ki az országból.

Magyarországról nézve a háború nyomasztó, de földrajzilag távoli ügynek tűnt. A legtöbb magyar katona szolgálati helyét adó olasz front az Isonzónál, majd az 1917-es caporettói áttörés után „egy folyóval nyugatabbra", a Piavénál állt és követelt sok életet, az orosz front megszűnt fenyegetésként létezni, a Balkánt Szerbiát, Montenegrót és Albánia északi részét elfoglalva tartották a központi hatalmak csapatai. Nagyon kevesen realizálhatták csak, hogy milyen veszélyes a stratégiai helyzet, és a háború közismert harcmodora, az igen lassú területnyereségeket engedő lövészárok-hadviselés ismeretében a távolság megnyugtató tényezőként hatott: mind a balkáni, mind az olasz front kb. 350-400 kilométerre volt a magyar határtól.

Végül úgy alakult, hogy az első dominó a legkevésbé fontosnak vélt fronton, a Balkánon dőlt el. Az 1918. szeptember közepén induló francia–brit–szerb–görög támadás gyorsan éket vert a bolgárok és a németek által védett frontszakaszok közé. A központi hatalmaknak nem volt hadászati tartaléka, és minden fronton annyira feszített helyzetben voltak, hogy érdemi csapatokat nem vonhattak ki. A végül Szerbia irányába átcsoportosított erők elégtelenek voltak nemcsak az antant-előrenyomulás megállítására, de a lelassítására is. Nem alakult ki lassú lövészárokharc. A macedóniai áttörés után hat héttel az antant csapatai elérték a történelmi Magyarország déli határait.

Éppen ebben a hat hétben vált mindenki számára nyilvánvalóvá a központi hatalmak háborús veresége. A mindkét hadviselő fél által harmadlagosnak tartott balkáni frontot az antant az 1918. szeptember 15–18-i Dobro Pole-i csatában áttörte, és a gyenge tartalékokkal felálló bolgár hadsereg által tartott – a ma Észak-Macedóniához tartozó – mögöttes területet egy bő hét alatt fel kellett adni.[19] Az antant keleti hadseregének brit és görög kontingense keletre, Bulgária felé támadott tovább, míg a francia és szerb csapatok Szkopje elfoglalása után északi irányú offenzívára készültek. Bulgária lehetetlen helyzetbe került, és szeptember 28-án Szalonikiben fegyverszünetet kötött.[20] Ez volt az a bizonyos „első dominó", amelynek eldőlése után nyilvánvalóvá vált az antant győzelme.

[18] Raffay Ernő: *Balkáni birodalom, Nagy-Románia megteremtése 1866–1920.* Kárpátia Stúdió, Budapest, 2010, 184–185.

[19] Hall, Richard C.: *Balkan breakthrough: The Battle of Dobro Pole 1918.* Indiana University Press, Bloomington, 2010.

[20] Temperley, H. W. V.: *A history of the peace conference of Paris,* Vol. I. Oxford University Press, 1920, 31.

5. térkép | A központi hatalmak balkáni frontjának összeomlása, 1918. szeptember–november

A bolgár fegyverszünet ugyanis nemcsak a hadsereg fegyverletételét és az áttörés vonalától nyugatra, az albán határ közelében rekedt bolgár csapatok hadifogságba kerülését jelentette: a fegyverszünet legfontosabb kitétele az volt – és ez később pontosan ugyanígy visszaköszön a török, az osztrák–magyar és a magyar fegyverszüneti megállapodásokban is –, hogy az antant jogosult Bulgária bármely, általa fontosnak ítélt stratégiai pontját megszállni; gyakorlatilag szabad átvonulást biztosított az antantcsapatoknak.

Ezen a ponton a Franchet D'Esperey vezette antant Keleti Hadsereg csapatai három manőverbe kezdtek, ezek közül kettő használta ki a bolgár területeken lehetővé vált átvonulást:

1. A hadsereg brit és görög elemei kelet felé vonulva a bolgár–török határt célozták meg, hogy új frontot nyissanak a szíriai és kurdisztáni hadszíntéren amúgy is szorongatott Törökország ellen. A törökök, látván a kezelhetetlen helyzetet, 1918. október 30-án Mudros szigetén fegyverszünetet kötöttek. A feltételek a bolgár fegyverszünethez hasonlóak voltak.
2. A francia csapatokból „Dunai Hadsereg" néven elkülönítettek egy csoportot, amely Berthelot tábornok parancsoksága alatt gyorsan átvonult Bulgárián a román határ irányába azzal a céllal, hogy Romániát rávegye az ismételt hadba lépésre. Ez végül 1918. november 10-én meg is történt; ekkorra már a németek kivételével minden központi hatalom letette a fegyvert, így Románia formálisan új háborút indított. Érdekes, hogy ki ellen: a Monarchia akkor már nem, az önálló Magyarország pedig formálisan még nem létezett, a hadi cél mindenesetre világos volt, az 1916-os titkos megállapodásban Romániának ítélt határok megszerzése, bárkitől kelljen is megszerezni azokat.
3. A francia csapatok többi részéből, a francia „Keleti Hadsereg"-ből (parancsnok: Henrys tábornok) és a szerb alakulatokból álló csoportosítás Niš környékén elsöpörte a központi hatalmak felvonuló tartalékait és a Morava völgyében Belgrád felé vonult, és ez a hadsereg érte el 1918. november legelején a Dunánál a történelmi Magyarország déli határát.

Az antanthadsereg fenti szétválása eredményezte, hogy a kezdetben francia–brit–szerb–görög koalíciós seregtestből csak a francia hadsereg két hadosztálya és a szerb hadsereg érkezett meg a magyar határra. Ez nyilvánvalóvá tette a felbomló Monarchia még működő parancsnoksága számára is, hogy a helyzet tarthatatlan: semmilyen eszköz nem állt rendelkezésre a magyar Alföld elleni invázió megakadályozására. A fegyverletételre mindazonáltal az olasz fronton, a Padova melletti Villa Giustiban került sor 1918. november 3-án, de érvényes volt a Monarchia által tartott valamennyi frontra. A fegyverszüneti feltételek itt is tartalmazták a szabad átvonulás lehetőségét az antant számára, ami a fő ellenség Németország elleni új front lehetőségét adta meg. A német fegyverletételre ezek után november 11-én került sor.

Azonban ha azt vizsgáljuk, hogy az 1914-ben kirobbant ellenségeskedések a teljes kontinensen meddig tartottak, bizony nem 1918 végén kell megállnunk. Az 1919-es magyar–román konfliktus, a tescheni cseh–lengyel „hétnapos háború", a Magyar Tanácsköztársaság harcai, az orosz polgárháború térségünket érintő eseményei: az ukrajnai függetlenségi harcok, a szovjet–lengyel háború ugyanúgy idetartoznak, mint a mégoly alacsony intenzitású nyugat-magyarországi osztrákellenes ellenállás vagy Törökország harcai, amelyekben sikerült elérniük a sèvres-i béke revízióját. *„A nagyok háborúja véget ért, a törpék háborúi most kezdődnek"* – mondta erről Winston Churchill 1918 végén.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ „MÁSODIK FÉLIDEJE"

A sok millió katonai áldozatot követelő, többéves lövészárokharcokat hozó első világháborút, ahogy a történelemkönyvek tárgyalják, a központi hatalmakkal kötött fegyverszüneti megállapodások, dátum szerint legutoljára a Német Császárság fegyverletételét hozó rotondes-i fegyverszünet hozta el 1918. november 11-én. Az antantnagyhatalmak közvéleménye fellélegezhetett: a háborút megnyerték. A gazdasági káosz enyhülését a békeszerződésekben várt jóvátételtől várták, és szinte mindenki abban bízott, hogy négyévnyi hadakozás után a háborús szintre fejlesztett hadseregek leszerelhetők, a katonák hazatérhetnek a civil életbe.

A háborús eseményekhez és politikai folyamatokhoz kapcsolódó – lényegében Európának a háború utáni határait kirajzoló – konfliktusok azonban még évekig folytak. Az orosz polgárháború lezárulásáig vagy a török fronton, Mudanyában 1922 őszén megkötött fegyverszünetig még éveknek: újabb négy évnek kellett eltelnie. Ez időben ugyanannyi, mint a világháború nyugati (német–francia) frontja fennállásának időtartama! Területi következményeit tekintve hatása szinte jelentősebb a klasszikus felfogás szerinti, szűken vett világháborúénak. A Párizs környéki békék rendelkeztek arról, hogy Németország elvesztette Elzász–Lotharingiát és a belga határvidék kisebb részét, megalázó népszavazás várt rá a háborúban semleges Dániával szomszédos leendő határának megállapításakor, Posen/Poznan térségében és Felső-Sziléziában, illetve Kelet-Poroszország határán – részben további népszavazások által megállapított vonalakon –, Lengyelország felé is területet vesztett, és még a frissen alakult Csehszlovákiának is jutott egy járásnyi német terület Sziléziában. A békerendszer rendelkezett az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáról, Olaszország területnyereségéről Dél-Tirolban és Trentinóban, a Tengermelléken és Isztriában, illetve néhány dalmát régióban, a magyar birodalom szétszabdalásáról, Ausztria „nem német" tartományainak elosztásáról és a maradék kisebb megcsonkításáról, illetve Bulgária égei-tengeri kijáratának elvesztéséről és kisebb területveszteségéről a szerb határon. Ezeket a szerződéseket 1920 nyaráig Párizsban letárgyalták és megkötötték, azokon (a török békét leszámítva) a tárgyalások idején zajló és későbbi fegyveres konfliktusok alig változtattak. Kelet-Európában viszont csak az 1919–1920-as lengyel–(ukrán)–orosz konfliktusok területi hatása egyedül nagyobb volt, mint Nyugat-Európa összes területi változása, és a török béke fegyveres revíziója is igen nagy területeket érintett, benne a stratégiai fontosságú tengerszorosokkal.

Ennek a kelet-európai „második félidőnek" a katonai jellege teljesen más volt, mint amilyenek az első négy évet jellemző lövészárokharcok voltak. 1914–18 között évtizedek óta fejlődő – és szándékosan vagy szándékolatlanul, de egy ilyen konfliktusra jól felkészült –, nagy népességű ipari hatalmak vívtak háborút. A felek egészen az utolsó hónapokig nem szenvedtek hiányt sem katonának behívható fiatalok millióiban, sem korszerű fegyverzetben és lőszerben. A hadseregeket és az utánpótlást a belga tengerparttól Kelet-Poroszországig és Erdélyig a világ legsűrűbb vasúthálózatán lehetett szállítani. A háborús taktikát a géppuska és a nehéztüzérség által

kikényszerített lövészárokharc dominálta: a tartalék állásokkal együtt akár 10-20 km mély védelmi övek az 1914-es, a Marne partjáig jutó német meneteléstől az 1918-as – már kezdetleges harckocsikkal és a frissen megérkezett amerikai csapatokkal kivívott – áttörésekig még a milliós számú áldozatot követelő nagy csaták (Verdun, Somme) következtében is alig mozdultak. A gyalogos és az első időkben még próbált lovas támadásokat lehetetlenné tette a védelem hatékony géppuska- és ágyútüze, amely szinte soha nem szenvedett lőszerhiányban.

1919 és 1922 között Kelet-Európában és Kis-Ázsiában valami egészen más történt. A hadviselő felek általában formálódó új államok vagy régebbi államok „romjain" létrejövő, teljesen új társadalmak voltak. Besorozható ember még csak akadt, de a sorozást és a hadsereg korábbi színvonalú felfegyverzését és utánpótlását biztosító államszervezet nem igazán; azt menet közben, terhelés alatt kellett megszervezni, több-kevesebb sikerrel. Hiány volt fegyverzetben is, még inkább lőszerben, az utánpótlást pedig csak kevés irányban lehetett vasúton szállítani, minden más területen maradt a burkolatlan földutakon állati erővel vontatott szekerek régi technikája. Az óriási, ezer kilométert is meghaladó távolságokat adó Kelet-európai-síkvidéken az ellenséges géppuskák és főleg géppuskalőszer hiányában ismét komoly szerephez jutottak a mozgékony, akár viszonylag kevés élelemmel és takarmánnyal hadban tartható, sokszor inkább szúró- és vágófegyverekkel vagy kevés lőszer-javadalmazású vadászpuskákkal felszerelt, naponta akár 100 kilométert is mozogni képes lovashadseregek. Emiatt a „második félidő" hadviselése sokkal mozgékonyabb, mobilabb volt, előrevetítve a második világháború Blitzkriegjét is.

A történelmi leírások általában külön tárgyalják az orosz bolsevik hatalomátvétel utáni polgárháború (benne a kaukázusi eseményekkel), a lengyel határháborúk (benne a legfontosabb lengyel–ukrán, majd lengyel–bolsevik konfliktusokkal) és a görög–török háború[21] történetét. Ezek időrendjének összevetése azonban megmutatja, hogy valójában mind egy nagy konfliktus elkülönült, de egymásra mégis komoly, néha döntő hatást gyakorló színterei voltak. A konfliktusban általánosságban is jól elkülöníthetünk két „felet":

1. A „párizsi békekonferencia által támogatott" hatalmakat: Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, az orosz polgárháború fehér csapatai (Gyenyikin, Jugyenics, Vrangel és Kolcsak hadseregei), a békekonferencia által a támogatásukra küldött francia, brit, amerikai és (a Távol-Keleten) japán csapatokkal, Görögország, Örményország és a törökök ellen felvonultatott brit, francia és olasz csapatok.

[21] Ez így jelentős egyszerűsítés: a sèvres-i békeszerződés revíziójához vezető konfliktus fő frontja valóban a nyugat-anatóliai görög–török konfliktus volt, de a török erők harcban álltak délen a francia–örmény erőkkel, északkeleten az örményekkel, és szembe kellett nézniük a tengerszorosok zónáját megszállva tartó britekkel is.

2. A „párizsi békerendezés", illetve a konferencia ellenségei, illetve az ellene aktívan fellépő erők: az orosz polgárháború Vörös Hadserege, Kemal török nemzeti mozgalma és a konfliktus kezdeti időszakában a Magyar Tanácsköztársaság, később az őrvidéki felkelők is.

A konfliktus „fő frontja" az orosz polgárháború volt. Ennek egyik oka az, hogy a harcba vetett erők létszáma itt volt a legnagyobb, de majdnem ilyen fontos, hogy ez a hadszíntér többé-kevésbé (a Magyar Tanácsköztársaságot leszámítva) közvetlen kapcsolatban volt a többivel, amelyek viszont egymással nem érintkeztek. Így az orosz polgárháború pillanatnyi erőviszonyai közvetlen hatást gyakoroltak a többi hadszíntérre is.

A konfliktuscsoport nagyon fontos jellemzője, hogy miközben minden fronton megjelenik a „párizsi békekonferencia szándéka", a Négy Nagy vagy a Külügyminiszterek Tanácsának ülésein megfogalmazott célok, az antantnagyhatalmak alig rendelkeztek bevethető csapatokkal a hadszíntereken ezek kikényszerítésére. Emiatt a békekonferencia és az antanthatalmak szempontjából minden érintett konfliktus proxyháború volt. A Magyar Tanácsköztársaság ellen a román és a formálódó csehszlovák hadsereget vezényelték,[22] Oroszországban a viszonylag kis létszámú intervenciós csapatok mellett a fehér tábornokok hadseregeit támogatták és próbálták koordinálni. Törökországban a háború fő terhét végig (és a katonai vereség után annak következményeit is) a görögök és az örmények viselték, itt az intervenciós csapatok közül a franciák gyorsan katonai vereséget szenvedtek és fegyverszünetet kötöttek, a tengerszorosok vidékét megszálló britek nem vállalták a konfrontációt Kemal addigra megerősödött seregével, az olaszok pedig végig passzívak maradtak. Ez nem véletlen: ahogy fent említettem, a győztes országok közvéleménye abban a hitben volt, hogy a háborúnak vége, és négyévnyi szenvedés, több millió katona halála és sebesülése után nem támogattak volna olyan politikát, amely további éles háborúkat vív. Azok a felek viszont, akikkel a proxyháborúkat megvívatták, végső soron a saját határaikért küzdöttek (Lengyelország, Románia, Csehszlovákia, Görögország, Örményország), vagy, mint a bolsevikok ellen küzdő fehér csapatok, vissza akarták venni az uralmat saját szülőföldjükön.

A „párizsi békerendszer" keleten a német, a magyar és a bolgár határokig, illetve a szintén Sèvres-ben megkötött szerződés szerint megvont, a lengyel, csehszlovák, román és délszláv államok közti határokig terjedt. Ebből a szempontból határeset Románia keleti, besszarábiai határa, amelyet az antanthatalmak és Románia húztak meg, de a másik érdekelt fél, Oroszország kihagyásával. Minden olyan határ, amelyet ezektől keletre húztak meg, „nem párizsi termék", hanem egyrészt a megalakuló orosz bolsevik állam és Lengyelország, Finnország, Törökország, valamint a balti

[22] A déli demarkációs vonalon, Szegednél és Aradnál állomásozó összesen két francia hadosztállyal ezt nem lehetett volna megvalósítani, azok végül nem is léptek harcba.

államok egymás közti szerződésein alapul, illetve Törökország nyugati határait az 1923-as lausanne-i béke határozta meg.

Ha ezt a kelet-európai „második félidőt" térképen akarjuk ábrázolni, nem egyszerű a dolgunk, legfőképp azért, mert ha minden történést egyetlen térképre rajzolunk, nem vesszük észre a lényeges időbeli összefüggéseket. Valójában legalább három térkép kell ugyanarról a területről: az elsőn a nyugat-európai fegyverszünetektől 1919 végéig, a másodikon az 1920/21-es, a harmadikon pedig az 1922/23-as eseményeket kell feltüntetnünk. A konfliktus két fordulópontja ugyanis épp 1919 vége: a Moszkva elleni Gyenyikin-offenzíva összeomlása, majd a bolsevik uralom ukrajnai és dél-oroszországi stabilizálása után a Kaukázus elfoglalása és a közvetlen orosz–török kooperáció megvalósulása.

1917 végén az orosz bolsevik forradalmárok államcsínyt elkövetve átvették a hatalmat Pétervárott. Ez nem jelentette a teljes hatalom valódi átvételét, az csak mintegy öt évig tartó polgárháború eredményeként sikerült. Az orosz polgárháborút a hadi események lefolyása és a nemzetközi körülmények alapján három szakaszra oszthatjuk:

1. Az első világháború nyugat-európai fő frontjainak lezárulása előtt az orosz belső hatalmi centrumok harca, amelyet térben korlátozott a központi hatalmakkal 1918 elején megkötött breszt-litovszki béke által kijelölt megszállási vonal.
2. Az első világháborút lezáró fegyverszünetek és a központi hatalmak összeomlásától (1918. november) a párizsi békekonferencia lezárásáig (1920 eleje) tartó, lényegében az 1919-es évet átfogó időszak, amikor az antant kisebb részben közvetlen beavatkozással, de inkább a fehér csapatok támogatásával komoly nyomás alá helyezte a bolsevik vezetést, kis híján elérve annak összeomlását, illetve
3. a bolsevik hatalom konszolidációja 1920 elejétől, eleinte az európai, majd 1920 végétől 1922-ig a közép-keleti, kaukázusi, szibériai és távol-keleti frontokon is. Az időszak elejének nagy konfliktusa volt a bolsevik–lengyel háború legintenzívebb szakasza is.

Az orosz polgárháborúra különösen igaz, hogy erőforrás-hiányos volt: a viszonylag nagy létszámú seregek felszerelése, felfegyverzése és lőszerrel ellátása komoly problémát okozott. Ez a kiterjedt és csak folyók-mocsarak által nehezített, de általában sík hadszíntérrel kombinálva nagyon gyors területi változásokat eredményezett, a világháború első részére vagy a második világháborúra emlékeztető zárt frontvonalak alig alakultak ki. Így aztán, bár voltak nevezetes összecsapások, az azokban hátrányos helyzetbe került fél gyorsan odébbállhatott, ezért döntő ütközetekre nem is került sor. A fegyver- és lőszerutánpótlás mellett az élelmezés is folyamatos problémát jelentett, így különös jelentőséggel bírt – és a bolsevik konszolidációt

érdemben megkönnyítette 1920-ban –, hogy a fontos termőterületek az aratási időszakban kinek a kezén voltak.[23]

A jelen téma, az első világháború „második félideje" szempontjából az első, 1918 novemberéig tartó időszak tárgyalása nem szükséges, annak jelentősége annyi, hogy egyértelműen létrejön és megerősödik a bolsevik hatalmi centrum, elsősorban a pétervári és moszkvai munkásság bázisán. A központi hatalmak összeomlása egy hatalmas kiterjedésű (Ukrajnát, Belorussziát, a balti térséget, Rosztov környékét és a Kaukázus törökök által tartott részét magában foglaló) „senki földjét" eredményezett. Ennek „túloldalán" és külső részén szerveződő nemzeti mozgalmak és államkezdemények (Lengyelország, ukrán mozgalom, balti törekvések, Örményország, Grúzia), illetve a bolsevikokkal ellenséges Románia voltak, és az 1919 elején összeülő párizsi békekonferencia is próbált ide antantcsapatokat juttatni. A fődíjat természetesen a térség mezőgazdasági termelésének nagy részét adó és a doni szénmedencét is magában foglaló Ukrajna, illetve Belorusszia jelentette. Kelet- és Dél-Ukrajna felett a bolsevikok szedett-vedett csapatai és a helyi alkukkal megszerzett helyi milíciák pár hónap alatt laza befolyást szereztek. Velük szemben a bolgár fegyverszünet után Bukarestbe vonuló és ott a románokat az ismételt hadba lépésre rábíró francia „Dunai Hadsereg" gyenge alakulatai álltak Romániában, Odesszában és a Krímben, míg a Kaukázus északi részén bázishoz jutó és Perzsia felől a britek által is támogatott fehérek délkeletről fenyegették a vörös pozíciókat.

Ez a helyzet Romániát egy időre a bolsevikokkal szemben „frontállammá" tette. Miközben a román csapatok 1918 végén és 1919 elején kezdetben ellenállás nélkül, majd helyi incidensektől zavartatva igyekeztek nagyrészt Erdélyben és Kelet-Magyarországon, kisebb részt Észak-Bukovinában felzárkózni az 1916-os bukaresti egyezmény szerinti vonalra, ami a román területi követelések „hivatalos" vonala volt, fegyveres erőik érdemi részét a Dnyeszter menti fronton kényszerültek tartani. Ugyanekkor a szerveződő Lengyelország szórványos csatározásokba bonyolódott a bolsevikokkal a Pripjaty-mocsaraktól északra, a Dvina folyóig terjedő hadszíntéren.

Területi szempontból a Kelet-európai-síkvidéknél is nagyobb volt a szintén vitatott Szibéria. A zord éghajlati és terepviszonyok és a korlátozott közlekedési hálózat miatt az itteni harcok túlnyomó részben a transzszibériai vasút menti csetepatékra – majd a háború utolsó szakaszában a távol-keleti tengerparti sávra – korlátozódtak. Itt jutott különös jelentőséghez, hogy a helyi fogolytáborokban őrzött katonák kinek a pártjára állnak. A legszervezettebb és viszonylag nagy létszámú fogolycsoportot a csehek és szlovákok alkották,[24] a belőlük felálló „Csehszlovák Légió" egy

[23] E szempont érdekes lehet a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténetében; jelesül hogy a Tiszántúlon aratás előtt álló gabona befolyásolta-e, hogy a románok elszabotálták a békekonferencia Clemenceau-féle alkuját, a Felvidék kiürítéséért a keleti román visszavonulás felajánlását. Hasonló kérdés, hogy ugyanekkor a szerbek ugyanezért késlekedtek-e a Bánság románoknak ítélt középső zónájának kiürítésével.
[24] A Monarchia hadseregének az orosz fronton bevetett szláv katonái (kivéve a lengyeleket) szignifikánsan nagyobb számban adták meg magukat, egyfajta pánszláv testvériség jegyében.

időre komolyan a fehérek irányába billentette a hadi helyzetet, így adva felvonulási bázist a Dél-Urál irányában nyugatra támadó Alekszandr Kolcsak tábornoknak.

A jellemzően erőforrás-hiányos konfliktusban már kisebb – az 1-2 évvel korábbi nyugati fronton jelentéktelennek számító – csapat-, fegyver- és lőszertámogatás, de sokszor csak helyi szervezési képesség is komolyan befolyásolta egész hadszínterek helyzetét. Így a békekonferencia által elhatározott csapattámogatás (az „intervenció") egy évig álló frontot nyitott északon, Murmanszk jégmentes és Arhangelszk csak nyáron használható, de fontos kikötőjére támaszkodva. Emellett az antant támogatta a bolsevikok ellen küzdő orosz katonaságot összefogó „fehér" tábornokok hadjáratait is. A legkomolyabb támogatást a Kubány irányából Kelet-Ukrajnába lépő Anton Gyenyikin kapta.

Gyenyikin offenzívája 1919. áprilisban érte el a doni iparvidéket, nyáron a Dél-Ukrajnából visszavonuló vörösök nyomában haladt a Volga és a Dnyeper között, augusztus végére elfoglalva Kijevet. A támadás továbbfejlesztése már nem az eredeti tervek szerint haladt tovább. Keleten Kolcsak offenzíváját sikerrel állította meg és verte szét a vörösök ekkor feltűnő legtehetségesebb hadvezére, Mihail Tuhacsevszkij. Nyugaton pedig, bár a lengyel–bolsevik konfliktus alacsony intenzitással ekkor is folyt Vilnius–Minszk–Daugavpils térségében, Piłsudski nem volt hajlandó közvetlen támogatást nyújtani Gyenyikinnek.[25]

Az 1919. őszi időszak a bolsevik kormány legnehezebb periódusa volt. Gyenyikin Moszkvát célzó támadása október elejére elérte Kurszkot és Orjolt, 250-300 kilométerre megközelítve a célt. Ugyanekkor, 1919 októberében Jugyenyics tábornok kis létszámú, de jól képzett fehér serege Észtországból indulva Pétervárt támadta. A vörös csapatok végül mindkét fronton épphogy győzelmet arattak. Péterváron Trockij szervezte meg a védelmet, városi gerillaharcra készítve fel a munkásmilíciákat, amely harcmodor elől Jugyenyics végül kitért és visszavonult. Gyenyikin nagyon hosszúra nyúlt utánpótlási vonalait Bugyonnij lovascsapatai zilálták szét sikerrel novemberben, több száz kilométerrel az élen álló fehér csapatok háta mögött. Az év végére Gyenyikin csapatai a fekete-tengeri partvidék kikötőibe és a Krímbe szorultak vissza, ő maga 1920 februárban elhagyta Novorosszijszkot, maradék krími csapatait Vrangel tábornok vette parancsnoksága alá, de érdemi fenyegetést már nem jelentettek a bolsevik kormányzatra. Ugyancsak 1920 februárjában evakuálták az északi intervenciós különítményt és Miller tábornok fehér csapatait Murmanszkból és Arhangelszkből, márciusban pedig itt is a bolsevikok szerezték meg a területet.

[25] Ezzel szinte biztosan megmentette a bolsevik hatalmat. Piłsudski ugyanis 1919-ben úgy vélte, hazájának jobb szomszéd egy gyenge vörös, mint egy megerősödni képes és nemzetközi támogatást is szerző fehér Oroszország. Az utóbbival szemben maximum a kb. mai keleti lengyel határt jelentő Curzon-vonalat gondolta határként megszerezhetőnek, neki azonban ezen bőven túlmutató tervei voltak, nem is csak Lengyelország, hanem az általa vezetett „két tenger közi államszövetség" irányában. A számítása már rövid távon is veszélybe került 1920 nyarán, hogy a második világháború elején hosszú távon is elbukjon.

« 6. térkép |
A kelet-európai „második félidő" eseményei 1919-ben

Gyenyikin offenzívájának első, 1919. áprilistól augusztusig tartó ukrajnai szakasza közvetve megpecsételte a Magyar Tanácsköztársaság katonai műveleteit, végső soron annak bukását is okozva. Kun Béla és Stromfeld Aurél a nyilvánvalóan gyengébb ellenfélnek számító csehszlovák csapatok elleni támadás mellett döntött áprilisban. Ezen belül a Kassa–Eperjes–Bártfa fő támadási tengely választásának oka az volt, hogy abban az irányban sejtették az összekapcsolódás lehetőségét a vörös vagy a vörösökkel feltételezésük szerint szövetkező ukrán erőkkel, valahol Nyugat-Galíciában. Mire azonban a támadás június elejére megközelítette az ezeréves határt és ezzel Galíciát, az orosz Vörös Hadsereg és helyi szövetséges milíciái mindenütt általános visszavonulásban voltak.

Legalább ennyit számított a magyar Vörös Hadsereg katonai lehetőségeiben az, hogy a Gyenyikin-offenzíva tehermentesítette a román hadsereg keleti, Dnyeszter menti frontját, így június–júliusban az alakulatok egy részét át lehetett vezényelni a Tiszához. Az 1919. júliusi tiszai vörös támadás egy épp megerősített román sereget ért, amely ellen semmi esélye nem lehetett, ennek eredménye volt a Tanácsköztársaság bukása és az ország központi részére és az Észak-Dunántúlra kiterjedő román megszállás.

Az orosz polgárháború európai része a fehér tábornokok visszavonulásával, illetve inaktívvá válásával 1920 elején[26] lényegében véget is ért. 1920-ban és 1921-ben a bolsevik erőknek Oroszország magterületein már csak helyi felkelésekkel (leginkább a majdnem egy évig húzódó tambovi felkeléssel és az 1921. márciusi kronstadti matrózlázadással) kellett szembenézniük. A polgárháborús front Ázsiába tolódott. 1920-ban a vörösök először az Észak-Kaukázust hódították meg. Ezután – immár a török nemzeti mozgalommal koordináltan – egymás után megszerezték a kaukázusi államok területét is, először Azerbajdzsánt, decemberben Örményország Jereván környéki területeit és 1921 elején Grúziát.

A bolsevikokra nehezedő külső nagyhatalmi nyomás csökkenése, illetve gyakorlati eltűnése időben egybeesik a párizsi békekonferencia feloszlásával (1920. január). Ahogy a korábbi fő ellenség Németországgal kötött versailles-i békét az érintettek ratifikálták és az életbe lépett, a nagyhatalmak már nem kívánták fenntartani külügyi apparátusuk érdemi részének „Párizsban állomásoztatását", ennek hiányában pedig eltűnt az a valamennyire még hatékony vezető szerv, amely koordinálta az antant katonai beavatkozását vagy legalábbis a katonai támogatásokat.

Ahogy a bolsevikok konszolidálták hatalmukat Oroszország európai részén, úgy tudták erőiket összevonni a lengyel fronton. A lengyel–bolsevik háború folyamatosan tartott eddig és ekkor is. 1920 tavaszán a lengyelek az ukrán erőkkel összefogva a Pripjaty-mocsarak déli oldalán támadtak és másfél hónapra Kijevet is megszerezték. Júliusra azonban a vörösök összevonták erőiket, és a klasszikus hadi tengelyen: Szmolenszktől Breszt irányába lendültek támadásba Tuhacsevszkij ve-

[26] Vrangel csak 1920. novemberben ürítette ki a Krímet.

« 7. térkép |
A kelet-európai „második félidő" eseményei 1920-21-ben

zetésével. A mocsaraktól délre Bugyonnij serege támadt Lwów irányába. A stratégiai cél a Lengyelország elleni győzelem után Németország elérése és a gazdaságilag legyengült és társadalmilag nyugtalan Németországba jutva a „forradalom exportja" lett volna. Ez a versailles-i békerendszer elleni komoly csapás lehetett volna, amit a Nyugat felismert, de koordinációs képessége eddigre sokat csökkent, így a terv útjában már „csak" a lengyelek álltak, és az erőviszonyok nem nekik kedveztek.

A lengyel–bolsevik háború csúcspontja augusztusban következett be. Tuhacsevszkij csapatai Varsótól északra mértek nyugati irányú csapást, a tervek szerint Bugyonnij ezt támogatta volna délkeleti irányból Varsó felé támadva. Ez az utóbbi támadás azonban soha nem történt meg: Bugyonnij „leragadt" Lwów ostrománál. Tuhacsevszkij csapatai önmagukban is számszerű fölényben lettek volna, így azonban Varsó keleti előterében nagyszerű lehetőség kínálkozott egy északra irányuló lengyel átkaroló támadásra. Piłsudski vaskézzel irányította a lengyeleket: visszautasított minden, a megadásra vagy meghátrálásra irányuló ötletet és végigerőltette az északi irányú ellencsapást.[27] Az utánpótlását vesztett orosz fősereg kénytelen volt a német fennhatóság alatt levő Kelet-Poroszországba menekülni, ahol internálták őket és ezzel fegyverzetüket is elvesztették. Szeptemberre a front nagyjából a későbbi orosz–lengyel határnál stabilizálódott; a határt az 1921 márciusában megkötött rigai béke rögzítette.

A lengyelek a varsói csata előtti orosz felvonulás miatt viszont két másik határukon könyvelhettek el területi veszteséget. 1920. július végén (két héttel a varsói csata kezdete előtt, amikor az antant nem igazán bízott a sikeres védelemben) a Nagykövetek Tanácsa Spában közölte a lengyel és csehszlovák külügyminiszterrel, hogy az Olza folyó a határ Teschennél; lezárva ezzel a lengyel reményeket. Az ugyancsak 1920 júliusában zajló kelet-poroszországi népszavazáson pedig sokan lengyelként is úgy gondolták, hogy jobb lenne a támadó Vörös Hadsereg előtt inkább német, mint lengyel földön élni.

Ugyanebben a hónapban a bolsevik külügy még egy határvonalról állapodott meg: a karsi szerződés rögzítette a későbbi szovjet–török határt, amely máig is Törökország kaukázusi határa. Ez jelzi, hogy 1920 közepén, épp amikor az oroszországi hadi események elcsitultak, a „második félidő" eseményei Kis-Ázsiában éleződtek ki.

A világháborúban vesztes és a mudrosi fegyverszünetben magát megadó Oszmán Birodalom területének arábiai (az Arab-félsziget déli részétől a mai Szíria és Irak északi határáig nyúló) részeit már elfoglalták a brit és francia csapatok, a korábban a briteknek bérbe adott Ciprust pedig a török hadba lépést követően szállta meg Nagy-Britannia. A mudrosi fegyverszünet után a szaloniki fronton győztes antantcsapatok brit és görög kontingense megszállta Konstantinápolyt és a tengerszorosok zónáját. Emellett franciák szálltak partra néhány fekete-tengeri kikötőben és Szíria

[27] Ahogy 22 évvel később az oroszok tették a németekkel Sztálingrádnál: ezzel elvágták a szárnybiztosítás nélkül előrehaladó orosz támadó ék utánpótlását.

felől elfoglalták Dél-Törökország (Kilíkia) egy zónáját. Az olaszok Rodosz szigete mellett partra szálltak Antalyában, megszállva Délnyugat-Anatólia egy sávját. 1919 májusában görög csapatok szálltak partra Szmirnában (ma: Izmír). Az 1915-ös népirtás után okkal revánsra vágyó örmények részben a franciákkal és a görögökkel kooperáltak, részben pedig saját állam szervezésébe kezdtek a polgárháborús Oroszország és a megszűnő Oszmán Birodalom közti hatalmi vákuumban.[28]

Az Oszmán Birodalom legitim uralkodója VI. Mehmet szultán volt; az antant vele és a törvényhozásával tartotta kapcsolatot. 1919 nyarától azonban a világháború leghíresebb és legeredményesebb török katonai parancsnoka, Mustafa Kemal[29] vezetésével egy alternatív török hatalmi centrum szerveződött, először Erzurumban, majd Sivasban, végül a kemalista Nagy Nemzetgyűlés székhelye Ankara (akkori, görögösebb szóhasználattal Angora) lett. A szultán és Kemal hívei között súlyosbodott az ellentét, amely a Nyugat-Anatóliában 1920 nyarán lezajló „török polgárháborúban" csúcsosodott ki, ennek döntő csatáját júliusban Bursa és Izmít között vívták, a Márvány-tenger nyugati előterében, Kemal csapatainak győzelmével. A szultán ezzel elvesztette érdemi befolyását a török eseményekre, gyakorlatilag csak az antant által megszállt konstantinápolyi zónára terjedt ki a névleges hatalma.

A Párizs melletti Sèvres-ben 1920. augusztus 10-én még a szultáni kormány képviselőivel írták alá a győztes hatalmak és a Népszövetséget alakító államok a török békeszerződést. Eszerint Törökország európai területe minimálisra zsugorodott volna Isztambul nyugati előterében; északkeleti része Örményországhoz tartozott volna. Az így összezsugorodó Törökországra sem terjedt volna ki a teljes szuverenitás: a tengerszorosok zónája „nemzetközi irányítás" alatt maradt volna, a déli és nyugati partvidékén pedig francia, olasz és görög befolyási övezetek jöttek volna létre. Szmirna térsége – bár szultáni felségterületként írták le – pedig gyakorlatilag görög fennhatóság alá került volna. Ez elmaradt a nagyratörő görög elképzelésektől – ők az 1453-ban elvesztett Konstantinápoly visszaszerzésében, emellett az Égeitenger keleti és a Fekete-tenger déli partjának egy részére kiterjedő görög fennhatóságban bíztak. A sèvres-i rendezés természetesen a törökök számára sem volt elfogadható.[30] Nem is ratifikálta török oldalon senki: mire a szultáni törvényhozás megtehette volna, már nem állt mögötte török felhatalmazás, az antant pedig meg is szüntette ezt a „parlamentet". Az Ankarában felálló kemalista Nagy Nemzetgyűlés pedig természetesen meg sem fontolta azt.

Az anatóliai fegyveres események jellege – bár ez is, az orosz polgárháborúhoz hasonlóan, „erőforrás-hiányos" háború – eltér attól, amit a Kelet-európai-síkvidéken

[28] 1919-ben még Törökország nagy területein élt örmény szórványlakosság, és a mai török országterület északkeleti részén kifejezett többséget is alkotott.
[29] A későbbi Kemal Atatürk, vagyis a „törökök atyja".
[30] Annak ellenére, hogy a mai Törökország keleti részén többségében örmény és kurd népesség élt, így a sèvres-i béke bizonyos mértékben tükrözte az 1920-as etnikai realitást. Ami nyilvánvalóan túlmutatott ezen, az a déli (francia) és délnyugati (olasz) „befolyási övezetek", illetve a demilitarizált és nemzetköziesített „szoroszóna".

láthattunk. Anatólia nagy része középmagas és magas hegyekkel tarkított, nehéz hegyvidéki terep, közepén a félsivatagi, vízben szegény magasfölddel. A korlátozott közlekedési irányok miatt az előrejutást kulcspontokon kivívott, fontos ütközetekkel lehet elérni, így itt voltak nevezetes csaták, sőt a háború sorsa maga is 3-4 döntő ütközeten múlt – azokra pedig természetesen komoly hatása volt a felkészülésnek és az utánpótlási-ellátási helyzetnek. Anatóliában három front alakult ki: 1919-től délen-délkeleten francia–(örmény)–török, északkeleten örmény–török, 1920 nyarától nyugaton görög–török háború formájában. A törökök a belső közlekedési vonalak birtokában 1-2 hét alatt bármely frontról bármelyik másikra átcsoportosíthattak; ez a taktikai lehetőség támadóiknak nem adatott meg.

A háború fő hadszíntere a görög–török front volt, amely a sèvres-i béke aláírása után a török ratifikáció hiányában és a békeszerződésen túlmutató görög igények által mozgatva 1920 nyarán lendült mozgásba. Érdekes, hogy a görögök nem realizálták azt a veszélyt, hogy könnyen úgy járhatnak, mint az 1919 végén támogatás nélkül elvérzett oroszországi fehér csapatok. Nem vették figyelembe, hogy az antant katonai támogatása már korántsem olyan erős és eltökélt, mint 1918 végén és 1919-ben. Valószínűleg arra számítottak, hogy egy az egy ellen küzdve is legyőzhetik a törököket, és nem számoltak a török pozícióknak a földrajzi helyzet által is elősegített stratégiai mélységével.

A görög offenzíva 1920 késő nyarán indult meg Szmirna térségéből keleti és északkeleti irányban, azzal a céllal, hogy a délen levő olasz megszállási zónától északra a Fekete-tengerig összefüggő frontot tudjanak kialakítani, amely megkönnyíti onnan a front tengeri úton történő utánpótlását. Az offenzíva kezdetben jól, bár kicsit lassan haladt a Menderes (Maiandros) folyó völgyében, elérve az első szélesebb medencéket Küthaya térségében. Az ekkor még kis létszámú török erők innen elsősorban az északi irányt zárták le, keletre inkább engedve a görögöket, ahol egyre hosszabb utánpótlási vonalakat kellett fenntartani. A görög előrenyomulást lassította egy furcsa politikai válság: az antantbarát Sándor királyt megharapta a házimajma, és nem vette komolyan a sebfertőzést, emiatt 1920 októberében elhunyt, a trónt pedig pont az elődje, a németbarátság miatt lemondott I. Konstantin vette vissza tőle, aki egyrészt ürügyet jelentett az antantnak a támogatás visszafogására, másrészt elkezdte lecserélni a katonai vezetőket a saját bizalmasaira.

Eközben Kemal csapatai átvették a kezdeményezést a másik két fronton. A franciákat már 1920 márciusa óta folyamatosan támadták Kilíkiában, őszre pedig az örmények is defenzívába szorultak. Kemal már 1919 nyarán tárgyalt Bugyonnijjal a lehetséges török–orosz kooperációról, és amikor 1920 decemberében a bolsevikok Azerbajdzsán felől már Jerevánt támadták, az örmények két tűz közé kerültek, így december 3-án Alexandropolban[31] békét kötöttek a törökökkel. Az itt felszabaduló török erőket gyorsan a görög frontra irányították, épp időben erősítve meg ezzel

[31] Később Leninakan, ma Gyumri Észak-Örményországban.

8. térkép | » Végjáték Keleten: a „második félidő" zárása a török fronton

Mehmet Ismet[32] pasa védelmét a görögök Fekete-tenger felé vezető útjában álló Inönünél. Az 1921. márciusig tartó ütközetsorozat török győzelemmel ért véget; nem eredményezett ugyan török ellentámadást, de elzárta a görögök útját a Fekete-tenger felé, a további görög offenzívát így ellátási rémálommá téve; lovas szekerekkel az anatóliai völgyekben. A török nacionalisták ugyanekkor, 1921 márciusában Moszkvában szerződéses kapcsolatra lépnek a Lenin vezette bolsevikokkal.

A görög offenzíva így kelet-északkeleti irányban egyenesen Ankara, tehát a török nacionalista mozgalom székhelye felé tartott egyre szűkülő fronton, stratégiailag nehezen nyerhető helyzetben.[33] Ebben az irányban görög győzelmek sora következett 1921 kora nyarán (Eskişehir, Afyonkarahisar), majd nyár végére a görög csapatok az Ankarától már csak kb. 80 kilométerre levő Sakariya folyónál álltak. Az itt megvívott csata azonban stratégiai vereségnek bizonyult annak ellenére, hogy a veszteségek kiegyenlítettek voltak a harctéren; a görögök elvesztették támadási képességüket, és tarthatatlanul hosszú utánpótlási vonalakkal álltak egy szűk megszállási sáv végén.

A görögök által tartott anatóliai területek délen az olasz megszállási zónával voltak határosak; az olaszok viszont épp szedelőzködtek. A franciák 1921 végére elégelték meg az ellenük már folyamatossá váló török támadásokat, és örmény szövetségesük tiltakozása dacára 1921. október 20-án az épp megvédett Ankarában különbékét kötöttek a törökökkel. Azon a héten ez volt a második török határszerződés – az oroszokkal megkötött karsi megállapodás mellett. Franciaország és Olaszország tehát kiszállt, Amerika már rég kilépett a békefolyamatból, Japán ott sem volt – már csak a britek maradtak a görögök mellett, de csak fél szívvel és csak a konstatinápolyi megszálló csapatokkal.

Miközben a görögök elvesztették szövetségeseik nagy részét, a törökök mögött erőre kapott az az egy, akire számíthattak. A bolsevik Oroszországnak 1921 elejére már minden európai határa, így vagy úgy, de rendezve volt, a fehérekkel és a japán intervenciósokkal már csak Szibéria túlsó végén és a Távol-Keleten volt nézeteltérése.

A görögök majdnem egy évig álltak a Sakariya folyó előtt, szinte minden manőverezési lehetőség és külső katonai segítség reménye nélkül. Az oroszok időközben, 1922 áprilisában kb. három hadosztály felszerelésére elegendő fegyverzetet és lőszer-javadalmazást juttattak a törököknek. Az antant fegyverszüneti és módosított békeajánlatot tett Kemalnak, aki érezve az egyértelmű stratégiai előnyt elutasította azt. Ehelyett 1922. augusztus végén ő lendült támadásba. A görög hadsereg egyes egységei, kifogyva a lőszerből és élelemből, letették a fegyvert. Augusztus 30-án

[32] Kemalhoz hasonlóan vezetéknévként a nagy győzelem helye után felvette az Ismet Inönü nevet; 1938-ban, Atatürk halála után ő lett a Török Köztársaság második elnöke, Törökország vezetője a II. világháború alatt.

[33] Nem is teljesen érthető, hogy mi volt a hadi céljuk: ha véletlenül elérik Ankarát, az eredmény az lett volna, mint Napóleon számára Moszkvában: utánpótlási krízis.

Dumlupinar mellett a törökök döntő győzelmet arattak, szeptember 9-én pedig Szmirnát (Izmír) is elérték. Északnak fordulva immár a szorosok övezetét megszállva tartó britekkel néztek farkasszemet, készen a további támadásra. A britek nem tartották a tétet: október 11-én a Márvány-tenger partján fekvő Mudanyában fegyverszünetet kötöttek. David Lloyd George miniszterelnök ebbe a „szorosválságba" (Crisis of the Straits) bukott bele.

A formális béketárgyalásokra a Népszövetség genfi székhelyéhez közeli Lausanneban került sor: mivel gyakorlatilag csak a törököknek voltak harcképes csapataik a helyszínen, ők diktálták a feltételeket.[34] A lausanne-i béke teljesen revideálta a sèvres-it. Örményország nem volt már sehol. A béke megerősítette a szír–török határt az 1921-es ankarai szerződés szerint,[35] megerősítette a görög határt a mai vonalon, Imroz és két másik közepes sziget mellett azokat a szigeteket kapta Törökország, amelyek a parttól 3 mérföldön belül fekszenek, de a többi közeli szigeten sem tarthattak a rendfenntartó erőknél komolyabb csapatokat a görögök. Olaszország lemondott anatóliai igényeiről, de annektálhatta Rodoszt és a Dodekanészosz-szigetcsoportot.[36] A tengerszorosokban minden hajó szabad áthaladási lehetőséget kapott, és az európai török határok mindkét oldalán demilitarizált zóna jött létre.[37]

1923. októberben, a békeszerződés hatályba lépése után véget ért Isztambul környékének megszállása, ugyanebben a hónapban megalakult a Török Köztársaság, Kemal Atatürk lett az első köztársasági elnök. A török köztársasági (világi) alkotmányt, benne a kalifátus felszámolásával, 1924. április 20-án fogadták el.

MAGYAR PÁRHUZAMOK

A párizsi békerendszer két sikeres „megkontrázása" volt Szovjet-Oroszország és Törökország története, ami máig felveti azt a kérdéscsoportot, hogy vajon mi is eljárhattunk volna így. A hasonlóságok és különbségek terén az orosz párhuzam nagyon erőltetett lenne (igencsak különböző volt a két történet). Az a mód és a siker, ahogy a törökök fegyveresen érték el a mi trianoni békénk „másának", a szintén súlyosan megalázó sèvres-i békének a revízióját, és ugyan nem kapták vissza a há-

[34] Mehmet Ismet, a török főtárgyaló nem könnyítette meg a britek dolgát: meghallgatta a brit ellenvetéseket, majd újra és újra elmondta, hogy mit szeretne. – Grew, J. C.: *The Peace Conference of Lausanne 1922–1923.* Proc. of the Am. Phil. Soc. vol. 98, 1954/1, 1–10.
[35] A Hatay zóna Alexandrette (ma: Iskenderun) és Antakya városaival 1938–39-ben lett Törökország része, már az ellenérdekelt Franciaország II. világháború előtti meggyengülésének hatására.
[36] Ezek az I. világháború előtt Törökországhoz tartoztak. Ha a görögök emiatt berzenkedtek is, a II. világháború után vigasztalódhattak: megkapták a teljes Dodekanészoszt olyan szigetekkel, amelyek jóval közelebb vannak a török parthoz, mint 3 tengeri mérföld.
[37] Ez egészen 1936-ig maradt így. Ekkor a Rajna-vidék remilitarizálásának „oldalvizén" Atatürk úgy vélte, ő is bevonultathatja ide a hadseregét, arra hivatkozva, hogy Isztambul védhetetlen lenne, ha bárki odamehetne bármilyen hajóval. A tengerszorosok használatát is újratárgyalták (ez az 1936-os montreaux-i egyezmény, amely még az e könyv írásakor, 2022-ben kitört orosz–ukrán háborúban is szerepet játszott).

ború előtti határaikat, de megtarthatták a török lakosságú magterületüket,[38] viszont joggal keltette fel minden, Trianonon berzenkedő magyar figyelmét és érdeklődését. Elérhettünk volna mi is valami ilyent?

A válasz sajnos egyértelműen nemleges, illetve amennyiben nem az, úgy nem rajtunk múlt. A török sikernek volt néhány kulcsmomentuma:[39]

- a tényleges fegyveres harc viszonylag későn történt, amikor az antantnak már sem irányítóképessége (békekonferencia), sem érdemi számú, fegyverben tartott csapata, de leginkább harci kedve nem volt;
- a háborút emiatt gyakorlatilag csak a görögökkel és az örményekkel kellett megvívniuk; ráadásul az örményeket kritikus pillanatban hátba is támadták az oroszok, így a törökök nagyon fontos pillanatban és helyen erősíthették meg a görög frontjukat;
- a török hadsereg érdemi fegyver- és lőszerutánpótlást kapott a konfliktusait befejező Oroszországtól;
- ennek ellenére fel sem vetődött Törökország kommunistává válásának veszélye;
- a török hátországot mérete és terepi nehézségei könnyen védhetővé tették.

Ránk, magyarokra mindennek az ellenkezője igaz:

- Károlyi visszavonulása, majd gyenge és esetleges erdélyi és felvidéki halogató harcai után a fő katonai küzdelem időszaka 1919 tavasza és nyara volt, amikor az antant figyelme maximálisan ránk irányult, ráadásul ez kommunista színekben történt, ami erősítette az antant eltökéltségét;
- túlerővel bíró ellenségekkel voltunk körülvéve, szinte minden irányban (egyedül a szerveződő és antanttisztek által irányított csehszlovák hadsereg ellen volt vagy lett volna esélyünk egy az egy elleni harcban), a fő ellenség románok pedig fontos pillanatban tudtak ellenünk átcsoportosítani az orosz frontról;
- semmilyen jellegű külső segítségre nem számíthattunk; és
- a fő fronton, az Alföldön a Tisza folyón kívül semmilyen terepakadály nincs.
- Ami a fentieken túl nagyon fontos jogi különbség, hogy a mi katonai konfliktusunk a békeszerződés aláírása előtt történt, és arra szinte semmilyen hatást nem gyakorolt.[40] A törökök az első békeszerződés után háborúztak, kihasználva, hogy az antant már csak „papírtigris", a „nevében" hadat viselő görögök pedig verhetők.

[38] Sőt: északkeleten örmény, délkeleten kurd többségű, viszonylag nagy területeket is megtartva.
[39] Kövecsi-Oláh Péter: *Sèvres-től Lausanne-ig – Törökország harca a békediktátum ellen.* Rubicon, 2017/7–8, 151–157.
[40] Mondhatni szerencsére szinte semmilyen hatást nem gyakorolt…

KONFLIKTUS	RÉSZTVEVŐK	IDŐSZAK	EREDMÉNY	INTENZITÁS (LÉTSZÁM)
Oroszországi (bolsevik) polgárháború	Bolsevik Oroszország, fehér felkelők, intervenciós csapatok, Csehszlovák Légió	1918–1922	Bolsevik hatalom megszilárdulása, Szovjetunió megalakulása	kb. 5-6 millió
„Hétnapos háború" (Teschen)	Csehszlovákia, Lengyelország	1919. január 23–30.	Tescheni kérdés antantrendezése, spái megállapodás (1920. július 28.)	25 000
Magyar Tanácsköztársaság	Magyarország, Románia, Csehszlovákia	1919. április–augusztus	Nincs közvetlen területi hatása	250 000
Bolsevik-lengyel háború	Bolsevik Oroszország, Lengyelország	1919. december – 1921. március	Rigai béke	2 000 000
Török-görög háború	Törökország, Görögország (örmények, antantsegédcsapatok)	1920. július – 1923. március	Sèvres-i béke revíziója, lausanne-i béke	400 000
Nyugat-magyarországi felkelés	Ausztria, magyar szabadcsapatok	1921 augusztus – szeptember	Velencei szerződés: soproni népszavazás	3000

1. táblázat | Kelet-európai konfliktusok a szűken vett (a német fegyverszünetig tartó) első világháborúhoz kapcsolódóan 1919–1923 között

Azért néhány párhuzam vonható a magyar és a török helyzet között. Magyarország királyságból ment át „király nélküli királyságba", kormányzói főhatalommal, Törökországban a szultánság helyett lett köztársaság – és mindkét esetben volt olyan ütközet, ahol az „új rend" erői csaptak össze a legitimistákkal. Az izmit–bursai csata (1920. július) és a IV. Károly „második királypuccsát" lezáró budaörsi csata (1921. október) között ilyen értelemben párhuzam vonható.

Kemal azt használta ki jogilag, hogy ő nem kötött senkivel békét 1921 előtt, és amit más megkötött, az őt nem kötelezi. Ilyent azért kicsiben mi is csináltunk, és valamennyi területet még nyertünk is vele. Ausztria és Magyarország között nem volt békeszerződés. Mindkét ország az antant szövetséges és társult hatalmaival szerződött Saint-Germain-en-Laye-ben és Trianonban – egymással nem. Az osztrák béke hatályba lépésekor az osztrákok kérték volna a területet, de mondhattuk, hogy várjuk meg a mi békénk hatályba lépését. És amikor az is megtörtént, és 1921 augusztusában a magyar államszervezet kivonult az Őrvidékről, ott a magyar államtól névleg független szabadcsapatok fogadták fegyvertűzzel a beérkező osztrák csendőröket.

Jogi értelemben a mi párhuzamunk Kemal háborújával a nyugat-magyarországi felkelés volt. A „jogosult utódállam" nem tudta, pontosabban nem akarta fegyverrel kivívni a békeszerződésbe foglalt jussát, hanem antantbeavatkozást kért – de 1921 végén már nem volt kitől. Így kompromisszumot kellett kötnie, és gyakorlatilag le kellett mondania Sopronról, hogy az Őrvidék többi részén birtokon belülre kerülhessen. A velencei szerződés tehát a mi lausanne-i békénk. Nem nyertünk vele annyit, de nem is vívtunk háborút érte, maximum egy kis „proxycsetepatét."

ORSZÁG (SZERZŐDÉS)	ALÁÍRÁS	RATIFIKÁCIÓ (VESZTES ÁLLAMBAN)	JOGERŐRE EMELKEDÉS
Németország (Versailles)	1919. június 28.	1919. július 9.	1920. január 10.
Ausztria (Saint-Germain-en-Laye)	1919. szeptember 10.	1919. október 17.	1920. július 16.
Bulgária (Neuilly)	1919. november 27.	1920. február 15.	1920. augusztus 9.
Magyarország (Trianon)	1920. június 4.	1920. november 15.	1921. július 26.
Törökország (Sèvres)	1920. augusztus 10.	–	–
Törökország (Lausanne)	1923. július 24.	1923. augusztus 23.	1924. augusztus 6.

2. táblázat | Az első világháborút lezáró, a vesztes államokkal kötött békeszerződések

Jogi értelemben a béke a békeszerződések jogerőre emelkedésével köszönt be az egyes országok viszonylatában. Az első világháború vesztes hatalmaival (illetve a Monarchia esetén jogutódaikkal) kötött békék aláírása és jogerőre emelkedése a 2. táblázatban feltüntetett időszakokban történt.

A szerződések jogerőre emelkedésének feltétele az érintett vesztes ország törvényhozó testülete általi elfogadás (ratifikáció) mellett az volt, hogy az öt szövetséges főhatalom közül legalább három ratifikálja azt. A trianoni szerződés 364. cikke így fogalmaz: *„A megerősítő okiratok letétele, mihelyt lehetséges, Párisban fog végbemenni. Azok a Hatalmak, melyek Kormányának Európán kívül van székhelye, arra szorítkozhatnak, hogy párisi diplomáciai képviselőjük útján tudatják a Francia Kormánnyal a saját megerősítésük megtörténtét és ebben az esetben mielőbb át kell szolgáltatniok a vonatkozó okiratot. Az első jegyzőkönyvet a megerősítő okiratok letételéről fel kell venni, mihelyt a Szerződést egyrészről Magyarország, másrészről a Szövetséges és Társult Főhatalmak közül három megerősítette. Az első jegyzőkönyv keltének időpontjában a Szerződés életbelép azok között a Magas Szerződő Felek között, amelyek azt ekként megerősítették. A jelen Szerződésben kitűzött összes határidők számításánál ez a kelet lesz az életbelépés időpontja."*

A formális béke tehát akkor lépett életbe, amikor a hazai ratifikációt követően három főhatalom törvényhozó szerve is elfogadta a szerződéseket. Miután az Amerikai Egyesült Államok a szerződéseket nem ratifikálta, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán törvényhozó testületei közül három megerősítésére volt szükség a hadiállapot végleges megszüntetéséhez. Magyarország számára így jogilag csak 1921 júliusában ért véget a háború, bár a trianoni szerződés magyar nemzetgyűlési ratifikációja után az de facto véget ért.

A MEGALAKULÓ MAGYARORSZÁG NEMZETKÖZI HELYZETE

A világháború elvesztése nyilvánvalóvá tette, hogy Nagy-Magyarország ezeréves határai nem tarthatók fenn. A fegyverszünet pillanatáig mind a szerb, mind a román, mind a Csehszlovákiába integrálódni kívánó szlovákság cseh anyaállama nyilvánvalóvá tette, hogy célja nemzetiségei egy államban egyesítése, követeléseik többé-ke-

vésbé ismertek is voltak. Így az, hogy Erdély és Kelet-Magyarország román többségű részei, a Felvidék szlovákok lakta területei és a szerb Délvidék el fog szakadni, innentől nem lehetett kérdés. Az, hogy a 30-50 kilométer szélességű, az etnikai határok (ahol volt ilyen) és a környező államok ezen túlmutató igényei által kijelölt zónán belül hol lesznek a háború utáni határok, lényegében a békekonferencián, majd sokkal kisebb részben a békeszerződés hatályba lépése után működő határmegállapító bizottságokban dőlt el.

A világháború végi káoszban szinte minden régi és minden „új" nemzetnek volt közismert vezetője. Szerbiának, illetve így az új délszláv államnak a világháborút hősként végigvivő Pasics. Romániának Brătianu. A cseheknek, illetve az alakuló Csehszlovákiának a külügyminiszter Beneš (hányan tudják, hogy formális főnöke a miniszterelnök Kramář volt?). A lengyeleknél több is volt: Piłsudski mellett nemzetközileg inkább a külügyminiszter Paderewski neve ismert.

Magyarország miniszterelnöke a háború végén id. Wekerle Sándor volt. A forradalmi hullám csitítására az uralkodó és a nevében Budapesten fellépő József főherceg október 30-án Hadik Jánost nevezte ki miniszterelnöknek, ő azonban másnap hajnalban visszaadta a megbízatást. 31-én a főherceg Károlyi Mihály grófot bízta meg kormányalakítással. Ugyanezen a napon gyilkolták meg a Monarchia-szerte biztosan és nemzetközileg talán legismertebb politikusunkat, potenciális „közismert vezetőnket", Tisza István grófot. Tisza a szarajevói merénylet után először a háború ellen foglalt állást, majd beleegyezett abba. A háború során nemzetközi szinten a neve – az előbbiek alapján némileg alaptalanul, nem kis részben a magyarokkal ellenséges propaganda eredményeképp – inkább a háború kirobbantásához kötődött. Azóta is vita tárgya, hogy átvehette volna-e a vezetést, és ha igen, tudott volna-e más stratégiát választani, mint Károlyi.

A Monarchia 1918. október végi – november eleji felbomlásának folyamatába illeszkedett a magyar különválás kinyilvánítása és a független magyar állam szervezetének megalkotása is. Október 31-i kinevezésével Budapesten gróf Károlyi Mihály lett az ország vezetője, kormánya pedig ilyen minőségben kért fegyverszünetet a déli határokat addig már – a padovai fegyverszünet által jóváhagyottan is – néhány ponton a Bánság irányában átlépő antant Keleti Hadsereg parancsnokától, Franchet D'Esperey-től. A padovai fegyverszünet Magyarországra vonatkozó katonai alkalmazásáról szóló konvenciót 1918. november 13-án szignózták Belgrádban.[41] A fegyverszüneti okmány értelmében a magyar csapatoknak – ahol egyáltalán voltak ilyenek – ki kellett üríteniük a Maros vonalától délre levő erdélyi és bánsági területeket, a szerb és francia hadsereg pedig megszállhatta a Szeged–Baja–Pécs–Barcs vonaltól délre fekvő országrészt, illetve később bármilyen olyan pontot az ország területén, amelyet jónak látott. A jelentős területi veszteség – amely a fenti vonal nyugati részén még a későbbi trianoni határvonalakon is túlment – kemény verdikt volt az

[41] Ormos Mária: *A belgrádi katonai konvencióról.* Történelmi Szemle, 1979/1, 12–39.

alakulóban levő Magyarország számára, utóbbi ugyanakkor kezében tarthatott egy megállapodást, amelyet az antant vele, Magyarországgal írt alá. Károlyi kormánya emiatt ezt sikerként értékelte. A megállapodás értelmében Budapesten antantmisszió létesült a francia Vix alezredes vezetésével, ezzel a magyar kormány és az antantvezetés között kommunikációs csatorna is létesült.

A függetlenedő Magyarország számára a külpolitikai környezet rosszabb talán nem is lehetett volna. Az a politikai keret, amely az ország legalább társnagyhatalmi státuszát biztosította: a Monarchia épp felbomlóban, és a budapesti politika maga is szorgalmazta annak megszűnését. Az államszervezet egy része megvolt, de azok a stratégiai ágazatok, amelyek egy állam létében a legfontosabbak és az adott helyzetben a leglényegesebbek lettek volna – külügy és hadügy –, nemzeti szinten nem voltak meg, azokat sebtében kellett megszervezni a közös minisztériumok magyar tisztviselőiből és persze a helyi politikai önjelöltekből. A hadsereg méretét a belgrádi konvenció a rendfenntartáshoz szükséges mértékig (6 gyalogos- és 2 lovashadosztály) korlátozta, de még ennek felállítása is problémát jelentett: leginkább a frontról hazaérkező, magyar legénységű alakulatok jelenthették ennek forrását, a katonák azonban nem akartak fegyverben maradni. Ennél rosszabb volt, hogy míg november elejéig a hazai „hátország", bár nélkülözésben, de rendezetten élt, a hazaérkező katonák sok helyütt a frontvonalon megszokott viselkedésükkel ezt felborították, a kialakuló társadalmi viszonyok pedig távolról sem voltak stabilnak nevezhetők.

Ezt fokozta a spanyolnáthajárvány és a háborús erőfeszítések és birodalmi keretek felbomlása által is erősített gazdasági káosz. Ez utóbbi részben a szokásos beszerzési és értékesítési piacok felbomlását, a bejáratott rendszer szétesését jelentette. Emellett azonban meg kell értenünk, hogy a kor „csúcs-energiahordozója" (ami számunkra a benzin vagy a gázolaj) a szén volt. Szénnel működött szinte minden: a téli fűtés, a budapesti villamosokba áramot juttató villanytelepek, az országos közlekedést és szállítást mozgásban tartó gőzmozdonyok és szinte minden gyár is. Emiatt a szénkészletek kérdése, a szénbányászat centrumainak hovatartozása és termelése kiemelten fontos volt.[42] Ha nem értjük elsőre valamely korabeli döntés indokait, mindig érdemes megvizsgálni, hogy a szén termelése, felhasználása vagy szállítása szerepet játszott-e benne.

Déli irányból az antanthadseregek november végéig felvonultak a fegyverszüneti vonalra. Bár a konvenció értelmében a magyar közigazgatás az antant által megszállt részeken is fennmaradhatott, a bevonuló szerbek azonnal lecserélték a helyi közigazgatást a saját embereikre, a magyar önkormányzat itt egyedül a franciák által megszállt Szegeden maradhatott meg. Ezzel együtt a szerb és francia csapatok valóban megálltak a Barcs–Szeged vonalon, csak nyugatabbra, a Muraközben, majd 1919 közepén a Muravidéken lépték át a belgrádi konvenció vonalát. A kialakuló

[42] vö. Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon – Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–21.* Jaffa, Budapest, 2020.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 9.

magyar államnak ebből az irányból nem kellett további idegen előnyomulással szembenéznie.

Kelet felől a november 10-én magát ismét hadviselővé deklaráló Románia csapatai – nagyrészt azok az alakulatok, amelyeknek a bukaresti béke szerinti leszerelését elszabotálták, kisebb részben pedig frissen felállított egységek – november 13-án átlépték az erdélyi határt és megkezdték a felzárkózást először a fegyverszüneti vonalra, megszállva a Maros folyótól délre eső területeket, mindenütt bevezetve a román közigazgatást.

Míg azonban a demarkációs vonal déli (szerb) szakaszán a jogi helyzetet mindkét fél nagyjából azonosan értelmezte – a két fél közötti megállapodás szerinti vonal két oldalán álltak –, Románia helyzete más volt, és saját előnyére maga is másként értelmezte azt. A bukaresti különbékével ők kiléptek az antantszövetségből, és bár újra hadat üzentek, ezzel a két fél közötti szövetségi viszony – benne az együttműködés kereteivel és főként kötelmével – nem állt helyre, még akkor sem, ha Berthelot tábornok és Dunai Hadserege egyfajta antantmisszióként a román kormány mellett maradt. Ennek azonban elsősorban nem az Erdély és Magyarország irányába történő területszerző akció volt a fontosabb célja, hanem a román hadsereg felsorakoztatása a bolsevik Oroszország elleni harcra. Románia így mondhatta, hogy nincs függő helyzetben az antanttól, hadseregének nem parancsol az antant balkáni rangidős tábornoka, Franchet D'Esperey, és a magyar katonai konvenció sem vonatkozik így rá, hisz nem írta alá. Ez a jogi értelmezés végigkíséri nemcsak az erdélyi és kelet-magyarországi román előnyomulást, de a Tanácsköztársaság leverése után az ország központi területeit érintő román megszállást is. Romániának ekkor összesen kb. 180 ezer katonája volt, amely számot sorozásokkal emelték, de a magyar irány mellett Besszarábiában és Dél-Ukrajnában is frontot kellett tartaniuk. Ezzel együtt a magyar–román fronton jelentős számbeli előnyben voltak, és előnyomulásuk folyamatos volt a fegyverszüneti vonal északi oldalán keletről nyugatra: Karácsonyra elérték Kolozsvárt, a Tanácsköztársaság kikiáltásakor már nagyjából a történelmi Erdély nyugati határán álltak, április végére felzárkóztak a Tiszához, majd a tanácskormány ellenük elszenvedett veresége és bukása után Budapestet és a Dunántúl északi részét is megszállták.

1918 novemberében újabb fenyegetésként jelent meg az alakuló Magyarország számára a szintén alakuló Csehszlovákia, elsősorban a frontról hazaérkező, kezdetben még nem túl erős cseh kötelékek, később az antantfogságból elengedett katonák[43] alkotta alakulatok formájában. A történelmi cseh–magyar határt átlépő csoportokkal szemben a magyar rendfenntartó erők fel is léptek. A magyar kormány Vix alezredes misszióján keresztül jelezte az antantnak a problémát, kiemelve, hogy a belgrádi konvenció semmilyen „északi demarkációs vonalat" nem tartalmaz.

[43] Ádám Magda – Ormos Mária: *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, 21.

A csehszlovák csapatok a kezdeti bizonytalanság után viszonylag gyorsan nyomultak előre a Felvidék szlovákok lakta területein, de mozgásuk lelassult, és több fegyveres incidens is kísérte, amikor az inkább magyarlakta területekre értek. A magyar kormány megállapodást próbált kötni a csehszlovákokkal, viszont a december elején Milan Hodža és Bartha Károly közötti egyezmény, amely nagyjából a nyelvhatár mentén jelölte volna ki a csehszlovák előrenyomulás határát, a terepen nem jelentett semmit. Végül az antant – azzal a logikával, hogy a belgrádi konvenció alapján bármely magyarországi pont megszállható az antant döntése alapján – nagyjából a mai magyar–szlovák határ vonalát jelölte meg demarkációs vonalként. A vonal mindazonáltal nem volt annyira stabil, mint a szerb demarkáció vonala: a csehszlovák csapatok helyenként próbálkoztak további offenzívával annak déli oldalán (balassagyarmati „csehkiverés": 1919 január).[44] A csehszlovák erők formálisan az antant alárendeltségében harcoltak, névleges irányítóik antanttábornokok voltak, akik azonban nem tudták mérsékelni sem a helyi területszerző ambíciókat, sem a magyar és német lakosság elleni atrocitásokat.

Fontos látnunk, hogy a magyarokkal szemben álló fegyveres erőknek csak elenyésző része (két, a leszerelések miatt egyre csökkenő létszámú francia hadosztály) volt az antantnagyhatalmak alakulata. Az antant részeként működő, de egyre inkább saját érdekek által vezérelt szerb, a laza antantkapcsolatban maradó csehszlovák erők mellett a román hadsereg deklaráltan független maradt az antanttól; kihasználta az antant győzelme által generált kedvező helyzetet, de nem volt hajlandó korlátozni magát. Az antant többi nagyhatalma Magyarország megszállásában nem vett részt (csak a budapesti román megszállás idején küldtek elenyésző, századerejű alakulatokat, hogy a románokkal szemben, de legalább mellettük valamilyen erejük legyen),[45] a franciák maguk pedig még a gyenge magyar fegyveres erőkkel szemben is alárendeltek lettek volna – már ha lett volna bárki magyar részről, aki konfrontálódni akar velük. Amikor tehát Magyarországon is megtörtént a bolsevik hatalomátvétel, kikiáltották a Tanácsköztársaságot, és az antant a beavatkozás mellett döntött, ehhez nem voltak saját csapatai. Modern kifejezéssel tehát egyfajta proxyháborút vívatott a románokkal és a csehszlovákokkal – a szerbek ebből saját döntésük alapján kimaradtak. Minden más probléma kezelésére is (így a bánsági szerb–román elkülönítés, a budapesti román megszállás vagy a nyugat-magyarországi felkelés kapcsán) az antant saját csapatainak gyakorlati hiánya nyomta rá a bélyegét. Hiába tett volna „az antant" bármit, a német fegyverletétel után a nagyhatalmak közvéleménye azt akarta, hogy ha már „vége a háborúnak", mehessenek haza a katonák, így saját kényszerítő eszköze nem volt. Akiket használhatott, azok egyrészt pontosan tisztában voltak a helyzettel, másrészt a saját érdekük volt a fontosabb.

[44] Tekvicska Árpád: *A legbátrabb város. Civitas Fortissima. A csehek kiverése Balassagyarmatról.* Rubicon, 2008/4, 36–40., 38.

[45] Nagyjából hasonló mértékben volt jelen az antant saját fegyveres ereje 1921 végén a soproni népszavazás rendfenntartó erejeként.

A magyar vezetés ebben a szituációban még 1918 novemberében érdekes stratégiát választott: megpróbálta Magyarországot a Monarchia ugyanolyan, nemzeti alapon szerveződő utódállamának beállítani, mint amilyen például Csehszlovákia volt. A cél ezzel az volt, hogy így Magyarország ne „vesztes", hanem „újonnan szerveződő" állam legyen. Az, hogy a Károlyi-féle vezetés az antant és később a békekonferencia minden utasítását igyekezett szó szerint teljesíteni, ennek az – utóbb igen naivnak bizonyult – stratégiának volt a következménye. Bár maga az elképzelés nem volt eleve rossz,[46] az önálló magyar külpolitika hiányában nem realizálták idejében, hogy ez az út mégis járhatatlan. Pichon francia külügyminiszter 1918. november 29-én táviratban közölte követségeivel, hogy a francia külpolitika a magyarokat a Habsburg-politika haszonélvezőinek tartja, így nem kezelhetik őket még de facto szövetségesnek vagy együttműködőként sem.[47]

Érdekes tényező volt a német fegyverletétel és Románia ismételt hadba lépése után a román területről hazafelé igyekvő Mackensen-hadsereg. A belgrádi konvenció értelmében a padovai fegyverszünettől számított 15 nap alatt, tehát november 18-ig Magyarországnak meg kellett szerveznie annak áthaladását. A 170 ezer fős,[48] jól felszerelt seregtest megállítására az ország nem rendelkezett fegyveres erőkkel, illetve Németország a hadsereg hazajuttatásának ellentételezéseként fűtőszén szállítását vállalta,[49] amire az országnak nagy szüksége volt. Miközben a hadsereg útban volt Németország felé, november 16-án Mackensent az antant utasítására a fóti kastélyba szállították, itt 1919. január 4-én francia katonák elfogták, és végül Szalonikiben tartották fogva majdnem egy évig.[50]

Végül, mint látni fogjuk, a fenti fejlemények – legalábbis a békekonferencia jegyzőkönyveinek tanulmányozása alapján – gyakorlatilag semmilyen következménnyel nem jártak Magyarország leendő, Trianonban elfogadtatott határainak kijelölése szempontjából. Sem a szerb, sem a számos román demarkációs vonal egyike sem lett végleges határ, ahogy az északi határok sem az antant 1918. decemberi demarkációs vonala miatt kerültek oda, ahol ma vannak. A trianoni határok szempontjából a fentiek egyetlen döntő és számunkra biztosan hátrányos – de a „mi lett volna, ha" dilemma miatt hatásában meg sem becsülhető – momentuma az volt, hogy az antant az 1918. november 13-i fegyverszüneti megállapodást követően egészen 1919 őszéig nem ismert el egy magyar kormányt sem, így minket nem hívtak meg a békekonferenciára. Ha ott lehetünk az osztrákokkal együtt valamikor 1919 má-

[46] A Monarchiában és a háború kirobbantásában valamivel nagyobb súllyal szereplő Ausztria utódaként „Német-Ausztria", a későbbi Osztrák Köztársaság is valami ilyesmivel próbálkozott; következetességének köszönhetően nálunk valamivel nagyobb eredményekkel.
[47] Ádám – Ormos, 23–24.
[48] Ormos 1979, 27.
[49] Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek, 1908–1919.* Magvető, Budapest, 1968.
[50] Takács Gyula: *Mackensen vezértábornagy internálása Magyarországon 1918-ban.* A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei, 2009/2–3, 93–99.

jusában, és abban a fázisban mondhatja el védőbeszédét Apponyi Albert, akkor talán – az osztrákokhoz hasonlóan – minimális engedményeket elérhettünk volna.

A BÉKEKONFERENCIA

Az első világháború utáni békék feltételeit és a Népszövetség szabályrendszerét kidolgozó párizsi békekonferenciát 1919. január 18-án nyitották meg. A nap megválasztása nem volt véletlen: 1871-ben ezen a napon deklarálták a Német Császárság születését, a porosz–francia háború eredményeként a németek által megszállt versailles-i palota tükörtermében. Az 1919–20-as konferencia fő szervezői, a franciák ezzel kívánták fél évszázados történelmi sérelmüket lezárni, új fejezetet nyitni német kapcsolataikban.

A békekonferencia számára – a dátumválasztástól függetlenül, de ezáltal is jelezve – nyilvánvalóan a német békeszerződés megkötése és annak feltételrendszere volt az elsődleges. A konferencia hivatalos záró dátuma is ehhez illeszkedik: a versailles-i (német) békeszerződés 1920. január 10-i jogerőre emelkedése után, január 21-én a konferencia véget ért. Így a békekonferencia tartama alatt kötötték meg a német, az osztrák és a bolgár békét, míg a magyar és a török béke aláírására már a tulajdonképpeni konferencia lezárulta után került sor. A trianoni béke szempontjából lényeges momentum, hogy a magyar békedelegáció közvetlenül a konferencia lezárulta előtt kapta meg a békefeltételeket, és az arra adott válasz elbírálása a konferencián kívül, lényegesen kisebb nemzetközi figyelemmel és szakértői bázison történt meg, mint mondjuk az osztrák ellenjavaslatoké.

A konferencia általános légköre a véres háború utáni új, „jobb" világ megalkotásának igényét fejezte ki. Ha a trianoni békeszerződés szövegét elolvassuk, annak terjedelmileg igen nagy részét olyan szabályrendszerek teszik ki, amelyeket a konferencia a nemzetközi kapcsolatok alapelveinek szánt. A szerződés első huszonhat cikke épp a Népszövetség alapszabálya (amelynek Magyarország csak később válhatott tagjává), de a későbbi részekben visszaköszönnek a nemzetközi munkaügyi, közlekedés- és postaügyi, illetve bizonyos emberi jogi rendelkezések is. Ezeket a békekonferencia közgyűlése fogadta el, nagyobb részt 1919 tavaszán.

A közgyűlés mellett a konferencia legfőbb döntéshozó szerve az antantnagyhatalmak (Franciaország, Brit Birodalom, Amerikai Egyesült Államok, Olaszország és Japán) állam- vagy kormányfőiből és külügyminisztereiből (illetve bizonyos esetekben megbízottaikból) álló Tízek Tanácsa volt. Minthogy Japán az európai békerendezés legtöbb kérdésében érdektelennek deklarálta magát, a többi győztes nagyhatalom állam- vagy kormányfői (a francia és az amerikai elnök, illetve a brit és az olasz miniszterelnök) alkotta „négy nagy" döntései voltak az irányadóak. A négy, európai ügyekben érdeklődő főhatalom azonban nem képviseltette magát állandóan. Az olasz delegáció 1919. április 24. és május 5. között az adriai parttal kapcsolatos olasz területi igények egy részének figyelmen kívül hagyása miatt tiltakozásként elhagyta a konferenciát. A német békeszerződés aláírása (1919. június 28.) után

9. térkép | » „Köztes-Európa" határai a párizsi békerendszerben.[51] Színek: rózsaszín: Versailles, 1919. jún. 28; zöld: Saint-Germain-en-Laye, 1919. szept. 10.; barna: Neuilly-sur-Seine, 1919. nov. 27.; piros: Trianon, 1920. jún. 4.;világoskék: Spa, 1920. júl. 28.; sötétkék: Sèvres, 1920. aug. 10.; narancs: Párizs, 1920. okt. 28.; szürke: Rapallo, 1920. nov. 12.; lila: Riga, 1921. márc. 18.[52] Vékony vonalak: változatlan határvonalak megerősítése. Számok jelzik a népszavazási területeket: 1: Allenstein és Marienwerder; 2: Felső-Szilézia; 3: Klagenfurt; 4: Sopron;[53] 5: Schleswig

nem sokkal Wilson elnök is hazautazott az Egyesült Államokba, és miközben világossá vált, hogy az Egyesült Államok Kongresszusa nem fogja ratifikálni azt (majd később a többi, Párizs környéki békét sem), decemberben az amerikai delegáció is kilépett a konferencia munkájából. A magyar határokat érintő szakértői munka azonban ekkorra már befejeződött.

Területi kérdésekben a konferencia gondolkodásmódja az volt, hogy a vesztes államok (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Bulgária és Törökország) területe az antant „hadizsákmánya" volt, és döntést hoztak arról, hogy a jövőben annak melyik része kié legyen. Ez részben a vesztes felekkel, illetve utódállamaikkal kötött békeszerződések formájában történt, részben pedig olyan egyezményekkel, amelyek a győztes országok közötti határokat állapították meg. A békeszerződésekbe nem az került, hogy „Elzász–Lotharingiát Franciaország megszerzi Németországtól", hanem a német szerződés szövege annyit mondott a *„Németország határai"* pontban, hogy *„Franciaországgal: az 1870. július 18-án érvényes határ"* (bizonyos kiegészítésekkel a Saar-vidéken). A szerződések tehát nem területeket, hanem határvonalakat definiáltak.

A német, az osztrák, a bolgár, a magyar és a török békékben leírt határvonalak azonban csak a háború utáni – és a vesztes államok volt területein húzódó – határok egy részét jelentették. A történelmi Magyarország területén futó új román–jugoszláv, román–csehszlovák és lengyel–csehszlovák határokról is dönteni kellett: ezek nem a trianoni szerződés részei. Így a vesztesek határait jellemzően egy szerződés írta le, a győztesekéi több szerződésben adott szakaszokból álltak össze.

A vesztes országok területeinek újraosztása többféleképpen történt:

- a vesztes ország által megtartott terület (pl. Magyarország trianoni területe);
- vesztes országtól győztes országhoz kerülő területek (pl. Elzász–Lotharingia, Erdély, Dél-Tirol, Eupen, Posen/Poznań);
- vesztes országtól elvett és másik vesztesnek adott terület (Burgenland, illetve az 1915-ös török–bolgár területátadás megerősítése);
- vesztes országtól elvett és népszavazáson semleges országnak adott terület (Schleswig északi része Németországtól Dániához került).[54]

A MAGYAR HATÁROK KIJELÖLÉSE

A békekonferencia előtt minden szomszédos győztes állam, tehát Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (a leendő Jugoszlávia) és a konferencia által győztesnek elfogadott Cseh–Szlovákország (a leendő Csehszlovákia) beterjesztette területi

[51] Timár Gábor: *Határok a győztes utódállamok között.* Trianon100 Blog, 2020. július 24. https://trianon100.hu/blog-cikk/megallapodas-a-torok-beke-arnyekaban
[52] Nem a párizsi békerendszer része.
[53] Nem a párizsi békerendszer, hanem kétoldalú megállapodás alapján megtartott népszavazás.
[54] Dánia nem volt aláírója a párizsi békéknek, így a Németországgal kötött versailles-i békének sem.

igényeit – nemcsak Magyarország irányában, hanem a teljes határvonalaikon. Az osztrák békedelegáció a megérkezése, a békefeltételek első változatának kézhezvétele után válasszal élt, amelyben ők is területi igényt jelentettek be Magyarország felé, amellyel a konferencia Területi Bizottsága[55] foglalkozott. A bizottság két albizottsága, a konferencia első heteiben felállított Csehszlovák Ügyek Bizottsága (CSÜB), illetve Román és Jugoszláv Ügyek (RJÜB) Bizottsága tárgyalta Magyarország leendő északi, keleti és déli határait. A két albizottságban szavazati joggal a Területi Bizottság tagjai vettek részt, az egyes üléseken mellettük tanácskozási joggal a delegációk szakértői is jelen lehettek. Az osztrák békefeltételek átadása és a viszontválasz kézhezvétele után, 1919 nyarán felállított „Osztrák Területi Javaslatra Adandó Választ Kidolgozó Bizottság"[56] tárgyalta a leendő magyar–osztrák határ vonalát. A román és délszláv ügyeket azért rendelték egy bizottság alá, mert itt az antant számára a legnagyobb problémát a mindkét állam által megszerezni kívánt Bánság jelentette. E bizottságokban az európai kérdésekben érdekelt négy nagyhatalom 2-2 szavazati jogú képviselője és néhány tanácskozási jogú szakértő kapott helyet. A későbbi magyar határok sorsára gyakorlatilag e maroknyi ember döntése volt a legnagyobb hatással.

A fenti három bizottság üléseinek jegyzőkönyveit a magyar nyelvű szakirodalom is részletesen feldolgozza.[57, 58] Emellett a jegyzőkönyvek egy része elérhető magyar nyelven.[59] Az amerikaiak a Tízek Tanácsa, a négy nagy megbeszélései és a közgyűlési ülések jegyzőkönyveit kereshetően elérhetővé tették a világhálón. A brit külügy a jegyzőkönyveket bizottsági szintig 1919. július 1-től dolgozta fel, és ez az anyag szintén elérhető a világhálón. Így a bizottsági döntések nagyobb része – elsősorban angol nyelvismerettel – bárki számára olvashatóvá vált. A fenti források hiányossága, hogy bár a szövegek sok helyen térképmellékletekre és azokra behúzott, különböző színű vonalakra hivatkoznak, e térképek nem részei az elérhető adatbázisoknak. Az alábbi, itt bemutatott térképek sem az eredetiek rekonstrukciói, azok a bizottsági jegyzőkönyvek szövege alapján vannak megszerkesztve.

Az elérhető bizottsági jegyzőkönyvek elolvasása után néhány benyomás érdekes lehet:

A bizottsági jegyzőkönyvekben ugyan nincs rá utalás, de az összes említett bizottság egyhangú döntésre törekedett. Bár a viták néhány kulcspontján 3:1 (illetve

[55] A bizottság elnöke André Tardieu (FR), tagjai Jules Laroche (FR), Sir Eyre Crowe (GB), Allen W. A. Leeper (GB), Charles Seymour (US), Clive Day (US), Louis Vanutelli-Rey (IT) és Giacomo de Martino (IT) voltak; közli pl. Romsics, i. m. Az európai ügyekben érdektelenséget nyilvánító Japán nem delegált tagokat.
[56] Franciául La Commission de préparer la réponse aux notes autrichiennes sur les causes territoriales, angolul Commission Instructed to Prepare the Reply to the Austrian Notes on the territorial clauses. Tagjai: Tardieu (FR, elnök), Coolidge (US), Nicholson, Headlam-Morley (GB), Vanutelli, Stranieri (IT) Kawai, Adatchi (JP). Közli: Vares, Mari: *The Question of Western Hungary/Burgenland 1918–1923.* University of Jyväskylä, 2008, 131.
[57] Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1984.
[58] Romsics, 246.
[59] Ádám – Ormos, 395.

a nagyhatalmak 2-2 delegátusával számolva 6:2) arányú többségi szavazással gyorsabban döntésre jutottak volna, minden esetben tudatosan elkerülték ezt, és kompromisszumok bonyolult láncolatát is kidolgozva elérték, hogy a végeredmény minden küldött számára elfogadható legyen. Még az is előfordult, hogy egy valamely kérdésben egyértelmű kisebbségben maradt ország (jellemzően az olaszok) képviselői a döntés előtt jelezték, hogy az egyhangú döntés érdekében inkább elfogadják a többi állam határozott és egybehangzó javaslatát. Ennek később volt jelentősége, mert az (al)bizottsági munka végén az eredmények 1919. április–májusban a Tízek Tanácsa elé kerültek. Ott vették először észre rendszerszinten azt, hogy a döntések összességében szinte mindenütt tendenciózusan Magyarország ellen történtek, és a végeredmény milliós számban csatol a szomszéd országokhoz határ menti magyar lakosságot. A korrekció fő ellenérve éppen az volt, hogy a bizottsági döntések konszenzussal születtek, így azok újranyitására nincs sem szükség, sem pedig lehetőség.

A bizottságokban általában az amerikai delegátusok képviseltek Magyarország számára kedvező véleményt, így ők próbáltak leginkább ragaszkodni az etnikai helyzethez jobban illeszkedő határokhoz, ők javasolták, hogy ha valamely határos országnak vasút kell, hát építsen, nem olyan nehéz az. A francia küldöttek ellenkező beállítottsága közismert, a brit delegátusok pedig néhány esetben a franciáknál is szigorúbb határmegvonást javasoltak számunkra. Az olasz delegáció működése első ránézésre elég csapongó; hol a nemzetiségi elvet, hol a legvadabb elcsatolási törekvést támogatták, időnként váratlan váltásokkal. Felismerhető azonban ebben egyfajta logika: támogatták az 1916-os bukaresti titkos szerződésben leírt maximális román aspirációkat – hiszen az ő vitatott adriai aspirációik is hasonló szerződésen alapultak. Elismerték a város és környéke eltérő nemzetiségű lakossága esetén a város elsődlegességét – hisz ez volt az ő dalmáciai törekvéseik alapja is. Elsősorban a délszláv állammal szemben megengedőbbek voltak velünk – velük máris konfliktusban álltak. Sok vizet azonban összességében nem zavartak. A későbbi határoknak nincs egyértelműen az olaszokhoz köthető szakasza – ellentétben a másik három hatalommal.

A békekonferencia és a felsorolt bizottságok is általában az 1:1 millió méretarányú világtérkép (*1 Million scale World Map*; 1MWM) térséget ábrázoló szelvényeit, illetve azoknak a domborzati színezés nélküli változatait használták. A békeszerződéseik mellékleteit is ezekből összeállított térképekre rajzolva készítették el, így a továbbiakban az országtérképeket én is e korabeli szelvényekre rajzolva adom meg.[60] E térképen – különösen a domborzatszínezés nélküli változaton – a vasútvonalak igen hangsúlyosan szerepelnek, ugyanakkor azok jelentőségét (fő- és mellékvonali kiépítettsége) már nem mutatják. Ezen túlmenően az 1:200 000 méretarányú „foktérképeket" és az 1:75 000 méretarányú „Generalkarte"-szelvényeket is használták.

[60] *Maps of Austria-Hungary – Handbooks prepared under the direction of the historical section of the Foreign Office,* No. 1. 1919. https://www.loc.gov/item/a22000863

A brit háttéranyagokban megtalálható a térség 1MWM-alapú néprajzi térképe is,[61] amelynek 1919. áprilisi keltezése kizárja, hogy a bizottsági határvitákban használhatták volna. A térkép tanulmányozásával azonban láthatjuk: az antant tisztában volt a régió valós etnikai viszonyaival.

A bizottságok kétségtelenül igyekeztek a térképeken és a statisztikákon túlmenő ismeretekhez jutni azokról a területekről, amelyekről döntöttek, ezt azonban elég felemás, semmiképp nem pártatlan módon tették. A bizottságok ugyanis egy-egy alkalommal meghallgatták a győztes utódállamok képviselőit. Az RJÜB előtt február 22-én megjelenő Brătianu és a 25-én meghallgatott Pašić fellépése a magyar határon nem sokat változtatott – elsősorban egymás érveit vitatták a Bánság és a bukaresti szerződés érvényessége ügyében. Beneš március 4-i meghallgatása[62] a CSÜB előtt sokkal nagyobb hatású volt, ő elsősorban a dunai határ és a kárpátaljai vasúti kapcsolatok ügyében kifejezetten Magyarország ellen érvelt.

A bizottsági jegyzőkönyvek alapján felsejlik egyfajta „szabadulószoba-hasonlat" is. Nyolc ember és néhány szakértő, akik igyekeznek konszenzusra jutni – ez végül sikerül –, de csak akkor jöhetnek ki a szobából és mehetnek a kellemes párizsi caféra vagy dinerre, ha van valami eredmény. Eközben végig maximális udvariassággal viseltetnek egymás iránt, nagyjából feltételezik egymás jóindulatát. Ha a diskurzus megakad, hajlandók sokszor elismételni egy olyan véleményt, amelyet valamennyien osztanak – például hogy a magyar néprajzi statisztikák nem teljesen megbízhatóak. Ha egy bonyolultabb határszakaszon végre ki tudják elégíteni egymás szándékait (az érintett terület lakóinak szándékai ehhez képest nem jelentenek szempontot), a határ további részeit hajlandók gyorsan átfutni – és ebből lesz is majd probléma.

A későbbi „trianoni határ" hosszának nagyobb részét a CSÜB és az RJÜB meglepően gyorsan, néhány hét alatt meghúzta. A csehszlovák határ ügyét 1919. február 27-én kezdték tárgyalni, és március 7-re azzal gyakorlatilag végeztek is (később két kisebb módosítást tett még a konferencia, mindkettőt Magyarország rovására). Az RJÜB előbb kezdte a munkát, február 8-án már tárgyalták a román és délszláv területi igényeket. Itt a vita elsősorban a bukaresti titkos szerződés érvényességéről szólt, majd annak elvetése után az érdemi munka február 11-én kezdődött, a magyar–szerb határt március 2-án kezdték tárgyalni. Mindkét határszakaszunkon már-

[61] *Etnographical maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia. Handbooks prepared under the direction of the historical section of the Foreign Office,* No. 0*. 1919. https://www.loc.gov/resource/g6031em.gct00400/

[62] Beneš meghallgatása egy érdekes színfolttal gazdagítja a Trianon-történetet. Az egész határmegállapítási folyamatban egyedül itt fordul elő, hogy bármely folyót „hajózhatónak" nyilvánítottak volna; és ez a Duna volt. A Benešnek ezzel kapcsolatban feltett egyetlen bizottsági kérdés arra vonatkozott, hogy megvalósítható lenne-e Csehszlovákia folyami hajózása és a Dunához hozzáférése a hosszú dunai határ nélkül, vagyis hogy a Duna mellékfolyói (Vág, Garam) hajózhatók-e. Beneš válasza nemleges volt. Az Ipoly vagy a Ronyva hajózhatósága sem itt, sem a határmegállapítás későbbi folyamatában nem került szóba semmilyen formában; a trianoni szerződésben hajózható folyóként csak a Duna van megjelölve, minden más folyó vagy patak, az egyébként valójában hajózható Tiszától és Drávától a kis Csarondáig csak mint „vízfolyás" szerepel.

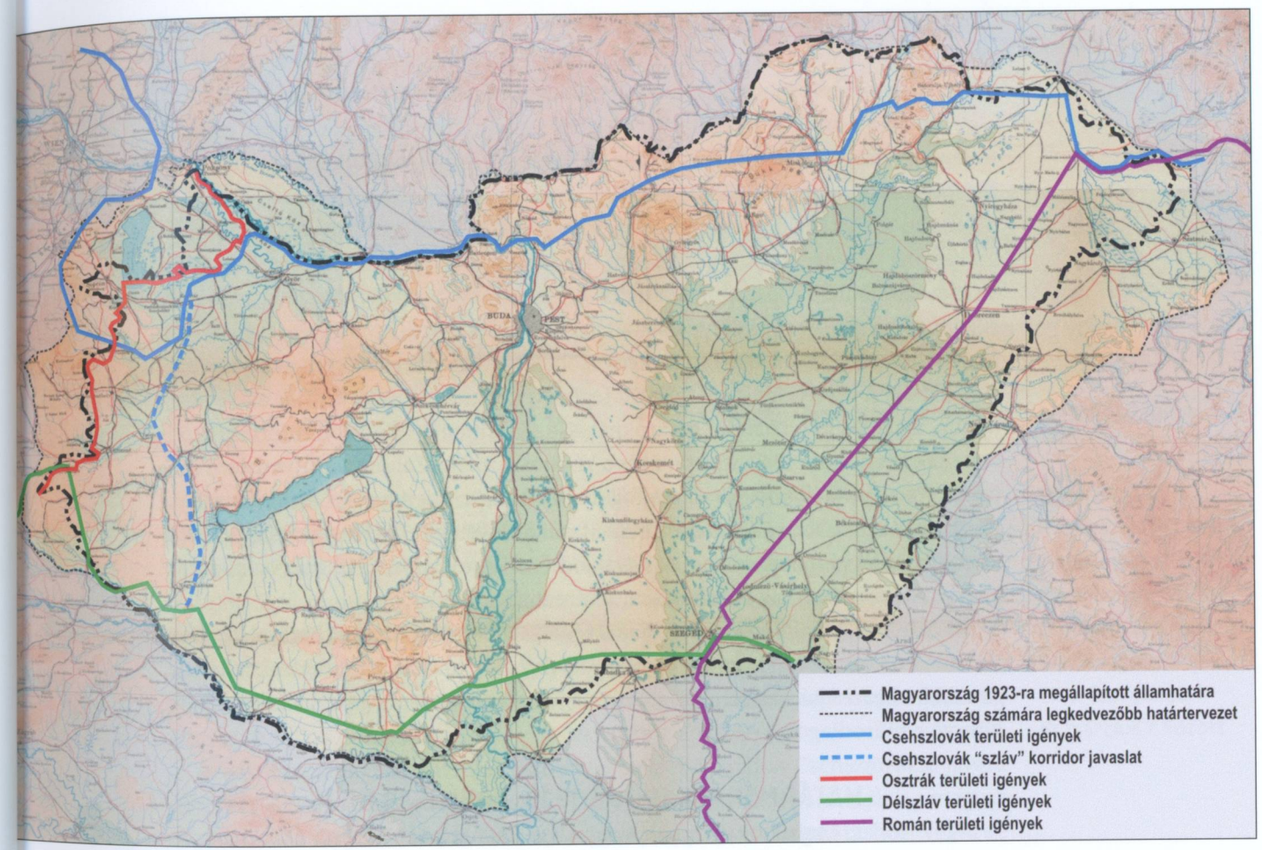

10. térkép | Területi igények a párizsi békekonferencián. Ezeken túlmenő javaslat (ekkor még) érdemben nem merült fel!

cius 18-ra gyakorlatilag megvolt az eredmény, és a bizottság azt április 6-án véglegesítette is – a Dunától nyugatra mindazonáltal érdemi változások történtek később is. Ez azért lényeges, mert – miközben a történelmi térképsorozatok rendre feltüntetik a csehszlovák és román csapatok előrenyomulását és a belgrádi konvenció által megadott szerb megszállási vonalat – ezeknek a végleges határok kialakítása szempontjából nem volt hatásuk. A békekonferencián a tényleges határkijelölést végző bizottságok ismerték például a Tanácsköztársaság kikiáltásához vezető Vix-jegyzék tartalmát,[63] de olyan utalás nem hangzott el, hogy emiatt lenne majd nagyjából a semleges zóna keleti végén a későbbi határ. A jegyzőkönyv alapján inkább azt érzi az olvasó, hogy a bizottság véleménye szerint „hagyjanak már békén minket az ilyen apróságokkal: mi az optimális és legjobb határokon dolgozunk épp".

[63] Az Alföld keleti részén semleges zóna kialakítása, keleti határa az Arad–Nagyvárad–Szatmárnémeti vonalon (az említett városok román megszállásával), nyugati határa a Hódmezővásárhely–Mezőtúr–Debrecen–Vásárosnamény vonalon.

A fenti térképen összefoglalom, hogy milyen területekre jelentettek be igényt a szomszéd államok, illetve hogy a békekonferencia bizottsági vitáiban mi volt az egyes irányokban a Magyarország számára legkedvezőbb határjavaslat.

A térkép jól mutatja a vesztett háború és a szomszéd államok előnyben részesítésének minden hatását. Északon még a Csallóközt és a Felső-Bodrogköz egy részét is tartalmazó „legkedvezőbb változat" is érdemi magyar népességet hagyott volna a határon túl, az pedig megdöbbentő, hogy a Vág és az Ipoly torkolata közti Duna-szakasznál kedvezőbb változat fel sem merült a bizottságban. Románia irányában a „legkedvezőbb" változat majdnem az alföldi tömbmagyarság kompakt szállásterületének határa (Nagyszalonta és Arad nélkül), déli irányban pedig az észak-bácskai magyar tömb nagy része még a legkedvezőbb határvonal mellett sem maradt volna hazánkban. A bizottságokban tárgyalt legkedvezőtlenebb határok, mint alább látni fogjuk, helyenként a trianoni határoknál is kedvezőtlenebb vonalon futottak, azonban csak két ponton (Baja városánál és a Vásárosnamény–Záhony vasútvonalon) mutattak túl az utódállamok által megfogalmazott területi igényeken. A dunántúli határok a legkedvezőbb változat szerint (a Muraköz kivételével és Horvátországot nem számítva) nem változtak volna, az osztrák békével kapcsolatos, 1919. nyári változások viszont, közvetlenül vagy áttételesen, itt éreztették hatásukat.

Mielőtt a négy nagy elfogadta volna a véglegesnek szánt magyar határokat, megmutatták azokat az utódállamok képviselőinek,[64] akik további módosításokat kértek. Az alábbiakban a három bizottságban a négy határszakasz megtárgyalását írom le, kitérve e másodlagos javaslatok sorsára is.

HATÁRMEGÁLLAPÍTÁS 1919. ÁPRILIS ELEJÉIG

Csehszlovák Ügyek Bizottsága; csehszlovák határ

A bizottság február 25-i ülésén az amerikai delegátus a fenti térkép szerint Magyarország számára legkedvezőbb változatot javasolta. Kárpátalja tekintetében mind az esetleges majdani „Ukrajnával" (Kelet-Galícia) egyesülést, mind a Magyarországnál maradást kizárta. A franciák a teljes Csallóközt a csehszlovákoknak adták volna, a britek csak Komáromot – ami elvágná a vasúti összeköttetést Magyarországgal.

Március 3. a legádázabb vitanap. Ekkor tárgyalták a mai szemmel legmeglepőbb javaslatot, amely akkor el is nyerte a francia–brit–amerikai többséget. Miközben a Csallóköz kérdését nyitva hagyták, az Ipoly torkolatától az Ipoly déli vízválasztóján húzták meg a határt, amely így a Csóványoson áthaladva és a Naszálytól épp csak északra húzódva, Romhánytól délre futva követte volna a cserháti vízválasztót, és a Karancson érte volna el a mai határt. Csak az olasz küldött javasolta a mai „Ipoly-határt", Losoncot így is Csehszlovákiánál hagyva. A keleti határszakaszon éles vita alakult ki a Felső-Bodrogköz kapcsán, amely tisztán magyarlakta vidék, ám a

[64] A Külügyminiszterek Tanácsa június 11-i ülésének jegyzőkönyvét lásd: Fuller, Joseph V. (szerk.): *Papers Relating to the Foreign Relation of the U.S.* Vol 4. FM-23. US Government Printing Office, Washington DC, 1943. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv04/d53

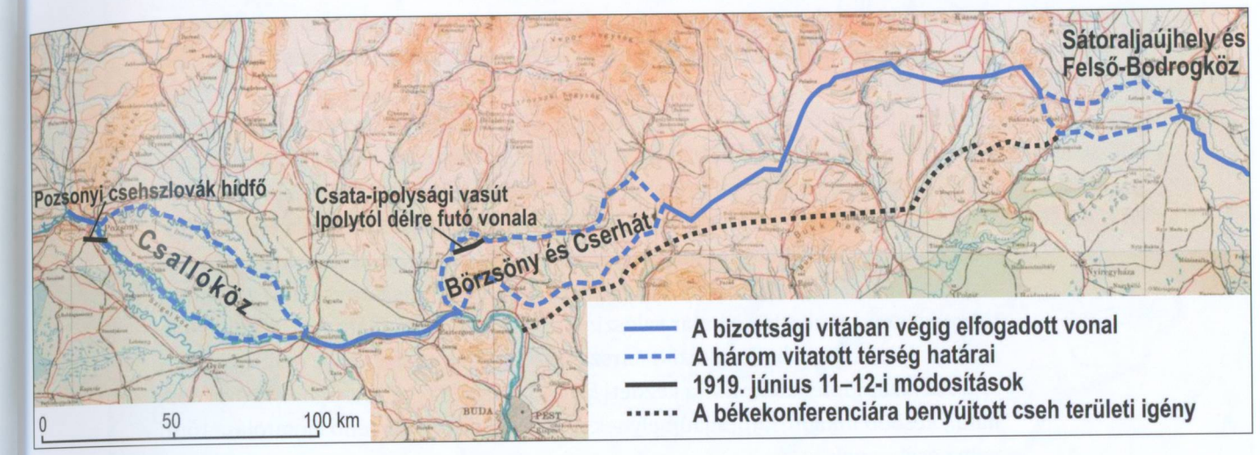

11. térkép | A csehszlovák határ megállapítása a békekonferencia Csehszlovák Ügyek Bizottságában, 1919. február 25. és március 7. között

Csehszlovákiához csatolni tervezett Kárpátalja felé fontos (Kassa–Csap közötti) vasútvonal futott át rajta. Az amerikai, a francia és az olasz delegáció Magyarországnak, a brit Sátoraljaújhellyel együtt Csehszlovákiának adta volna a régiót. A franciák által előadott kompromisszum a mai határvonal: a vasútvonal Csehszlovákiához kerül, de Sátoraljaújhely városa, pont a vitatott vasútig, Magyarországnál marad. Az amerikaiak ezután az elcsatolandó magyarok túl nagy száma miatt visszavonták a börzsöny–cserháti határjavaslatot. A Csallóköz ügyében Beneš másnapi meghallgatásáig elhalasztották a döntést.

Beneš meghallgatása március 4-én nem meglepő módon Csehszlovákia javára döntötte el Csallóköz kérdését. Másnap csak az amerikaiak ragaszkodtak a magyar Csallóközhöz vagy másutt kb. 80 ezer magyar lakost érintő kiigazításhoz. Végül ez lett a megállapodás: a Csallóköz Csehszlovákiáé lett, a börzsöny–cserháti régió magyar maradt, a bodrogközi és sátoraljaújhelyi részt pedig a vasút mentén kettéosztották.

Összességében az amerikai és valamennyire az olasz delegáció kedvezett volna leginkább Magyarországnak, és a Csallóköz ügyében hajthatatlan franciák kompromisszumos javaslata tartotta Magyarországon Sátoraljaújhely városát, még ha a nagyállomás nélkül is. Charles Seymour nélkül lehet, hogy ma Vác felett fut a határ; sőt, ismerve a konferenciának a kiugró határszakaszokkal, az ún. „kacsacsőrökkel" szembeni ellenérzését, végül lehet, hogy a Dunakanyarban is határ lenne a Duna, és szlovák területen találkozna a szobi és a nógrádi vasútvonal.

A Tízek Tanácsa – elfogadva az Előkészítő Bizottságban meghozott egyhangú döntést – áldását adta a határvonalra, és azt megküldte a csehszlovák delegációnak. Ők azt általában elfogadták, két ponton azonban további elcsatolást szorgalmaztak: a Pozsonnyal szemben levő ligetfalui hídfőnél és az Ipoly-völgyben. Utóbbi helyen azt is elfogadták volna, hogy a határ ne a vízválasztón, hanem az Ipolytól délre futó ipolyság–losonci vasútvonal déli oldalán húzódjon. Előbbit megkapták, az utóbbit

12. térkép | » A román határ megállapítása a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságában 1919. február 8. és április 6. között

csak igen kis részben: a Külügyminiszterek Tanácsa június 11-én csak a csata–ipolysági vasút Ipolytól délre húzódó szakaszát ítélte meg nekik, Pereszlény és Homok településekkel.

Ahogy fent említettem, a szakbizottság a határdöntést egyhangú szavazással hozta meg, és ennek elérésében az volt a kulcsmomentum, hogy a Magyarország ellen legkevésbé elfogult amerikai delegáció melyik – a saját javaslatától délre húzódó – határjavaslathoz járult hozzá és melyikhez nem. Az amerikaiak „adták fel" a Csallóközt, amikor már mindhárom másik delegáció ezt javasolta, ezért cserébe viszont azok ellenében elérte a Börzsöny és a Cserhát Magyarországon tartását – többségi szavazás esetén a határ valószínűleg ma Vác és Romhány között húzódna. A sátoraljaújhelyi és bodrogközi határszakaszon nehezen jósolható meg egy többségi szavazás kimenetele: a vita kezdeti fázisában egy Magyarországnak kedvezőbb határ, később inkább Sátoraljaújhelynek a vasúttal együtt történő elcsatolása tűnt volna esélyesnek.

Román és Jugoszláv Ügyek Bizottsága; román határ

Az RJÜB munkamódszere teljesen eltért a csehszlovák bizottságétól: itt nem volt rögtön a munka elején megállapított határszakasz, és az egész vita sokkal nagyobb „bakugrásokkal" folyt. Ne felejtsük el, hogy a bizottságnak, amellett, hogy a magyar–délszláv határt is meg kellett vonnia, Románia más határaival (Dobrudzsa, Kárpátalja, Bukovina) is foglalkoznia kellett, és idejének nagy részében a két győztes kisállam – az első világháborút az elejétől derekasan és állami területét hosszan elveszítve végigharcoló Szerbia és a bukaresti szerződéssel beléptetett Románia – bánsági aspirációinak problémájával foglalkozott.

A Magyarország számára legkedvezőtlenebb határváltozat épp az 1916-os bukaresti titkos szerződés szerinti vonal volt. A bizottság nem döntött ugyan arról február 8-án, hogy ezt nem veszi figyelembe, a gyakorlatban viszont eltekintett ettől. Ehhez elsősorban az amerikai delegátusok ragaszkodtak: az Egyesült Államok e szerződésnek nem volt aláírója, maga az eljárás pedig nem is emlékeztetett a wilsoni elvekre. Jellemző, hogy a vitában a helyenként 50 kilométert is meghaladó szélességű, sűrűn lakott, gyakorlatilag színmagyar (helyenként szlovák és csak néhány faluban román) vidék etnikai összetétele nem volt döntő érv.

A bizottságban a kezdeti javaslatok február 11-én hangzottak el. Az amerikai küldöttség javaslatot tett Erdély és a Partium románok lakta részének Romániához csatolására, ehhez a brit delegátusok csatlakoztak, de nem nyilatkoztak a „románok lakta rész" kiterjedéséről. Az olaszok az etnikai határt javasolták. A franciák ekkor Nagyváradot Romániához javasolták csatolni, hogy legyen egy román vasút is az Alföldön, de egy magyar vasúthoz is ragaszkodtak, ami a bukaresti szerződés szerinti vonal burkolt ismételt elvetését jelentette. A nap konklúziója, hogy eldöntötték Nagyvárad és Arad Romániához csatolását, vitatott maradt a nagyvárad–szatmárnémeti vasútvonal. Az eredeti román igényt véglegesen elvetették.

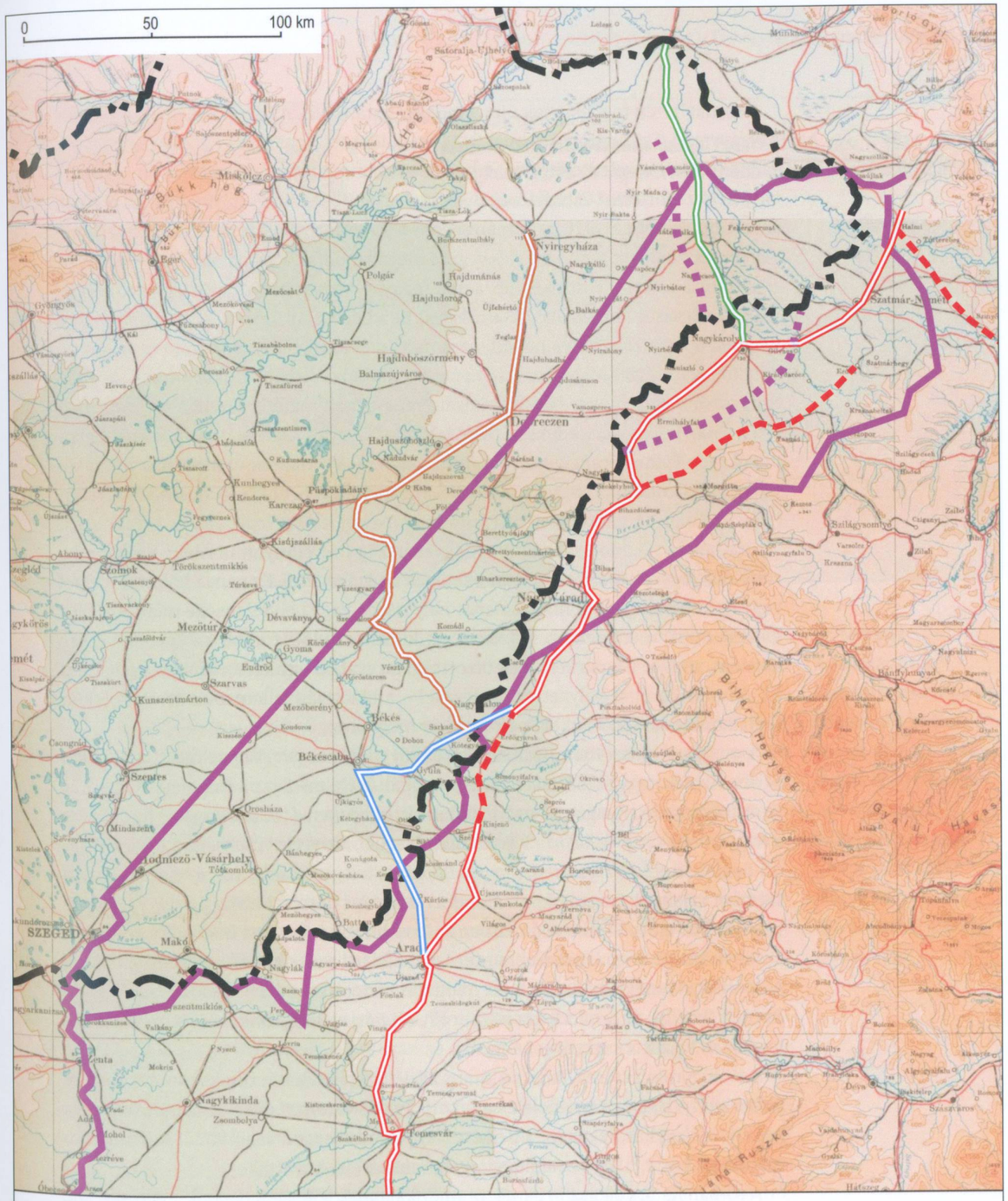

Február 17-én foglalkoztak újra a magyar határokkal. Az amerikai javaslat szerint a Nagyvárad–Szatmár vasútvonal (a 11-én eldöntött Nagyvárad nélkül) magyar maradna, nagyobb keleti előtérrel. A britek ezt támogatták, de fontosnak tartották a vasúti összeköttetést Csehszlovákiával (csak új építéssel megvalósítható). Az olaszok váratlanul ismét az 1916-os román szerződés szerinti vonalat preferálták, de a nap végére visszaléptek. A hosszú vita végére megállapodtak a kárpátaljai határvonalban, és a francia és brit küldöttség kb. a mai magyar–román határt javasolja; a szatmár–nagyváradi vasút Romániához csatolásával, de a békéscsabai csomópont, tehát a nagyvárad–aradi összeköttetés nélkül. Az amerikaiak legalább Nagykárolyt és a Bánság északnyugati részét Magyarországon tartották volna – utóbbi a Tisza–Maros-szögben Szegedtől Kiszomborig és Kübekházáig magyarnak maradt részben valósult meg.

Ez a nap különösen érdekes a bizottság által tárgyalt katonai pontok miatt. Ekkor üzeni meg Pichon francia külügyminiszter, hogy a románok nem tartják magukat a regionális antantparancsnok, Franchet D'Esperey tábornok alárendeltjeinek, lévén, hogy az általa megkötött fegyverszüneti konvenciót nem írták alá, az antant utasítására nem hajlandók megállni a Magyarország felé előnyomulásban, vagyis a későbbi Vix-jegyzék szerinti zónával őket kellene fenyegetni. Ez nem a konkrét üzenet vagy az abban foglalt gondolatmenet helyessége vagy helytelensége miatt érdekes, hanem azért, mert a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt ez volt az egyetlen olyan alkalom, amikor a határkérdések bizottsági tárgyalása egyáltalán időben egybeesett az aktuális katonai helyzet értékelésével – a bizottság jellemzően az előbbiekkel foglalkozott, az utóbbiakkal pedig ekkor még nem.

A magyar–román viszonylatban fontos következő tárgyalási nap március 2. Ekkor az amerikaiak nagyjából a mai határt javasolták (a Halmi–Szatmárnémeti–Nagyvárad vasúttól szorosan nyugatra húzódó határral), miközben a többi delegáció fontolgatta a Nagykároly–Csap vonalon a Kárpátalját elkerülő, közvetlen csehszlovák–román vasúti összeköttetést és Vásárosnamény Romániához csatolását, ami a teljes Szatmári-síkságot is jelenti. Ezen a napon mondott beszédet Károlyi Mihály a Székely Hadosztály katonái előtt Szatmárnémetiben és tett hitet a fegyveres honvédelem mellett.

Szerencsére a vásárosnaményi tervek a szilárd amerikai ellenálláson elbuktak. A következő hetekben kisebb határtologatás történt még a déli szektorban, Nagylak és Gyula között, de április 6-ára készen állt a határjavaslat. Ehhez már nem is nyúltak hozzá; ez került a szerződésbe is.

A Külügyminiszterek Tanácsa június 11-i ülésén Brătianu tiltakozott a román területi igények semmibevétele és a bizottság „diktátuma" ellen. A határ északi szakaszán a Nagykároly–Csap, a délin a Nagyvárad–Szeged vasútvonal Romániához csatolását kérte,[65] ezt azonban a nagyhatalmak elutasították.

A román határszakaszon ismét az amerikaiaknak lehetünk hálásak: egyrészt nem hagyták a vásárosnamény–záhonyi vasútvonal és vele a Szatmári-sík elcsatolását,

[65] Fuller 1943. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv04/d53

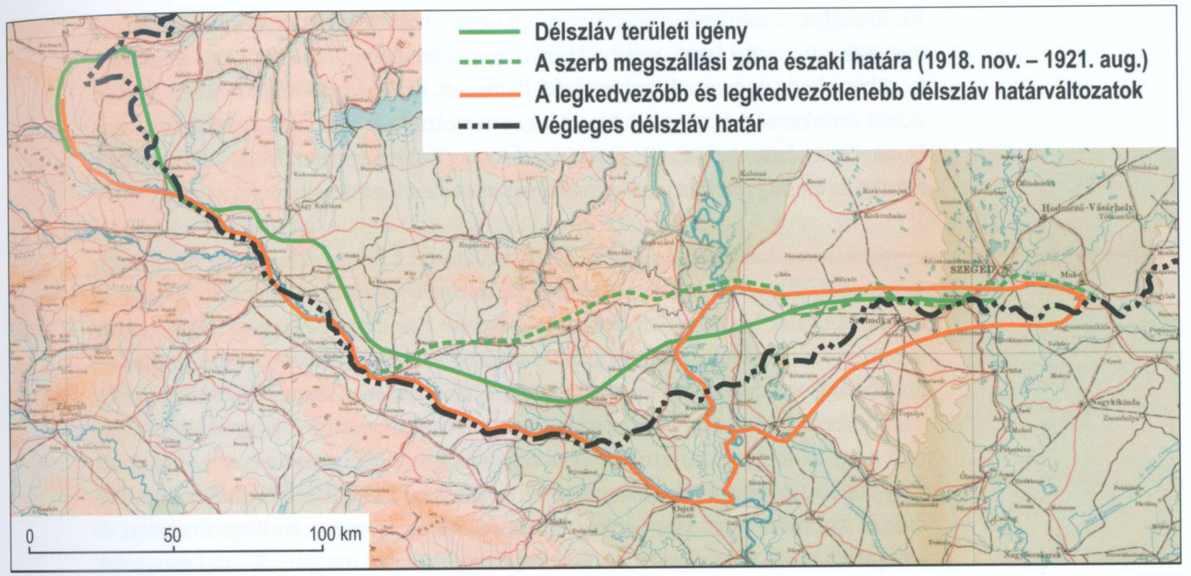

13. térkép | A délszláv határ megállapítása a párizsi békekonferencia Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságában, 1919. március 2. és március 18. között (Duna–Tisza köze), illetve július 22-én (baranyai háromszög, Muravidék)

másrészt javaslatukra maradt Magyarországon Szeged minimális előtere a Bánságban, a Tisza–Maros közén.

Román és Jugoszláv Ügyek Bizottsága; szerb-horvát-szlovén határ

A délszláv határ megállapítása időben jobban elhúzódott, mint a két fenti irányban. A Duna–Tisza közén a döntés viszont igen gyors volt. Március 2-án a delegációk első javaslatai a térképen berajzolt „alsó és felső" határvonalak szerint történtek: az amerikai és a brit küldöttek a délebbi, a franciák az északabbi szaggatott vonal szerinti határt javasolták. Nagyjából a mai határ vonalán javasoltak a britek kompromisszumot, amelyet mindenki gyorsan elfogadott. A franciák már ekkor felvetették, hogy a Dunától keletre megvont határvonalat folytassák Baranyában is, nagyjából a mai határ mentén, ezt azonban a többi küldött ekkor még elutasította. Kisebb finomítások történtek, de március 18-án ezt a vonalat véglegesítették. A Dunától nyugatra a bizottsági ülések végén mindig végigmantrázták a „Duna–Dráva–Mura sodorvonalai" szöveget, bár a francia delegáció napirenden tartotta a Muravidék (Muraszombat térségének) kérdését.

A bizottság döntését – a csehszlovák határhoz hasonlóan – 1919. április–májusában a Tízek Tanácsa jóváhagyta, és azt a román és jugoszláv delegációnak eljuttatta. A délszláv állam e második területi igényében fenntartotta az első igény szerinti kérését Muraszombat térségére, de Baja és Baranya irányában azon túlmenő, gyakorlatilag a fegyverszüneti vonalig terjedő területre jelentett be igényt.

A kérdés 1919. júliusában kerül ismét terítékre. A Négy Nagy tanácskozása július 7-én döntött Muraszombat és a Muravidék átcsatolásáról a Szerb–Horvát–Szlovén

Királysághoz, amit a bizottság július 22-i ülésén határjavaslattá tettek, és ekkor javasolták a baranyai határ meghúzását is, a mai vonal mentén – az olasz küldöttek itt a báni hegyek gerincét vetették fel határnak, de ez kisebbségben maradt. Kifejezett érdekesség, hogy az a bizottság, amely márciusban még azért javasolta a Duna–Dráva határt, mert a természetes folyami határok optimálisak, júliusban már azt mondta, hogy mégsem, mert a folyók oldalra mozdulnak.

AUSZTRIA SZÍNRE LÉP

A magyar határok kidolgozásával párhuzamosan a csehszlovák, illetve a román–délszláv bizottság kidolgozta a csehszlovák–osztrák és a jugoszláv–osztrák (a mai szlovén–osztrák) határ előzetes vonalát is. Eközben az osztrák delegációt meghívták a békekonferenciára, és a küldöttség 1919 májusában meg is érkezett Párizsba.

A békecsinálók számára Ausztria egy szempontból volt igen fontos. Nyilvánvaló volt, hogy a Monarchia osztrák feléből sem a lengyel Galícia, sem a román Bukovina, sem Cseh- és Morvaország, sem az olasz és szláv népességű déli területek nem maradnak Ausztria részei. Ez a bécsi közhangulat számára nem volt elfogadhatatlan, és a nemzeti tudat eleve Ausztria német nyelvet használó magját, „Német-Ausztriát" gondolta a leendő állam alapjának. Ez részben azt jelentette, hogy a határok megállapításánál a német nyelvterület határát tartották irányadónak. Épp emiatt volt fontos a Németországhoz csatlakozás, az „Anschluss" lehetősége. Német-Ausztria életképességét illetően legalább annyira nem volt előzetes tapasztalat, ahogy például Csehszlovákia kapcsán sem, az antantnagyhatalmak viszont nagyon nem látták volta szívesen, ha a békerendszerrel legyengített Németország Ausztria csatlakozásával erősödik meg. Ugyancsak kérdéses volt még a többnyire hegyvidéki területű leendő állam élelmiszer-ellátása is, amit a kelet-európai forradalmi hullám – így az épp hatalmi csúcsán levő Magyar Tanácsköztársaság – szempontjából vizsgált a békekonferencia. Ausztria tehát 1919 nyarán a legjobb pillanatban érvelhetett az érdekei mellett.

Rövid versenyfutás következett az idővel, mert az antant nem volt még teljesen kész az osztrák határokkal. A leendő békeszerződésnek volt számos más pontja, amit átadhattak az osztrákoknak. Az osztrákok – hasonlóan ahhoz, ahogy Apponyi is válaszolhatott a békefeltételekre – észrevételezhették a javaslatot. A magyar párhuzam itt véget is ér, hiszen a békekonferencia érdemben megfontolta az osztrák választ, és néhány helyen Ausztria javára kedvező változtatásokat is tett – Magyarország ebben bő fél évvel később nem részesült. Ausztria pártfogója a nyári diskurzusban elsősorban Wilson elnök és az amerikai delegáció volt.

A június 2-án átvett békefeltételeket a bécsi nemzetgyűlés június 7-én tárgyalta meg.[66] Mint már láttuk, a területi feltételek a német nyelvet használó magterület vonatkozásában is súlyosak voltak: Csehország déli részének nagy kiterjedésű németlakta területei történelmi jogalapon Csehszlovákiához kerültek, két ponton pedig

[66] Vares, 125.

további, alsó-ausztriai területek elcsatolása is szerepelt a listában. A legsúlyosabb veszteség Dél-Tirol stabilan németek lakta zónájának Olaszországhoz csatolása volt, ami az 1915-ös londoni szerződés határvonalának elfogadásából következett. Emellett a délkeleti határ túlment a szlovén–német nyelvhatáron. A békeszerződés tervezete kizárta a Németországhoz (vagy bármely más államhoz) csatlakozást is.

Az osztrák ellenjavaslat területi vonatkozásban mind a délszláv, mind a csehszlovák határon tartalmazott módosításokat, emellett bejelentették igényüket a Dunántúl többségében németek lakta nyugati sávjára Sopron, Moson, Kőszeg és Szentgotthárd városokkal. Lényeges – és a majdani magyar ellenérvekhez képest érdemi – különbség, hogy az osztrák memorandum lemondott az integritás (a történelmi határok) elvéről és teljesen etnikai alapokra helyezkedett. Ezen az alapon szlovén irányban az antant által sem eldöntött Klagenfurti-medence, Marburg (Maribor) és Radkersburg városok esetében kért területi korrekciót. A cseh–osztrák határ eleve a történelmi tartományhatáron futott, két kivétellel: Gmünd és Feldsberg (Valtice) térségében csatoltak területeket Alsó-Ausztriától Csehszlovákiához, mindkét esetben csehországi vasúti kapcsolatok megteremtése érdekében. Az osztrák ellenjavaslat a történelmi határ megtartását célozta, ennek elvetése esetén pedig a vasúti kapcsolatok megvalósításához szükséges minimális területek elcsatolását.

Nyugat-Magyarország kérdése tehát az Olaszország irányába történő területveszteség egyfajta kompenzációjaként volt értelmezhető, az indokok közt hangsúlyosan szerepelt Bécs élelmiszer-ellátásának fontossága és így az esetleges „forradalmi hangulat" és „Anschluss-szándék" csitítása is. A terület egyértelműen német nyelvi jellege a döntést később kifejezetten megkönnyítette a bizottsági és tanácsüléseken.

Az osztrák határok kialakítása az erre felállított Osztrák Területi Javaslatra Adandó Választ Kidolgozó Bizottság (a továbbiakban az egyszerűség kedvéért: Osztrák Területi Bizottság, OTB) hatáskörébe került. A javaslatokat a Tízek Tanácsa és a Külügyminiszterek Tanácsa is folyamatosan figyelemmel kísérte. A vita eredményeként több határszakaszon – így a magyar–osztrák határon is – Ausztria javára korrigáltak. Ez a nyugat-magyarországi sáv (az Őrvidék, osztrák nevén Burgenland) esetén túl közvetve több más szakaszon is érintette a magyar határokat, mindenütt Magyarország számára kedvezőtlenül.

Az Ausztria számára legfontosabb területen, a Klagenfurti-medencében a döntés kétzónás népszavazás kiírása volt.[67] Ezzel Ausztria elégedett is volt, hiszen feltételezték – és ez 1920-ban aztán így is történt –, hogy a népszavazás eredménye számukra kedvező lesz. 1919 májusában mindazonáltal a délszláv csapatok többször is bevonultak a Klagenfurti-medencébe, ahonnan a békekonferencia utasítására kellett távozniuk. Ezt a helyzetet használta ki Olaszország, és csapataival megszállta

[67] A népszavazási zóna északi, kisebb része, benne Klagenfurt városával, volt az „A zóna", a déli, nagyobb rész lett a „B zóna". A népszavazást először a B zónában kellett megtartani; ha itt a döntés Ausztria javára történik (ahogy történt is 1920. október 10-én), az A zónában már nem kell szavazni – nem is lett volna értelme, mert az A zónának nem volt határa a délszláv állam felé.

14. térkép | »
Az osztrák békedelegáció észrevételei kapcsán és azokkal összefüggésben megtett korrekciók és területi változások[72]

Tarvis (olaszul mindmáig Tarvisio) települést, amelyet a londoni szerződés nem biztosított számára. Az olasz békedelegáció viszont eredményesen lobbizott Ausztria érdekében Radkersburg megtartásáért. A délszláv irányban inkább németek lakta, de szlovén településekkel körülvett Marburg (ma: Maribor) nem került vissza Ausztriához; a konferencia itt még a népszavazás kiírását sem támogatta. Így a szerb–horvát–szlovén államnak le kellett nyelnie a klagenfurti népszavazást és Radkersburgról is le kellett mondania. Kompenzációs lehetőség csak magyar irányban volt lehetséges.[68] A Dráva–Duna összefolyásában levő „baranyai háromszög" és a Mura északkeleti partján fekvő Muravidék elcsatolása ekkor, 1919 nyarán került a bizottsági javaslatba, amit a tanács azonnal el is fogadott.

Csehszlovákia irányában a tanács elé terjesztett és ott el is fogadott javaslat a gmündi és feldsbergi elcsatolt területeknek a vasúti összeköttetésekhez szükséges minimális méretre való szűkítése volt. A bizottsági jegyzőkönyvek térképmellékletei nélkül e korrekciók határai csak becsülhetők, mindazonáltal a Tízek Tanácsa július 11-i jegyzőkönyve szerint Gmünd térségében az eredetileg elcsatolni tervezett terület kb. felét, Feldsbergnél pedig a kétharmadát Ausztria visszakapta.[69] Itt viszont már közvetlen „kompenzációs" kapcsolat is kimutatható a magyar határok módosításával.

A Tízek Tanácsa július 10-én döntött elvben Burgenland Ausztriához csatolásáról, és tárgyalta a csehszlovákok által kért pozsonyi hídfőt is.[70] A francia és a brit küldöttség ezt támogatta, az olaszok ellenezték, míg az amerikai delegáció ezt összekötötte a Feldsberg és Gmünd térségében Ausztria javára tett korrekcióval,[71] így Csehszlovákiát az ottani „veszteségekért" egy stratégiailag fontos magyar területdarabbal kompenzálta.

A fentiektől némiképp eltér a Nyugat-Magyarországra vonatkozó osztrák igény és annak kezelése is. Az osztrák ellenjavaslat eredeti formájában, majd augusztus 6-án megismételve is azonos vonal mentén javasolja megvonni az Ausztriához csatolandó nyugat-magyarországi területsáv határát.

[68] Ormos 1984 szerint a baranyai háromszög és a Muravidék elcsatolása – bár a román–jugoszláv bizottság ülésén a javaslat az elcsatolásukról francia részről jóval korábban felmerült – az osztrák korrekciók kompenzálása kapcsán kapott új lendületet. A közvetlen kapcsolat a bizottsági, illetve tanácsi jegyzőkönyvekből ebben az irányban mindazonáltal nem mutatható ki.

[69] Woodward, E. L. – Butler, R. (szerk.): *Documents on British Foreign Policy 1919–1939.* First Series, Volume I. His Majesty's Stationary Office, London, 1947, 67.

[70] A terület nem azonos a II. világháború után elcsatolt Oroszvár, Horvátjárfalu és Dunacsún falvakkal: itt a Pozsonnyal átellenben, a Duna déli partján fekvő Pozsonyligetfalu (Engerau) volt a kérdés egészen a Pozsonyból Csorna, illetve Bécsújhely (Wiener Neustadt) felé futó vasútvonalak elágazásáig.

[71] Woodward – Butler, 65.

[72] A gmündi és a feldsbergi zónák eredeti (nagyobb elcsatolt területet tartalmazó) határai, tehát az itt pirossal jelölt zónák Ausztria felé eső határa csak becsült. Az eredetileg elcsatolni tervezett terület keleti és déli határára vonatkozó utalás elérhető: Fuller, CF-43 Appendix II. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv06/d18

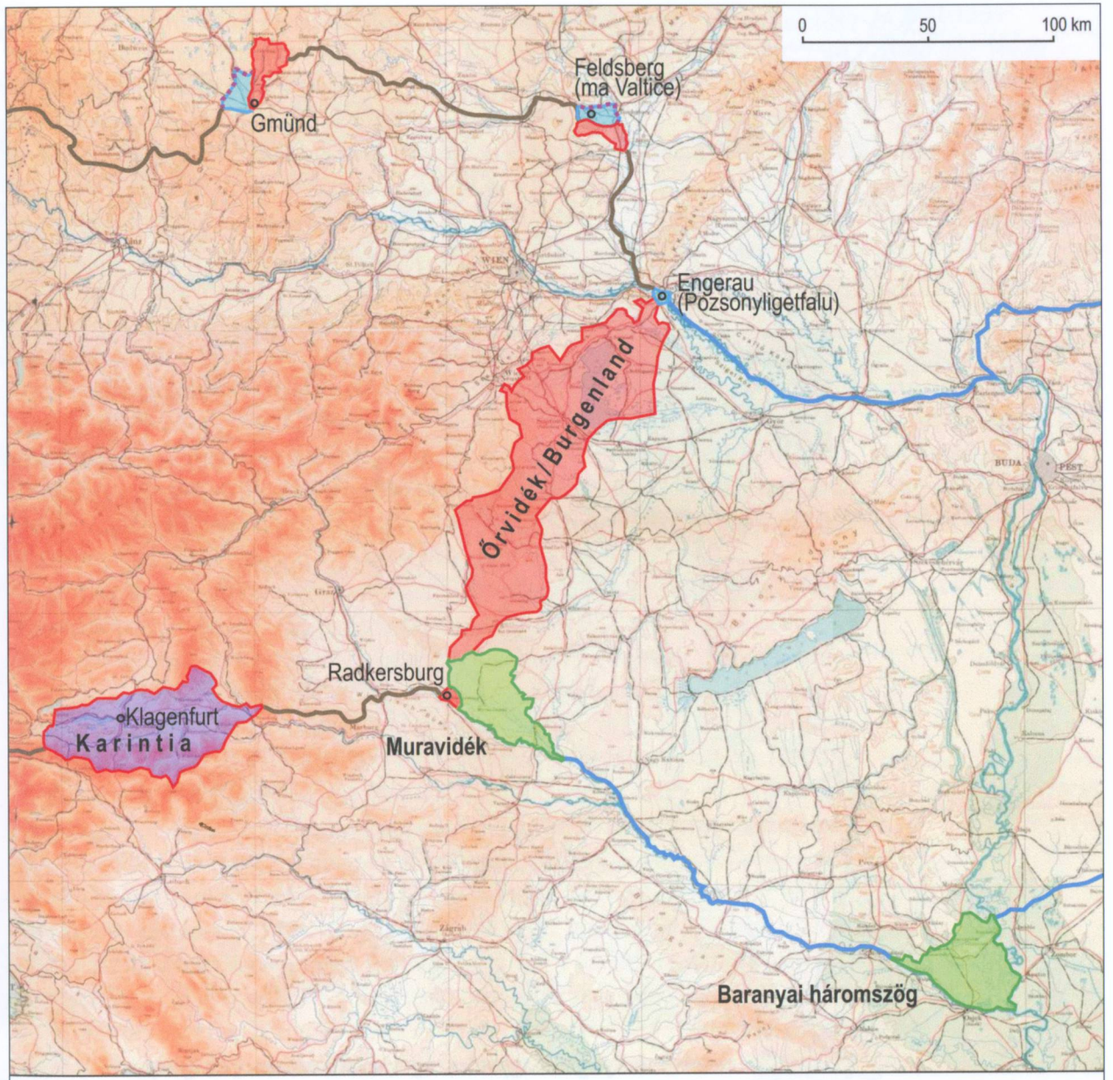

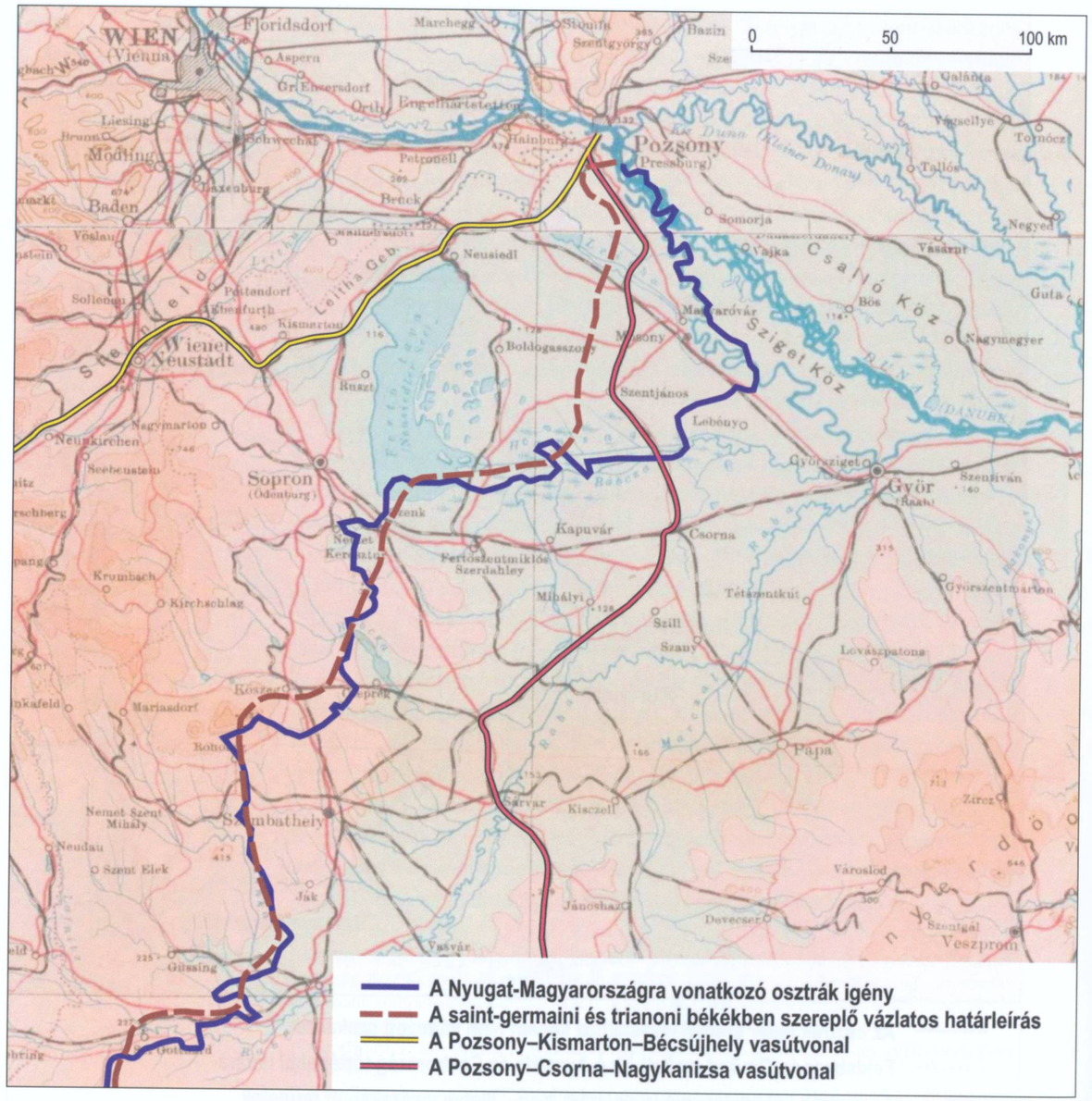

Az osztrák igény többé-kevésbé a magyar nyelvterület nyugati szélén húzódott, a területen található horvát falvakat inkább Ausztriához sorolva. Az OTB a javaslathoz képest három helyen mérsékelte az Ausztriának ítélt terület kiterjedését. Délen Szentgotthárd–Rönök térségében, középen Kőszegnél „csípett le" a kért területből, az említett településeket Magyarországnak hagyva. Ennél is érdekesebb a majdnem

« 15. térkép |
A Nyugat-Magyarországra vonatkozó osztrák igény és a később a saint-germaini és trianoni békékben szereplő vázlatos határleírás, illetve a Pozsony–Csorna–Nagykanizsa és a Pozsony–Kismarton–Bécsújhely vasútvonalak. A pirossal jelölt vasútvonal miatt nem kaphatta meg Ausztria a Mosoni-síkságot és a Hanság keleti részét

egy járásnyi korrekció a Mosoni-síkságon, pedig Ausztria igénye itt volt a leghangsúlyosabb a Bécs előterében fekvő, németek lakta kiváló mezőgazdasági terület irányában, ahol Moson és Magyaróvár is az igényelt területen feküdt.

Ezen a ponton lépett közbe a csehszlovák békedelegáció. Kramář miniszterelnök a külügyminiszteri tanácsban előadta, hogy ha már a konferencia elejtette a nyugat-dunántúli korridor tervét, a Pozsonyból az Adria felé futó két vasútvonalat „összákmeg" Magyarország és Ausztria között, hogy ha a két említett ország és Csehszlovákia között bármikor komolyabb, a vasúti tranzit lezárásával is fenyegető feszültség keletkezne, a másik irány szabadon maradjon. A trükk azért is ügyes volt, mert a két vasútvonal együtt lépett át Pozsonyból a Duna déli partjára, hogy ott Pozsonyligetfalunál ágazzon el Köpcsény–Kismarton–Bécsújhely (Ausztria), illetve Csorna–Nagykanizsa (Magyarország) felé, mi sem lehetett tehát természetesebb e javaslatban, mint hogy a pozsonyi déli hídfő az elágazásig Csehszlovákiához kerüljön.

Ez, mint korábban már láttuk, ettől majdnem függetlenül meg is történt, és az OTB, illetve annak javaslatára a békekonferencia is az oroszvár–csornai vasút Magyarországon tartásáról döntött, így Mosonmagyaróvár térsége és a Hanság keleti része végül cseh közbenjárásra maradt Magyarországon.

Az osztrák határkorrekciók és Nyugat-Magyarország ügye mutatja meg, mit is vesztett Magyarország azzal, hogy delegációját nem hívták meg a konferencia azon szakaszában, amikor a területi kérdésekről még lehetett tárgyalni. Ausztria ugyan nem tudta elérni a német nyelvhatár érvényesítését Olaszország, Csehszlovákia és Jugoszlávia irányában, azonban a Csehszlovákia felé eleve nem túl nagy területveszteségét minimalizálta, a délszláv állammal szemben pedig elérte a karintiai népszavazás kiírását és Radkersburg megtartását. Ezen túlmenően majdnem a teljes nyugat-magyarországi német nyelvterületet is megszerezte. Ausztria számára a saint-germaini béke legalább minimális szinten valóban „béke" volt, ahol a képviselői is a tárgyalóasztal mellett ültek. Magyarország számára Trianon diktátum volt, területi értelemben mindenképp; mire a delegációnk oda jutott, módosítani már nem lehetett (illetve a nagyhatalmak nem voltak erre hajlandók), sőt a tulajdonképpeni konferencia is véget ért, az ügyet továbbvivő bizottságoknak pedig csak púp voltunk a hátukon.

Magyarország ezzel szemben a „második körben", tehát az 1919. tavaszi (illetve Nyugat-Magyarország esetén 1919. júliusi) bizottsági határmegvonás és annak a nagyhatalmak vezetői általi jóváhagyása után minden további korrekcióval csak veszített. E második körben ugyanis Magyarország nem, de a szomszéd államok mind tettek további javaslatokat, amelyeknek értelemszerűen egyike sem területfeladást, hanem további igényeket tartalmazott. Ezek nagy részét a nagyhatalmak vezetői elutasították – de nem mindet.

A „mi lett volna, ha" jellegű kérdéseknek sok értelmük nincs, azonban egy magyar delegáció – például ha Károlyi kormánya kitart májusig, az ő küldöttségük – néhány neuralgikus ponton talán elérhetett volna etnikai alapú korrekciókat. Erre elsősorban azokban az irányokban lehetett volna esélye, ahol a bizottságok egyébként is

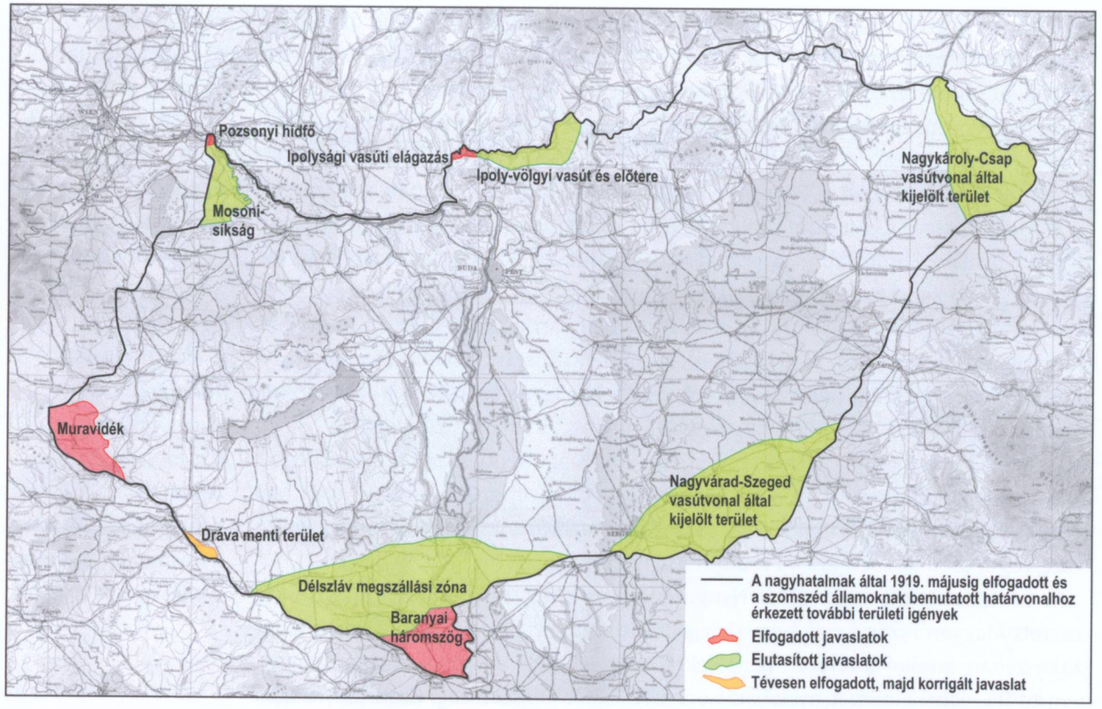

16. térkép |
A nagyhatalmak által 1919. májusig (Ausztria felé júliusban) elfogadott és a szomszéd államoknak bemutatott határvonalhoz érkezett további területi igények. Az elfogadott javaslatok Csehszlovákia felé a pozsonyi hídfő és az ipolysági vasúti elágazás; Jugoszlávia felé a baranyai háromszög és a Muravidék. A nagyhatalmak által elutasított javaslatok Csehszlovákia felé az Ipoly-völgyi vasút és előtere; Románia felé a Nagykároly-Csap és a Nagyvárad-Szeged[73] vasútvonalak által kijelölt terület; Jugoszlávia felé a megszállási zóna; Ausztria felé a Mosoni-síkság. Sárgával a bizottság által tévesen a Dráván meghúzott és a történelmi magyar-horvát határ közt 1919 őszén korrigált területet jelöltük

sokat vitáztak (Csallóköz, Felső-Bodrogköz, Szatmárnémeti–Nagykároly, bácskai határszakasz), és esetleg a baranyai háromszög és a Muravidék[74] „második körös" elcsatolását is ki tudta volna védeni. Ennek természetesen nemcsak az lett volna a feltétele, hogy ott legyünk, hanem hogy a delegáció az etnikai viszonyokra és ne a történelmi Magyarország teljes integritására helyezze a fő hangsúlyt.

[73] Érdekes, hogy Szegedre, amely a világháború előtti és utáni időszakban Budapest után a második legnagyobb és színmagyar lakosságú város volt, a korábbi fázisokban senki nem jelentett be területi igényt, a bukaresti titkos szerződés sem tartalmazta. Brătianu a nagyhatalmak külügyminisztereinek június 11-i tanácsülésén a fenti két vasútvonalra jelentett be igényt, érvelése a Nagyvárad–Szeged vonal ügyében annak hálózati jelentőségére épült. Ebben igaza volt: az Alföld–Fiume vasútvonal, a Monarchia egyik legfontosabb diagonális fővonala Szegedtől nyugatra haladt el. A javaslatot a nagyhatalmak képviselői udvariasan meghallgatták és nem fogadták el.

[74] A néprajzilag kevert baranyai háromszög relatív magyar többségű volt, a Muravidéknek viszont csak a szűk, keleti sávja volt magyarlakta, a lakosság többsége vend (szlovén) volt, és Magyarországon is maradt hét vend falu.

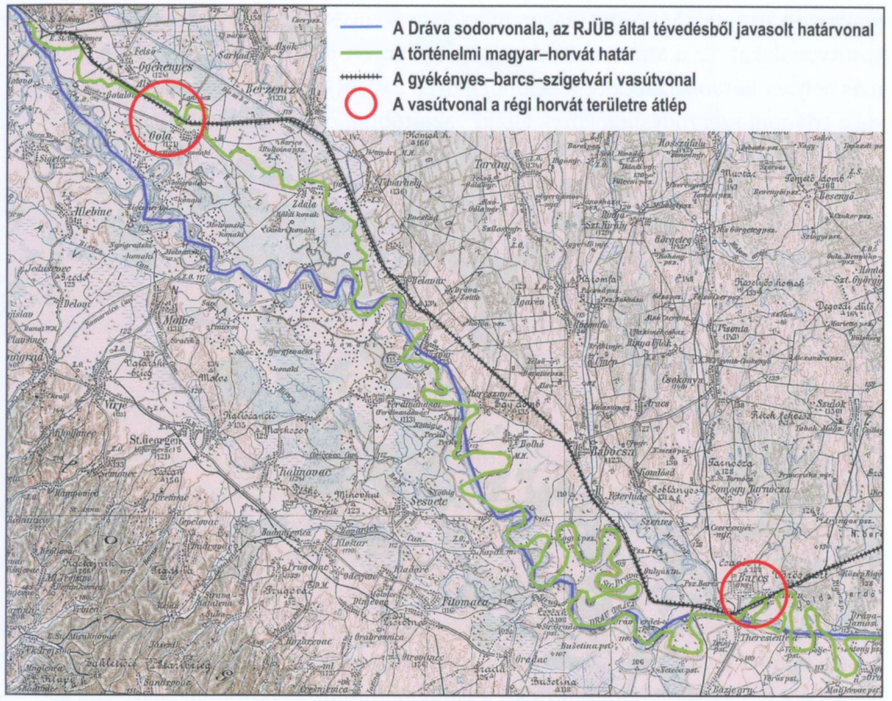

17. térkép |
A gyékényes-barcsi határszakasz. Piros körök jelölik, ahol a vasútvonal a régi horvát területre átlép; ebből az északabbi (gólai) helyszínt a trianoni szerződés rendezte, a délebbi (barcsi) szakaszt a szerződés hatályba lépése után a határbizottság korrigálta

VÉGSŐ HATÁRKORREKCIÓK A DRÁVA MENTÉN

Mire Ausztria 1919. szeptember 10-én aláírja a saint-germaini békét (benne a Magyarország felé vázolt új határral, amelyet a másik fél formálisan még el sem fogadott), a magyar határ vázlatos megtervezése gyakorlatilag kész volt. Egyetlen helyen volt figyelmetlen az RJÜB: a baranyai határ drávai érintkezési pontja és a Lendva murai torkolata között a határt még ekkor is a Dráva és a Mura sodorvonalaként definiálták – ami hiba volt. A bizottság nyilván a történelmi magyar–horvát határ fenntartására, államhatárrá tételére gondolt, azonban az a határ nem pontosan a Dráva volt.[75] A régi horvát határ egy régebbi drávai medervonalon futott, és egy helyen, Góla, Zsdála, Répás térségében egy néhány – jellemzően horvát – faluból álló hídfőt a folyón megvont határ Magyarországhoz csapott volna. A jugoszláv delegáció ezt 1919 őszén tette szóvá, és Clemenceau a belgrádi francia ügyvivő útján december 11-én értesítette őket,[76] hogy a folyók sodorvonala helyett a régi magyar–horvát határt tartják fenn az aláírandó békeszerződésben.

De a történetnek még ezzel sincs vége. A hajdani Dráva-medren futó, de a folyó 1920-as – és mai – medrét jobbról-balról kanyarogva keresztező régi határ egy-egy

[75] Gábor Gyula: *A somogymegyei Répás-kerület története.* Századok, 1911/2, 81–97.

[76] Ádám – Ormos, 2. kötet, 402. távirat.

szakaszon átvágta a Magyarországon maradó gyékényes–barcsi és a barcs–szigetvári vasútvonalakat. Ez a Monarchia idején nem jelentett problémát, de most teljesen más helyzet körvonalazódott. Az előbbi helyen a vasút kérdését kis határkorrekcióval a trianoni szerződésben korrigálták,[77] az utóbbin nem; azt majd a határmegállapító bizottság oldja meg 1922-ben.

ZÁRSZÓ AZ ELSŐ RÉSZHEZ

A fenti történet egyik kulcsa véleményem szerint az osztrák és magyar békék közötti párhuzam, pontosabban az eljárások közti komoly különbség. Ausztria ott volt a békekonferencián, veszteségként már csak akkor, amikor a határai lényegében készen álltak. Tehetett viszont észrevételt meg abban a fázisban, amikor a területi kérdések valamennyire nyitottak és tárgyalhatók voltak, így az osztrák észrevételeknek területi hatása is volt – nemcsak Magyarország, de a délszláv állam és Csehszlovákia irányában is. Az osztrák delegáció megértette a békekonferencia gondolkodásmódját, javaslatai ehhez idomultak, ami bizonyos rokonszenvet is kiváltott, elsősorban az amerikai küldöttekből. Hasonló stratégiát követtek, mint amit Károlyi is próbált: nem ellenkezni az antanttal, megérteni a szándékukat és ezen belül elérni valamit.

Károlyi viszont nem tartott ki eddig. A sorozatos román demarkációsvonal-átlépések, majd a Vix-jegyzék kézhezvétele után, nem tudván, hogy annak nincs köze a végleges határokhoz, lemondott, így a hatalom Kun Béla kommunistái kezébe került. Ezzel gyakorlatilag elúszott a meghívás a békekonferenciára. Pedig ha az osztrák párhuzamot követjük, Károlyinak csak mintegy másfél hónapig kellett volna kitartania, és feltehetően ott lettünk volna még időben, hogy érdemi észrevételeket tegyünk. Ha valamit Károlyi szemére akarunk vetni utólag – a fejlemények ismeretében, ami neki akkor nem adatott meg –, az nem az 1918 őszén hazatérő katonák elengedése, hanem hogy ha már az antanttal nem konfrontáló, kooperatív politikát választott, azt nem tudta fenntartani 1919 májusáig.

Még ha időben kijut a magyar békedelegáció Párizsba, akkor is kérdés, hogy milyen tárgyalási stratégiát követett volna. Apponyi 1920. januári beszédéből arra következtethetünk, hogy a történelmi Magyarország egyben tartásának szándéka – amelynek a békekonferencián a leghalványabb realitása sem volt – akár továbbra is elsődleges lehetett volna, amivel viszont érvelni lehetett volna, az a határ által levágott színmagyar területek kérdése, az etnikai revízió volt. Ha lett volna a magyar félnek bármilyen információja a bizottsági vitákról, akkor az ott leginkább vitatott területek – Csallóköz, Szatmárnémeti térsége, bácskai magyarlakta sáv – lehettek volna a célpontok. Emellett amúgy osztrák módra el lehetett volna fogadni valamely vasútvonalak elcsatolását (ha már nyilvánvaló, hogy ezen változtatni nem lehet), de javasolni, hogy akkor a határt ne a következő vízválasztón, hanem a vasút közvetlen szom-

[77] Már az említett Clemenceau-távirat is tartalmazza ezt.

18. térkép | Trianon körvonalazódása a magyar sajtóban, a *Népszava* 1919. június 20-i számának 7. oldalán. Az antant megtáviratozta a Tanácsköztársaság vezetőinek a csehszlovák és román határok vonalát[80]

szédságában vonják meg, amivel néhány tíz magyar falu megmenthető lett volna. Ez a fajta pragmatikus gondolkodás inkább a területi integritás feladását deklaráló Kun Béláékra lett volna jellemző, ők viszont nem jutottak el a konferenciára.

Érdekes és további kutatásokra érdemes kérdés, hogy vajon a magyar politika mit tudott valójában arról, ami Párizsban történt. Itt ütött vissza az, hogy az új államnak a külügyet és ennek részeként a hírszerzést a nulláról kellett felépítenie. Ausztria ebben is előnyben volt: a birodalmi külügy apparátusa jobban rendelkezésre állt, és bár a közös minisztériumból hazatérő „ballplatzi"[78] külügyérek szolgálatba állhattak Budapesten, a kapcsolatok Párizzsal minimum esetlegesek voltak.[79] Az újságírók, elsősorban a külföldi sajtó szemléje alapján, szállítottak valamennyi információt, például a fenti térkép mellett megjelent az is, hogy Brătianu elégedetlen volt a határmegállapítással.

A magyar delegáció mindenképp későn ért Párizsba. 1920. januárban már szinte mindennek vége volt, a német béke jogerőre emelkedésével a konferencia pár nappal később le is zárult. Az etnikai határmegvonást még valamennyire pártoló amerikaiak már ott sem voltak: 1919 decemberében csalódottan kiszálltak a békerendezésből.

[78] A közös külügyminisztérium Bécsben, a Ballhausplatzon állt, innen a név, lásd pl. Hory András: *Bukaresttől Varsóig.* Gondolat, Budapest, 1987, 28.
[79] A magyar békedelegáció még 1920-ban is hetekig „házi őrizetben", bármiféle külföldi diplomáciai kapcsolattól elzárva volt Párizsban.
[80] Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

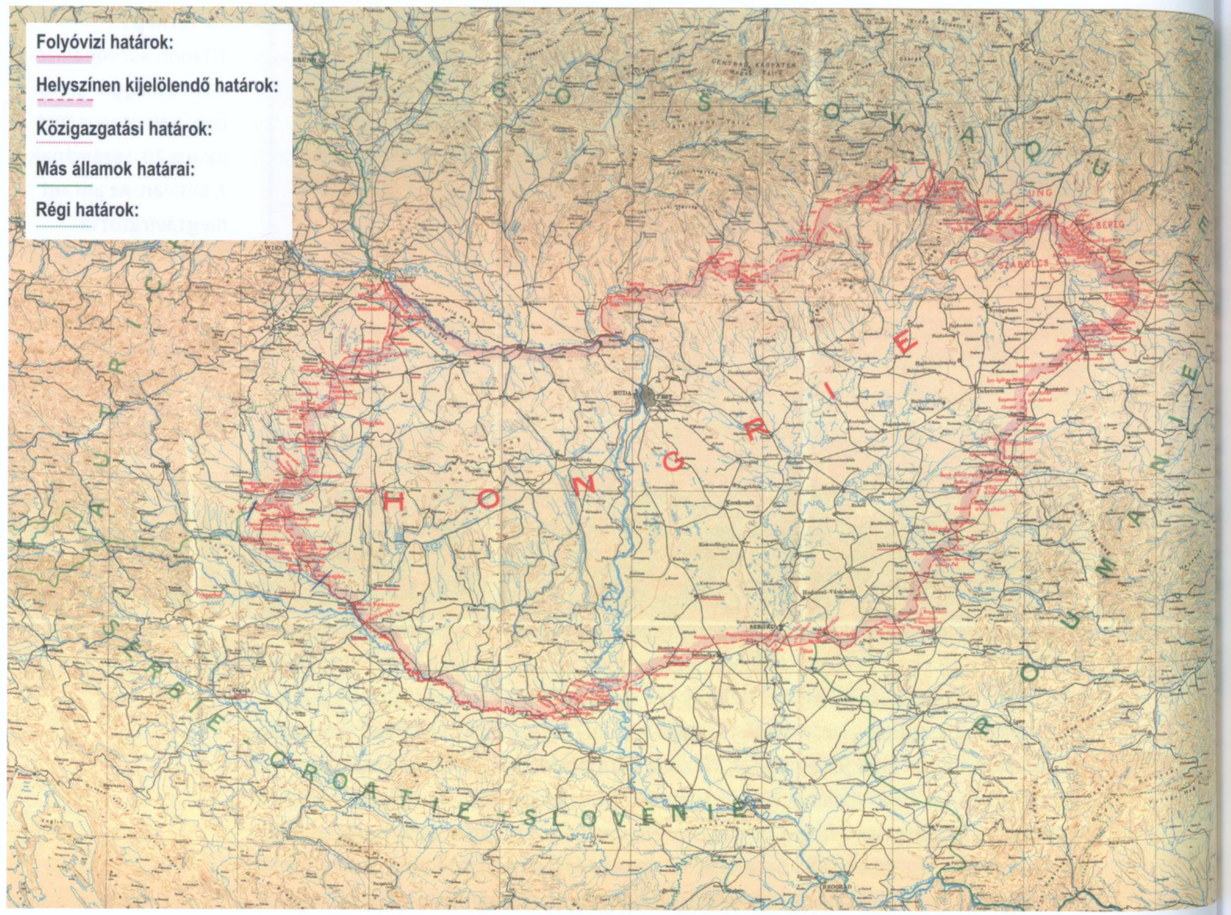

19. térkép | A trianoni békeszerződés térképmellékelete[83]

Apponyi Albertnek a békefeltételekre adott válaszát már csak Clemenceau,[81] Lloyd George és az Orlandót váltó Nitti hallgatta meg, és bár a franciák, britek és olaszok hónapokig vitáztak még egymás közt, a *„de hát a magyarokat meg sem hallgattuk"* és a *„de hát már mindenki elfogadta ezt a javaslatot – a magyarokon kívül"* közül borítékolhatóan az utóbbi nyert. A békefeltételek néhány lényegtelen pontján sikerült módosítani,[82] a területi rendelkezéseken viszont semmit.

Az 1920. június 4-én aláírt, a képviselőházban november 13-án elfogadott és az antantfőhatalmak ratifikációját követően, 1921. július 26-án hatályba lépett trianoni

[82] Az eredetileg átnyújtott békefeltételeket közli Cholnoky Jenő (szerk.): *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben 1920 január–március havában*, I. kötet. M. Kir. Külügyminisztérium, M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest, 1920, 493–573.
[83] HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B XV c 321.

békeszerződésnek mára csak a területi rendelkezései maradtak érvényben.[84] Az elmúlt évszázad minden mást – a Népszövetség szabályrendszerét, a katonai korlátozó rendelkezéseket, a jóvátétel szabályait, a „péage-jogokat",[85] az összes részletet, például a gólai vasútállomás használati szabályait, de magát a vasútállomást is – elsodort, de a határok maradtak. Ilyen értelemben a trianoni béke már nincs is hatályban: szerepét az 1947-es párizsi béke vette át, amely szinte mindenütt a trianoni (1937-ben érvényes) határokat állította helyre. A határokba viszont nem volt beleszólása Magyarországnak. Így a „trianoni békediktátum" a szó szoros értelmében helyes kifejezés.

[84] Leszámítva a pozsonyi hídfő kiterjesztését: az 1947-es párizsi béke itt további három falut ítélt Csehszlovákiának.
[85] Vasútvonal használatára vonatkozó jog idegen állam számára.

II. RÉSZ

A SZERZŐDÉSTŐL A HATÁRKÖVEKIG

A trianoni békeszerződést 1920. június 4-én délután írták alá, Magyarország részéről Bénárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd. Kiválasztásuk vagy jelentkezésük szinte egyetlen szempontja[86] az volt, hogy nem volt semmilyen politikai ambíciójuk a jövőre nézve: aki a Magyarország számára ennyire súlyosan negatív szerződést kézjegyével ellátta, az már választott pozícióra hazánkban nem számíthatott. A győztes antant részéről az öt nagyhatalom (Egyesült Államok, Nagy-Britannia,[87] Franciaország, Olaszország és Japán) voltak az első aláírók. Mellettük a kisebb győztes hatalmak: Belgium, Kína, Kuba, Görögország, Nicaragua, Panama, Lengyelország, Portugália, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Sziám és Csehszlovákia képviselői is aláírták a szerződést. A többi vesztes állam: Németország, Ausztria, Bulgária és Törökország nem voltak az aláírók közt, ugyanakkor a velük kötött szerződések, a trianonihoz hasonlóan, rögzítették, hogy a felek elfogadják az antantnak a többi állammal kötött békeszerződéseit és az egymás közti megállapodásait is. A szerződéssel Magyarország és négy szomszédja közül három: Csehszlovákia, Románia és a délszláv állam között olyan határok születtek, egyelőre még csak nagyjából települési szinten meghatározott pontossággal, amelyeket mindkét határ menti állam aláírt. A magyar–osztrák határt két békeszerződés is tartalmazta: az 1919 szeptemberében az osztrákokkal aláírt saint-germaini és a Magyarországgal kötött trianoni békeszerződés: mindkét szerződésben azonos, bár igen vázlatos módon megadva a leendő határvonalat. Olyan szerződés nem volt azonban, amelyet Magyarország és Ausztria képviselői is aláírtak volna erről a határszakaszról: mindkét fél az antantszövetség hatalmaival szerződött, egymással viszont nem.

A trianoni békeszerződés aláírása a mai értelemben vett, Ausztriától független Magyarország nemzetközi elismerését jelentette – bár a magyar békedelegáció 1920 elején már a békekonferencia meghívására érkezett Párizsba, a szerződés jelentette az első dokumentumot, amelyben az aláíró államok Magyarországot függetlenként elismerték.[88]

[86] Vízi László Tamás: *Ki írja alá a trianoni békét?* Rubicon, 2014/6, 70–76.
[87] E. G. Villiers párizsi követ egyrészt Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királysága, valamint a tengerentúli brit területek, másrészt India nevében írta alá a szerződést, miközben Kanada, Ausztrália, Új-Zéland és Dél-Afrika nevében ezen domíniumok egyesült királyságbeli főmegbízottai is aláírók voltak.
[88] A Károlyi Mihály és Frachet d'Ésperey tábornok által jegyzett, 1918. november 3-i belgrádi konvenciót sem a tábornokot megbízó antantszövetség, sem saját állama, Franciaország nem ismerte el ilyen dokumentumnak.

A TEREPI HATÁRKIJELÖLÉS PROBLÉMÁJA

A trianoni békeszerződésben, mint azt az előző részben már láttuk, a nagy kérdések eldőltek. A határ kijelölése nagy vonalakban megtörtént; azoktól a folyamat további részében alig voltak eltérések. Ezek közül a legnagyobb, a soproni népszavazás és határmódosítás nem a békeszerződés rendszerén belül történt: az a két érintett állam által is aláírt külön szerződés következménye volt. A békeszerződés rendszerén belül mindössze néhány falu (Pinka-völgy és Somoskő vidéke) esetében történt határváltoztatás. Ugyancsak itt korrigálták néhány, a békeszerződésben Magyarországnak juttatott, de a szomszéd államok által megszállva tartott település (Susa, Szomoróc) hovatartozását is. A békeszerződések szerint felállított határmegállapító bizottságok döntöttek néhány, a békeszerződésben nem említett település (Zajta, Nagypeleske, Kispeleske, Atya, Szentistvánlak, Térvár, Porgány, Baráti) hovatartozásáról is. A fentiektől eltekintve a békeszerződés erejénél fogva felállított döntési rendszer és mechanizmus gyakorlatilag a szerződés szerinti határ terepi kijelölését szolgálta, a szerződésből következtethető „logikus" határvonalhoz képest maximum 2-3 kilométeres módosításokkal, amelyek nem érintettek lakott területeket.

A békeszerződés mellékleteként megadott térképméretarány 1:1 millió volt, ami azt jelenti, hogy ami a térképen 1 milliméter, az a valóságban ennek egymilliószorosa, vagyis 1 kilométer. Amikor a trianoni térképmellékletre a leendő határokat a vörös irón 1 milliméter vastag vonalával rárajzolták, az így a valóságban, a terepen egy kilométer (!) széles sávot jelentett. A tényleges, határjelekkel megjelölt határvonal pontossága természetesen nem ez: a határjelek elhelyezési pontossága a geodéziai-kataszteri rendszereknek megfelelő.[89] A kataszteri térképek méretaránya akkor Magyarországon 1:2880 volt (itt 1 milliméter térképi hossz a terepen kevesebb mint 3 méter), amiről a helyzet kb. 1 méter pontossággal leolvasható, vagyis a szerződés által megadotthoz képest ezerszer pontosabb terepi határmegállapítást kellett elvégezni. A pontok koordinátáit még a méteresnél is finomabb, kb. 20 cm pontossággal kellett megadni, így a pontosságnövekedés kb. ötezerszeres. Ez a folyamat 1925-ig elhúzódott.

Mint később látni fogjuk, a trianoni békeszerződés a határt nemcsak térképmellékleten, hanem szöveges formában is megadta, sőt a szerződés 28. pontja azt is megadta, hogy amennyiben a térkép és a szöveg ellentmondásban állnak, a szöveg az irányadó.[90] A szerződés értelmében annak hatályba lépése után határmegállapító bizottságokat kellett felállítani minden szomszéd ország irányában, és e bizottságok feladata volt a „terepen 1 kilométer szélességű filctollvonal" lefordítása a „terepen 10 centiméter" pontosságra.

[89] Ennek pontossága elvileg „abszolút", vagyis minden más a geodéziai alappontokból – esetünkben a határjelekből – vezethető le. A gyakorlatban a geodézia külterületeken 20 centiméter pontosságot céloz meg, és az 1920-as években ennek biztosítása sem volt egyszerű. Félméteres hiba mindazonáltal már nagynak számított, de ez a pontosság is sokkal nagyobb, mint a trianoni térképmellékleté.

[90] A trianoni szerződésben ilyen ellentmondás nincs. Néhány határ menti település hovatartozását a szöveg nem említi, ezek azonban csak a kis méretarányú térképmelléklet alapján nem voltak odaítélhetők.

A határmegállapító bizottságok 1921–25 közötti működésének időben első szakasza az ún. „politikai határmegállapítás" volt. Ennek során el kellett dönteni, hogy a határ pontosan a szerződés szerint fusson-e az egyes szakaszokon, vagy attól bármilyen okból el lehet térni. A magyar delegátusok 1921 folyamán, tehát a bizottságok működésének kezdetén mindenütt javasoltak olyan határvonalakat, amelyek lényegesen más vonalon futnak, mint a trianoni határok. Ezek a javaslatok a döntéshozatal különböző fázisaiban mind elbuktak: a csehszlovák és román határmódosítást már a határmegállapító bizottság elutasította. Az Ausztria felé javasolt új határt az osztrák–magyar határmegállapító bizottság elfogadta ugyan, az antant fellebbviteli szervei azonban nem. A délszláv határok tekintetében a bizottsági vélemény megoszlott, de a délszláv fél sikeres halogató taktikája miatt ott sem járt eredménnyel, ahol a bizottság támogatta, és a Népszövetség is eljárást rendelt el.

A politikai határmegállapítás következő lépése a konkrét határvonal futásának eldöntése volt, ez a legtöbb szakaszon 1922 folyamán megtörtént, kivételt csak a fent említett Pinka-völgyi és somoskői szakaszok jelentettek, itt 1923-ban dőlt el a határvonal helye. A fennmaradó 2-3 évre szükség volt a bizottságok által elfogadott határvonalak terepi megjelöléséhez és a határvonal geodéziai dokumentációjához: a nagy méretarányú határtérképek és a határleírások elkészítéséhez, illetve a határjelek terepi elhelyezéséhez.[91] A könyv második része a politikai határmegállapítás részleteit mutatja be határszakaszonként.

A TRIANONI HATÁROK TÉRKÉPI MEGJELENÍTÉSE

Ha a trianoni szerződésnek az 1. mellékletben közölt, a határt érintő cikkeit ábrázoljuk, a 20. térképen látható lesz az eredmény.

A különböző színnel megjelölt pontok és vonalak különböző határkijelölési típusokat jelentenek. Sötétkék a „hajózási vonal" – ez gyakorlatilag csak a Duna csehszlovák–magyar határszakaszára vonatkozik. Világoskék az egyéb vízfolyás középvonala. Narancssárga szín jelzi a korábbi közigazgatási határokat: a horvát–magyar belső határt és a csanád–aradi megyehatár egy szakaszát. Barna vonalak jelölik a vízválasztó gerinceket. A számmal jelölt pontok a térképen azonosítható magaslatok.

A maradék a „helyszínen kiválasztandó pontok" (feketével) és a „helyszínen kijelölendő vonalak" (zölddel). Utóbbiak úgy vannak meghatározva, hogy melyik települést melyik irányból kerüljék el, egyértelművé téve ezzel, hogy melyik település melyik országhoz kerül. Elsősorban ezek a fekete pontok és zöld vonalak terepi elhelyezése jelentette a határmegállapító bizottságok fő feladatát – a többiről elég volt eldönteni, hogy tényleg a megadott vonalat kövesse-e a határ, vagy van valami helyi érdek, amely felülírhatja azt. A nagy kérdéseket tehát eldöntötte a szerződés, de az „aprómunka" ezek után évekig tartott. A munka módszerét szintén tartalmazta a szerződés.

[91] Suba János: *Magyarország trianoni határainak kitűzése.* Magyar Rendészet, 2021/1, 217–231.

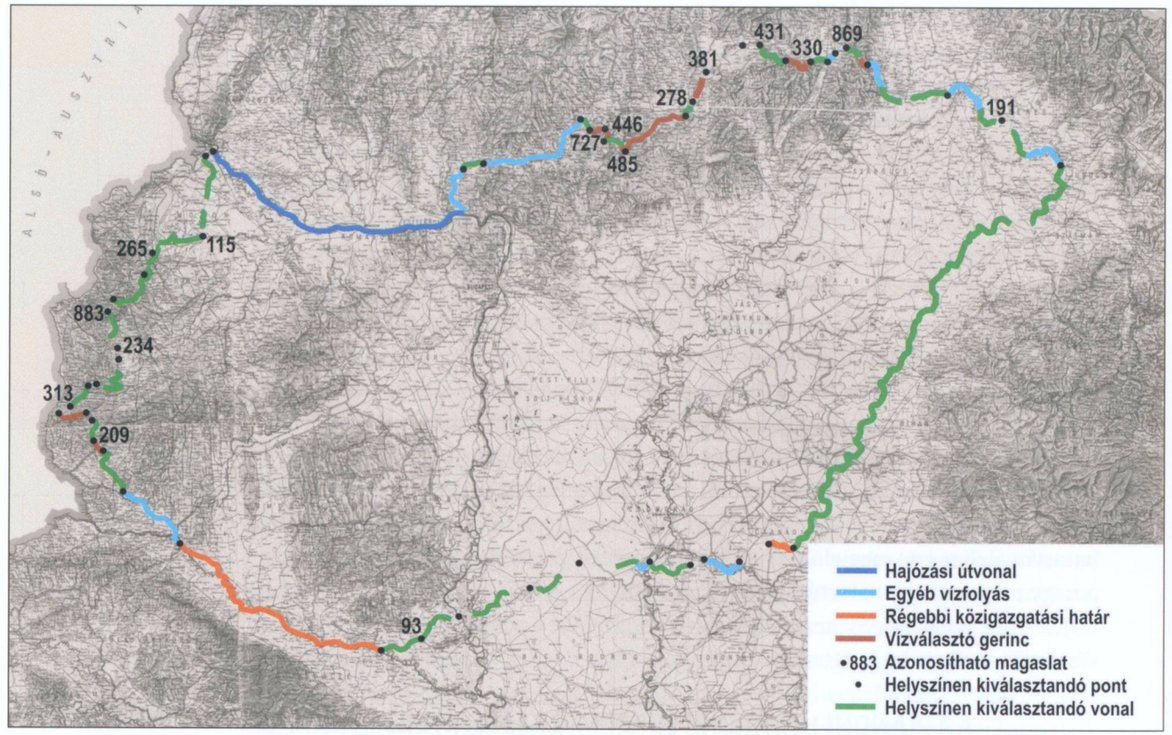

20. térkép | A trianoni szerződés szövegéből levezethető határkijelölési típusok. A „helyszínen kiválasztandó vonal" rótta a határmegállapító bizottságokra a legnagyobb feladatot

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS SZERKEZETE

A szerződés 14 részből áll, a hosszabb részek fejezetekre tagoltak, illetve a teljes szöveg 364 cikkre oszlik. Francia, angol és olasz nyelven íródott, a magyar jogrendbe az eredetiekkel azonos jelentésű magyar fordítása került. Bármilyen vita esetén a francia szöveg volt az irányadó; ilyen vitáról azonban nem tudunk. A nyomtatott változatba szerkesztett francia szöveg az aláírásokkal együtt 177 oldal, a háromnyelvű változat 523 oldal terjedelmű, melyhez egyetlen, 1:1 millió méretarányú térképmelléklet tartozik. A térképmelléklet az 1:1 millió méretarányú világtérkép térségünket ábrázoló négy szelvénye alapján készült, arra piros színnel vázlatosan berajzolták a szerződés szerinti határvonalat. Emellett piros színnel aláhúzták az összes olyan települést, amelyet a szerződés név szerint említett. Azon településeket, amelyek a szerződésben említve voltak, de a felhasznált alaptérkép kis méretaránya miatt azon nyomtatásban nem szerepeltek, piros színnel, kézzel rávezették.

A meglehetősen hosszú szerződésszöveg szerkezete nagyon hasonló a korábban már aláírt német, osztrák és bolgár békeszerződésekéhez. Az első rész az alakuló Népszövetség szabályrendszerét tartalmazza: vagyis a békét aláíró vesztes államok, miközben maguk nem váltak a Népszövetség tagjaivá az aláírással, már elismerték annak alapító okiratát és működési rendjét.

A II. rész négy cikkben rögzíti Magyarország határait, a négy cikk rendre Ausztria, a délszláv állam, Románia és Csehszlovákia felé írja le a határokat. Ez a rész a teljes terjedelemhez képest viszonylag rövid: a nyomtatott francia szövegben a 23. oldal aljától a 31. oldal tetejéig tart, magyar fordítása a mellékletben olvasható. A II. rész végén (28–35. cikk) annak a folyamatnak a leírása következik, hogy a szerződésben és a mellékelt térképen csak igen elnagyoltan definiált határvonal alapján hogyan kell a terepen pontosan megjelölni az államhatárt, azt hogy kell dokumentálni. A jelen munka – és Magyarország mai határainak nagy része – tekintetében ez a rövid rész jelenti a szerződés legfontosabb pontjait.

A III. rész címe: *Európára vonatkozó politikai rendelkezések*. Ennek első öt „címe" (36–56. cikkek) a Magyarországgal határos új, győztes államok, továbbá Olaszország és hazánk kapcsolatairól szól, benne azok területének és függetlenségének elismerésével. Magyarország bármilyen ottani joghatóságáról lemond, a délszláv állam és Románia esetében hivatkozik az antantnak a nevezett országokkal aláírt kisebbségvédelmi szerződéseire. A 56. cikkben Magyarország lemond a Fiuméval kapcsolatos minden jogáról és igényéről, illetve a 43. cikkben a délszláv állammal, a 46. cikkben a Romániával, az 50. cikkben pedig a Cseh–Szlovák Állammal megalakítandó határmegállapító bizottságokról történik rendelkezés.

Az 54–60. cikkek a magyarországi kisebbségek védelméről szólnak. A pontok legfontosabb alapvetésükben megegyeznek az antant által Lengyelországgal 1919. június 28-án, Csehszlovákiával és ettől függetlenül, de egyazon napon, 1919. szeptember 10-én a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal, 1919. december 9-én pedig Romániával megkötött kisebbségi egyezmények rendelkezéseivel. A 61–66. cikkek az állampolgársági kérdéseket rendezik. A 67–72. cikkekben más európai államok: Belgium, Luxemburg, Schleswig (dán–német határ), Törökország és Bulgária, Ausztria, illetve Oroszország és az „Orosz Államok" vonatkozásában rendelkeznek: Ausztria esetében itt (71. cikk) történik utalás a határmegállapító bizottság felállítására. A 73. cikkben rendelkeznek arról, hogy Magyarország csak a Népszövetség Tanácsának beleegyezésével mondhat le függetlenségéről. A 74. cikk szerint Magyarország tudomásul veszi Ausztria, Bulgária, Görögország, Lengyelország, Románia, a délszláv és a csehszlovák állam határait úgy, ahogy az antanthatalmak megállapítják, továbbá elismeri a Németországgal, Ausztriával, Bulgáriával megkötött és az Oszmán Birodalommal majdan kötendő béke feltételeit is.[92] Itt történik rendelkezés a levéltári anyagok területi alapon történő kiszolgáltatásáról a szomszéd országok részére.

[92] A trianoni békeszerződés aláírásakor az osztrák határok már véglegesek, leszámítva a már elrendelt klagenfurti és a későbbi megállapodás szerinti soproni népszavazási területeket. A bolgár és a török határok csak a török békével váltak véglegessé, illetve Lengyelországnak és Romániának is voltak rendezetlen külső határai (részben a német népszavazási területek, részben a balti államok és Szovjet-Oroszország felé). Csehszlovákia, Lengyelország, Románia, a délszláv állam és Görögország egymás közti határait csak 1920 augusztusában foglalták szerződésbe Sèvres-ben, a délszláv–olasz határ első változatát pedig 1920 novemberében fogadták el Rapallóban.

A IV. részben Magyarország mint a világhatalomnak tekinthető Osztrák–Magyar Monarchia utódállama lemond a korábbi közös birodalom Európán kívüli követeléseinek esetleg rá jutó részéről. Az V. rész tartalmazza a magyar hadseregre vonatkozó létszám-, szervezeti és fegyverzetkorlátozásokat és a korlátozások ellenőrzésének rendszerét. A VI. rész a hadifoglyokkal, a VII. rész pedig a háborús bűntettekkel foglalkozik.

Ezután következnek a pénzügyi rendelkezések, elsőként a VIII. rész a háborús jóvátétellel (a fizetendő hadisarccal) foglalkozik, a IX. pedig minden olyan pénzügyi kérdéssel, amely a közös Monarchia felbomlásából, annak területi felosztásából, követeléseiből és adósságából, továbbá a jóvátételből következik.

A X. rész címe: *Gazdasági rendelkezések*. Első része a kereskedelmi kérdéseket (vámszabályok, a hajózás szabadsága, a tisztességtelen verseny tilalma, az antantállampolgárokkal való bánásmód) tartalmazza. Ezt követi azon nemzetközi szerződések felsorolása, amelyek érvényben tartását a felek kimondják, majd a tartozások és egyéb követelések kezelése, a vegyes döntőbíróságok felállítása, az ipari tulajdon helyzete és az átcsatolt területekre vonatkozó különleges rendelkezések.

A XI. rész a még igencsak gyerekcipőben járó, de már létező légi közlekedés, a XII. rész pedig a vízi és vasúti közlekedés szabályrendszerét írja le. Ezen belül különösen jelentős és terjedelmes a 275–291. cikkekben található leírás a dunai hajózásról. A vasúti rendelkezések közül a 302. cikk sorolja fel a Magyarország által a szomszédos államoknak nyújtandó, ideiglenes vagy „végleges" vasútvonal-használati jogokat.

A XIII. rész a Népszövetség munkaügyi szervezetének szabályrendszerét és irányelveit fogadja el, a XIV. rész pedig olyan vegyes rendelkezéseket, amelyek különböző aláíró államoknak más államokkal kötött vagy kötendő megállapodásaihoz adnak hozzájárulást, szabályozzák a szerződés korábbi részein túlmutató anyagi vagy bármilyen követeléseket.

E XIV. rész rendelkezik a szerződés nyelvéről, a ratifikációs okmányok elhelyezéséről és a szerződés hatályba lépéséről. Ennek értelmében a szerződés akkor lép hatályba, amikor Magyarország és a szövetséges főhatalmak közül legalább három törvényhozása azt ratifikálja és ennek iratait Párizsban letétbe helyezik. Ebben a pillanatban jegyzőkönyvet kell felvenni, és ekkor lép életbe a szerződés mindazon felek közt, amelyek ezt megerősítették; a szerződésben megadott határidők esetében ekkor „indul az óra".

MI MARADT MÁRA A TRIANONI SZERZŐDÉSBŐL?

A trianoni szerződés, bár formálisan a magyar jogrend része (1921. évi XXXIII. törvénycikk), gyakorlatilag nincs hatályban, mivel annak rendelkezéseit későbbi megállapodások (így elsősorban a második világháborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződés) felülírták. Ami Trianonból megmaradt, az a határok túlnyomó része. A

határokat gyakorlatilag 1925-ig a trianoni szerződésben megszabott módon és túlnyomórészt az ott körülírt helyen kialakították, azokat geodéziai pontossággal felvették, térképezték és a terepen határjelekkel jelenítették meg. A trianoni határok nagyobb részét az 1938–1940 közt megkötött szerződések (I. és II. bécsi döntés), illetve a Jugoszlávia felbomlása után, 1941. április 11-től végrehajtott magyar területszerző akciók ideiglenesen megszüntették. A határok mindazonáltal változatlanok maradtak Ausztria (akkor Német Birodalom) irányában, nem változtak a magyar–horvát határok a Dráva mentén Donji Miholjacig, ahogy változatlan maradt a bánáti határszakasz és a román határok déli szakasza Kötegyánig. A második világháború után a párizsi békeszerződés 3 falut, a Pozsony melletti Dunacsúnt, Horvátjárfalut és Oroszvárt Csehszlovákiához csatolta, minden más irányban az „1937-es határokat" állította vissza, így azok eredetileg, 1925-ig kitűzött jelrendszere megtartható vagy helyreállítható volt; új „politikai" határmegállapításra nem volt szükség. Így a trianoni szerződés területi rendelkezései túlnyomó részben ma is hatályosak, a határjelek több mint 99%-a ma is ott van, mint 1925-ben. 1947 után elsősorban magyar–csehszlovák, majd magyar–szlovák viszonylatban történt néhány, négyzetméter pontossággal azonos területekre vonatkozó csere, amelyek azonban a határnak csak igen kis részét (oldalirányban mozgó folyók miatt elmozduló határokat, illetve Somoskőújfalu és Sátoraljaújhely belterületi változásai miatt kisebb részeket) érintették.

A szerződés többi, sokkal terjedelmesebb része azóta vagy megvalósult, vagy egyszerűen hatályon kívül került. A Népszövetség a második világháború előestéjén gyakorlatilag megszűnt, szervezeteinek egy részét a romokon újraalakuló Egyesült Nemzetek Szervezete átvette, annak szabályrendszerét Magyarország a csatlakozásával elfogadta. A hadisarcfizetést eufemisztikusan „jóvátétel"-ként leíró részek részben megvalósultak, részben azt a győztesek elengedték. Az állampolgársági ügyeket nagyjából egy évtized alatt rendezni lehetett. A területi rendelkezéseken túl gyakorlatilag a teljes szerződésszöveg a mai ügyek szempontjából irreleváns, maximum történeti érdekessége van. A határok azonban ma is ott vannak, ahová akkor parancsolták.

MAGYARORSZÁG KÖZIGAZGATÁSI-KATONAI HELYZETE A BÉKESZERZŐDÉS HATÁLYBALÉPÉSÉIG ÉS A BÉKE KEZDETÉN

A békeszerződés hatályba lépéséig két komoly, már eldöntött területi változás nem következett be a valóságban: a délszláv megszálló erők továbbra is a Szeged–Baja–Bátaszék–Pécs–Barcs vonaltól északra, tehát jócskán a trianoni Magyarország területén belül álltak. Emellett Zala és Vas megyékben is megszállva tartottak olyan területeket, amelyekről a békeszerződés nem rendelkezett vagy amelyeket kifejezetten Magyarországnak ítélt. Eközben a magyar közigazgatás sem ürítette ki a saint-germaini és a trianoni szerződésekben Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területeket. Románia a békeszerződés aláírásának idejére nagyjából kivonult az

addig megszállt tiszántúli területekről.[93] A csehszlovák fegyveres erők is többé-kevésbé a trianoni béke szerinti határvonalig vonultak vissza még 1919-ben. A mai határhoz képest csak az 1923-as népszövetségi korrekcióval Magyarországnak visszajuttatott somoskői területen, Ipolyság déli oldalán, a ma Ózdhoz tartozó Susa faluban és a Jósvafő melletti fennsík egy részén álltak délebbre.

A magyar kormánynak nyilván voltak revíziós tervei Ausztria irányában (is), ezekhez azonban alapfeltétel volt, hogy a bácska–baranyai szerb kivonulás időben előbb történjen meg, mint az Ausztriának ítélt Nyugat-Magyarország kiürítése. Ezt végül sikerült elérni. A Duna–Tisza köze és Dél-Baranya megszállt területein a délszláv fegyveres erők és közigazgatás 1921 augusztusában összecsomagolt, és 28-ig vissza is vonult a nagyjából a leendő trianoni határok vonalán megvont demarkációs vonalra. Ez a vonal, mint látni fogjuk, kismértékben változni fog a határmegállapítási folyamat során, de a települések közül hármat érintett: a szerződésben Magyarországnak ítélt Szomoróc, illetve a szerződésben nem említett, de a határmegállapítás során Magyarországhoz került Szentistvánlak és Térvár.

Az Ausztriának ítélt területek formális magyar kiürítése ezzel nagyjából egy időben zajlott volna, a gyakorlatban azonban csak augusztus végén indult meg, a területet nagyjából megfelező zónahatárig. Ekkor azonban kipattant a nyugat-magyarországi fegyveres felkelés, és a bevonuló osztrák csendőrökre több helyen koncentrált puskatűz zúdult, néhány helyen helyi taktikai elemeket is felvonultató csetepaték alakultak ki. Az osztrákok ezután kivonultak a területről, és csak a két ország közti közvetlen megállapodást követően történt meg a terület nagy részének átadás-átvétele.

Ami lényeges különbség a békeszerződés életbe lépése előtti helyzethez képest, hogy ténylegesen és jogilag béke volt.[94] Így amikor később, az 1921. októberi „második királypuccs" idején a csehszlovákok fegyveres beavatkozással fenyegettek, az formálisan hadüzenettel ért fel. Magyarország ugyan ekkor még nem volt a Népszövetség tagja, egy ilyen akció azért szembement volna a népszövetségi alapelvekkel. A teljes határmegállapítási folyamat során a részt vevő delegációk békében lévő államokat képviseltek. Az antantküldöttekről természetesen sokszor joggal lehetett feltételezni, hogy a határos kisantantországokkal szimpatizálnak, és ez sok esetben így is volt – ennek oka azonban ekkor már nem az „ellenséges Magyarország" megbüntetése volt, hanem a saját, ekkor már önálló külpolitikai érdekek által vezérelt országok orientációja. Franciaország formálisan szövetségben állt vagy arra törekedett a kisantant államaival, de például a jugoszláv–magyar vagy az osztrák–magyar bizottságok olasz tagjai több esetben inkább a magyaroknak kedveztek volna, hogy ezzel is gyengítsék saját szomszédjaikat.

[93] Az egyetlen kivétel Zajta település volt: a trianoni szerződésben nem említett falut még 1920 júliusában hagyta el a román hadsereg (lásd később, a román–magyar határ részletes tárgyalásánál).
[94] A nem aláíró Ausztriával nem teremtett békét a szerződés, viszont osztrák–magyar háború nem is volt. Az ellenálló fegyveres csoportok és a magyar kormány közi kapcsolat feltételezhető volt, de az érintettek ezt következetesen tagadták.

A béke nagyon jól is jött Magyarországnak: nemcsak a gazdasági blokádnak lett végleg vége, de az ország katonai helyzete is lehangoló volt. Románia egyedül is döntő katonai fölényben volt Magyarországgal szemben. Ez a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságra is igaz volt, mindazonáltal ezt az országot ekkor épp nem kis részben szerb–horvát nemzetiségi alapon kirajzolódó válság rázta meg (először, de nem utoljára). Csehszlovákia is erősebb volt Magyarországnál, elsősorban a fejlett hadiipara miatt, ami azonban ekkorra még nem eredményezett olyan fölényt, mint amilyennel a románok rendelkeztek. Ennek azonban nem volt jelentősége: az említett három ország Magyarország ellen egyfajta véd- és dacszövetségre lépett: ez volt a kisantant. Bármilyen magyar offenzívára közös választ adtak volna, és bármelyikük Magyarország elleni fellépése során a többiek minimum semlegesek maradtak volna, csapatösszevonásokkal a magyar határon. Ebbe a szövetségbe főleg Csehszlovákia és Franciaország igyekezett a lengyeleket is bevonni, ők azonban nem feledték a tescheni megaláztatást, és hálásak voltak a varsói csata idején kapott magyar lőszerszállítmányért: 1930-ig nem is voltak hajlandók a trianoni szerződés ratifikálására. Az antantszövetségesek közti sèvres-i egyezményt pedig egyáltalán nem ratifikálták, bár a határokat 1938-ig nem vitatták, sőt 1924-ben Csehszlovákiával területcseréről is megállapodtak.

Az egyetlen szomszéd állam, amely nem rendelkezett katonai fölénnyel, Ausztria volt. Az osztrák fegyveres erők valószínűleg képesek lettek volna önerőből is leverni a nyugat-magyarországi fegyveres felkelést – ha így tesznek, ma valószínűleg az övék Sopron. Magyarország ellen azonban nem indulhattak volna eséllyel, ahogy valószínűleg fordítva is így volt: a két békeszerződés igen alacsony és egymáshoz közeli szinten állapította meg a két ország fegyveres erőinek létszámát, fegyverzetét és szervezetét.

A RATIFIKÁCIÓS FOLYAMAT ÉS A SZERZŐDÉS HATÁLYBALÉPÉSE

A békeszerződés aláírása még csak a békéhez vezető folyamat egy fontos, de nem végső lépése volt. Bár Magyarországot a szerződéssel a Népszövetség alapítói elismerték, formálisan továbbra is hadiállapotban álltak vele. Az aláírást Magyarországon és az antantfőhatalmak közül legalább háromban a törvényhozásnak is el kellett fogadnia. Bénárd és Drasche-Lázár nyilvánvaló politikai öngyilkosságát most a Nemzetgyűlés többségének is meg kellett ismételnie.

A magyar ratifikáció folyamatát először egy akkoriban szokásos újabb kormányváltás lassította. Simonyi-Semadam Sándort 1920. július 19-én Teleki Pál követte a miniszterelnöki székben. Teleki három nappal később tartotta bemutatkozó expozéját a Nemzetgyűlésben, és ebben a trianoni béke ratifikációjára is kitért. Ebben azt a reményét hangsúlyozta, hogy a nagyhatalmak hamarosan realizálják, mekkora hiba volt a trianoni szerződés, és azt sugallta, hogy annak törvényhozási elfogadása nem is olyan sürgős, hiszen ha módosítani szükséges, akkor ezt a változatot kár megtárgyalni. Ennek a reménynek nem volt valódi alapja, és amikor a budapesti

francia főbiztos[95] a beszéd összefoglalóját megtáviratozta Párizsba, az ott beindította a gépezetet.

Indította, de egyelőre csak lassan. 1920. július végén, augusztus elején a trianoni szerződés késő ratifikációja másodlagos téma volt Párizsban: az általános figyelem Tuhacsevszkij Varsó felé menetelő vöröskatonáira, a Teschen kapcsán még meglevő lengyel–cseh feszültség mérséklésére, a német gazdaság beindításáról értekező spái konferenciára és a török békeszerződés aláírására irányult. Így már a szeptember is elérkezett, amikor a brit követ javaslatára a Nagykövetek Tanácsa felszólítást intézett a magyar kormányhoz a ratifikáció ügyében.[96] Miután a felszólítás nem járt eredménnyel, a második felszólításban a brit, francia és olasz fél immár az 1920. november 1-i határidőt is megszabta a békeszerződés ratifikációjára. Csáky Imre külügyminiszter[97] még elérte, hogy a határidőt két héttel, november 15-re módosítsák, de további halasztás már nem volt lehetséges, így október 26-án a Nemzetgyűlésnek e szavakkal terjesztette be a szerződést ratifikációra: *„Tisztelt Nemzetgyűlés! Bátor vagyok a Magyarország között egyrészről, a szövetséges és társult hatalmak között másrészről, folyó évi június hó 4-ik napján Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot benyújtani és egyben annak különkülön a külügyi, közjogi és közgazdasági bizottsághoz az osztályok mellőzésével való utasítását kérni."*[98]

A három bizottságban csakúgy, mint a kormánypárt vezetésében komoly vita alakult ki, amelyben a politikai élet egyik legfontosabb figurája, a párizsi „három nagy" előtt a magyar érveket az év elején ismertető Apponyi Albert is a ratifikáció pártjára állt. A törvényhozási elfogadás ellenzői a szerződéses feltételeknek a magyar nemzet számára elfogadhatatlan mivoltát, a ratifikáció hívei az élet normális kerékvágásba visszatérésének sürgetését hangsúlyozták. Végül mindhárom bizottság támogatta a ratifikációt.[99] A november 13-i vitában a nyilvánvaló érvek és ellenérvek mellett megjelent az az alkotmányossági aggály, hogy a Nemzetgyűlésben csak a csonka Magyarország népének van képviselete. Ráadásul annak sem teljeskörűen, hiszen a választások idején a románok által megszállt tiszántúli területeknek és a vita idején is megszállt bácskai és baranyai, tolnai és somogyi területeknek nincs képviseletük.[100] A kormány nevében Teleki Pál azt kérte a képviselőktől, hogy *„ne a szívükre, hanem az eszükre hallgassanak"*. A képviselők kb. háromnegyede fogadta el a törvényjavaslatot a november 15-i ülésen, ötvenen azonban elhagyták az üléstermet és távollétükkel tiltakoztak. Horthy Miklós kormányzó államfői minőségében még aznap ellátta a határozatot a kihirdetési záradékkal.[101]

Miközben az antant nagyhatalmai sürgették a szerződés magyarországi ratifikálását, saját maguk azt hónapokkal később tették meg. Olaszországban királyi dekrétum döntött a ratifikációról, majd április 22-én a brit alsóház, május 13-án[102] pedig a Lordok Háza is ratifikálta a szerződést, a francia képviselőház június 7-én szavazott, Japán hozzájárulása június 18-án kelt.[103] Ezzel elvileg teljesült a „Magyarország és három antant főhatalom ratifikációjának" feltétele. A japán iratok azonban csak soká, október 31-én érkeztek meg Párizsba.[104] Így meg kellett várni a francia szenátus júliusi döntését, amely után pár nappal valamennyi ratifikációs okmányt letétbe helyezték Párizsban, és a magyar törvényt is 1921. július 26-i hatállyal kihirdették. A trianoni békeszerződés hatályba lépett. Bár a fegyverek 1919 augusztusa óta nem dörögtek hazánkban, Magyarország számára ezen a napon ért véget a háború. A ratifikációs okmányok kicserélésére a francia külügyminisztériumba érkező Praznovszky Iván rögtön észlelte a hangulat megváltozását: az eddig mogorva francia tisztviselők immár mosolyogva, partnerként tárgyaltak vele.

A MILLERAND-FÉLE KÍSÉRŐLEVÉL, AZ UTASÍTÁSOK ÉS A PÓTUTASÍTÁSOK

A határmegállapító bizottságok működésében három dokumentum jelentett iránymutatást. Alexandre Millerand francia miniszterelnök és egyben külügyminiszter 1920 májusában, tehát még a trianoni szerződés aláírása előtt, részben az Apponyi által 1920 januárjában kifejtett magyar ellenvélemény hatására egy kísérőlevelet bocsátott ki, amelyet a szerződéstervezethez mellékeltek (2. melléklet). Ez kilátásba helyezte, hogy a szerződésben foglalt határvonal módosítása lehetséges, ha a határmegállapító bizottságok azt észlelik, hogy gazdasági vagy néprajzi indokok ezt szükségessé teszik. Ez a dokumentum azonban semmilyen jogi relevanciával nem bírt, bár némi jóindulattal a francia kormány aktuális álláspontjának is tekinthető. A magyar kormányzat és az általa a határmegállapító bizottságokba delegált biztosok viszont ezt a békeszerződés szerinti határok revíziójára való lehetőségként értelmezték, számos beadvány hivatkozik a *„Lettre d'Envoi"*-ra, miközben a román,

[95] Mivel a két ország hadiállapotban volt, meghatalmazott követek nem állomásoztak egymás fővárosában: Maurice Fouchet antantfőbiztosi minőségben dolgozott Budapesten, Praznovszky Iván pedig a magyar kormány „de facto" képviselője volt Párizsban.

[96] Vízi László Tamás: *A „kegyetlenül szomorú kötelesség" – A trianoni békediktátum becikkelyezése 1. 1920. június – 1920. október.* Közép-Európai Közlemények, 2015/4, 191–209.

[97] Nem azonos a később a bécsi döntést külügyminiszterként aláíró Csáky István külügyminiszterrel.

[98] *Az 1920. évi február hó 16-ára meghirdetett Nemzetgyűlés naplója,* VI. kötet. Athenaum, Budapest, 134.

[99] Vízi László Tamás: *A „kegyetlenül szomorú kötelesség" – A trianoni békediktátum becikkelyezése 2. 1920. október 26. – 1920. november 12.* Közép-Európai Közlemények, 2018/4, 227–251.

[100] *A „kegyetlenül szomorú kötelesség" – A trianoni békediktátum becikkelyezése 3. A ratifikációs vita a Nemzetgyűlésben 1920. november 13.* Közép-Európai Közlemények, 2019/4, 231–254.

[101] Romsics, 172.

[102] Matthews, M. A. (szerk.): *Chronicle of International Events, for the period May 16–August 31 1921.* American Journal of International Law, vol. 15(4), 1921, 570.

[103] 8 Órai Újság, VII. évf. 133. szám, 1921. június 19. (Arcanum Digitális Tudománytár)

[104] *Digithèque MJP – Grande Guerre. Traité de paix entre les Puissances alliées et associées et la Hongrie.* https://mjp.univ-perp.fr/traites/1920trianon.htm

csehszlovák és délszláv kormányok már 1920 májusában leszögezték, hogy maguk is élni fognak a saját javukra történő határmódosítások lehetőségével.[105]

A kísérőlevelet szokás a magyarok számára szánt trianoni méregpirula „megédesítésének" is nevezni, hogy a békediktátum elfogadása könnyebb legyen, miközben a valódi érintettek egy pillanatig sem gondolták komolyan a határrevízió lehetőségét. A magyar Nemzetgyűlés a ratifikációs vitában a trianoni békeszerződést a kísérőlevéllel együtt fogadta el.[106]

Ám ha a francia kormány a kísérőlevelet az elfogadás jogi folyamatának egyszerűsítésére szánta, akkor inkább a saját nemzetgyűlésük, illetve a brit parlament két háza lehetett a „célpont". 1920 tavasza volt az egyik olyan pillanat, amikor az antantfőhatalmak közül három épp realizálta, hogy mit is hozott létre a határtervezettel: nyilvánvalóvá vált, hogy az aláírandó szerződés ratifikációja náluk is vitát vált majd ki. Vita valóban lett, inkább Londonban, de valamennyire Párizsban is, a trianoni szerződés ratifikációja egyik törvényhozásban sem volt egyhangú, sőt.

A határmegállapító bizottságok működését jogilag nem a kísérőlevél, hanem a Nagykövetek Tanácsa (tehát lényegében a francia külügyminisztérium) által 1920. július 22-én kibocsátott és valamennyi (tehát nemcsak a magyar határokkal foglalkozó) határmegállapító bizottságnak írt *„Utasítások a határmegállapító Bizottságok részére"*[107] (a továbbiakban: Általános utasítások). Ebben a bizottságok felállításának szervezeti, technikai és pénzügyi kérdéseit részletezik, a legfontosabb rész azonban rögtön az I. pontban, az Általánosságokban szerepel:

> *„A bizottságoknak teljes hatalmuk van nemcsak a helyszínen megállapítandó vonal név alatt meghatározott részek megállapításához, hanem a közigazgatási határvonalak által határolt részek felülvizsgálatához is, ha ezt az érdekelt államok valamelyike kérelmezi és ha azt a bizottság indokoltnak látja* […]. *Eltekintve azon esetektől, melyekben a békeszerződés külön kikötései ahhoz feljogosítják, a bizottságok a békekötésben névleg megjelölt helység hovatartozandóságán is ejthet módosítást, föltéve, hogy ez a módosítás nem nagy fontosságú és hogy ehhez a bizottság egyértelműleg hozzájárul. A bizottságok tartoznak arra törekedni, hogy a békeszerződésekben adott meghatározásokat minden esetben a lehető legpontosabban szem előtt tartsák, számításba véve amennyire csak lehetséges, a közigazgatási határvonalakat és a helyi gazdasági érdekeket, kizáróan minden nemzetiségi, nyelvi vagy vallási szempontot.* […] *A Nagykövetek Tanácsa alkotja meg az alapszabályzatot és intézi a határmegállapító bizottságok megszervezését és figyelemmel kíséri a bizottságok működését."*[108]

[105] Vassel Károly: *A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar–jugoszláv határrendező bizottság által. Vassel Károly m. kir. vezérkari tiszteletbeli ezredes, a magyar kormány meghatalmazottjának összefoglaló bizalmas jellegű jelentése.* Mars Grafikai Műintézet, Szeged, 1922, 48, illetve 4. melléklet.

[106] Az 1921. évi XXXIII. törvénycikk 3. pontja: *„A békeszerződésnek és függelékeinek, melyeknek helyes értelmezéséhez az 1920. május 6-án kelt kísérőlevél és válaszirat is hozzájárulnak, francia eredeti szövege és hivatalos magyar fordítása a következő:"* – kiemelés a szerzőtől.

[107] A Nagykövetek Tanácsa ezt az utasítást a párizsi békerendszerben felállítandó összes (tehát nem csak a magyar érdekeltségű) határmegállapító bizottság számára adta.

Ez bizony nem az, amit a szerződés revízióját kívánók a Millerand-féle kísérőlevélbe beleláttak – és ne feledjük azt sem, hogy 1920. július 22-én francia külügyminiszterként épp Alexandre Millerand volt a Nagykövetek Tanácsának elnöke. Ez a dokumentum ráadásul a trianoni (illetve a többi Párizs környéki) békeszerződés szövegéből levezethetően kötelező érvényű volt a határmegállapító bizottságokra. Ezt az ellentmondást mindazonáltal feloldotta a Nagykövetek Tanácsa: 1921. június 3-án[109] immár csak a magyarországi határmegállapító bizottságok számára Pótutasításokat adott ki. Ebben a kísérőlevélnek a legmegengedőbb (a 2. mellékletben külön kiemelt) részét idézve szabályozzák azt, hogy a bizottságok milyen feltételekkel fordulhatnak határmódosítási javaslattal a Népszövetséghez:

> *I. Elvileg a határt a helyszínen kell megvonni, úgy amint a békeszerződés megállapította. Semmi szín alatt nem szabad az alább megjelölt határmódosításoknak olyan természetűeknek lenniök, hogy lényegében kérdésessé tegyék a szerződés által leírt vonalat.*
>
> *II. Mindamellett, ha egy határmegállapító bizottság a május 6-i kísérőlevél által meghatározott feltételek alatt bizonyos helyeken a határvonalon módosításokat talál szükségeseknek, melyek természetük vagy fontosságuk által a bizottságok normális rendelkező jogát túllépik, akkor a Nemzetek Szövetsége Tanácsához erre vonatkozó jelentéseket küldhetnek. Ezen jelentések az alább megjelölt formában lesznek megállapítva.*
>
> *III Hogy a határvidékek nyugalmát mielőtt helyreállítsuk, és hogy az agitációt, melyet a Népek Szövetségéhez való fellebbezés reménye természetesen csak táplál, a legcsekélyebb mértékre szorítsuk, a határmegállapító bizottságok munkájukat a határ általános tanulmányozásával kezdik, melynek célja a határrészeket megállapítani, melyekre nézve a szerződés rendelkezései pontosan keresztülviendők és azokat, melyek esetleg a Nemzetek Szövetségéhez való felfolyamodásra okot szolgáltathatnak. Ez az általános tanulmány a lehető legrövidebb időn belül végzendő el.*
>
> *IV. Azokra a határrészekre vonatkozólag, melyek a Nemzetek Szövetségéhez való felfolyamodás tárgyát nem képezik, a határmunkálatok rögtön megkezdődnek és a határmegállapító bizottságoknak adott utasításoknak jelenleg érvényben levő rendelkezései szerint viendők keresztül.*

[108] Közli: Suba János: *Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921–1925 között. (A határmegállapító bizottságok működése).* Doktori értekezés (kézirat). I–IV. kötet. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1996. Kiemelés a szerzőtől.

[109] Ekkor már Aristide Briand a francia külügyminiszter, így ő a Nagykövetek Tanácsának elnöke is.

V. Azokra a határrészekre vonatkozólag, melyek a Nemzetek Szövetségéhez való esetleges felfolyamodásnak vannak alávetve, a határmegállapító bizottságok a rend fenntartása céljából ideiglenes határul a szerződés által megállapított határt fogadják el és ezt a helyi bizottságokkal közlik. Aztán részletes tárgyalásokat folytatnak a kérdéses területeken abból a célból, hogy a teljesebb vizsgálatot megejthessék és megállapítsák mindegyikre nézve, vajon valóban helye van-e annak, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsának jelentést tegyenek erre vonatkozólag.

VI. Ha a bizottság határozata nemleges, a határmegvonás azonnal keresztülvivendő a békeszerződésnek megfelelően és az érvényben levő utasítások szerint.

VII. Ha a bizottság elhatározza, hogy jelentést tesz, ez minden vidékre a következőket tartalmazza: (a) azokat az indítékokat, amelyek a bizottságot a határmódosítás ajánlására késztették (b) a bizottság által eszközölt vizsgálat eredményét (c) Minden olyan határvonal-javaslatot, amely alkalmas lenne, hogy összhangot teremtsen az érdekelt biztosok között, vagy amely megkapná a bizottsági tagok többségének szavazatait. Ez a jelentés, melyhez az indokolandó okmányok csatolandók, ha megtörténik, továbbíttatik a Nemzetek Szövetségének Tanácsához a Nagykövetek Tanácsa útján, mely azon nem tesz változtatásokat, csak a bizottságokkal egyetértőleg. Abban az esetben, ha ezek úgy látják, hogy nem járulhatnak hozzá a vett módosításokhoz, jelentésük mindamellett késedelem nélkül továbbíttatik a Nemzetek Szövetsége Tanácsához.

VIII. Felhívjuk a határbizottságok figyelmét annak fontosságára, hogy mielőtt jelentésüket a Nemzetek Szövetségének Tanácsához küldik, az esetleges határmódosításokat ne elkülönítve, hanem egészükben vizsgálják meg. Talán tényleg lehetséges lesz nekik, hogy ezen általános vizsgálat során megtalálják egyetértőleg azokat a területeket, melyek az érdekelt hatalmak megegyezését egy egységes vonalra nézve lehetővé teszik, amely vonal aztán, a Nemzetek Szövetsége Tanácsának javasolva, általa időveszteség nélkül elfogadható lesz.

IX. A határmegállapító bizottságok ne tévesszék szem elől, hogy a Nemzetek Szövetsége Tanácsa csak akkor teheti a hozzá érkezett jelentéseket megfontolás tárgyává, ha az egyik érdekelt fél ezt kéri. Időveszteség elkerülése végett a bizottságok ügyeljenek arra, hogy ha jelentést küldenek, legalább az egyik érdekelt fél késedelem nélkül közvetítési igényt nyújtson be a Nemzetek Szövetsége Tanácsához.

X. Ha a határmegállapító munkálatok befejeződtek a helyszínen, mielőtt a Nemzetek Szövetsége Tanácsának felelete megérkezett volna, a bizottságok aláírják a végleg elfogadott határrészek megállapításáról szóló jegyzőkönyvben a jelentésben elfogadott határrészletre vonatkozóan az ideiglenes demarkációs vonalat és pótlékok felvétele nélkül szabadságra mennek. Utólag összehívat-

nak, ha szükséges, a Nagykövetek Tanácsa által, hogy végrehajtsák a határmegállapítást azokon a pontokon, amelyek a Nemzetek Szövetsége Tanácsához intézett jelentés tárgyát képezték.[110]

A békeszerződéshez fűzött magyar észrevételek – amelyekre a kísérőlevél választ adott – komoly része etnikai, vagy ahogy az általános utasításokban fogalmaztak, „nemzetiségi, nyelvi vagy vallási" volt. Pontosan ezeket a szempontokat az utasításokban kizárták a határmódosítási javaslatok lehetséges indokai közül. Ez volt az a pont – 1920. július 22-én –, amikor a határvonal bármilyen etnikai alapú revízióját a békerendszeren belül az antant nevében eljáró Nagykövetek Tanácsa kizárta.

Bár a Pótutasításokban megkísérelték a kísérőlevél és a valamennyi határmegállapító bizottságnak kiadott, 1920. július 22-i utasításcsomag közti ellentmondást feloldani, ez csak jogi szinten sikerült – ezzel utólag megerősítve, hogy a kísérőlevélben megfogalmazott korrekciós szándék nem vonatozott a nemzetiségi szempontokra. A Pótutasítások arra alkalmasak voltak, hogy a határmegállapító bizottságok antanttöbbsége számára követhető eljárást mutassanak. A határmegállapító bizottságok magyar tagjaira várt a feladat, hogy kipuhatolják a bizottságok működésében azokat a lehetőségeket, amelyekkel bármilyen revízió elérhető. Nem volt sok ilyen, de a négy magyar biztos megtette, ami tőle telt.

A HATÁRMEGÁLLAPÍTÁS SZERVEZETE

A trianoni békeszerződés fent említett 29., 43., 46., 50. és 73. cikkeinek értelmében négy határmegállapító bizottság állt fel. Ezekbe az antant főhatalmainak és a határmegállapításban érdekelt államoknak 1-1 képviselője vett részt szavazati joggal, illetve a határos államok a delegátusukat szakértőkkel támogatták, akik az üléseken részt vettek, de szavazati joguk nem volt. Minthogy az Egyesült Államok a békefolyamatból 1920 végén kilépett és a trianoni szerződést sem ratifikálta, csak négy antantfőhatalom küldött a bizottságokba képviselőt: Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Japán. Ezzel az az érdekes helyzet állt elő, hogy a békekonferencián zajló, sokkal érdemibb határmegállapítási folyamatból Japán, érdektelenségére hivatkozva, kimaradt, míg a határkijelölés terepi részleteiben már részt vett. Így a bizottságok minden határszakasz vonatkozásában 6-6 taggal álltak fel, így különös jelentőséggel bírt – és ez legalább egy esetben érdemi határmódosításhoz vezetett –, hogy szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött. Az egyes bizottságok személyi összetételét a 2. mellékletben közlöm.

A szerződés szövegéből levezethető volt az is, hogy a határbizottságok felett ki gyakorolt felügyeletet. A békekonferencián működő Külügyminiszterek Tanácsa „jogutódja" az antantfőhatalmak párizsi követeinek a mindenkori francia külügymi-

[110] Közli: Suba 1996.

alátámasztani. Nem véletlenül: a trianoni határvonal a csehszlovák–magyar határ teljes hosszában, a román–magyar határ túlnyomó részén, a délszláv határ Duna–Tisza közi részének szinte egészén magyar településeket vágott le az anyaországtól, így az etnikai alapú revízió vagy akár a települések lakossága szándékának figyelembevétele láncreakciót indíthatott volna el. Ez a szempont így nem merült fel – ez az ajtó a párizsi békekonferenciának a határokat tárgyaló bizottságaiban lényegében 1919. március elején bezárult. A helyi gazdasági érdekek, a heti vásárok és a piacok vonzáskörzete azonban már felbukkant érvként, és – tekintettel az elcsatolt határ menti vasutakra és az általuk összekötött kisebb-nagyobb gazdasági központokra – inkább Magyarország ellenében. Ezek a javaslatok azonban általában elvéreztek azon az – ilyen esetben Magyarország által hangoztatott – ellenérven, hogy a békeszerződést be kell tartani.

A békeszerződésben külön kiemelt magassági pontok elsősorban a csehszlovák és az osztrák határon, illetve a mai szlovén határszakaszon játszottak fontos szerepet, minthogy a határ itt hegyes-dombos vidékeken is haladt. E tekintetben a két illetékes határmegállapító bizottság teljesen ellentétesen kezelte ezt a kérdést.[112] A mai szlovák–magyar határ a trianoni békeszerződés által felsorolt csúcsokon és magassági pontokon egy kivételével konzekvensen át is halad, még akkor is, ha emiatt a települések kataszteri határaitól el is kellett térni. A mai osztrák–magyar határon viszont egyetlen kivétellel[113] a kataszteri határokat tartották meg akkor is, ha a magaslatok emiatt nem kerültek a határra.

A HATÁRMEGÁLLAPÍTÁS MAGYARORSZÁGI SZERVEZETE

A trianoni béke életbe lépésével a Bethlen-kormány felállította a határmegállapítást magyar részről közvetlenül koordináló Határmegállapító Központi Irodát vagy rövidebb kifejezéssel Határmegállapító Központot. Erre azért volt szükség, mert a kormányzati struktúrában korábban két szervezeti egység is foglalkozott ilyen ügyekkel: a Külügyminisztérium keretében működő Tudományos Osztály, amely a békekonferenciára küldött magyar delegáció érvrendszerét és iratanyagát szolgáltatta, és a Miniszterelnökség közvetlen felügyelete alatt működő Határmegállapító Iroda, amelynek fő tevékenysége az ideiglenes határok, más néven demarkációs vonalak ügyeinek intézése volt.

A Nagykövetek Tanácsa 1921. június 21-én, tehát amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a francia és japán ratifikációval a trianoni szerződés heteken belül életbe lép, jegyzéket intézett a párizsi magyar képviselőn keresztül a magyar kormányhoz,

[112] Amíg a két érintett szomszéd állam egyike sem vélte úgy, hogy konzekvensen hátrányba kerül a békeszerződésben lefektetett határvázlathoz képest, addig a bizottságok ezt megtehették: a határ helyszíni, terepi meghatározásában ennyiben szabad kezet kaptak.

[113] Ez a kivétel az Írott-kő, a Dunántúl és a magyar–osztrák határszakasz legmagasabb pontja. A csúcson álló kilátótorony mintegy 20 méterrel feküdt túl a Magyarországnál maradó Bozsok közigazgatási határán: ezt a 20 métert Magyarország „megkapta".

melyben felszólította a határmegállapító bizottságok felállítására, és egyben mellékelte a határmegállapítás elveit összesítő Általános utasítások és Pótutasítások szövegét. A tanács július 25-én közölte a felállítandó bizottságok antantdelegátusainak névsorát is. A magyar kormány augusztus 3-án döntött arról, hogy létrehozza a Miniszterelnökség felügyelete alá rendelt Határmegállapító Központot, amelynek vezetésével gróf Csáky István korábbi külügyminisztert bízta meg.[114] A központ az akkor Szalay utca 8–10. szám alatti, volt Haditermény Rt. (ma Szalay u. 10–14., Emberi Erőforrások Minisztériuma) épületének 5. emeletén kezdte meg működését, néhány hónappal később pedig a budai királyi várba, a Szent György térre költözött.

A központ elsődleges feladata a határmegállapító bizottságok tevékenységének koordinálása volt. Ennek keretében a bizottságok magyar biztosai számára közvetítette a kormány szándékait és politikai stratégiáját, fogadta és értékelte a biztosok jelentéseit.[115] Felügyelte és gyűjtötte a Nagykövetek Tanácsával folytatott levelezést, még akkor is, ha az formálisan a határmegállapító bizottságokkal történt. A magyar biztosok számára háttéranyagokat, jogi és földrajzi érveket biztosított, és tájékoztatta őket a párhuzamosan működő más bizottságokban felmerült tematikus hasonlóságokról.[116] A központ feladata volt ezek mellett a határmegállapítás pénzügyi kereteivel való gazdálkodás is.

A Határmegállapító Központ működése a határok végleges rendezésével feleslegessé vált, és 1925-ben a központ megszűnt. Iratanyagát a Miniszterelnökség vette át. Ezt követően a bécsi döntések, illetve a kárpátaljai és délvidéki bevonulás eredményeként megvalósult ideiglenes határváltozások technikai kivitelezésére 1939–41 közt újra felállították. A második világháború után nagyon hasonló feladatkörrel immár „Országhatár Kijelölőbizottság" néven működött hasonló szervezet.

A kormány a csehszlovák határmegállapító bizottságba Tánczos Gábor altábornagyot, a délszláv határmegállapító bizottságba Vassel Károly vezérkari ezredest delegálta. Ők ketten a határmegállapítási folyamat végéig pozíciójukban maradtak.

[114] Suba János: *Egy határmegállapító bizottság anatómiája: a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925.* In: Pásztor Cecília (szerk.): *„…Ahol a határ elválaszt", Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár, Szindbád Kht., Balassagyarmat – Várpalota, 2002, 199–224., 200.

[115] A biztosok egyik első feladata a megalakuló bizottságok munkamódszerének ismertetése, jelentés küldése a bizottság „hangulatáról" és a többi állam biztosainak személyiségéről, hátteréről, beállítottságáról. A továbbiakban is rendszeresen jelentettek a többi biztosokkal és szakértőikkel folytatott informális beszélgetéseikről is. A kommunikáció fő formája – ha az írásos jelentés lassú vagy bizalmas információt tartalmazott volna – a rejtjeltávirat volt, a kapcsolódó iratanyag egy része a kornak megfelelő távirati formában olvasható.

[116] Például a magyar–román határmegállapító bizottság magyar biztosa részletes átiratot kapott a muravidéki területsáv Népszövetség elé utalt ügyeiről és annak a magyar–délszláv határmegállapító bizottságban történt előkészítő intézkedéseiről, amit ő fel tudott használni a saját tevékenységében. Amikor a román fél Bagamér település átadását a nagykároly–nagyváradi vasútvonal biztonságának biztosítására kérte, a magyar biztos arról kapott gyors tájékoztatást, hogy a délszláv határszakasz magyar oldalán futó Gyékényes–Barcs vasútvonaltól a végleges határt 60 méteren belül állapították meg, így a vasút biztosításához szükségtelen egy további magyar település elcsatolása.

Az osztrák határmegállapító bizottságba delegált Keresztes Artúr vezérkari ezredes IV. Károly 1921. októberi visszatérési kísérlete idején a király oldalán exponálta magát, ezért le kellett mondania. Utódja 1921. november 4-től dr. Villani Frigyes I. oszt. követi tanácsos lett, aki a politikai határmegállapítás idején képviselte hazánkat. A műszaki határmegállapítás (a határ terepi megjelölése, a határjelek elhelyezése, a térképek és a határleírások elkészítése) idejére a magyar delegátusi posztot Träger Ernő miniszterelnökségi osztálytanácsos vette át.

A román határmegállapító bizottságba a kormány Dormándy Géza vezérkari ezredest nevezte ki. Dormándy talán az összes magyar delegátus közül a legkarakteresebben képviselte a Millerand-féle kísérőlevél alapján a határ igazságtalanságának korrekcióját követelő álláspontot. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy erre valós lehetőség nincs, és a bizottsági vita a legjobb esetben is néhány falu ide- vagy odacsatolására terjedhet ki, feletteseivel egyeztetve 1921. november 22-én tiltakozásképp lemondott. A következő hat hétben Oláh Gyula vezérkari százados, majd három hónapig Czeke Aladár vezérkari ezredes, utána április 4-től Szentmiklósy Andor követségi attasé töltötte be ideiglenesen a pozíciót. 1922. május 10-től a határmegállapítási folyamat végéig sachenfelsi Dietrich Alfréd[117] sorhajókapitány volt magyar részről a szavazati jogú bizottsági tag.

A MAGYAR POZÍCIÓK A NÉGY IRÁNYBAN ÉS A HATÁRMEGÁLLAPÍTÓ BIZOTTSÁGOK MŰKÖDÉSI RENDJE

A Trianon utáni négy szomszédunk ereje, nemzetközi tekintélye nagyon különböző volt, és ez meg is látszott a határmegállapító bizottságok működési rendjén és az elért vagy el nem ért határkorrekciókon.

Négy szomszédunk közül a legerősebb pozícióban a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Románia volt: mindkettő harcolt a világháborúban, mindkét ország területe nagyrészt vagy egészben megszállás alá került, és mindkét ország rendelkezett néhány évtizedes állami múlttal. Pontos ismereteik voltak arról, hogyan lehet besorozni, felfegyverezni és igazgatni egy akár két-háromszázezres hadsereget, nem mellesleg kiterjedésük, ipari kapacitásaik és nemzetközi kapcsolataik is megvoltak ehhez – amit Magyarország vagy Ausztria nem mondhatott el magáról. Mindkét országnak volt működő, bejáratott kormányzata, külügyi apparátusa, nemzetközi kapcsolatrendszere – és királyi háza. A háborús presztízs tekintetében Szerbia kapcsán a délszláv állam valamivel jobban állt – becsülettel végigküzdötte a háborút, még akkor is, amikor területe évekre lényegében megszállás alá került. Románia az 1918. nyári különbékével egy fokkal hátrébb került még úgy is, hogy francia javaslatra és hatásra a háború utolsó napján újra hadba lépett és harciasan lépett fel Magyarország és a bolsevik

[117] Míg más érintettek esetében a nemesi előneveket nem írom ki, ez esetben kivételt kell tenni, ugyanis a határmegállapító bizottság francia nyelvű jegyzőkönyveiben ő következetesen „le Capitaine de Vaisseau Alfred de Dietrich-Sachenfels" néven szerepel.

Oroszország ellen is. Az említett két állam közül 1921-re Románia volt az erősebb és a tekintélyesebb – miközben a két állam mérete és lakossága kb. megegyezett, a délszláv államban a két rivális nemzet, a szerb és a horvát ellentéte teljesen uralta a belpolitikát.[118] A két nemzet, pontosabban az elsősorban nemzeti bázison szerveződő pártok első komolyabb kiegyezésére 1925-ig kellett várni, amikor a Radikális Párt és a Radić által vezetett horvátok Smederevóban kiegyeztek egymással.[119]

Csehszlovákia nemzetközi, elsősorban antantpresztízse kitűnő volt, a szövetségi rendszer az országot „saját találmányának" tekintette és bőven ellátta stratégiai határokkal, jó vasúthálózattal, emellett megörökölte a Monarchia ipari kapacitásának majdnem háromnegyedét is. Gyengítő faktor volt azonban a nemzetiségi összetétel: az ország lakosságának bő egyharmadát az ellenségesnek feltételezett és akként kezelt – így 1938-ra azzá is váló – német és magyar népesség adta, emellett a százezres lengyel kisebbség sem volt barátja az új államnak. A félmillió ruszin nagyrészt ideiglenesnek tekintette a csehszlovák állam kárpátaljai megjelenését, ahogy végül az is lett. Nemzetközi presztízsnek és jó külügyi vezetőknek nem volt híján Csehszlovákia, de az államapparátust – Magyarországhoz vagy Lengyelországhoz hasonlóan – fel kellett építenie. A tekintélyes ipar komoly bázist adott a hadseregnek, de ennek kiépítéséhez évekre volt szükség, ezt jól mutatta a csehszlovák alakulatok finoman szólva is bizonytalan szereplése a felvidéki bevonulás, majd a Tanácsköztársaság északi hadjárata során. Csehszlovákia a szomszédaink közt csak a harmadik helyre került az állam erőssége szempontjából.

Ausztria helyzete épp csak egy leheletnyivel volt jobb Magyarországénál. A Monarchia székvárosának, így kormányapparátusa nagy részének megörökölése mellett fontos szempont volt, hogy hamarabb normalizálták az állam működését. A köztársaság kikiáltása után hamar meghívást kaptak a békekonferenciára, és 1920-ra már alkotmány(jellegű törvénycsomag) elfogadásáig jutottak. Ausztria számára a birodalom helyett a kismértékben megcsonkított[120] nemzetállam szerepe nem volt idegen. Az új állam katonailag viszont alárendelt szerepet játszott szinte minden szomszédjával szemben, jól mutatta ezt az osztrák fegyveres erők vagy az azokat irányító politika defenzív alapállása az 1921. őszi nyugat-magyarországi fegyveres lázadással szemben.

Így szomszédaink nagyjából a következő erősorrendbe rendezhetők 1921-ben, a trianoni béke jogerőre emelkedésekor: Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Csehszlovákia és Ausztria. Ezzel a sorrenddel a magyar vezetés is tisztában volt. A sorrend szépen kirajzolódott abból is, hogy a határmegállapító bizottságokban a magyar delegátusoknak milyen mozgásterük maradt az esetleges kedvező határmódosításra.

[118] Az 1921-es jugoszláv „Vidovdan" (Szt. Vid-napi) alkotmány nem egységes elfogadása is nemzeti törésvonalak mentén történt.
[119] Hory, 190–192.
[120] A legkomolyabb nemzeti veszteség az Olaszországgal szemben elvesztett Dél-Tirol és Csehország határos németlakta területei voltak, ebből különösen az előbbi volt fájó, mert azt mindenki „osztrák magterületnek" tartotta.

20. térkép | » A határmegállapító bizottságokban a magyar küldöttek által a Millerand-féle kísérőlevélre hivatkozva beterjesztett, a határ menetét generálisan megváltoztatni kívánó javaslatok. Kék szaggatott vonal jelzi az elutasítás után módosított kárpátaljai igények határát (amit a bizottság szintén elutasított), lila szaggatott vonal a román irányban csökkentett magyar igényt. Délszláv irányban a határt a bizottság szakaszonként tárgyalta, így a Mura-Dráva-Duna-Ferenc-csatorna vonal együttes beterjesztésére nem volt lehetőség

A román határmegállapító bizottság első érdemi ülése után, az oda benyújtott nagyívű magyar javaslat nyomán az elnök azt kommunikálta, hogy az érintett államok (Magyarország és Románia) csak egy javaslattal fordulhatnak a bizottsághoz, és ha azt elutasítják ott (amire az antanttöbbség mellett komoly esély volt), csak egyszer lehet fellebbezni, szintén nem sok eséllyel. A bizottság végül ennél valamivel megengedőbb volt, három, egyre mérséklődő mértékű javaslat is született. A jugoszláv bizottságban hasonló volt a magyar mozgástér: a hat részre osztott határszakasz mind a hat szakaszán volt lehetőség egy és csak egy javaslat benyújtására. Ennek a korlátozásnak a magyarázatát a jugoszláv–magyar bizottságban Magyarországot képviselő Vassel Károly vk. ezredes abban látta, hogy az ellenérdekelt fél ezt az ügyrendet az antanttal előzetesen egyeztette.[121] Csehszlovák és osztrák irányban ilyen megkötéseket a bizottságok nem tettek. Utóbbi két esetben is különbség mutatkozik azonban az antant képviselőinek hozzáállásában. Csehszlovákia irányában nyilvánvaló közösséget vállaltak a cseh delegátussal. Ez nem volt látványos, és leginkább abban fejeződött ki, hogy a bizottság a trianoni szerződés szerinti vonalat preferálta, amelytől a magyar fél inkább el akart térni északi, mint a csehszlovák fél déli irányban. Ausztria esetében volt a leginkább engedékeny a bizottság, és az etnikai, illetve a helyi lakosság által kívánt határ megállapítására itt történt egyáltalán kísérlet, nem is nagyon rossz eredménnyel.

Mint már láttuk, a bizottságok működésének fontos jogi körülménye, hogy 1921. július vége óta minden érintett fél – határos államok, illetve tagot delegáló nagyhatalmak – között béke volt. A magyar – és persze a szomszédos államokbeli – delegátusok egyetlen követhető taktikája az volt, hogy a szerződésből következően többségben levő antantdelegáltak rokonszenvét elnyerjék a javaslataik mellett. Ennek hiányában a saját javaslat 1:5 arányú leszavazása borítékolható volt. A magyar fél ugyan hivatkozott a Millerand-féle kísérőlevélre és az abban foglalt határmódosítási lehetőségekre, azonban a román, délszláv és csehszlovák külügy rögtön annak kibocsátása után, még 1920 májusában deklarálta, hogy ezzel a joggal – a nekik kedvező határmódosítások kezdeményezésével – maguk is élni kívánnak.[122]

A fentiek figyelembevételével a magyar delegátusok kezdetben (1921 szeptemberében) nagyon hasonló taktikával kezdték bizottsági tevékenységüket. Osztrák, csehszlovák és román irányban beterjesztettek egy-egy, a békeszerződés szerinti határon jelentősen túlmutató javaslatot. A bizottság antanttöbbsége ezt csehszlovák és román viszonylatban a várható 1:5 arányban le is szavazta, Ausztria felé azonban meglepetésre elfogadta – az osztrák fellebbezés hatására aztán a Nagykövetek Tanácsa fölülbírálta.[123] Jugoszlávia irányában a magyar delegátus nem kívánta „minden

[121] Vassel, 21.
[122] Uo., 48.
[123] Némi érdekesség, hogy a Nagykövetek Tanácsának mindenkori elnöke a francia külügyminiszter volt – ebben az időben éppen Millerand, a kísérőlevél aláírója.

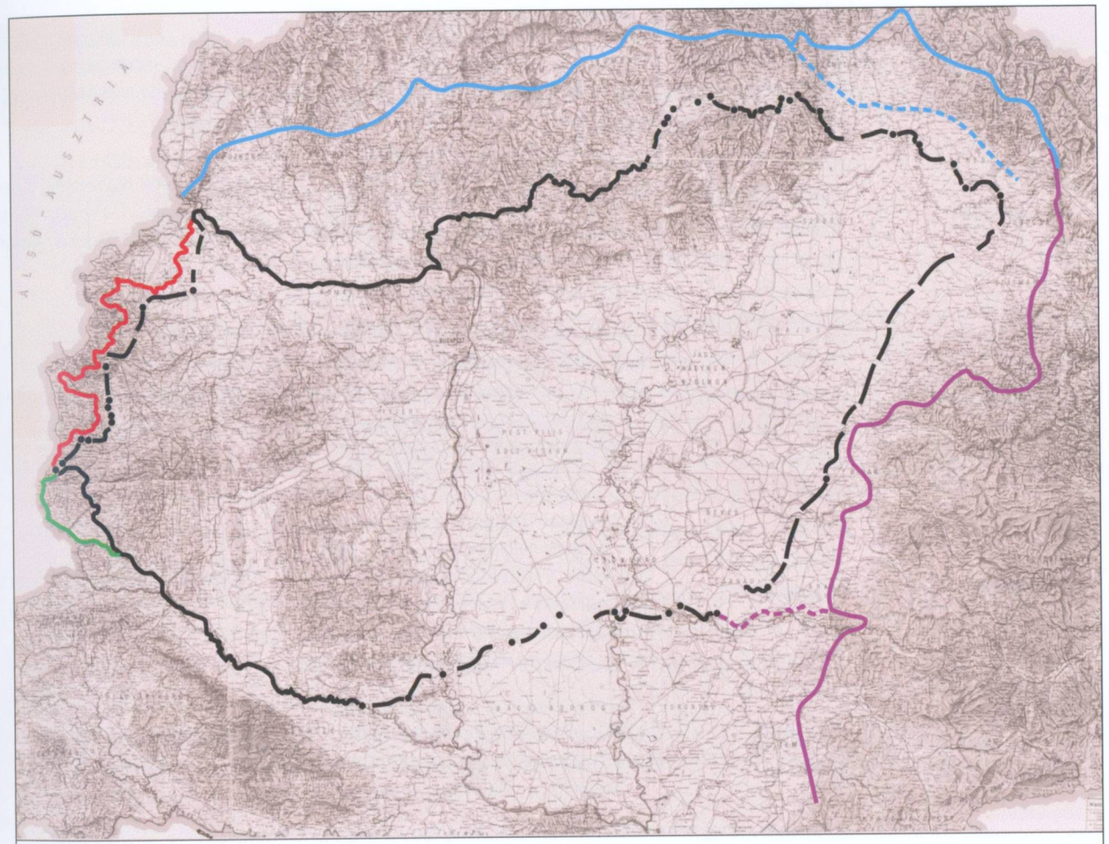

puskaporát ellőni". Itt az egyes határszakaszok egymás utáni megtárgyalását fogadták el munkamódszerként, a mai szlovén határt jelentő „A szakasszal" kezdve. A maximális magyar igényt csak itt jelenthettük be: ez a magyar nyelvben Vendvidékként, a délszláv és antantszóhasználatban Prekmurje néven említett Muravidék[124] teljes visszacsatolására vonatkozott. A bizottság ezt elutasította, azonban a terület kb. negyedét javasolta Magyarországnak juttatni.

[124] A Murától északra levő jugoszláv (ma szlovén) terület, Muraszombat székhellyel. Ma a földrajztudomány inkább a Magyarországon maradt hét szlovén többségű falu térségét említi Vendvidék néven.

HATÁRMEGÁLLAPÍTÁS (magyar–)	KÉTOLDALÚ ÁLLAMKÖZI EGYEZMÉNY, NÉPSZAVAZÁS (A)	TELEPÜLÉSEKET IS ÉRINTŐ BIZOTTSÁGI HATÁROZAT (B)	ÁLTALÁNOS HATÁRKIJELÖLÉS TELEPÜLÉSI HATÁROKON, TELEPÜLÉSI HATÁROK MÓDOSÍTÁSA (C)
osztrák	Sopron és 8 falu (1921. ősz)	Első magyar határjavaslat (bizottsági elfogadás után a Nagykövetek Tanácsa elutasítja): Pinka-völgyi falvak Magyarországhoz, Lovászad Ausztriához; kétoldalú osztrák-magyar falucserék	1922 elejétől 1923 elejéig a teljes határszakaszon (a soproni határok mentén csak az Ilona-aknán)
csehszlovák	nincs	Baráti Magyarországhoz (az általános határkijelölés keretében), Somoskőújfalu és Somoskő (települések a külterületük egy részével) Magyarországhoz; népszövetségi döntéssel az általános határkijelölés végén	1921 végétől 1922 végéig a teljes határszakaszon
jugoszláv	nincs	Lendva-vidék Magyarországhoz (az általános határkijelölés elején; a bizottság támogatja, a Népszövetségben elhúzódik, a Nagykövetek Tanácsa végül elutasítja); szentistvánlak és Térvár Magyarországhoz (az általános határkijelölés keretében)	1921 végétől 1922 közepéig a teljes határszakaszon
román	nincs	Négy település Magyarországhoz, a nagylaki vasútállomás Romániához (a Népszövetségben elhúzódik, a Nagykövetek Tanácsa végül elutasítja)	1922. áprilistól szeptemberig a teljes határszakaszon

4. táblázat | A szerződésben megadott határvonal módosításának típusai

A HATÁRMEGÁLLAPÍTÁSI FOLYAMAT JEGYZŐKÖNYVEI ÉS LÉPÉSEI

A magyar határok egyes szomszéd országokkal közös szakaszának kijelölésére felálló négy bizottság üléseinek jegyzőkönyvei a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában lelhetők fel. A feldolgozottsági szint azonban igencsak eltérő, jelen tanulmány írásakor a csehszlovák–magyar határmegállapító bizottság anyagai a legjobban feldolgozottak. Az ülések jegyzőkönyvei és a hozzájuk kapcsolódó térképmellékletek nagy része a levéltár térképtári részében lelhető fel. A francia nyelvű jegyzőkönyvsorozatot feltehetően még az 1920-as években egyetlen, 448 oldalas dosszié formájában egyesítették.[125] Ez az anyag ma normál levéltári hozzáférés keretében megtekinthető és kutatható. A másik három bizottság anyagaiból ilyen összesítés nem készült, azok a Miniszterelnökség iratanyagai között, összesen né-

[125] Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Regnicolaris Levéltár térképei (S 15) VV-4.-No. 3/1.

hány folyóméternyi[126] forrásanyagként vannak tárolva. Ebből az osztrák anyag[127] 1,26, a román[128] 2,53, a jugoszláv[129] 0,42 folyóméter.

Szerencsére a magyar–jugoszláv bizottságba delegált Vassel Károly ezredes[130] és a magyar–osztrák bizottság működése során a leghosszabb ideig magyar küldöttként dolgozó Villani Frigyes[131] rövid kötet formájában, magyar nyelven is megjelentették beszámolóikat. Ezekből a határmegállapítás folyamatának lényeges momentumai követhetők, azonban kis terjedelmük mutatja, hogy távolról sem tartalmazzák a folyamat valamennyi, a bizottsági jegyzőkönyvekben megírt részletét. Emellett – bár mindkét biztos törekszik a tárgyilagos tájékoztatásra – elkerülhetetlen, hogy bizonyos személyes elemek, vélemények befolyásolják a beszámolók egyes részleteit. Vassel Károly munkájában ezek az elemek mindazonáltal nagyon érdekes bepillantást kínálnak a kor általános és szakpolitikai kérdéseinek ellenmondásaiba és a békefolyamat megítélésébe.[132] Az említett két mű alapján a jugoszláv és az osztrák határ politikai kijelölésének folyamata áttekinthető és térképeken bemutatható, azonban hasznos lenne a levéltári anyagok feldolgozása is. A román határ iratanyagának áttekintése e könyv megírásához kapcsolódik.[133] A román és a csehszlovák határ megállapításához különösen érdekes forrást jelent a két japán határbiztos, Sano Micunobu és Ando Rikicsi őrnagyok jelentései, amelyek szerkesztett formában magyar nyelven is elérhetőek.[134]

Az továbbiakban a négy határszakasz kijelölésének folyamatát tekintjük át, elsősorban a térképi megjelenítésre fókuszálva.[135] A politikai határmegállapítási folyamat lépései a 4. táblázatban olvashatók.

Magyarországnak Románia és a délszláv állam felé volt a legkisebb mozgástere. E két bizottság azonban eltérő módon működött. A román határon először egyben

[126] Vagyis néhány méternyi papírköteg a polcon, a papírlapokat az élükre állítva és egymás mellé téve.
[127] MNL OL Miniszterelnökségi Levéltár, Magyar–osztrák határmegállapító bizottság magyar delegációja (K 49).
[128] MNL OL Miniszterelnökségi Levéltár, Magyar–román határmegállapító bizottság magyar delegációja (K 51).
[129] MNL OL Miniszterelnökségi Levéltár, Magyar–jugoszláv határmegállapító bizottság magyar delegációja (K 52) – nem a teljes iratanyag.
[130] Vassel Károly, i.m. (1922).
[131] Villani Frigyes: *Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar-osztrák határ megállapításáról.* Székely és Társa, Sopron, 1923.
[132] Vassel Károly: *A déli országhatár kitűzése. Vassel Károly honvéd tábornok, magyar határbiztos bizalmas jellegű beszámolója.* Zalai Károly könyvnyomdája, Nagykanizsa, 1924, 17.
[133] Timár Gábor: *Adalékok a magyar-román határmegállapító bizottság tevékenységéhez – Térkép és vázlatminták a testület iratanyagából.* Catastrum, 2022/4, 43–54; illetve Timár Gábor: *A magyar–román politikai határmegállapítás (1921–1923) – Az egymilliótól a kataszteri méretarányig.* Catastrum, 2023/1, 37–53.
[134] Umemura Yuko – Wintermantel Péter (szerk.): *Trianon és a magyar diplomácia. Magyar vonatkozású japán diplomáciai dokumentumok, 1914–1923.* Magyar történelmi emlékek, értekezések. Trianon-tanulmányok és dokumentumok 9, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2021.
[135] A határmegállapítás folyamatának részleteit Suba János alezredes (a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum térképtárának vezetője) számos, a szöveg releváns részein itt is hivatkozott szakcikkben és közleményben és 1996-ban írt doktori disszertációjában publikálta, összefoglaló műve Suba 2021.

eldöntöttek mindent a (B) szerinti javaslatokig bezárólag, és tettek ennek keretében népszövetségi felterjesztést, majd a (C)-vel jelölt részleteket vitatták meg határszakaszonként. Délszláv irányban mindent határszakaszonként tárgyaltak meg. Így a trianoni szerződésen túlmutató, azt kismértékben megváltoztató (de Párizsban később visszavont) döntést rögtön a határmegállapítás első szakaszában meghozták, mivel az az elsőként tárgyalt határszakaszt érintette. Ezt követően határszakaszonként történt a táblázat (B) és (C) oszlopa szerinti határmegállapítás, jellemzően a (B) szerinti javaslatok és ellenjavaslatok következetes elutasításával. Csehszlovákia felé a határ a „román stílusban", a trianoni határok szerint lett kijelölve (C), majd ennek a folyamatnak a végén jött egy (B) típusú módosítás, amely részben teljesült is. Ausztria felé volt a legösszetettebb a folyamat: a soproni határ 1921 végére gyakorlatilag az (A) oszlopban megadott népszavazással kialakult, de ezután is zajlott a másik három irányban alig megjelenő vagy hiányzó, településekre is kiterjedő módosítási folyamat (B). Emiatt a határmegállapítás máshol szinte kizárólagos „aprómunkája" itt mintegy fél-egy évnyi késedelmet szenvedett.

A MAGYAR–ROMÁN HATÁR

A román–magyar határ politikai megállapítása volt eljárási szempontból valamennyi határszakaszunk közül a leggyorsabb. Annak ellenére történt ez, hogy Románia kebelezte be a történelmi Magyarországból a legnagyobb területet, amely önmagában nagyobb volt, mint a maradék Magyarország, és annak ellenére is, hogy Romániához került a legnagyobb, több mint másfél milliós magyar kisebbség. Ezek a kérdések már másfél-két évvel korábban, a békekonferencia Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságában eldőltek. A román–magyar határ megállapítása szempontjából a románlakta tájakkal körülvett, a leendő határtól több száz kilométerre fekvő, színmagyar Székelyföld nem volt releváns. A maradék Magyarországgal összefüggő és elcsatolásra ítélt tájak közül a román–magyar határ északi szakasza volt magyar többségű. Nagyszalontától északra a határ csupa magyar többségű települések között vágott át, ahogy a határtól nem túl messze fekvő városok közül is egyértelműen magyar jellegű volt Nagyvárad, Szatmárnémeti és Nagykároly, de a déli határszakasz túloldalán fekvő Arad is.

Ezzel a ténnyel a párizsi békecsinálók is tisztában voltak. A békeszerződésbe foglalt román–magyar határt a vasúthálózathoz igazították. Ha ma a térképre tekintünk, az ukrán határtól Temesvár felé, az Alföld keleti peremén húzódó vasútvonalat látunk, amely a határkijelölés nyilvánvaló oka volt. Az egyetlen kivétel akkoriban a mai vonal Nagyszalonta–Illye–Nagyzerénd–Kisjenő szakasza volt; ezt a román államvasutak építette meg a békekötés után, és 1924-ben adta át a forgalomnak. E hiányzó szakasz miatt erőltették a románok, hogy a Kötegyán–Békéscsaba–Lőkösháza „vasúti háromszög" is kerüljön hozzájuk. Itt vonta meg a követelések határát képletesen és valóságosan is a békekonferencia. Ami megvalósult Szatmárnémetinél és Nagykárolynál – magyar települések vasút miatti elcsatolása olyan helyen, ahol kisebb-nagyobb erőfeszítéssel kerülő vonal is építhető lett volna –, itt már nem.

A román–magyar határszakasznak e vasútvonaltól legkevésbé érintett déli szakasza volt az, ami legalább halványan emlékeztetett valamiféle etnikai határra. Itt Magyarországra is került pár román falu, és a határon túl maradt terület nagyobb része is inkább román jellegű volt, leszámítva Arad és Nagyszentmiklós városait és jó néhány községet.

A magyar–román politikai határmegállapítást azért is tekintjük át elsőként, mert a bizottság működése során igen fegyelmezetten betartotta mindazon lépéseket, amelyek a határ részletes kijelöléséhez szükségesek voltak. Ezek ebben az esetben:

1. A Millerand-féle kísérőlevél esetleges konkrét alkalmazása a határmegállapításkor.

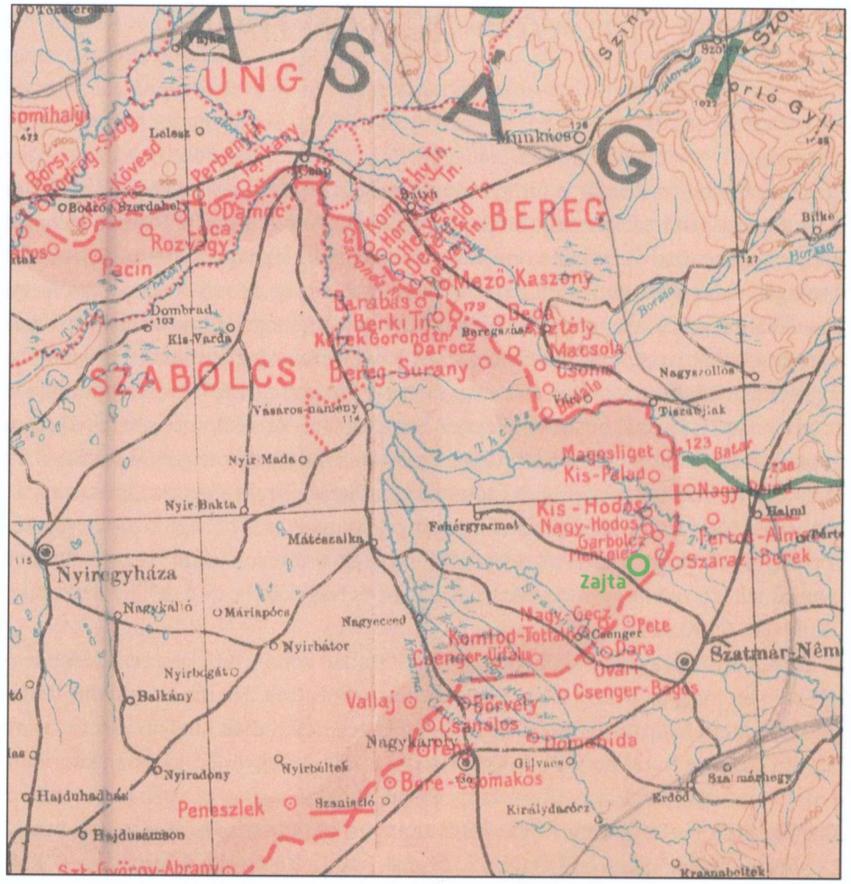

22. térkép | A trianoni szerződés térképmellékletében nem szerepel Zajta; a szerződés sem említi. Ha ez volt az érv a kiürítés mellett, akkor valaki, aki döntési helyzetben volt, nagy jóindulattal viseltetett Magyarország iránt. A zölddel jelölt felirat nincs az eredeti térképen

2. Egyes települések másik országhoz sorolása és rendelkezés a békeszerződésben nem megnevezett településekről, végül pedig
3. a települések közötti határvonal részletes kijelölése.

A fenti lépéssor második pontja, a békeszerződésben nem eldöntött hovatartozású települések kérdése szinte minden határszakaszunkon előfordult, azonban itt volt a legtöbb (négy) ilyen falu. Ráadásul nemcsak a legtöbb, hanem a legnagyobbak és egymással szomszédosak is. A békeszerződésből a Kraszna és a Szamos között „kifelejtették" Zajtát, Atyát, Kispeleskét és Nagypeleskét (valamennyi gyakorlatilag színmagyar település). Végül Zajta Magyarországon maradt, a másik három falu Romániáé lett, a kétféle döntés azonban a határmegállapítás teljesen más fázisában történt.

A román hadsereg 1920 tavaszán ürítette ki a még 1919. áprilisban megszállt Tiszántúlt, és vonult vissza a demarkációs vonalig, amely a határ pontos kijelöléséig

ideiglenes határként fennállt. Zajtáról és a másik három „el nem döntött" faluból azonban nem vonultak ki.

A következő eseménysor nem ismert pontosan. Zajta legendáriuma szerint Gaál Lajos iskolaigazgató *„látott egy térképet, amin a határ Zajta és Nagypeleske között húzódott"*, és írt jó barátjának és volt évfolyamtársának, Huszár Károly miniszterelnöknek.[136] Ez azonban több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. Milyen térkép lehetett ez? A trianoni határtérképen sem Zajta, sem Nagypeleske nem szerepel, más térkép pedig nem bírt hatállyal. Kérdésessé teszi a történetet, hogy Huszár Károly 1920. március 15-ig volt miniszterelnök, ekkortól július 19-ig, tehát Zajta visszatéréséig is, Simonyi-Semadam Sándor töltötte be ezt a pozíciót. És az távolról sem egyértelmű, hogy ki és hogyan, milyen közvetítéssel bírta rá a románokat a kivonulásra.

A románok mindazonáltal kiürítették Zajtát, amely 1920. július 4. óta magyar fennhatóság alatt van. Ez a dátum maga is érdekes: egy hónappal a trianoni szerződés aláírása után, de bő egy évvel annak hatályba lépése előtt történt, amikor határmegállapító bizottság még semelyik határhoz nem állt fel. A másik három említett település a demarkációs vonal román oldalán maradt – ott vagy nem volt ilyen lelkes iskolaigazgató, vagy nem járt sikerrel. A határmegállapítás települési körében 1922. április 4-én ezeket a falvakat az addigra már felállt határmegállapító bizottság Romániának juttatta.

A KÍSÉRŐLEVÉLRE HIVATKOZÓ HATÁRJAVASLATOK

A bizottság először az érintett feleket kérte fel arra, hogy nyilatkozzanak: javasolják-e a szerződés szerinti határvonal megváltoztatását, vagyis a Millerand-féle kísérőlevél alkalmazását?

Mindkét fél beterjesztett ilyen irányú javaslatot 1921. szeptember 7-i dátummal. Ezek közül a román javaslat szövegszerűen ismert: Magyarcsanád, Kétegyháza, Méhkerék, (Körös)Szakál, Körösszegapáti, Bedő, Pocsaj, Nagyléta, Kakad, Nyírábrány, Álmosd, Bagamér, Vállaj, Ura és Csengerújfalu települések, Nagylak Magyarországnak ítélt külterülete és vasútállomása, Szionda-puszta (Battonya külterülete), Vizes-puszta (Dombegyház külterülete), Lőkösháza (akkor Elek külterülete), Kézapuszta (Mezőgyán külterülete), illetve a határvonaltól messze keletre kiugró Radványpuszta (Geszt külterülete) és Tamási-puszta (Körösnagyharsány külterülete) átadását kérték. A hozzáfűzött indoklás szerint ezen falvak egy része román lakosságú, a határ központi részén, Nagyléta–Nyírábrány között pedig a Nagyvárad–Szatmárnémeti vasútvonal „biztonsági zónájára" hivatkozva kértek területeket. A magyar javaslatnak jelenleg csak térképvázlati, illetve térképes formája ismert. A magyar biztos a kísérőlevélre hivatkozva a határvonal jelentős módosítására tett javaslatot, amelynek vonala eszerint a trianoni határtól 10-50 kilométerre keletre

[136] Ablonczy Balázs: *100 év múlva lejár? Újabb Trianon-legendák.* Jaffa, Budapest, 2022, 93–95.

23. térkép | A magyar delegáció által a HMB 1921. szeptember 7-i ülésére beterjesztett, a Millerand-féle kísérőlevél szerinti határjavaslat, az „igazságtalanságok korrigálására”[137]

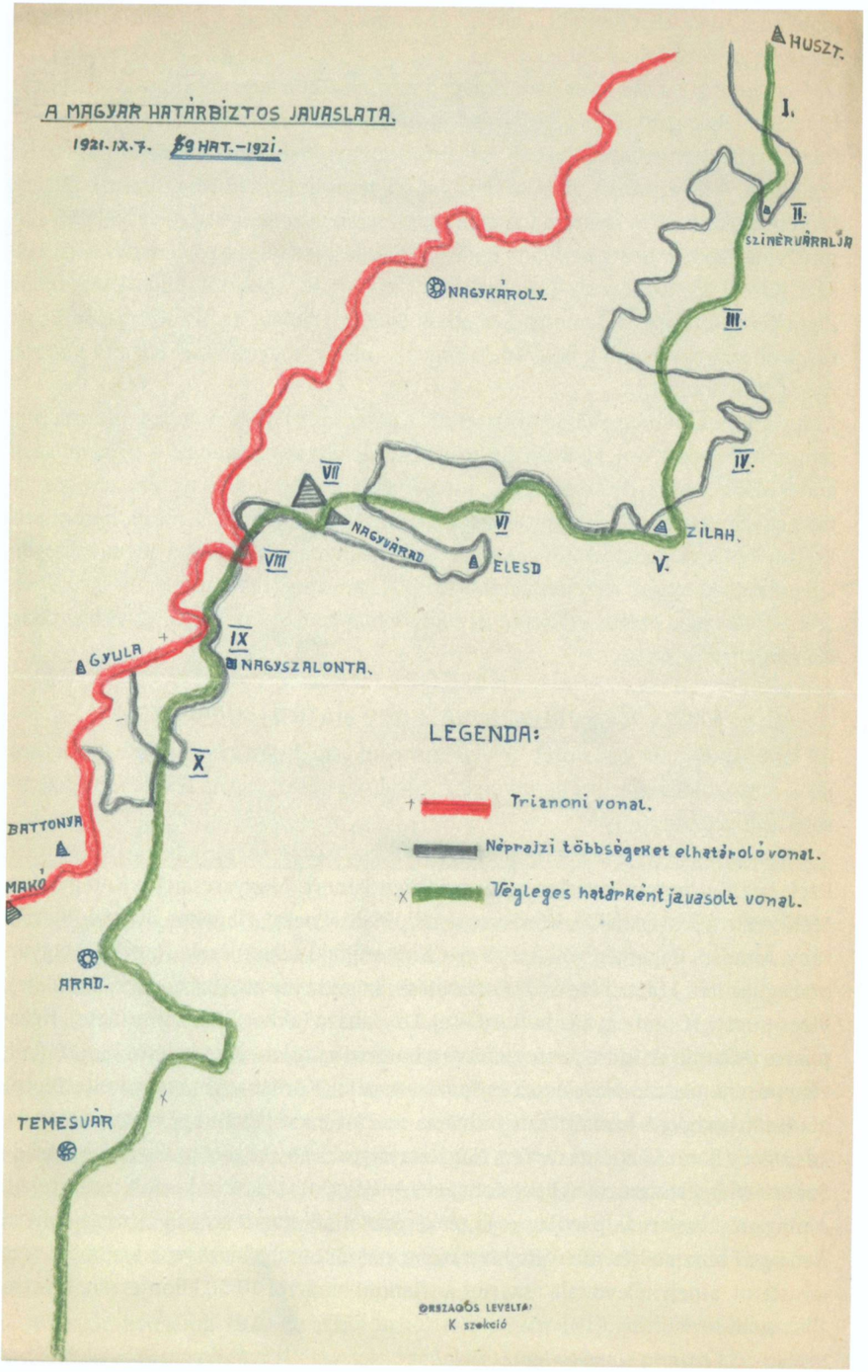

24. térkép | » A határmegállapító bizottság első érdemi ülésére benyújtott magyar és román határjavaslatok

[137] MNL OL K 51 HAT-1921/478.

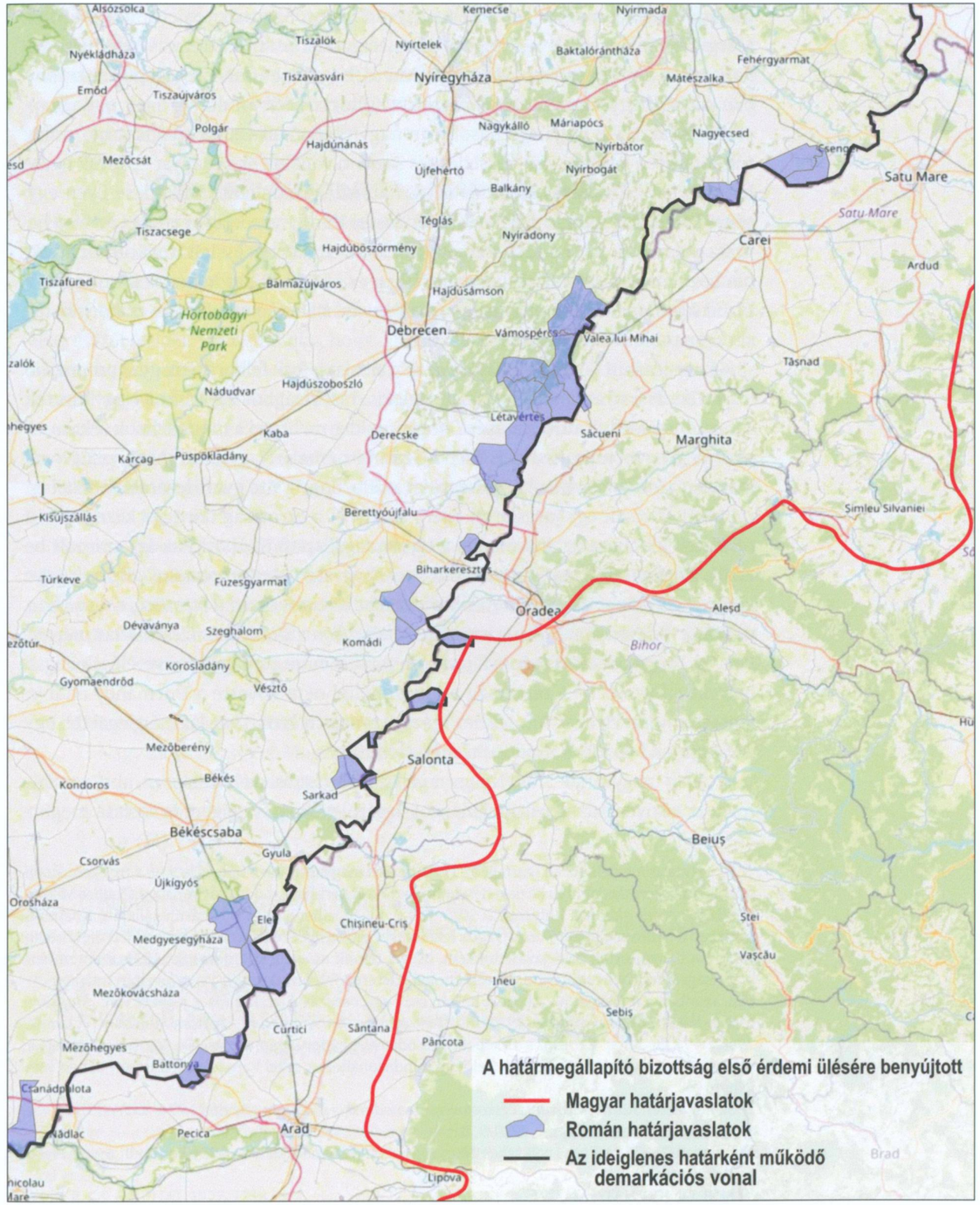

húzódott volna, magyar területen hagyva Zilahot, Szatmárnémetit, Nagykárolyt, Margitát, Szilágysomlyót, Nagyváradot, Nagyszalontát, Aradot is.[138] Bár erre vonatkozóan nincs forrásom, valószínűsíthető, hogy ez a Határmegállapító Központban javasolt egységes stratégia része volt: Tánczos Gábor altábornagy, a magyar–csehszlovák HMB tagja egy hasonlóan nagyívű első javaslatot nyújtott be, amely túlmutatott a későbbi első bécsi döntés szerinti vonalon és a magyar–szlovák nyelvhatáron is.[139] A magyar–délszláv HMB határszakaszonkénti működése ilyen egységes javaslatot nem tett lehetővé, de Vassel Károly vezérkari ezredes az első határszakaszon a Muravidék teljes visszaadását kérte, és két további érintett határszakaszon, a baranyai háromszögben és a Duna–Tisza közén is fontolgatta a bizottság a maximális magyar igény, a Dráván, a Dunán és a Ferenc-csatornán húzódó vonal határként elfogadását.

A beterjesztett javaslatok – főleg az asztalt alapjaiban felborító magyar propozíció – új működési stratégiát kényszerítettek ki a bizottságból. Egyrészt a Nagykövetek Tanácsához fordult útmutatásért, hogy meddig mehet el a módosítások tekintetében. Erre egyben javaslatot is tett: a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vasútvonal maradjon román kézben.[140] Másrészt javasolta, hogy a vita gyors lezárása érdekében mindkét fél csak egy javaslattal éljen, amelyről a bizottság dönt, és kezdődhet a részletek kidolgozása. Dormándy a Határmegállapító Központnak így számolt be erről: *„Kijelentették, hogy kiigazításokat csak egyszer lehet proponálni, alkunak helye nincs, azaz, ha egyszer egy nagyobb kiigazítást kértünk, és azt a bizottság elutasította, nem lesz módunkban ugyanazon tárgyról újabb javaslatot tenni leszállított mértékben."* A Nagykövetek Tanácsa a javasolt vonalat mint a magyar követelések végső határát elfogadta.[141] A bizottság mindazonáltal nem követte a Dormándy által jelentett módszert: az új limitekhez igazított magyar határjavaslat még legalább egy alkalommal később is módosult, mérséklődött.

A „zilah–nagyvárad–aradi" magyar javaslat elutasítása volt az a pont, ahol román–magyar irányban az igazságtalanságok kísérőlevélben megígért orvoslása megbukott. Dormándy Géza magyar biztos ennek hatására – feletteseivel végig fegyelmezetten egyeztetve – lemondott. Indoklásának lényege, hogy a néhány falu hovatartozása feletti egyezkedésnek nem látja értelmét, helyesebb inkább nyilvánvalóvá tenni, hogy a kísérőlevelet nem tartották be és ezzel a határkérdést a Népszövetség előtt folyamatosan nyitva tartani.[142]

[138] Ez a javaslat meglehetősen hasonlít az 1920. tavaszi magyar–francia tárgyalásokon a magyarországi francia ipari, kereskedelmi és közlekedési koncessziókért kért határmódosítás vonalára (Zeidler Miklós: *A békeszerződés aláírása.* Rubicon, 2020/6–7, 42). Elképzelhető, hogy a Határmegállapító Központi Irodában a határmegállapító bizottságok felállásakor elővették ezeket a terveket és a kísérőlevélre hivatkozva benyújtották határjavaslatokként. Még a tervek utóélete is érdekes: az 1921. szeptemberi bizottsági ülésre benyújtott javaslat térképmellékletére több hivatkozás is van a levéltári iratcsomókban, azonban a melléklet hivatkozott helyén csak egy, ceruzával írt, kézírásos jegyzet van: *„Magyar–román határ. Egyetlen példány. 1921. IX. 7-i magyar határ-??? javaslat. Átadtam Miniszter* [?] *úrnak, 1946. IV/17 du. 2-kor."* Eszerint a térképet a második világháború utáni párizsi békekonferencia magyar delegációja is használta. Az eredeti példány mindazonáltal az ezzel kapcsolatos iratcsomókban sem lelhető fel.

[139] Šlahor, Peter: *Rozhraničovanie československo-maďarskej štátnej hranice po 100 rokoch od Trianonu.* Slovenský Geodet a Kartograf, 2020/3, 8.

[140] Ez a vonal 1921-ben nem volt teljes: Nagyszalonta és Kisjenő közt csak 1924-ben épült meg a vasúti összeköttetés.

[141] MNL OL K51 HAT-1921/175.

A TELEPÜLÉSI SZINTŰ HATÁRMEGÁLLAPÍTÁS

A továbbiakban a biztosi posztot ideiglenesen átvevő Oláh százados közvetítésével 1921. november 19-én a magyar fél ismét benyújtott egy javaslatot, amely gyakorlatilag minden magyarlakta települést visszakért a megjelölt vasútvonaltól nyugatra. A románok is mérsékelték eredeti követelésüket: elálltak a román többségű falvak elkérésétől (ennek valószínű oka, hogy a nemzeti érv alapján az eredeti magyar javaslat nagyobb része is indokolható volt), és a települések közül kizárólag a Nagyvárad–Nagykároly vasúti szakasz „biztonsági zónájára": Nyírábrányra, Álmosdra és Bagamérra, valamint az Ecsedi-láp mellett fekvő Csengerújfalura és Vállajra tartották fenn igényüket.[143] A magyar javaslat a térképekből kikövetkeztethetően még egyszer mérséklődött. Végül a HMB 1922. április 4-én tartott 29. ülésén döntött minden elébe került ügyben.[144]

Meunier tábornok állásfoglalást kért a négy „nem érintett" antantdelegátustól az egyes településeknek és más, a szerződésben nevesített földrajzi pontoknak a szerződéshez képest másik országhoz csatolása ügyében is. A felkérés az alábbi települési csoportosításban kérte a döntést – Magyarország által kért települések (M); Románia által kért települések (R); a szerződésben nem említett települések (*):

I. Déli régió (B, C, D, E határszakaszok):
   1. Nagylak (a községet Magyarország, a vasútállomást és a kendergyárat Románia kéri), Németpereg (M), Kispereg (M)
   2. Tornya (M), Nagyvarjas (M), Nagyiratos (M), Kisiratos (M)
   3. Ant (M)

II. Északi régió (H, K, L, M határszakaszok):
   1. Álmosd (R), Bagamér (R), Nyírábrány (R)
   2. Ecsedi láp: Vállaj (R), Csanálos (M), Börvely (M), Csenger-Újfalu (R), Csenger-Bagos (M)
   3. Ovári (M), Dara (M)
   4. Pete (M), Atya (*), Nagypeleske (*), Kispeleske (*), Szárazberek (M)
   5. Fertősalmás (M), Nagypalád (M)

[142] MNL OL K 51 HAT-1921/454.

[143] Az erre vonatkozó román beadványt nem sikerült fellelni, azonban a Határmegállapító Központ vezetőjének, Csáky Imrének a magyar biztoshoz intézett, MNL OL K 51 HAT-1922/1057. sz. levele utal erre.

[144] MNL OL K 51 HAT-1922/1338.

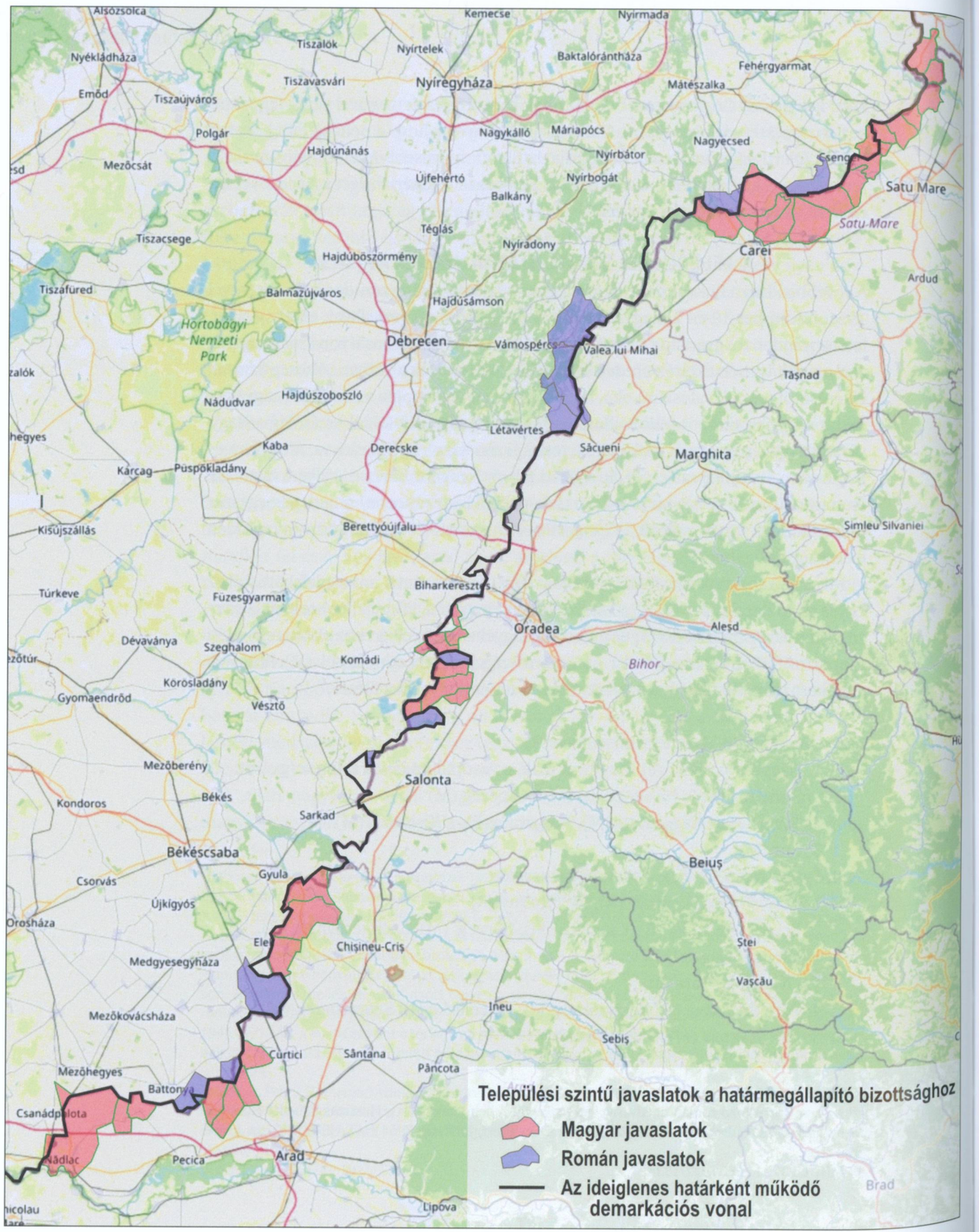

« 25. térkép |
A határmegállapító bizottság 1922. április 4-i ülése elé terjesztett, települési szintű javaslatok

26. térkép |
A Trianon utáni határmegállapítás idején Fehérgyarmatnak még csak a mindenképp elcsatolt Szatmárnémeti felé volt vasúti összeköttetése. Emiatt felvetődött, hogy a térség gazdasági érdeke a Romániához csatolás. Ellenérvként a magyar küldöttség benyújtotta ezt a térképet[146] a Mátészalka felé építendő vasút és néhány út tervével. A vasút végül 1926-ban az itt megadott nyomvonaltól északra épült meg

Összességében tehát, mire a HMB az érdemi döntéshez jutott, azt három, a szerződésben meg nem nevezett településről, továbbá öt, Románia által kért és 16, Magyarország által kért településről hozta meg, emellett döntött a nagylaki vasútállomás hovatartozásáról is. A szerződésben nem említett Atya, Nagypeleske és Kispeleske esetében az volt a döntő érv Románia mellett, hogy vasútállomásuk olyan vonalon fekszik, amelynek magyarországi vége nem kapcsolódik az állami hálózathoz, míg dél és Románia felé Szatmárnémeti a közeli vasúti csomópont.[145]

[145] A magyar küldöttség a HMB elé terjeszti a vasútvonal összekapcsolásának tervét Mátészalka felé (26. térkép), ez azonban csak 1926-ban valósult meg, a Kocsord–Fehérgyarmat közti vonalszakasz és Szamos-híd megépültével.
[146] MNL OL K 51 HAT-1921/2623.

27. térkép | A HMB által a Nagykövetek Tanácsa és a Népszövetség felé eljuttatott javaslat a kísérőlevél figyelembevételére a szerződés módosításával: négy település Magyarországhoz, a nagylaki vasútállomás Romániához csatolása. Ezekből semmi nem valósult meg[147]

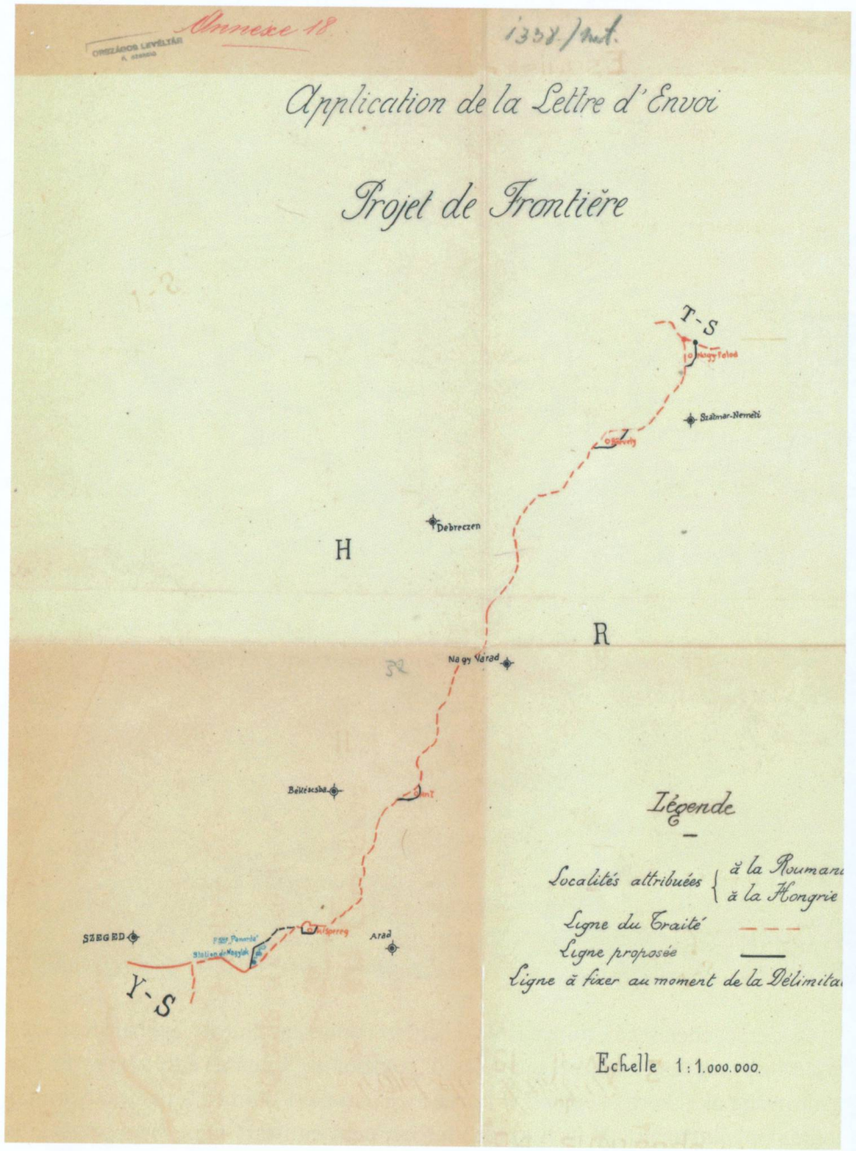

A tisztán magyar lakosság még ezekben a nyilvánvaló esetekben sem volt döntő érv! Román szempontból a Bagamérra vonatkozó igény látszott a legesélyesebbnek. A többször említett, határ menti román vasútvonal áthaladt a település kataszteri területének déli csücskén, és igen közel haladt el Álmosd községhatárához is. A ro-

[147] MNL OL K 51 1. csomó.

mánok „biztonsági távolságra" vonatkozó igényét a délszláv–magyar HMB által tárgyalt s a Határmegállapító Központ által közvetített gólai esettel sikerült megtorpedózni: a délszláv–magyar határ magyar oldalán maradt Barcs–Gyékényes vasútvonal esetében a HMB elegendőnek tartotta a 60 méter védőtávolság fenntartását.[148]

Az 1922. április 4-i HMB-ülés ugyanis mindössze négy település, Kispereg, Ant, Börvely és Nagypalád Magyarországhoz csatolását javasolta. Érdekes, hogy ez utóbbiról annak ellenére született ilyen döntés, hogy Csehszlovákia és Románia már a trianoni béke életbe lépését megelőzően, 1921. május 4-én olyan területcseréről állapodott meg, amelynek értelmében ez a település Csehszlovákiához fog kerülni.[149] A HMB ugyanakkor javasolta, hogy Nagylak község teljes kataszteri területe, a trianoni szerződésben Magyarországnak ítélt vasútállomással együtt, Romániához kerüljön. Ezzel a HMB a maga részéről lezártnak tekintette a kísérőlevél kérdését, és elintézettnek a trianoni szerződés szerinti „esetleges igazságtalanságokat".

Az ügy igazi kálváriát járt a Népszövetségben, de végül, hasonlóan a Lendvavidéki délszláv–magyar határmódosítás ügyéhez, kifutott az időből, és a Nagykövetek Tanácsa sztornózta a javaslatot. A Nagykövetek Tanácsa 1923. február 13-án értesítette a határmegállapító bizottságot, hogy az ügyet lezárja, a határt tehát nem változtatja meg.[150] Összességében tehát pontosan az következett be, amire Dormándy Géza hivatkozott lemondása benyújtásakor: esély sem volt a román–magyar határ etnikai igazságtalanságának rendszerszintű orvoslására, csupán néhány település hovatartozásról folyt a vita, és végül még ezekben sem történt változás.

Bár időben később történt, ehhez a szakaszhoz sorolhatjuk a román–délszláv–magyar hármas határpont kijelöléséhez kapcsolódó vitát Porgány település hovatartozásáról. Ez az igen kiterjedt és bonyolult vita egyszerre zajlott a település és a külterületek hovatartozásáról.[151]

A TELEPÜLÉSEK KÖZTI HATÁRVONAL KIJELÖLÉSE

A HMB feladatai a továbbiakban lényegesen leegyszerűsödtek: a következő lépés az volt, hogy ki kellett jelölni, hol húzódjon a leendő államhatár az eldöntött hovatartozású települések között. A HMB az egyes határszakaszokon délről északra sorra haladt végig, meghallgatta az érintett felek javaslatait, illetve áttekintette a korábbi javaslatok önálló településeket nem érintő elemeit. Ennek alapján, sok esetben a HMB tagjainak terepbejárásával kiegészítve, döntöttek a végleges határvonalról.

A „kiinduló állapot" a terepen már több mint egy éve, a Tiszántúl román kiürítését követően fennállt: a román fegyveres erők és közigazgatás a szerződésben nekik

[148] MNL OL K 51 HAT-1922/1057.
[149] Alenei, Victor: *Frontiera romano-cehoslovaca la 1920. Revista Academiei Fortelor Terestre,* 2026/3. www.armyacademy.ro/reviste/3_2006_ro/a3.pdf
[150] MNL OL K 51 HAT-1923/2655.
[151] Bacsa Gábor: *Porgány község és a hármas határpont.* Honismeret, 2001/4, 28–34; Suba János: *A trianoni hármashatárok kijelölése.* Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok, 2009/3–4, 276–281.

ítélt települések közigazgatási határáig vonultak vissza; ez a vonal a határmegállapításig gyakorlatilag államhatárként működött.[152] Amikor a végleges politikai határkitűzés egyenlegét számítjuk, az e vonalhoz képest Magyarország által „megnyert" és „elvesztett" területek méretének különbségét adjuk meg. Ennek értéke a szakirodalom szerint 16 947 katasztrális hold, átszámítva kb. 97,5 km² Magyarország javára.[153]

A települések közti határvonal kialakításánál a HMB figyelembe vette a helyi birtokosoknak az érintett biztosok útján beterjesztett kéréseit is. A nagybirtokosok jellemzően kérték földbirtokaik Magyarországon tartását, míg a kisebb birtokosok kérése általában az volt, hogy a szomszédos, de más országhoz kerülő településen fekvő birtokaik maradjanak a tulajdonos lakóhelye szerinti országban.[154] Ez utóbbi azonban nem volt általános szabály. A Dombegyház külterületén fekvő Vizes-puszta kisbirtokosai, bár lakóhelyük inkább Romániába került, birtokaik Magyarországon maradását kezdeményezték, és többen inkább e telkeken építettek maguknak új otthont.[155]

A határvonal nagyobbik részén nem vagy viszonylag kisebb (maximum parcellacsoportra kiterjedő) vita volt. A végleges határmegállapítás során komolyabb, a végleges határnak a demarkációs vonalhoz már közepes méretarányú térképen is látható elmozdulását eredményező, illetve ilyeneket kezdeményező viták a következő szakaszokról voltak. Az (M)-mel jelölt szakaszokon magyar, az (R)-rel jelölt szakaszon román „területnyereség" jelentkezett a kataszteri határvonalhoz, vagyis a demarkációs vonalhoz képest. A (–)-lel jelölt szakaszon az eredeti demarkációs vonalhoz képest csak kisebb, a határ itt nem felsorolt részein is előfordulóhoz hasonló változások történtek:

- Porgány–Kiszombor; a porgányi kenderföldek (M), San Marco-uradalom (–);
- Battonya–Dombegyház, Kevermes és Lőkösháza térsége (–);
- Gyula–Gyulavarsánd, illetve a mai Dénesmajor déli határszakasza (M);
- a kötegyán–újszalonta–mezőgyáni határszakasz (M);
- Geszt és Körösnagyharsány keleti irányban kiugró területrészei (R);
- Nagyszántó nyugatra kiugró területrésze: a Nagyzomlin-puszta (M);
- a Bagamér–Csanálos közti határszakasz (M).

[152] A Szamos és a Túr közötti határszakaszon volt néhány, a szerződésben nem nevesített község, amelyeket a román hadsereg a kivonulás után is megszállva tartott. Ezek közül Zajta esetében még 1920 nyarán sikerült elérni a kivonulást, a többi ilyen falu román megszállás alatt maradt, és a települési szintű határmegállapítás során itt a status quo szerinti állapot lett a határ, bár e döntés hátterében gazdaságinak mondott érvek álltak.
[153] Suba 2021, 225.
[154] Teodoro Paolotti olasz HMB-tag e konklúzióját idézi Motta, Giuseppe: *The meaning of boundaries. The making of Romano-Hungarian frontier after the First World War.* Semestrale di Studi e Ricerce di Geografia vol. 31, 2019/2, 140.
[155] Umemura – Wintermantel 2021, 119.

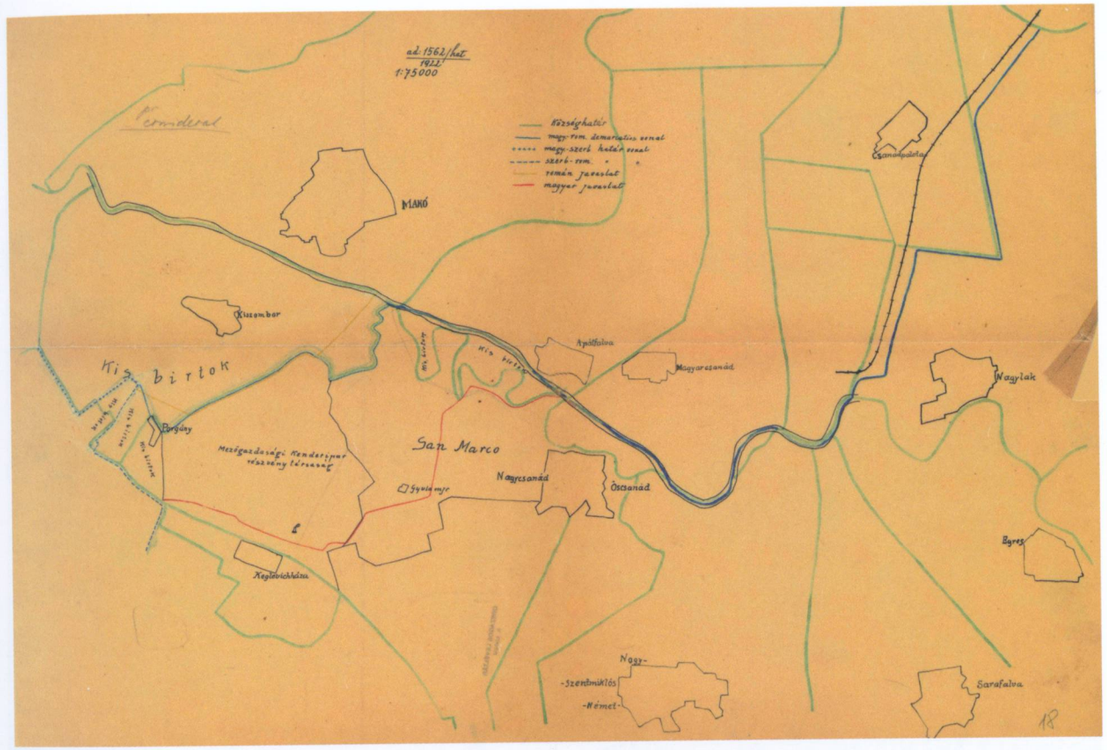

A SAN MARCO-URADALOM ÉS A PORGÁNYI KENDERFÖLDEK

28. térkép | Kiszombor, Porgány és Nagycsanád térsége: a porgányi kenderföldek (Mezőgazdasági Kenderipar Rt.) és a San Marco-uradalom területe[158]

A triplexdöntéssel később végérvényesen elcsatolt Porgány községtől keletre, már a Romániához kerülő Nagycsanád közigazgatási területén egy nagyobb, olasz tulajdonú uradalom helyezkedett el. A HMB iratanyagában csak „St. Marco-uradalom" néven hivatkozott földterületről először a Határmegállapító Központ vezetője értesítette a lemondott Dormándy Gézától a magyar biztosi pozíciót ideiglenesen átvevő Oláh századost. Az 1921. december 19-i keltezésű levél arra hívja fel a figyelmet, hogy San Marco hercegné (szül. Nákó Mileva) birtokában levő, 11 000 katasztrális hold kiterjedésű terület Magyarországon tartása azért is fontos, mert az különben *„az Oláhországban úgy látszik kikerülhetetlen földreform következtében"* felosztás alá kerülne. A levél záró mondata: *„Bizalmas értesülésem van arról, hogy az olasz biztos utasítást fog kapni esetleges ily értelmű kérésünket támogatni."*[156] Oláh százados 1922. január 29-én Nagyváradról jelentette, hogy tárgyalt az ügyben Paolotti alezredes, olasz biztossal, aki az idáig nem volt informálva, de tájékozódni tervezi.[157] Tájékozódott vagy

[156] MNL OL K 51 HAT-1921/561.
[157] MNL OL K 51 HAT-1921/587 – meglepő módon az 1922. január végén kelt levélen 1921. évi iktatási szám szerepel.
[158] MNL OL K 51 HAT-1922/1562.

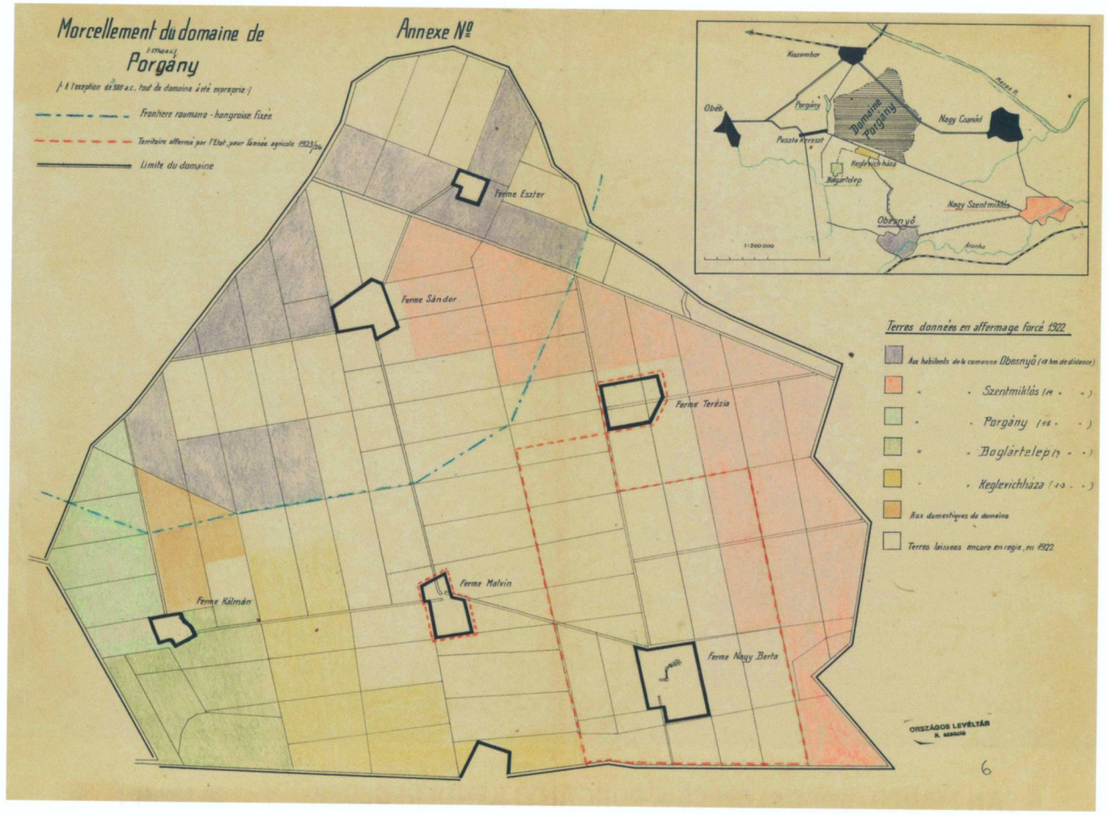

29. térkép | A porgányi kenderföldek térképe, halványkék pontvonalazott jellel a megszavazott határvonal[159]

sem, a végleges határ a San Marco-uradalomnak csak nagyon kicsi északnyugati sarkát hagyta Magyarországon. A porgányi kenderföldeknek szintén az északnyugati része: Eszter-tanya és Sándor-tanya maradt Magyarországon; területük bőven meghaladta a hármas határpont kialakításával Romániához kerülő kiszombori földek méretét. Az államhatár itt így valamelyest Magyarország javára módosult.

A „MEGKETTŐZÖTT" NAGYLAK

A magyar–román határ déli részén a határátkelőhely miatt híres és elcsatolt Nagylak is „kettévált" Trianon nyomán. Mint az új határ mentén annyi helyen, itt is a vasút volt a bonyodalom oka. A trianoni békeszerződés Nagylak községet Romániának, a nagylaki vasútállomást azonban Magyarországnak ítélte, ami a gyakorlatban a Makó–Mezőhegyes vasútvonal magyar területen tartását jelentette. A vasútvonal azonban két helyen is áthaladt Nagylak közigazgatási területén.

Vasúti határ lett tehát itt is, csak itt Magyarország kapta a vasutat, és arra „tapadt" a határ, és a jelentősége messze nem hasonlítható mondjuk a szatmár–nagyváradi vagy a kassa–csapi vasútvonalakéhoz.

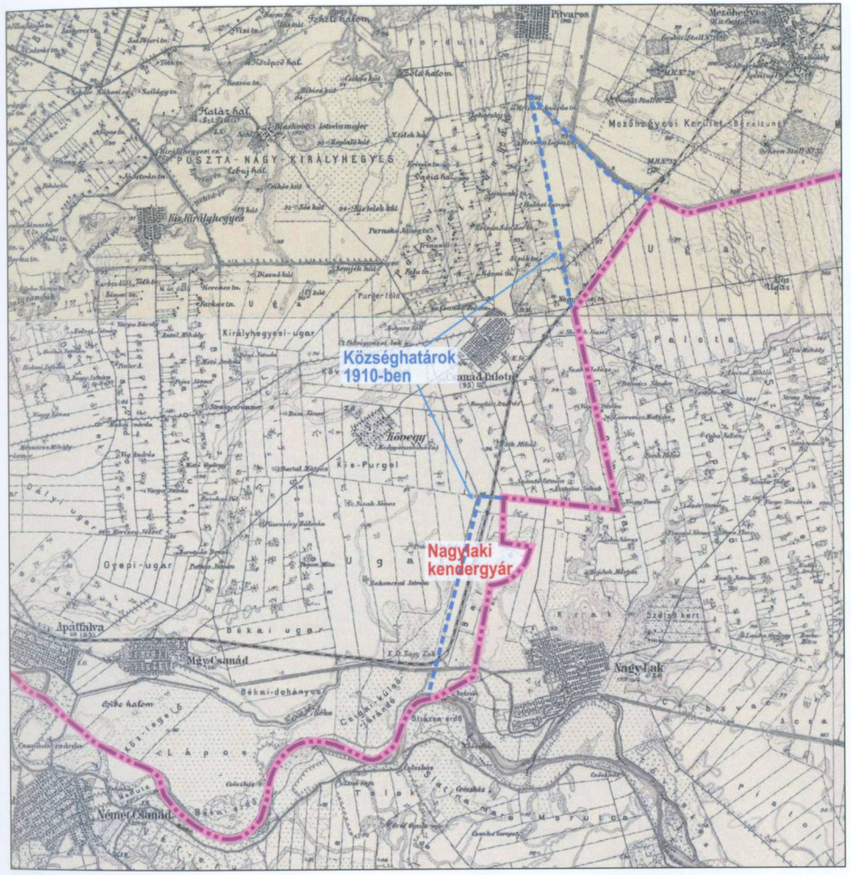

30. térkép | A Romániához csatolt Nagylak területvesztesége a Makó-Mezőhegyes vasútvonal Magyarországon tartása miatt. Kék szaggatott vonal: az egyes országoknak ítélt települések kataszteri határa. Rózsaszínnel kiemelt vonal: végleges határ

Mint fent említettem, a vasútállomás és Nagylak nyugati területrésze a népszövetségi korrekciós csomag része volt mint Romániának juttatandó rész, ez azonban nem teljesült. Így a bizottságnak foglalkoznia kellett a határ pontos futásával itt is. A déli részen a határ az Élővíz-csatorna, északon maga a vasútvonal pereme lett. Ezzel délen Nagylak területének egy kb. 5 négyzetkilométeres sávja Magyarországon maradt. Ez a magyarázata annak, hogy Romániában és Magyarországon is van egy-egy Nagylak (a romániai hivatalos neve természetesen *Nădlac* – lakosságának 1910-ben abszolút, de még 2002-ben is relatív többsége szlovák volt). A magyarországi Nagylak 1921-ben alakult, nagyobbrészt Romániából menekült magyarok lakták. Minthogy a II. bécsi döntés ezen a részen nem módosította a határt, „névprobléma" itt nem alakult ki.

Az Élővíz-csatorna határként kijelölése a településtől északra, a vasút mentén levő, 1903-ban alapított Pannonia kendergyár telkét kettévágta. Emiatt a határmegállapító bizottság a csatorna keleti partján egy kisebb területrészt Magyarországnak ítélt.

31. térkép |
A nagylaki kendergyár mai űrfelvételen, rávetítve a trianoni szerződés értelmében elkészített 1:5000 méretarányú határtérkép a határjelekkel. Az egyenes Élővíz-csatorna a „B12" határjeltől halad majdnem felfelé, a határ pedig a csatorna keleti partján egyfajta „hídfőt" képez[160]

A BATTONYA–LŐKÖSHÁZA HATÁRSZAKASZ

Ezen a határszakaszon Magyarország pontosított határjavaslatában Tornya, Nagyvarjas, Nagyiratos és Kisiratos községek Magyarországhoz sorolását kérte. Románia itt teljes településeket nem, csak településrészeket kért: Szionda-pusztát (Battonya), Vizes-pusztát (Dombegyház) és az akkor még nem önálló Lőkösháza-pusztát. Minthogy a HMB 1922. április 4-i döntése csak a települési átsorolásokról döntött, és azokat e térségben teljesen elvetette, a településrészekre vonatkozó román javaslat maradt „élő", amely kiegészült néhány kisebb, a kisbirtokosok telkeire vonatkozó magyar javaslattal. Végül az 1922. július

[160] Timár Gábor: *A magyar–román határ.* Trianon100 Blog, 2020. július 10. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-magyar-roman-hatar

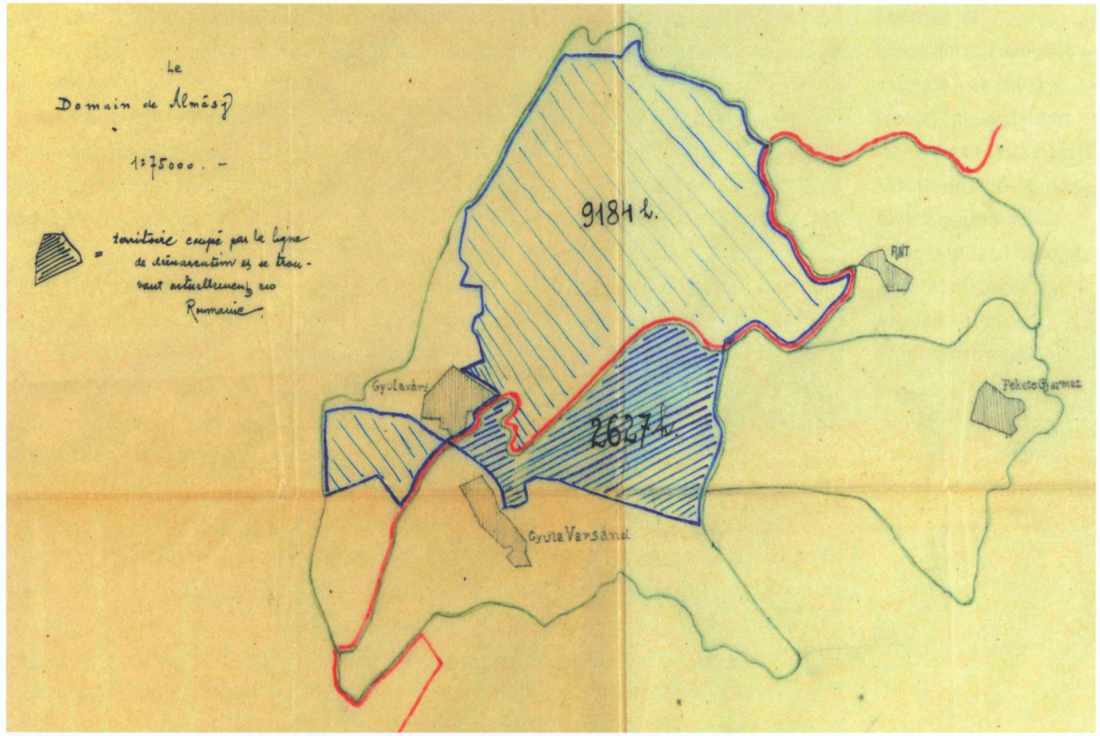

22-én megszavazott végleges államhatár gyakorlatilag csak néhány ilyen, kisbirtokosi igény szerinti módosítással valósult meg; a térségben a demarkációs vonalhoz képest nem történtek nagyobb változások, azok is inkább Magyarország javára.

DÉNESMAJOR

Gróf Almásy Dénes Fekete-Körös-parti birtokának (Dénesmajor) egy része a Romániához kerülő Gyulavarsánd közigazgatási területének északi részén feküdt, így a határmegállapítási folyamat elején a demarkációs vonal román oldalán volt. A birtok végül a HMB döntése értelmében szinte teljes egészében Magyarországon maradt.

ÚJSZALONTA TÉRSÉGE

A demarkációs vonal Kötegyán–Méhkerék–Mezőgyán–Nagyszalonta térségében gyakorlatilag ez utóbbi város közigazgatási területének nyugati határán húzódott, jóval nyugatabbra a mai államhatártól. Románia a kísérőlevél alkalmazására vonatkozó beadványában itt a határ további nyugatra tolását kérte, hogy megkapja a román lakosságú Méhkerék (Micherichi) falut. A magyar küldöttség ezt elsősorban

32. térkép |
Térképvázlat gróf Almásy Dénes dénesmajori birtokáról. Az északi, 9184 hold területű rész a Magyarországon maradt Gyulavári, a 2627 hold területű, kékkel satírozott déli rész a Romániához kerülő Gyulavarsánd területén feküdt. A HMB a déli terület túlnyomó részét is Magyarországnak ítélte[161]

[161] MNL OK K 51 7. csomó.

33. térkép | A demarkációs vonal (kék) és a magyar határjavaslat (piros) Nagyszalonta térségében. A végleges határ végül a nyugat felé „kilógó" rész levágásával a mai Újszalonta területét hagyta Magyarországon[163]

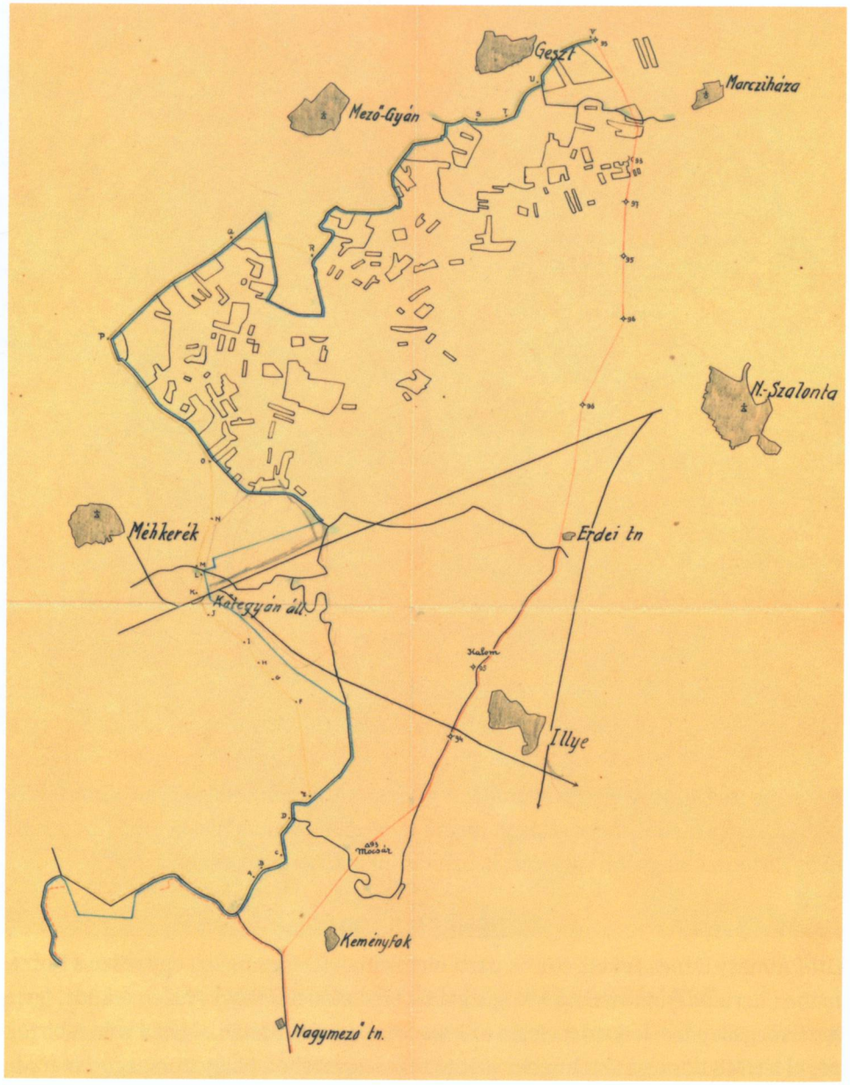

a vasúthálózatra hivatkozva vitatta.[162] A románok nem is tartották fenn ezt az igényt. Nem vonták vissza viszont kérésüket Mezőgyán déli „nyúlványára", Kézapusztára. A magyar ellenjavaslat ezzel szemben a szétvágott kötegyáni állomástól Mezőgyán keleti széléig, a mai határtól kissé keletebbre húzódó vonalat kért, levágva ezzel Nagyszalonta nyugati területrészeit.

[162] Méhkerék a Kötegyán–Vésztő közötti vasútvonalon fekszik. Bár valószínűleg a HMB tagjai előtt ez nem volt ismert, a párizsi békekonferencia területi bizottsági vitájában (1919. február–március) a francia delegáció többek között e vonalszakasz Magyarországon tartásának szükségességével indokolta a román területi igények komoly visszavágását. A „vasúti logikát" mindenesetre ekkorra már kitanulta és sikerrel alkalmazta a HMB magyar delegációja is.

[163] NL OL, K 51. HAT-1922/1347.

A bizottság végül kb. egyharmad részben fogadta el ez utóbbi megoldást, részben a mezőgyáni birtokosok nagyszalontai telkeire, részben a „kiugró területrészek levágására" hivatkozva. Így az elcsatolt Nagyszalonta külterületének jelentősebb, 4000 katasztrális holdnyi (kb. 23 négyzetkilométer) darabja Magyarországon maradt.

Ez az egyébként lakatlan terület bőven alkalmas volt egy település létrehozására. 1924-ben alakult meg ez a község, Nagyszalonta néven – ez akkor nem okozott zavart, hisz az „eredeti" nevet birtokló város Romániához került. Eljött azonban 1940 és a második bécsi döntés, amely a román–magyar határt épp Nagyszalontánál és attól északra módosította, így a város ismét magyar fennhatóság alá került. Egyesítés helyett az új települést 1940-től Újszalontának hívják, és ez a II. világháború után, mindmáig így is maradt.

KÖTEGYÁN KETTÉVÁGOTT VASÚTÁLLOMÁSA

Kötegyán az Alföld–Fiume vasútvonalon, tehát a Monarchia egyik legfontosabb, fővárost nem érintő (tangenciális) fővonalán helyezkedett el. Ezt a fővonalat mindenképpen elvágta a határ, a feladat az volt, hogy Magyarországon összeköthető legyen a fővonal csonkja az Okányon át Vésztőre, Romániában pedig az Erdőgyarakra tartó mellékvonallal. Ez topológiailag lehetséges volt, hiszen a vésztői vonal az állomás délnyugati, az erdőgyaraki pedig az északkeleti végén kanyarodott le. Ha a határt valahol középen húzzák meg, mindkét ország használhatja a saját vonalát. Ehhez azonban Kötegyán közigazgatási területének komoly részét Romániának kellett adni.

A szétvágás végül az adott feltételek között Magyarországnak legkevésbé fájdalmas módon történt: az állomás vágányainak egyesülési pontja után, de az erdőgyaraki vonal leágazása előtt van a vasutat elvágó határjel.[164]

A „KIUGRÓK: RADVÁNYPUSZTA, TAMÁSIPUSZTA ÉS A NAGYZOMLIN

Nagyvárad délnyugati és nyugati előterében három további „kiugró" területrész levágásáról határozott a HMB. Ezek közül kettőre Románia már a „kísérőlevélkörben" bejelentette igényét: a Geszt keleti határán, a demarkációs vonalban több kilométeres keleti kiugást okozó Radványpusztára (gróf Tisza István néhai miniszterelnök birtoka) és Körösnagyharsány hasonló keleti kiöblösödésére, Tamásipusztára. Hosszabb vita eredményeképpen ez a két területrész Romániáé lett, a hivatkozási alap a Nagykövetek Tanácsának Általános utasításaiban lefektetett, a kiugró területrészek levágására vonatkozó elv volt. A két területrész volt Románia egyetlen érdemi te-

[164] *Félbevágott állomások.* Hová megy ez a vonat blog, 2014. június 4. https://hovamegyavonat.blog.hu/2014/06/04/felbevagott_allomasok

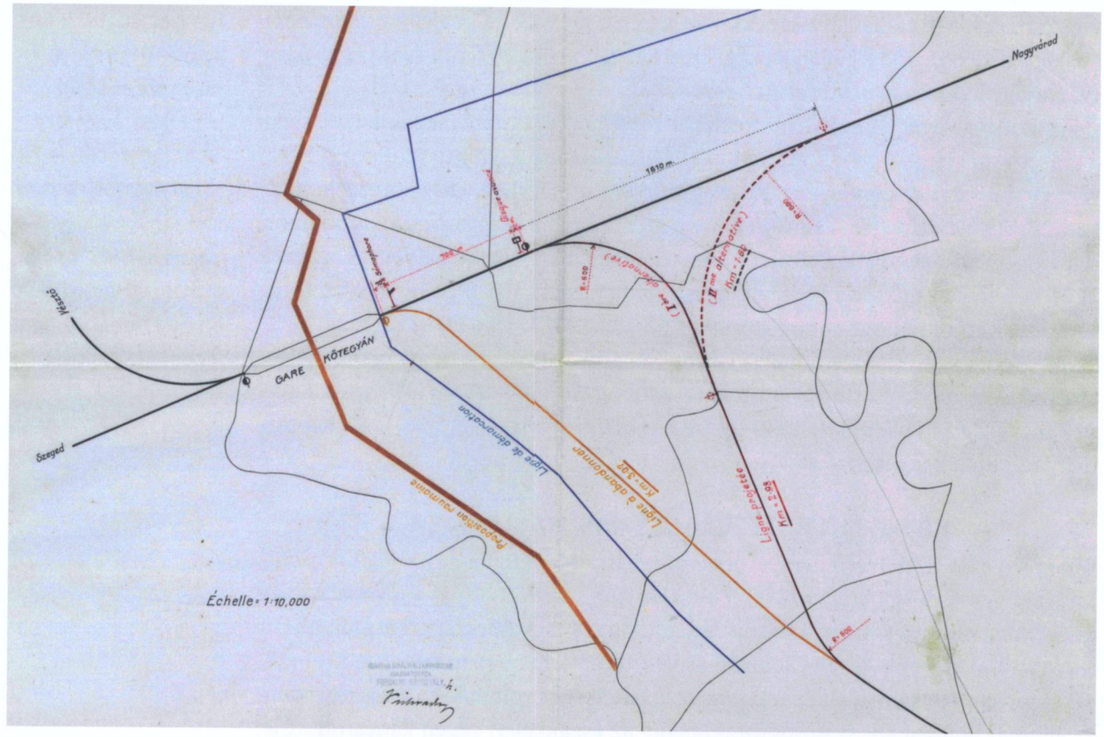

34. térkép |
A kötegyáni állomás szétvágása a trianoni szerződés értelmében elkészített, 1:10 000 méretarányú vázlaton. Vastag narancssárga vonal a román határjavaslat, vékony sárga a Romániának ítélt erdőgyaraki vonalszakasz. A kék vonallal jelölt demarkációs vonal itt végleges határ lett

rületi nyeresége a demarkációs vonalhoz képest. Nagyon hasonló módon jutott északabbra Magyarország birtokába a Romániához csatolt Kisszántó település északnyugati „kiugrója", Nagyzomlinpuszta.

BAGAMÉR, A KARULY-ERDŐ ÉS ÖMBÖLY

Bagamér, Álmosd, Kokad és északabbra Nyírábrány volt az a terület, amelynek megszerzésére a román delegáció leginkább koncentrált. Ennek oka és a szerződésen túli elcsatolási szándék alapja közlekedési volt, más nem is lehetett: a nevezett települések mind magyar lakosságúak, és Álmosdot, Bagamért és (Szentgyörgy)Ábrányt a trianoni szerződés nevesítetten Magyarországnak ítélte. A Szatmárnémeti–Nagyvárad vasútvonal azonban itt nagyon megközelíti a trianoni határt, sőt – bár ezzel a szerződés 1919. évi párizsi megszövegezői nem lehettek tisztában – áthalad Bagamér közigazgatási területének legdélebbi részén. Így a teljes falvakra vonatkozó román igény elutasítása után a HMB úgy döntött, hogy a vasútvonalat román területen tartva ezt a déli területrészt a Cserepes csárdáig Romániának adja.

Ettől a szakasztól északabbra, Nagykároly nyugati előterében a demarkációs vonal szigorúan követte a települések közötti kataszteri határvonalakat: Magyarország felől Penészlek, Nyírbéltek, Piricse, Nyírpilis és Bátorliget, Románia felől Pis-

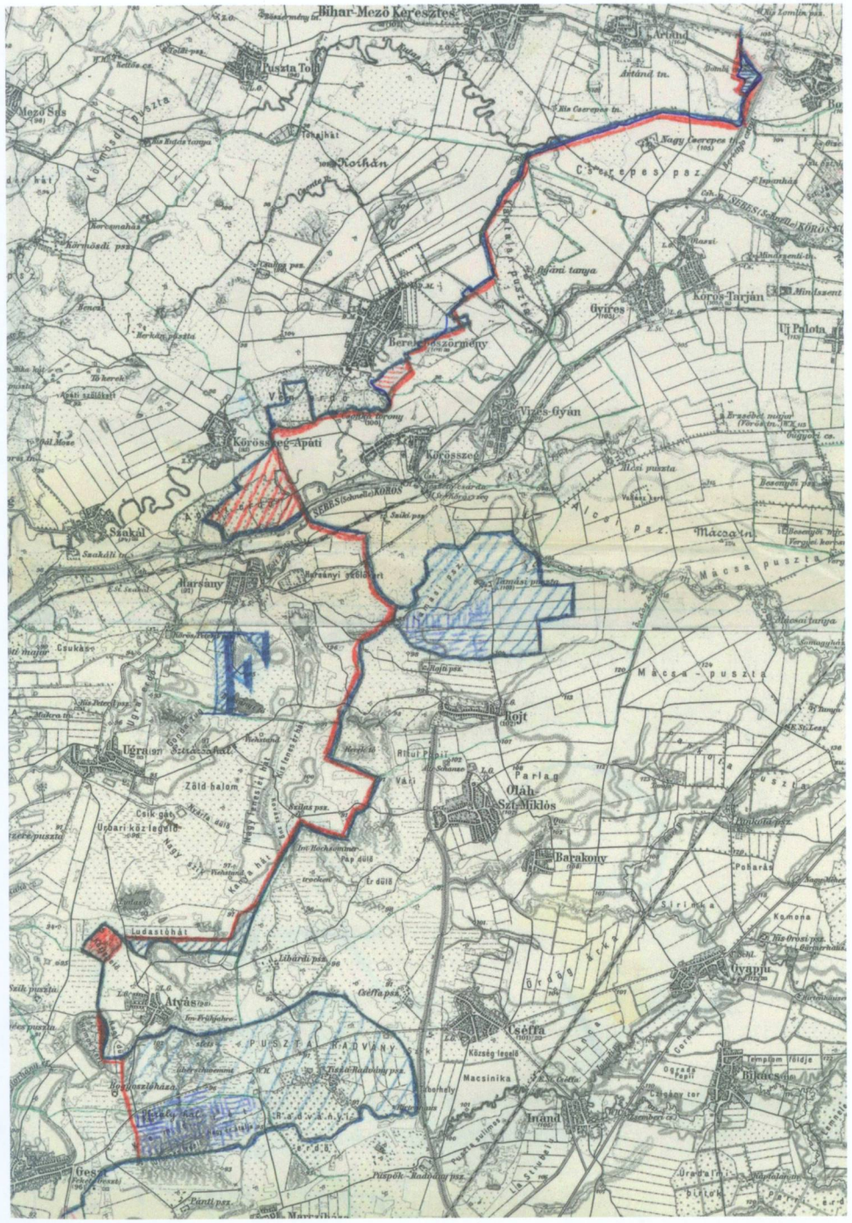

35. térkép |
A „kiugró területek" levágása: délen Geszt-Radványpuszta, középen Körösnagyharsány-Tamásipuszta Romániához sorolása. A kisebb birtokosok kérése szerinti módosítási javaslatok színezése: piros: Magyarországhoz; kék: Romániához[165]

kolt (Pişcolt), Szaniszló (Sanislău) és Fény (Foieni) falvak határán haladt. Itt Magyarország kezdeményezett határmódosítást, kétféle gazdasági érdekre hivatkozva:

[165] MNL OL K 51 8. csomó.

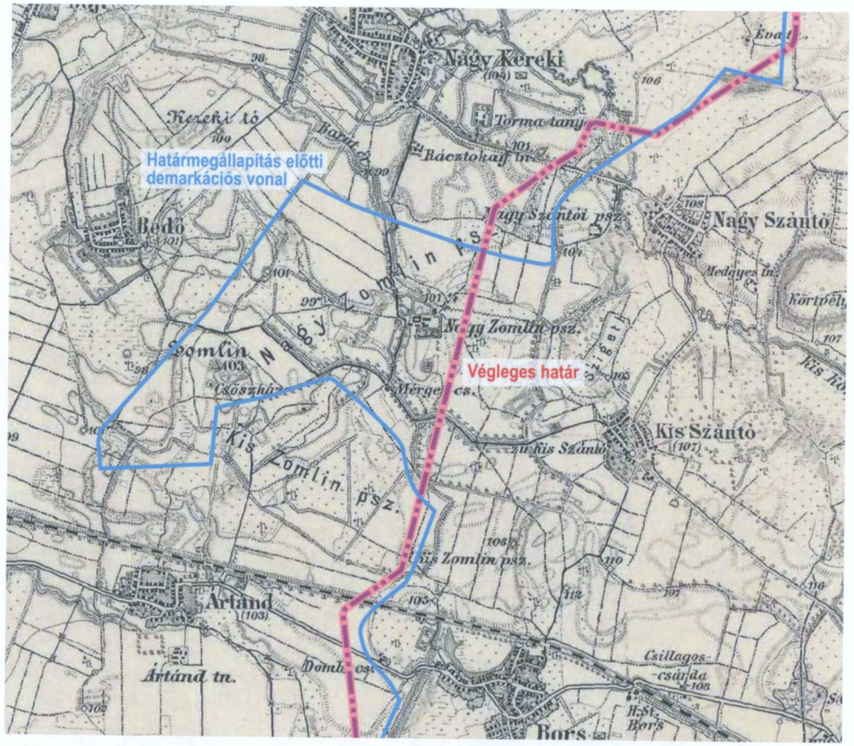

36. térkép | Kisszántó Nagyzomlinpuszta nevű külterületének mint „kiugrónak" az átcsatolása Magyarországhoz

- a területen, elsősorban a Magyarországon maradt részeken maradt erdők és így a faanyag hiányát, illetve
- a Keleti-Nyírvíz lecsapolótársulat csatornahálózatának egyben tartását célozva.

Végül a HMB, bár nem elégítette ki az összes magyar igényt, mégis valamennyi erdőbirtokot, elsősorban gróf Károlyi József hitbizományi uradalmának „Karuly-erdő" nevű, Szaniszló külterületéhez tartozó részét és a Bátorligettől délre található Fényi-erdőt Magyarországnak adta. Piskolt, Szaniszló és Fény kiterjedt nyugati irányú közigazgatási területéből a Magyarországhoz került részen alakult ki Ömböly település, míg Szaniszló korábban Karuly-major nevű, Romániánál maradt részén Horea néven hoztak létre telepes falut.

A HÁRMAS HATÁRPONTOK ELTOLÁSA

Végül a román–magyar határ mindkét végpontja, északon a Csehszlovákiával (ma: Ukrajnával), délen a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal (ma: Szerbiával) csatlakozó hármas határpontok helyzete megváltozott a trianoni békeszerződést követően. E változások a magyar területet nem – vagy csak áttételesen – érintették, mindkét irányban a másik két érintett állam – Románia és Csehszlovákia, illetve Románia és

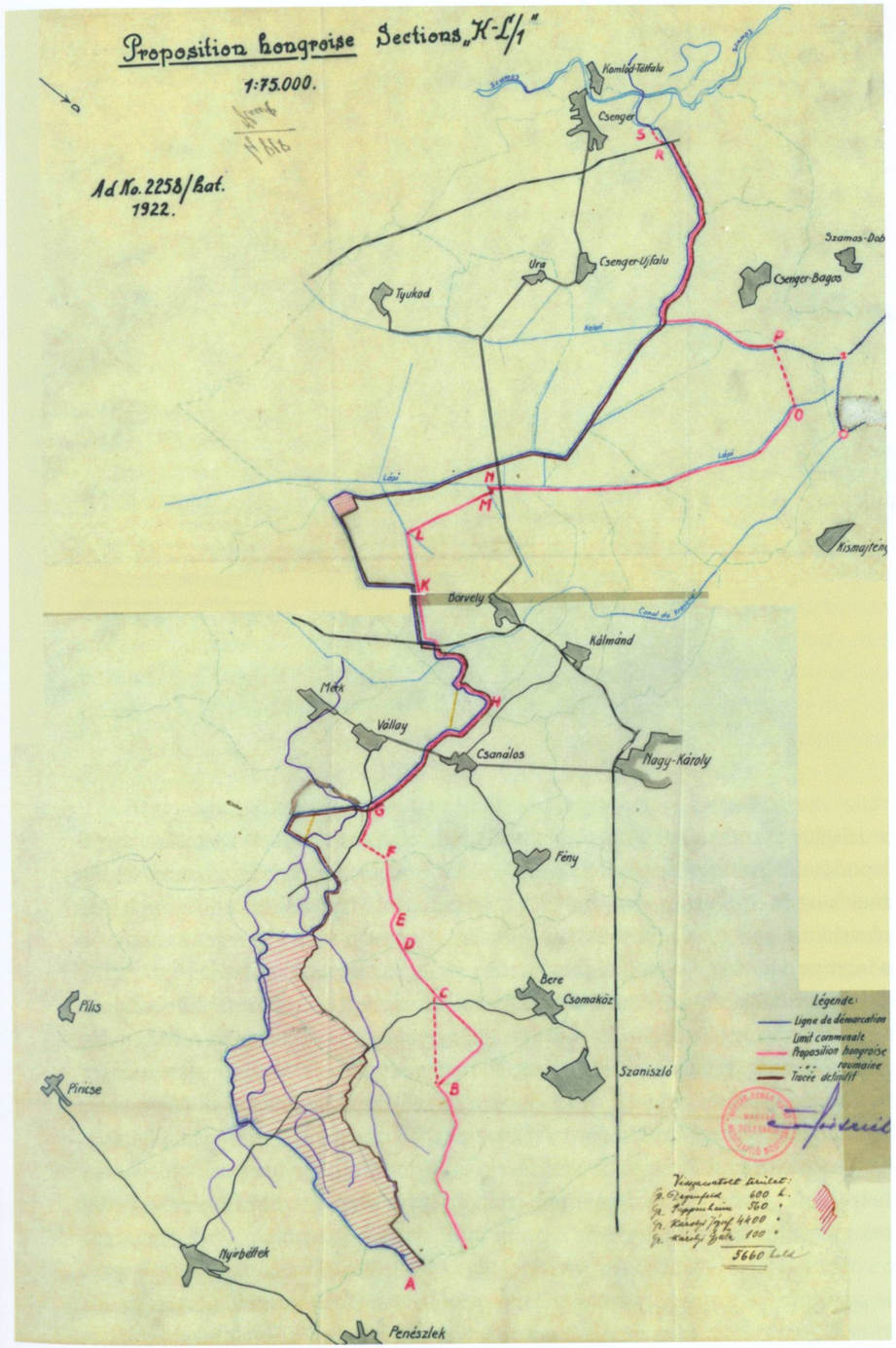

37. térkép | A Karuly-erdőtől az Ecsedi-lápig húzódó határszakaszra vonatkozó határjavaslatok. A kép alján, pirossal satírozva a mai Ömböly település: a Magyarországnak visszajuttatott terület, a terület északi részén nem történt érdemi változás a demarkációs vonalhoz képest[166]

[166] MNL OL K 51 HAT-1922/2258.

38. térkép | A Karuly-erdő térsége a Keleti-Nyírvíz lecsapolótársulat csatornahálózati térképén. A pirossal jelölt „jelenlegi határ" a demarkációs vonalat, a sárga a magyar határjavaslatot jelenti. A végleges határ nagyjából kettéosztja az e két vonal közötti területet[167]

a délszláv állam – közti, kizárólag a nekik ítélt részeket érintő területcsere-megállapodások következményei voltak. Ezekről a megállapodásokról és a szomszéd államok közti, a történelmi Magyarország területét érintő határkijelölésről később még olvashatunk, itt csak a hármas határpontok, az ún. triplexek helyzetét és ennek elsősorban a határmegállapítás szervezetére gyakorolt hatását mutatom be.

A vesztes államokkal kötött békeszerződések mellett az antant társult hatalmai közötti határmegállapodások is a párizsi békerendszer részét képezik. A történelmi Magyarország területét két ilyen megállapodás érintette: a sèvres-i egyezmény[168] és a Fiume kérdését rendező, de később e részén új megállapodással felülírt rapallói szerződés. A sèvres-i egyezmény tartalmazta (több más mellett) a román–jugoszláv és a román–csehszlovák határokat. Ezekben is le van írva a hármas határpontok helye, amelyek összhangban állnak a trianoni szerződéssel is. Ehhez képest történtek meg a módosítások.

[167] MNL OL K 51 HAT-1922/612.
[168] 1920. augusztus 10., és bár a helyszín és a dátum azonos, ez nem az első török békeszerződés.

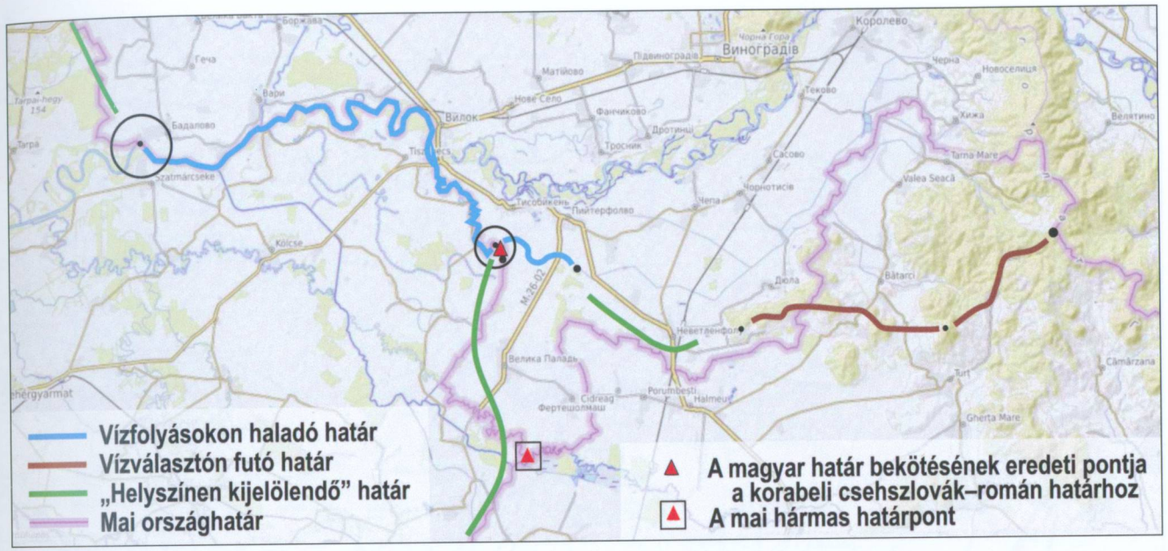

39. térkép | A trianoni és sèvres-i szerződések határvázlatai a mai állapotra vetítve a magyar–csehszlovák (ma ukrán)–román hármas határpont térségében. Keleten, a Túr forrásvidékén a határt egy román–csehszlovák megállapodás 1921-ben Románia javára változtatta meg

Csehszlovákia 1921 májusában Prágában, a délszláv állam 1923 novemberében Belgrádban állapodott meg Romániával egyes területek cseréjéről. E megállapodások eredményeként északon Csehszlovákia kapott határ menti, Romániának ítélt területeket (3 magyar falut), és a magyar határtól távolabbi területeket engedett át. Délen a délszláv állam engedett át egy nagyobb román és egy kisebb magyar falut Romániának. Ezek eredményeként a román–magyar határ hossza valamelyest csökkent, és a határ „délebbre tolódott".

A hármas határpontok helyét a csatlakozó három határ szerinti három határmegállapító bizottságnak közösen kellett kiválasztania. Ezt nehezítette, hogy a magyar–román határ mindkét végpontja „a terepen kiválasztandó pont", amely azonban, legalábbis az eredeti szerződések szerint, magyar–román–csehszlovák viszonylatban eléggé egyértelmű volt. A magyar küldött nem járult hozzá a hármas határpont jelentős elmozdításához, de nem is lett ebből akkora perpatvar, mint a magyar–román–délszláv triplex esetében. A Nagykövetek Tanácsa utasította a magyar–román határmegállapító bizottságot az elkészült felvételezési anyagoknak a csehszlovák–magyar bizottsághoz történő átadására, ez utóbbi határszakasz így egy új, XXVIII. szakasszal egészült ki.

Sokkal nagyobb vita kísérte a román–magyar–jugoszláv hármas határpont helyének kiválasztását a Bánság északnyugati részén, a Tisza–Maros szögében. A nehézséget nem is annyira a pont kiválasztása jelentette, hiszen azt meglehetős pontossággal tartalmazta mind a trianoni, mind a sèvres-i szerződés: *„Kiszombor állomástól délnyugatra körülbelül 4 km távolságnyira, körülbelül kelet-délkeletre a 84. magassági ponttól és dél-délnyugatra a 83. magassági ponttól a helyszínen választandó pont"* – amelyet Meunier tábornok, a magyar–román határmegállapító

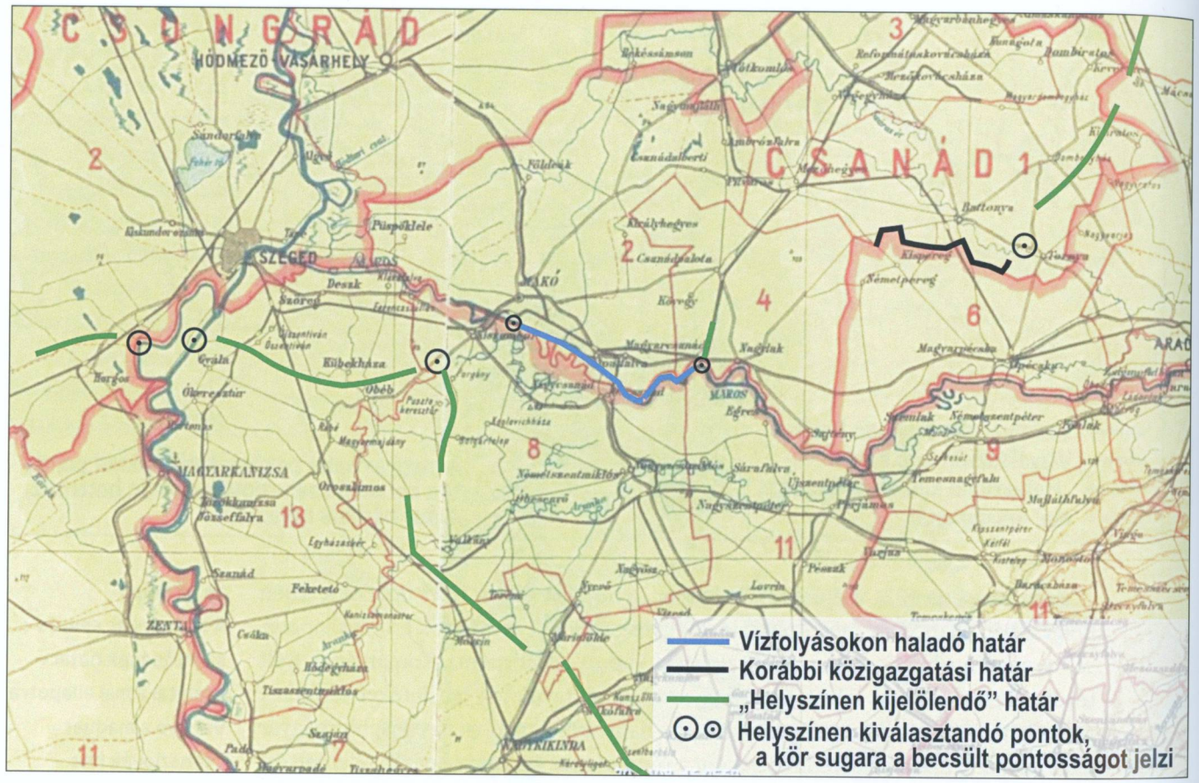

40. térkép | A trianoni és sèvres-i szerződések határvázlatai az 1914-es közigazgatási térképre rajzolva a magyar–román–délszláv hármas határpont térségében

bizottság elnöke – valószínűleg egy, a vita miatt feldúlt pillanatában – körzővel vonalzóval maga is elhelyezett a térképen. Ettől a ponttól nem sokkal keletre fekszik Porgány (ma: Pordeanu, Románia) falucska, amely megint csak nem szerepelt a békeszerződésben. Ennek Magyarországhoz csatolását kérte Dormándy Géza ezredes, a bizottság magyar tagja, és ezt a javaslatot a többség először támogatta is. A probléma inkább topológiai volt, hogy a triplex elhelyezése ezt lehetővé teszi-e vagy nem. Hogy a dolog még bonyolultabb legyen, a sèvres-i egyezmény a délszláv–román határ leírásakor a települést Romániához sorolta, de ennek a trianoni szövegben nincs jele, így relevanciája sem. A bizottság a Nagykövetek Tanácsához fordult, és válaszként szabad kezet kapott, hogy Porgányt Magyarországnak vagy Romániának juttatja-e.

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a triplex kapcsán a döntést nemcsak a magyar–román, de a magyar–jugoszláv határmegállapító bizottságnak kellett együtt meghoznia, sőt, szigorúan a szabályok szerint még a román–jugoszláv bizottságnak is képbe kellett itt kerülnie, amely az ellenérdekelt román és jugoszláv delegátusok számát kettővel emelte, magyar küldött nélkül. Meunier tábornok először javaslatokat kért a bizottsági tagoktól a hármas határpont elhelyezésére, majd többségi

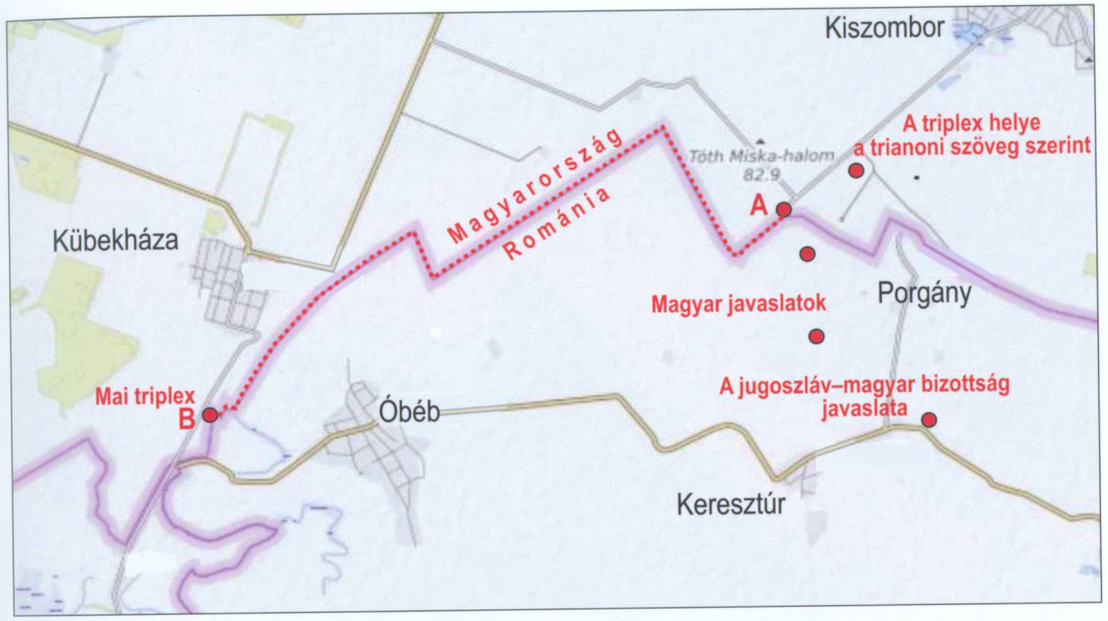

döntéssel kiválasztottak ezek közül egyet – azt, amelyik Magyarországnak a legkevésbé volt kedvező, bár még mindig valamivel jobb volt, mint a „körzővel" meghatározott hely. Ez egyben eldöntötte Porgány Romániához csatolását is.

A román és jugoszláv fél ekkor már jelezte, hogy területcsere-megállapodásra készülnek: Óbéb és Keresztúr Jugoszlávia helyett Romániához fog tartozni. Ez a triplex 13 kilométerrel délnyugatra mozgatását jelentette volna – és a vita újranyitását, feltehetően Porgányról is. Ebbe az utcába nem akartak belemenni. Volt azonban egy topológiai megoldása a dolognak, mármint hogy hogyan lehet a triplexet úgy elmozdítani, hogy mégse mozduljon, így ne kelljen hozzá a – nem remélt – magyar hozzájárulás. Románia újonnan megkapott területéből a bizottság által jóváhagyott és az új triplex közötti határvonal mentén 13 kilométer hosszúságban egy 1 méter széles sávot bérbe adott a délszláv államnak 99 évre.[169] Így ezen a szakaszon Magyarország továbbra is Jugoszláviával volt határos – a határszakaszt a magyar–jugoszláv F határszakasz részeként kezelve –, de ha valaki itt átlépett volna a délszláv államba, további 1 métert megtéve Romániába jutott volna.

[169] Timár, Gábor – Varga, Norbert: *The border triplex of Hungary, Romania and Serbia – a one-meter-wide stripe of the Yugoslav state and its representation in the border maps.* e-Perimetron, 2022/3, 130–136.

41. térkép | A magyar–román–jugoszláv hármas határpontra (triplexre) vonatkozó javaslatok. A piros körökkel jelölt javaslatok a bizottsági vitában hangzottak el. A triplexet először az A-val jelölt pontban határozták meg: ez gyakorlatilag Porgány Romániához kerülését jelentette. Az 1923-as román–jugoszláv területcsere nyomán Keresztúr és Óbéb Romániához került, a triplex mai helye a B-vel jelölt pont. Az A és B pontok közti piros vonal mentén 1950-ig (sőt bizonyos értelemben 2006-ig) Jugoszláviának és utódállamainak volt területe 13 kilométer hosszan, 1 méter szélességben

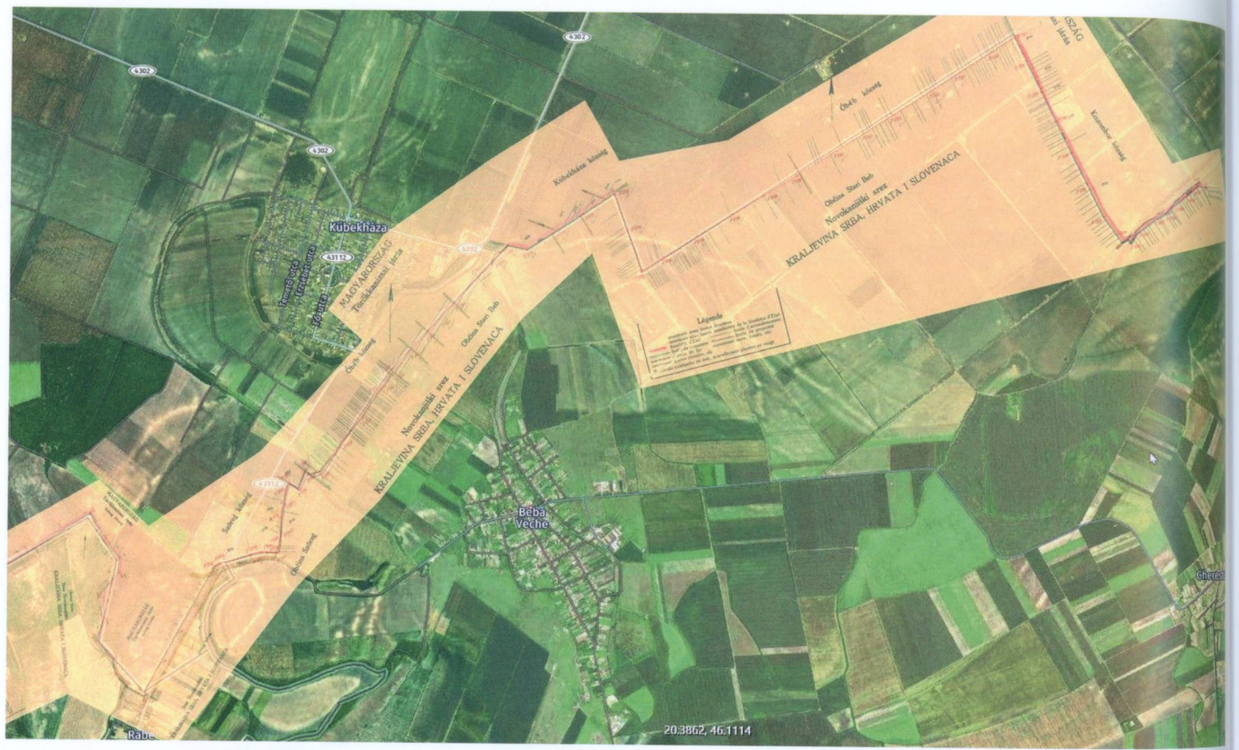

42. térkép | A 13 kilométer hosszú „jugoszláv csík" a trianoni szerződés értelmében elkészített határtérképeken: a határos állam a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság. Az, hogy még egy méter, és Románia következik, jogilag nem számított

Ha arra számítottak, hogy 99 év alatt elül az ádáz vita, akkor a számításuk bejött. Ezen a szakaszon a határok helye nem változott a második világháború alatt sem, utána pedig, a párizsi békét követően a helyzetet rendezték: a triplex immár magyar hozzájárulással a mai helyére került. A magyar államhatárokkal foglalkozó szakemberek szerint viszont a román és szerb felek 2006-ban realizálták, hogy a területre vonatkozó bérleti szerződés még él, és 2022-ig érvényes; így azt külön megállapodással hatályon kívül helyezték. Így ez a meglehetősen groteszk helyzet ma már nem áll fenn.

1950-ben a magyar–jugoszláv F határszakasz ezzel a 13 kilométerrel rövidebb lett; ez lett a magyar–román határ N szakasza. Az ABC betűivel jelzett szakaszok a régi triplextől kezdődnek.

A MAGYAR-ROMÁN HATÁRMEGÁLLAPÍTÁS ÖSSZEGZÉSE

A magyar–román HMB tevékenységével a politikai határmegállapítást – a többi, különösen a magyar–csehszlovák és a magyar–osztrák HMB-hez képest – igen gyorsan végigvitte és lezárta. A kísérőlevél alkalmazása tekintetében a magyar fél komolyabb, a román pedig néhány falura kiterjedő határkorrekciót kért. Az elsősorban az alföldi magyar településterülethez csatlakozó, nagyobb városokra is kiterjedő, az etnikai

43. térkép | Az N17 határjel, ami egyben a régi A1 (a magyar-román A szakasz kezdőköve) jel is: ez volt a névleges triplex 1923-1950 között

határ valamelyes helyreállítását célzó javaslat elvetése és a határ menti (részben csak leendő) vasútvonal román kézben tartása a kísérőlevél magyar szempontú értelmezését, az „igazságtalanságok orvoslását" kizárta. Dormándy Géza a lemondásakor tett magyarázatban ezt pontosan írta le: próbálunk valamelyes igazságot tenni, vagy néhány falun huzakodunk. Végül pontosan ez utóbbi történt, ráadásul még az a néhány javaslat sem kapta meg a népszövetségi támogatást (sőt érdemben nem is tárgyalták), amelyre a HMB egyáltalán rábólintott. A magyar delegáció a politikai határmegállapítás lezárásakor joggal állapította meg, hogy az igazságtalanságoknak a kísérőlevélben megígért orvoslása semmilyen formában nem történt meg. A magyar–román határ a szerződésben megadott vonalra, a szerződésben nem említett települések közül Zajta Magyarországhoz, Nagypeleske, Kispeleske és Atya Romániához került. A kisebb határkorrekciók közül a két jelentősebb lehetőséget adott két új község, Újszalonta és Ömböly megalakítására az elszakított települések Magyarországon maradt területein. Ezen túlmenően két településrész, Gyula–Dénesmajor és Bedő–Nagyzomlin is Magyarország része maradt, Romániához került viszont Geszt és Körösnagyharsány keleti határszéle. A teljes határmegállapítás az elcsatolt Erdély és a Partium területének helyzetét kevesebb mint ezredrészben korrigálta.

suergoes azonnal kezbesitendoe !---== bizalmas !-
.+ s biharkeresztes hatarbizottsag 17,-388,-11/24,-921.-16/19
= hatarmegallapito koezpont es vezerkar foenoeke .-
- a mai uelesen bejelentettem lemondasomat s olah szds
megbizatasat .- az uelés mellosagteljes es igen rokonszenves
hangon folyt le .- a jegyzoekoenyvet utolag felterjesztem .-
ma delben indulok bukarestbe , onnan visszaterve eszkoezloem
a belsoe atadast olah szdsnak s aztan bevonulok .- a bizottsag
legkoezelebbi szandekairol a koevetkezoe bizalmas informatiot
kaptam :- a tabornoknak az a szandeka , hogy a magyar biztostol
valamelyes nyilatkozatot kapjon , hogy amennyiben a bizottsag a legutobb
benyujtott javaslatok targyalasaba belemegy , tekintsuek a
kiseroelevelet végrehajtottnak fueggetlenuel attol ,-
hogy a targyalasok végeredmenye mi lesz .- olah szds
informalva van , hogy ebbe semmi szin alatt se menjen bele ,
meg a szakitas aran sem .+ egyben valoszinuenek latszik , hogy
napirendre fog keruelni az a kerdes is , hogy szavazategyenloeseg
eseten az elnoek doent .+ ezt sem fogjuk elismerni .- kuelfoeldi
informatiok szerint egyben a nagykoevetek tanacsa most mar
koedvezoebb hangulatban van a hatarkerdest illetoeleg ,- s igy

2. ábra |
Dormándy Géza ezredes,
a HMB magyar tagjának távirata
a feletteseivel egyeztetett
lemondása kapcsán
(MNL OL K 51 HAT-1921/454.)

ezelszerue n tenne nekik alkalmat adni , hogy ezzel a
kerdessel ujbol foglalkozzanak .+ veguel a mai uelesen a japan magahoz
keretett s kifejtette , hogy meg nem doentoettek , hogy a kert nagy
varosokat nagyon nehez a javaslatba befoglalni .+ mar most oe azt
hiszi ,- hogy a varosok koernyeke gazdasagilag a varosokhoz tartozik s
igy ennek elestevel is szamolnunk kell .- tovabbi helysegek pedig
a targyalasok folyaman azert fognak elesni , mert a vasutvonal maga nehezen
lehet hatar .- végeredemenykepen igen keves fog maradni
legjobb igyekezete daczara .+ feltette ezek utan a kerdest miutan a
kiseroe levelet illetoe nezetemroel informalva van , hogy amennyiben a
nagy varosokat el kellene ejtenioek vagy oet ebben leszavaznak , mi kellemesebb
nekem , ha a toebbi reszlet targyalasaba belemennek vagy ha
en bloc elutasitjak a javaslatot ,+ hogy nekuenk ezzel alkalmat
adjanak ujabb protestusra .+ erre oe mar eloe is keszitette a talajat
- en habozas nelkuel azt feleltem , hogy akkor a kiseroe level epseqben
tartasanak erdekeben eloenyoesebbnek tartom a teljes visszautasitast .- ezzel tehat
meg int beallna az az eset amelyet a szakitas merlegelesnel tettuenk megfontolas
targyava azzal a kueloembsegqel , hogy legutobbi
javaslatunk teljes elutasitasa meg jogosabba es sulyosabba teszi
apanaszunkat akar a nagykoeveteknel , akar a nepszoevetsegnel ,- amennyiben
a bizottsag megsem utasitana vissza a javaslatokat en bloc , de lathatova
valik hogy gyakorlatban tenyleg legfeljebb egy ketkoezsegroel lehet
szo , amennyiben 25,-en estig ellentetes utasitast nem kap olah szd a javaslatot
a maga egeszeben , protestus bejelentese mellet vissza fogja vonni
s akkor ezen az alapon emelhetuenk panaszt .+=
dormandy ezredes 454/ hat szam 1921.

A MAGYAR–DÉLSZLÁV HATÁR

A BARANYAI ÉS ÉSZAK-BÁCSKAI KIÜRÍTÉS, 1921. AUGUSZTUS[170]

Magyarország déli irányban veszített leggyorsabban területet az I. világháború végén: már a magyar kormány által 1918. november 13-án, tehát a Monarchia padovai fegyverletétele és a Német Birodalom kapitulációja után Belgrádban aláírt fegyverszüneti megállapodás Dél- és Délkelet-Magyarország jelentős részét antantmegszállás alá helyezte. A fegyverszüneti vonal Erdély északkeleti részén, Besztercénél indult, egészen a tiszai torkolatig a Maros vonalát követte, majd Szabadkán, Baján és Pécsen át a Drávaig húzódott, a nevezett városokat is magába foglalva. Az e vonaltól délre fekvő területeket az önállósodó Magyarország fegyveres erőinek ki kellett üríteniük, bár a közigazgatás formálisan megmaradhatott. A fegyverszüneti egyezmény ugyanakkor lehetőséget adott az antantnak Magyarország bármely pontjának katonai megszállására is. Ez a megállapodás azt jelentette, hogy Magyarország déli részére már 1918 novemberében és december elején az antant és az alakuló Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csapatai vonultak be, és a megszállt terület határa jóval északabbra húzódott, mint a végül Trianonban megállapított, ma is érvényes államhatár.

Az első nehézséget pontosan az jelentette, hogy a megállapodás szerinti, meglehetősen elnagyolt „Maros–Szabadka–Baja–Pécs–Dráva" vonal hol is húzódjon a valóságban. A bevonuló szerb hadsereg ezt ugyanis meglehetősen szabadon értelmezte. A Károlyi-kormány és az antantmisszió közti levelezés[171] során 1919. január 19-én kelt az a levél, amelyben az antant immár faluszinten (tehát kb. a leendő trianoni határleírás pontosságával) megadta a fegyverszüneti vonal futását. A gyakorlatban ettől függetlenül (és az itt megadott vonalat némiképp túllépve) a Szabadka–Baja–Bátaszék–Pécs–Barcs vasútvonal jelentette a megszállási vonal stratégiai végpontját, azt észak felől változó kiterjedésű puffertávolságig, például a Mecsek főgerincéig túllépve. A megszállási vonal nyugati végpontján Barcs különleges jelentőségét az adta, hogy akkor még (a második világháborúig) ott vasúti híd is volt, amely ezt a vasútvonalat a szlavóniai hálózattal kötötte össze. A megszállási vonal államhatárként véglegesítése így egy újabb kényelmes – és Magyarországnak igen hátrányos – vasúti határt hozott volna létre.

A fegyverszüneti vonal és a mai államhatár közti terület meglehetősen nagy; egy kisebb megyényi, ugyanakkor ilyen mértékű területcsonkítás még a színmagyar területeken is előfordult Trianonban (Csallóköz, Duna mente), miközben a szerb meg-

[170] Timár Gábor: *A jugoszláv határ kialakulása.* Trianon100 Blog, 2020. július 17. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-jugoszlav-hatar-kialakulasa

[171] Cholnoky, 323–324.

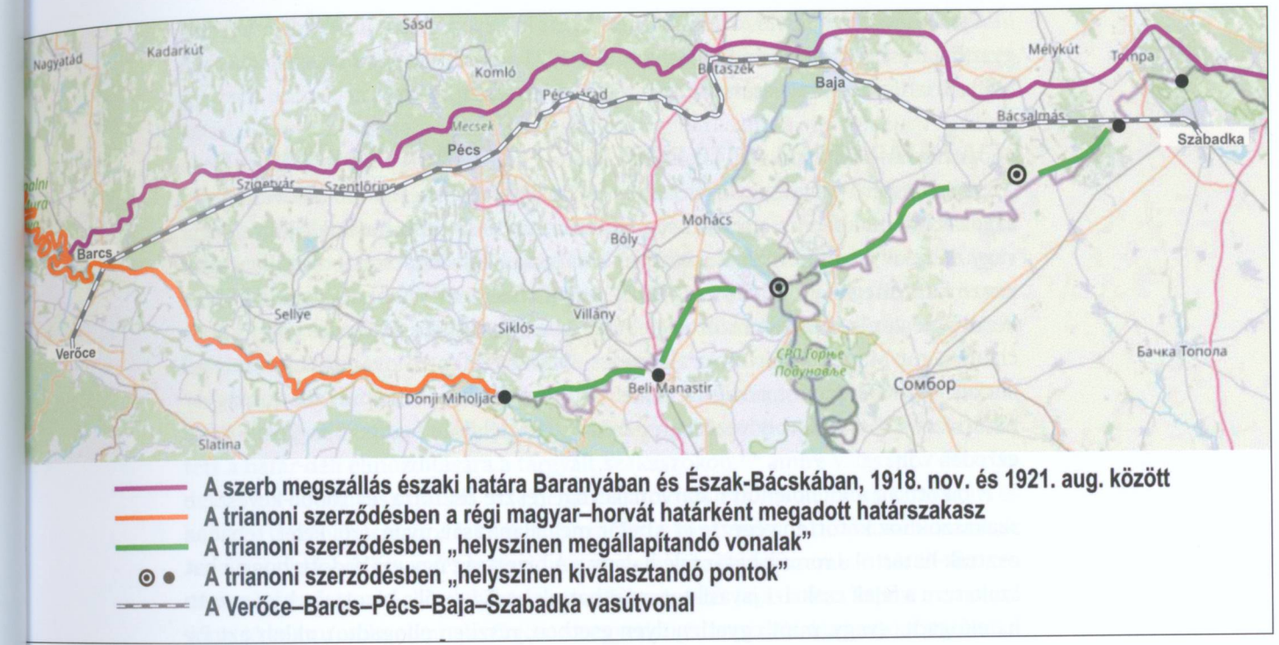

szállás alá került terület etnikailag a csehszlovákok által megszerzett Duna-vidékhez képest sokkal kevertebb volt. Pécs és a Duna között német többség és délszláv szórvány volt jellemző, a magyar lakosság egyedül Pécs déli előterében és attól nyugatra volt egyértelmű túlsúlyban. Pécs, Baja, Siklós és Barcs is magyar városok voltak, de többségében Szabadka is az volt. A terület elcsatolásának veszélye tehát ténylegesen fennállt, és a délszláv hadsereg és közigazgatás 1918 végétől több évig ténylegesen birtokon belül is volt.

44. térkép | A szerb megszállás északi határa Baranyában és Észak-Bácskában, 1918 novembere és 1921 augusztusa között

Érdekes, hogy a szerb állam csak meglehetősen későn eszmélt rá erre a lehetőségre, olyannyira, hogy akkor az már nem is volt valódi lehetőség. A békekonferenciára benyújtott első memorandumban a mostani államhatáron kb. 10 kilométerrel túlmutató vonalat jelölték meg a kért terület északi határaként. Később észbe kaptak, és felvetették a Mecsek gerincén és Bajától északra húzódó határ lehetőségét, addigra azonban a konferencia már nagyjából eldöntötte a kérdést. Ahogy a konferencia hangulatában változást észleltek, inkább visszakoztak az eredeti javaslatuk vonalára.[172] Mindeközben a szerb csapatok többször is megsértették a fegyverszüneti vonalat, a Duna–Tisza közén ideiglenesen Jánoshalmáig (Jankovác) nyomulva, a Dunántúlon pedig egy ideig megszállták a komlói szénmedencét is, ami igen súlyosan érintette a maradék Magyarország energiaellátását.

[172] Fogarassy László: *A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története.* Baranyai Levéltári Füzetek 92, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1986, 548–549.

A trianoni szerződés 1921. július végén lépett hatályba, ekkor áll fel a délszláv–magyar határmegállapító bizottság is, továbbá 1921 augusztusában ürítették ki a szerbek a Trianonban Magyarországnak ítélt területek nagy részét.

A HATÁRMEGÁLLAPÍTÓ BIZOTTSÁG FELÁLLÁSA ÉS MŰKÖDÉSE

Az S. H. S. (szerb–horvát–szlovén) állam (hivatalosan Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a továbbiakban az egyszerűség kedvéért az 1929 után használt Jugoszlávia vagy délszláv állam néven) és a Magyar Királyság közti határvonal megállapítását végző határmegállapító bizottság 1921. augusztus 1-én Párizsban alakult meg és kezdte meg működését. A bizottság elnöke a brit David Cree alezredes volt,[173] Franciaországot Maurice Marminia alezredes, Olaszországot Giovanni Valvassori vezérkari ezredes, Japánt pedig Heisuke Yanagawa alezredes képviselte. A magyar határbiztos Vassel Károly vezérkari ezredes,[174] a délszláv pedig Vojin Čolak-Antić ezredes volt.

A bizottság a kijelölendő határvonalat hat részre osztotta, és többé-kevésbé e szakaszokhoz kötötten végezte el a határ megállapítását, nyugatról kelet, tehát az osztrák határtól a román határ felé haladva. A bizottság úgy működött, hogy a hat szakaszra a felek csak 1-1 javaslatot nyújthattak be. Ezekről a bizottság határozott: ha elfogadta (vagy, mint egyetlen ilyen esetben, részben elfogadta), akkor azt Párizsba, a Nagykövetek Tanácsához, illetve a Népszövetség elé terjesztette. Elutasítás esetén további javaslatokra nem volt mód.[175]

A magyar–délszláv határ szakaszbeosztása:

- A szakasz: a mai magyar–szlovén határ;
- B szakasz: a Lendva murai torkolatától Barcsig a Mura és a Dráva vonalát nagyjából követve a Muraköz északi határa és a történelmi magyar–horvát határ;
- C szakasz: Barcstól Donji Miholjacig a Dráva 1925-ben érvényes középvonala;
- D szakasz: a Dráva és a Duna közötti baranyai határszakasz;
- E szakasz: a Duna és a Tisza közötti bácskai határszakasz;
- F szakasz: a Tiszától a román határig tartó bánsági határszakasz.

[173] Cree, David: *Yugoslav-Hungarian Boundary Commission*. The Geographical Journal vol. 65, 1925/2, 89–110.

[174] Területi és eljárási kérdésekben is a legrészletesebb a már idézett Vassel 1922 kötet. Ehhez térképmelléklet is tartozik, amely a fejezetben említett területi javaslatok nagy részét feltünteti, csakúgy, mint a határmegállapítás időszakában (de már az 1921. augusztusi baranyai és észak-bácskai szerb kivonulás utáni) érvényes demarkációs vonalak helyzetét. A magyar–jugoszláv határmegállapítás térképi részletei e műből rekonstruálhatók, ezért Vassel másik kisebb, a fenti kötet tartalmának egyes részeit tartalmazó írása (Vassel 1924) itt külön nem kerül említésre.

[175] Suba 2021, 226.

A magyar delegátus csak az első, A-val jelölt szakaszon nyújtott be olyan, a trianoni határhoz képest teljesen eltérő javaslatot, amely emlékeztetett a Csehszlovákia és Ausztria irányában benyújtott, gyakorlatilag revíziós határjavaslatokra. Itt a magyar javaslat a történelmi határvonal helyreállítására vonatkozott a Muravidéken – akkori szóhasználattal a Vendvidéken. A Muraszombat és Alsólendva Magyarországhoz juttatására vonatkozó javaslatot a bizottság visszautasította, egyben megfogalmazta, hogy fontosabb városokra, vasútvonalakra vagy katonailag fontos terepszakaszokra irányuló határmódosítást a béke alapjaival ütközőnek tekint. Emiatt Vassel Károly a többi határszakaszon eltekintett az ilyen jellegű javaslatoktól: nem indítványozta sem a teljes baranyai háromszög, sem Szabadka–Zombor térségének Magyarországhoz csatolását.

A bizottság működésének jellemző módszere a fentieket követően úgy alakult, hogy a magyar biztos – többnyire etnikai alapon – kisebb korrekciós javaslatokat tett a határ déli elmozdítására a tárgyalt szakaszokon,[176] amire válaszul a délszláv delegátus ellenjavaslattal élt. Az ellenjavaslatoknak etnikai indokuk nem volt, és halvány történelmi alapot is csak a Duna–Tisza köze nyugati részén tartalmaztak. Az ellenjavaslatok nagy része tisztán a magyar javaslattal szemben területben és népességben hasonló ellensúly képzése volt, hogy a két javaslathoz képest a trianoni vonal jó kompromisszumnak tűnjön. Az egyetlen érdemi délszláv javaslat Szabadka város közigazgatási területének a trianoni vonal által Magyarországnak adott részére vonatkozott. E javaslatokat a bizottság vagy elutasította, vagy kisebb-nagyobb érdekes kerülő után sikkadtak-felejtődtek el: a délszláv–magyar határ végül gyakorlatilag a trianoni vonal mentén lett megállapítva. Csak kisebb, településeket nem érintő területi változások történtek, ez a magyar félnek nem jelentős, kb. 200 km² területnyereséget eredményezett.[177] Nem mindegy azonban, hogy mihez képest. Vassel beszámolójában és annak térképmellékletében a határmegállapítás idején fennálló demarkációs vonalat, tehát az ideiglenes jugoszláv megszállás vonalát tekinti kiinduló helyzetnek, és e megszállási vonal és a végleges trianoni határ közti különbségeket mutatja ki.

A SZAKASZ: A VISSZA NEM TÉRT LENDVA-VIDÉK

1919 augusztusában, a Muravidék megszállásakor a délszláv katonaság nagyjából a majdani trianoni határokig foglalta el a területet. Bár a békeszerződés szövege nem volt végleges, a határokra vonatkozó munkaváltozat megvolt Párizsban, és ezt a délszláv fél megkapta. Mindazonáltal fegyveres erői több ponton túllépték a majdani trianoni határt. A megszállás kiterjedt a ma Kercaszomor részét képező Szomorócra (annak ellenére, hogy e települést a trianoni határleírás nevesítetten Magyar-

[176] A Horvátországgal határos B és C szakaszokon, tekintettel a horvátokhoz fűződő viszonyra, ettől még a Muraköz esetén is eltekintett: különösen elfogadta a történelmi horvát–magyar határ vonalát, amelyhez képest mindkét fél csak technikai javaslatokat tett.

[177] Vassel 1922, 29.

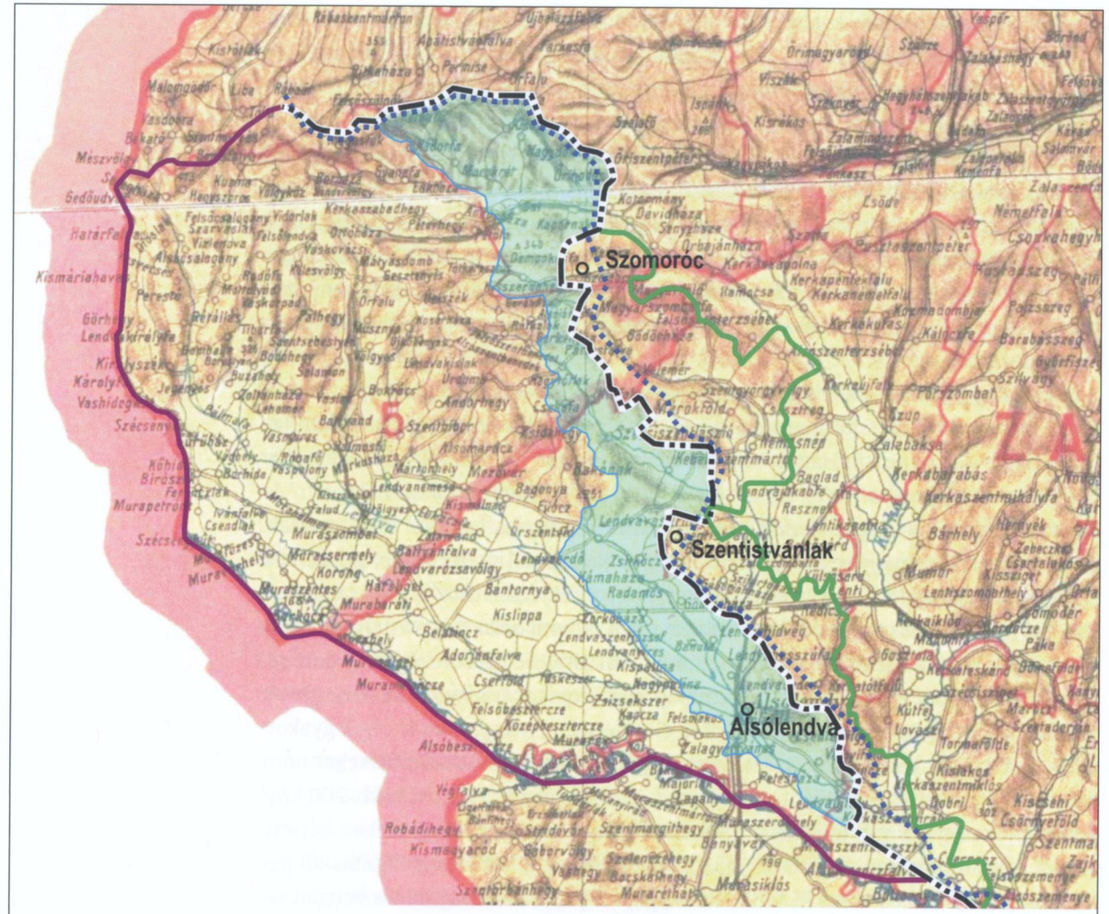

országhoz sorolja), illetve a ma Bödeházához tartozó Szentistvánlak (Jósec) falucskára is. Ezen túlmenően a jugoszláv katonaság 1919-ben néhány hétre Rédics, Zalaszombatfa, Szíjártóháza, Bödeháza településeket is megszállta, és betört Lentibe is.[178] Utóbbi községek azonban nem kerültek tartós megszállás alá, ellentétben

[178] Timár Gábor: *A magyar–szerb–horvát–szlovén határ véglegesítése.* Trianon100 Blog, 2020. február 20., https://trianon100.hu/blog-cikk/a-magyar-szerb-horvat-szloven-hatar-veglegesitese

Szomoróccal és Szentistvánlakkal. Előbbi településen fegyveres ellenállás is kitört a jugoszláv megszállás miatt,[179] amelyet durván levertek. Az utóbbi falucska pedig egyszerűen kimaradt a békeszerződésből.

A határmegállapító bizottság ezen a szakaszon kezdte meg működését. A magyar biztos elsőként a Murától északra fekvő jugoszláv terület egészének Magyarországhoz juttatását javasolta. Ennek visszautasítása után a bizottság a javaslat egy részét magáévá tette. 1921. november 9-én a határbizottság antantképviselői javasolták, hogy 27 település (Kerkafő, Marokrét, Büdfalva, Kisdolány, Nagydolány, Sal, Őrihódos, Kapornak, Domonkosfa, Szerdahely, Pártosfalva, Kisfalu, Csekefa, Szentlászló, Kebele, Zsitkóc, Dobronak, Radamos, Kámaháza, Göntérháza, Lendvahídvég, Bánuta, Hosszúfalu, Alsólendva, Csente, Völgyifalu és Pince) Magyarországhoz kerüljön. Az antantképviselők egyben a bizottság többségét is jelentették a november 14-i ülésen, az elnök pedig a javaslatot másnap a Népszövetség elé terjesztette.[180] A javaslat ekkortól a Népszövetségben és a Nagykövetek Tanácsa előtt önálló életet élt, miközben a bizottság megállapította a trianoni határt, kötelezve a jugoszláv felet a megszállás visszavételére eddig a vonalig, így Szomoróc és Szentistvánlak kiürítésére is. A délszláv ellenjavaslatnak ettől kezdve semmilyen jelentősége vagy hatása nem volt.

Bár a Lendva-vidéket alkotó 27 falu soknak tűnhet, a határuk nem túl nagy, valamivel több, mint 200 négyzetkilométer. A határbizottság magyarázata szerint a szlovén többségű északi rész, Sal település és tőle északra a Kerka felső völgye inkább magyarországi gazdasági kapcsolatokkal rendelkezik, míg a déli rész egyértelműen magyar többségű.[181] Az immár a HMB által is támogatott Lendva-vidéki határkorrekciós javaslat kapcsán a kísérőlevél értelmében a magyar kormány is kérte a Népszövetség közbenjárását. A Nagykövetek Tanácsa továbbította a javaslatot a Népszövetségnek, ahol az ügy referense 1922-ben Paul Hymans belga küldött lett. Hymans – aki a magyar–osztrák határ Pinka-völgyi módosítása esetén is referens volt – a kísérőlevél fenti feltételrendszerét úgy értelmezte, hogy a módosításba mindkét félnek bele kell egyeznie, különben azt a Népszövetség nem fogadhatja el. Ez a – vagy naiv, vagy kifejezetten képmutató – hozzáállás természetesen azt eredményezte, hogy a trianoni határ olyan jellegű revíziójára, amely az „igazságtalanságokat" orvosolhatta

« 45. térkép |
A magyar-jugoszláv határ A szakaszára vonatkozó módosítási javaslatok a határmegállapító bizottság előtt. Szaggatott kék vonal jelzi a jugoszláv megszállás határát a határmegállapítás alatt.[182] Az eredeti magyar javaslat elutasítása után az antanttöbbség elfogadta a Lendva-vidék visszajuttatását Magyarországnak. Erre válaszul a délszláv fél ellenjavaslatot tett.[183] A Lendva-vidék ügye végül a népszövetségi útvesztőkben elsikkadt, és a Nagykövetek Tanácsa elutasította a javaslatot, így alakult ki a végleges határ. A jugoszlávoknak erre a vonalra kellett visszavonulniuk, kiürítve Szomorócot és Szentistvánlakot (ma Bödeháza része)

[179] Göncz László: *Határmegállapítás a Mura menti térségben* (III. fejezet). In: Göncz László (szerk.): *A muravidéki magyarság 1918–1941.* Doktori disszertáció, PTE, Lendva, 60–67.
[180] File R598/11/17643/17643 – *Communicates a note from the Hungarian government asking the Council to intervene so that the original route of this border can be rectified amicably according to the modifications proposed by the Delimitation Commission.* https://archives.ungeneva.org/communique-une-note-du-gouvernement-hongrois-demandant-au-conseil-dintervenir-afin-que-soit-rectifie-a-lamiable-le-trace-primitif-de-cette-frontiere-dapres-les-modifications-proposees-par-la-commission-de-delimitation
[181] Göncz, 65.
[182] Vassel 1922, térképmelléklet.
[183] Vassel 1922, 20. szerint az ellenjavaslat Szomoróc, Magyarszombatfa, Gödörháza, Lendvajakabfa, Zalaszombatfa, Szijártóháza, Szentgyörgyvölgy, Nemesnép, Szentistvánlak, Bödeháza, Gáborjánháza, Rédics, Dedes, Lendvaujfalu, Kerkaszentmiklós, Kerkaszentmihály, Kis-Csernec és Felső-Szemenye községekre terjedt ki, a piros vonal ezek közigazgatási határát mutatja.

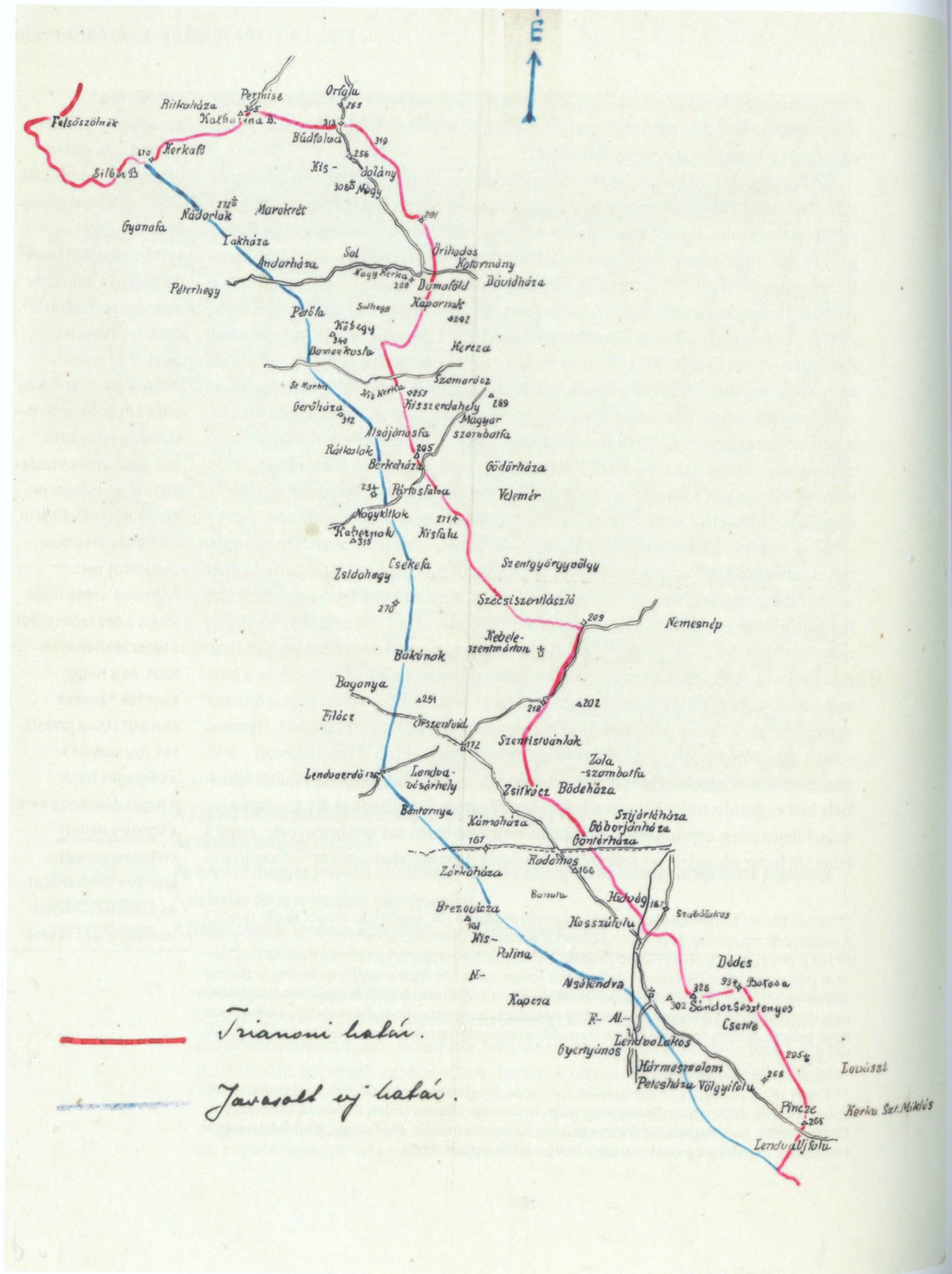

« 46. térkép |
A visszacsatolásra javasolt terület vázlata, amit a határmegállapító bizottság antanttöbbsége is támogatott[184]

volna, vagyis a Magyarországot valamely szomszéddal szemben favorizáló határváltozást eleve kizárta. Az ellenérdekelt félnek semmi más dolga nem volt, csak kifejezte, hogy ő ezzel nem ért egyet, és ezzel a kérdést el is intézte. A Millerand-féle kísérőlevél eredetileg megfogalmazott szándéka a referens ilyen értelmezésén bukott el a konkrét esetben. A délszláv fél azonban nem egyszerűen ellenkezett: a javaslat egy részét bevette az F szakaszon felmerült területcsere-elképzelésbe. Így amikor azt a magyar fél, majd lényegében a HMB is elutasította, Hymans széttárhatta a kezét: a felek azok, akik nem kívánnak megegyezni. A javaslatot mindazonáltal a HMB elnöke 1921. november 15-i, a Népszövetséghez címzett levelében megtette.[185]

A népszövetségi vitában a délszláv fél elutasító álláspontra helyezkedett, azonban egy ponton a javasolt korrekciós terület egy részét befoglalta egy, a bácskai D határszakaszon tett területcsere-ajánlatába. Az ajánlat, mint alább látjuk, Szabadka északi, a trianoni szerződés értelmében egyértelműen Magyarországnak juttatott kataszteri területét kérte el, felajánlva érte a színmagyar Horgos települést. Amikor a javaslat nem nyerte el a magyar beleegyezést, megfejelték az ajánlatot a Lendvavidéki terület északi részén átvezető úttal és az ezen fekvő faluval. Innen idézzük Hymans jelentését:[186]

„A Szerb–Horvát–Szlovén Állam elutasítja a Prekomurje nevű területrész átengedését Magyarországnak, arra hivatkozva, hogy a határt a szerződés rögzítette, és hogy ezt a szerződést az a szerb–horvát–szlovén parlament ratifikálta, amelynek hozzájárulása nélkülözhetetlen lenne egy ilyen jelentős módosítás jóváhagyásához. A Szerb–Horvát–Szlovén Állam azonban késznek mutatkozott arra, hogy Magyarországnak átengedje a Prekomurje északnyugati végét átszelő utat és egy, azon az úton fekvő falut azzal a feltétellel, hogy Magyarország hozzájárul a határ keleti szakaszán való területcseréhez. Ez a csere abban állna, hogy Magyarországnak átengednék Horgos községet, 8000 magyar lakossal, azzal a feltétellel, hogy Szabadka északi részét, más falvakkal együtt, a Szerb–Horvát–Szlovén Államnak átengednék. Ez a második kérdés nem került a Tanács elé. A Népszövetség jó szolgálatát csak abból a célból kérik, hogy »barátságos megegyezés« útján elérjék az eredeti nyomvonal kijavítását azokon a helyeken, ahol a határmódosítást a határmegállapító bizottság kívánatosnak tartja […]. Magyarország viszont kijelentette, hogy csak abban az esetben kész megfontolni a Horgos–Szabadka közötti területcserét, ha a Szerb–Horvát–Szlovén Állam elfo-

[184] MNL OL K 49 1921-531, közli Suba János: *Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében – A magyar–osztrák határszakasz.* Catastrum, 2018/2, 39–57.
[185] Timár Gábor: *Kataszteri területet magyar lakosságért – Meghiúsult csereügylet a magyar–jugoszláv határmegállapítás során.* Catastrum, 2023/2, 21–28.
[186] File R599/11/23812/17643 – Delimitation of the Hungarian–Serbian border – Council of the Society – Report of Mr. Hymans on this subject, adopted by the Council on September 30, 1922. https://archives.ungeneva.org/delimitation-de-la-frontiere-hungaro-serbe-conseil-de-la-societe-rapport-de-monsieur-hymans-a-ce-sujet-adopte-par-le-conseil-le-30-septembre-1922

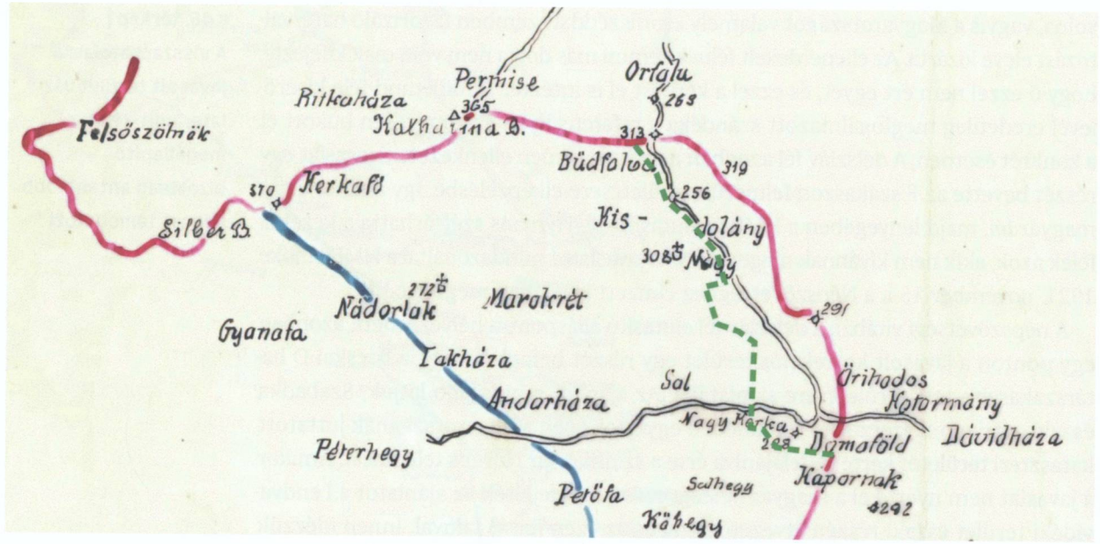

47. térkép | A területcsere-tervezetbe jugoszláv részről bevont út a mai magyar-szlovén határ északi részén, Korormány és Orfalu között, szaggatott zöld vonallal a megállapodás esetén valószínű határvonallal

gadja a Népszövetség Tanácsának döntőbíráskodását a Prekomurje területen, amelyet a határmegállapító bizottság teljes egészében a magyar államhoz javasol csatolni.[187] *Magyarország úgy véli, hogy a Prekomurje északnyugati végén futó út javasolt átadása túlságosan kis engedmény lenne. […] Miután a tanács szeptember 23-i ülésén még egyszer meghallgatta a két kormány képviselőit, hogy utoljára megvizsgálja velük a kompromisszum lehetőségeit, felkérte őket, hogy írásban küldjék meg válaszukat. A válaszok azt mutatják, hogy mindkét fél fenntartja korábbi álláspontját. Egyrészt a Szerb–Horvát–Szlovén Állam nem hajlandó a Prekomurje területén semmiféle engedményt tenni azon túlmenően, hogy Magyarországnak átengedi a terület északnyugati végét átszelő utat. Másrészt Magyarország kijelenti, hogy ez az engedmény nem elegendő ahhoz, hogy tárgyalásokat kezdjen egy másik határszakaszon történő területcseréről. Ilyen körülmények között mélységes sajnálatomra kénytelen vagyok azt javasolni, hogy a tanács tájékoztassa a Nagykövetek Tanácsát arról, hogy erőfeszítései ellenére sem tudta meggyőzni az érdekelt feleket a kérdések barátságos rendezéséről."*

Hymans levelét megelőzően a Nagykövetek Tanácsát már szeptember 30-án tájékoztatta a kétoldalú tárgyalások sikertelenségéről Sir Eric Drummond, a Népszövetség főtitkára.[188] A Nagykövetek Tanácsának ezután már nem maradt más feladata,

[187] Ebben a szövegösszefüggésben a „Prekomurje" kifejezés nem az egész Muravidékre, hanem csak a HMB által Magyarországhoz csatolandó részre hivatkozik.
[188] File R599/11/24862/17643 – Delimitation of the Hungarian–Serbian–Croatian–Slovenian border – Conference of Ambassadors. Paris – Declares that the Serbian–Croatian–Slovenian and Hungarian governments will retain the right to conclude during the delimitation work an agreement on this »

mint hogy az elutasítást közölje a magyar–délszláv HMB-vel, amely ezek után a határ eredeti, trianoni vonalát tűzte ki, mind az A, mind pedig a D szakaszon.[189] Egy kérdés maradt még nyitva: hol is volt ez az út, amelyet Hymans jelentése szerint a délszláv küldött a Lendva-vidéki területből felajánlott a Horgos és Észak-Szabadka közti területcsere érdekében? A Népszövetség iratanyagában természetesen több helyen megtalálható a Lendva-vidéki határkorrekció térképe, de egyik változat sem említi ezt a bizonyos utat. A terület korabeli térképének tanulmányozása arra vezet, hogy a kérdésnek egyetlen lehetséges megoldása van: a Kotormányt Őrihódoson át Orfaluval összekötő út az egyetlen, amely a terület „északnyugati végét" metszi, és Magyarország számára valamennyire fontos is lehetett. A Hymans-jelentés szerint a szerbek „egy út menti falut" ajánlottak fel, ez pedig csak Őrihódos lehetett. Maga az út metszi Nagy- és Kisdolány közigazgatási területét is, azonban itt a határ megvonható lett volna úgy, hogy ezek a falvak a délszláv államban maradjanak, bár ez esetben közlekedési kapcsolat nélkül.

3. ábra | A Kotormány-Orfalu közötti út Szlovéniában, Őrihódostól északra 2023 augusztusában. A nagydolányi templomtorony jelzi, hogy a falu központja az úttól nyugatra található; az út nyugati (a képen: bal) oldalán esetleg meghúzott határ a falut Jugoszláviában hagyta volna (a szerző felvétele)

» subject which will have to be submitted to the Conference of Ambassadors for approval. https://archives.ungeneva.org/delimitation-de-la-frontiere-hongaro-serbe-croate-slovene-conference-des-ambassadeurs-paris-declare-que-les-gouvernements-serbe-croate-slovene-et-hongrois-conserveront-la-faculte-de-conclure-pendant-les-travaux-de-delimitation-un-accor
[189] Timár 2023/2, 27.

A Nagykövetek Tanácsa a javaslatok kölcsönös elutasítása után, 1922. november 10-én, tehát a határbizottság beadványa után kb. egy évvel a határmódosítási javaslatot elutasította,[190] és véglegesítette a magyar–jugoszláv határ e szakaszát, megerősítve Szomoróc és Szentistvánlak Magyarországhoz tartozását. Az érintett határszakasz – a kb. 5 éves, második világháborús ideiglenes magyar uralom idejét leszámítva – máig változatlan vonalvezetésű.

Szomorócra és Szentistvánlakra 1922. február 10-én tért vissza a magyar közigazgatás, ahogy a megszállt további, lakott helyeket nem érintő területekre is, a mai trianoni határvonalig.

B SZAKASZ: MAGYARORSZÁG EGYETLEN TERÜLETI NYERESÉGE TRIANONBAN

A Lendvának a Murába torkollásától a barcsi vasúti hídig[191] húzódó B szakasz meghatározása a békeszerződésben úgy történt, hogy a határ a Mura és a Dráva középvonalát követi a gyékényesi híd felett megadott pontig, onnan pedig – egyetlen, a fejezetben tárgyalt kivétellel – a korábbi magyar–horvát határ lesz az államhatár Magyarország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között. Ez a határvonal azonban még Párizsban, a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságának 1919. tavaszi határtárgyalásai közben és után is változott.

A bizottság ugyanis – amely a határt gyakorlatilag települési szinten kidolgozta – az igazán problémás bácskai határszakaszra vonatkozó egyezkedések után mindig azzal dőlt hátra a jól végzett munka tudatában, hogy onnantól „a Duna, a Dráva és a Mura középvonala" lesz a határ, amivel „nincs probléma". Sokáig nem is volt, majd, ahogy az első részben leírtam, 1919 nyarán változott a helyzet: a baranyai háromszög, majd a Muravidék is a délszláv államhoz került. A Lendva torkolata és a drávai határ keleti vége közt azonban még ekkor is a Mura és a Dráva középvonala szerepelt határként.

A történelmi magyar–horvát határ azonban nem a Dráván húzódott. Egyrészt a medrét oldalirányban gyorsan változtató folyó egy korábbi állapota jelent meg határ formájában, így számos magyar „hídfő" volt a folyó déli és számos horvát „hídfő" az északi partján. Emellett egy néhány faluból álló területrész Horvátországhoz tartozott az északi parton, nagyjából a Zsdála-árok nevű, kisebb vízfolyásig, ami valószínűleg szintén egy régi Dráva-meder maradványa lehetett.[192] Gotalovo, Gola, Novacka, Zsdála és Répás horvát érzelmű lakossága etnikai és történelmi alapon is kérte, hogy továbbra is Horvátországhoz, így a délszláv államhoz tartozzon. A békekonferencia ezt a kérést figyelembe vette, így a végleges határmegadás már nem a folyókat, hanem a történelmi horvát–magyar határt jelölte meg határként.

[190] Vassel 1924, 3–4.
[191] Ez a híd a második világháborúban megsemmisült és azóta sem épült újjá.
[192] Gábor 1911.

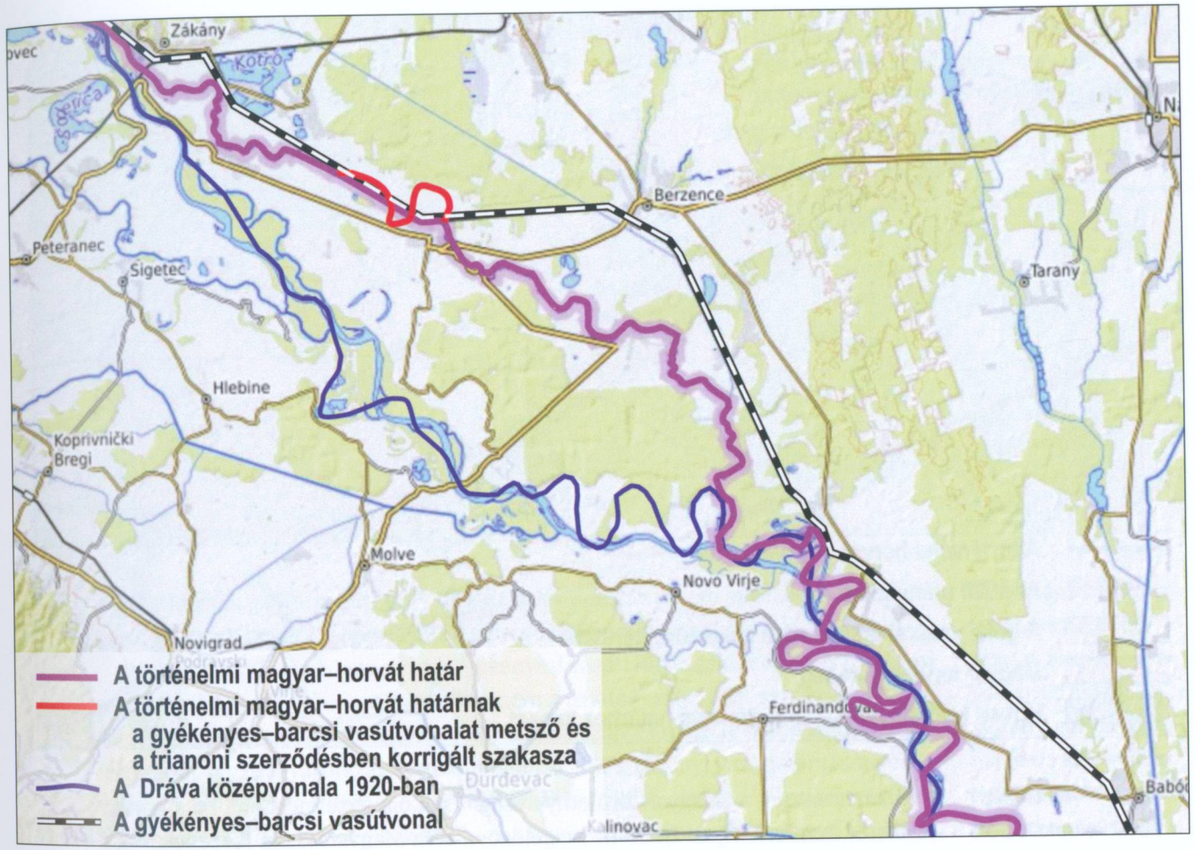

48. térkép | A B szakasz középső része Gyékényestől Berzencéig

Ez azonban két, Magyarországon maradó vasútvonalat is elvágott volna, pontosabban e vonalak néhány kilométeres vagy pár száz méteres szakaszai Jugoszláviába kerültek volna. Ebből az első a Gyékényes–Barcs vasúti szakasz, amely mindmáig a Pécset Szombathellyel, vagyis az ország déli és nyugati részét összekötő egyik legfontosabb vonal része. A békekonferencián erre is odafigyeltek, így végül a szerződés szövege így alakult:

> *„a gyékényes-kapronca vasúti hídtól* […] *Miholjacdolnjitól keletre körülbelül 9 km távolságnyira választandó pontig: Magyarország és Horvát-Szlavonországok volt közigazgatási határa, azzal a kiigazítással, hogy a gyékényes-barcsi vasútvonal a gólai állomással együtt teljesen magyar területre essék".*

Vagyis a trianoni szerződés megjelölt két olyan földrajzi objektumot – a gyékényes–barcsi vasútvonalat és a gólai állomást –, amelyek korábban részben vagy egészben horvát területre estek, és akkortól Magyarországhoz tartoztak.

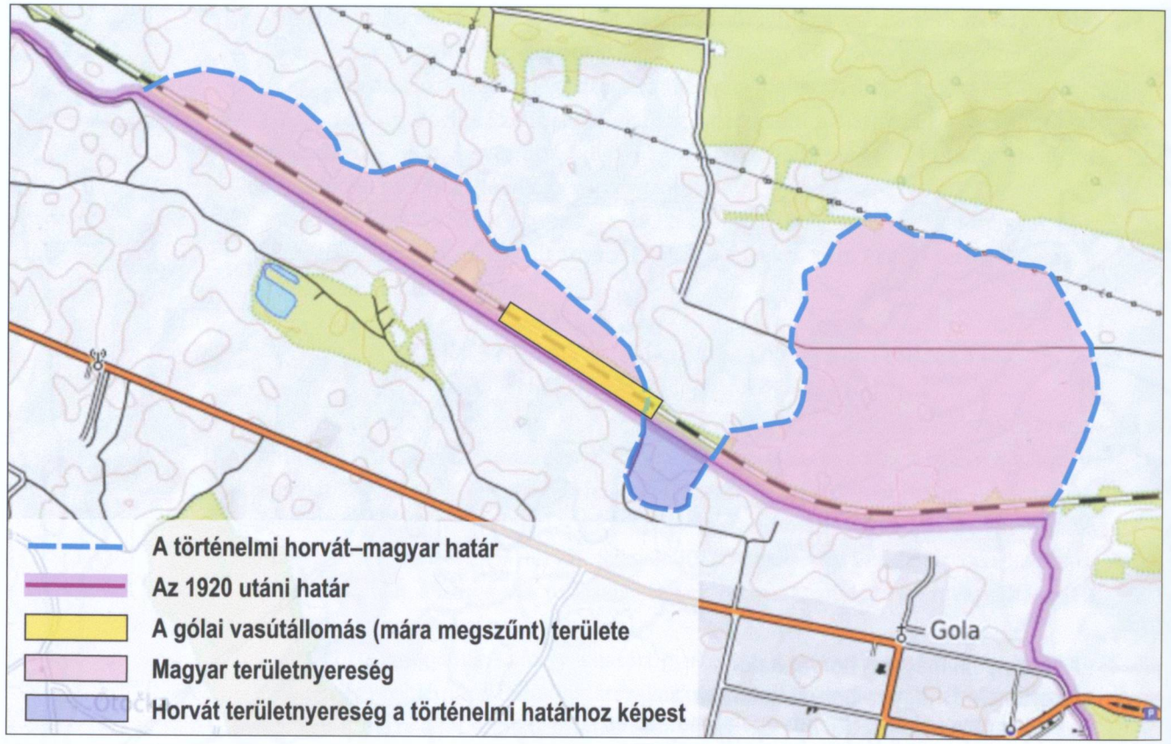

49. térkép | Határkorrekció Góla térségében[193]

Természetesen a „magyar területnyereség" csak úgy értelmezhető, ha a horvát területet nem tekintjük Trianont megelőzően sem Magyarország részének.[194] Ez megfelel a magyar kormány 1921-es álláspontjának, amely a jugoszláv határszakasz horvát részén nem is kezdeményezett érdemi korrekciókat.[195] Ezen értelmezés szerint tisztán a trianoni szerződésből következően itt Magyarország minimális területnyereséghez jutott. Ennek pontos mértékét az 1921–22-es határmegállapítás rögzítette. *„A Zákány–Gyékényes–Gola–Barcsi vasútvonal mentén fekvő határnál minden méterért kellett küzdenem. Hosszú és számos jegyzéket irtunk, sokat tárgyaltunk"* – jegyezte fel a magyar delegátus.[196] A határ megállapításánál az első magyar javaslat a góla–répási hídfő kivételével a Dráva középvonala lett volna. Az an-

[193] Kép forrása: Timár Gábor: *Magyarország egyetlen területi nyeresége Trianonban.* Pangea Blog, 2020. február 4. https://pangea.blog.hu/2020/02/04/magyarorszag_egyetlen_teruleti_nyeresege_trianonban

[194] Az 1868. évi XXX. törvénycikk (a „magyar–horvát kiegyezés") 59. cikke szerint *„Horvát-Szlavonországok, mint* ***külön territoriummal biró politikai nemzet*** [kiemelés tőlem – T. G.], *s belügyeikre nézve saját törvényhozással és kormányzattal biró országok képviselői, mind a közös országgyülésen, mind annak delegatiójában a horvát nyelvet is használhatják."*

[195] Vassel 1922, 18.

[196] Uo. 22.

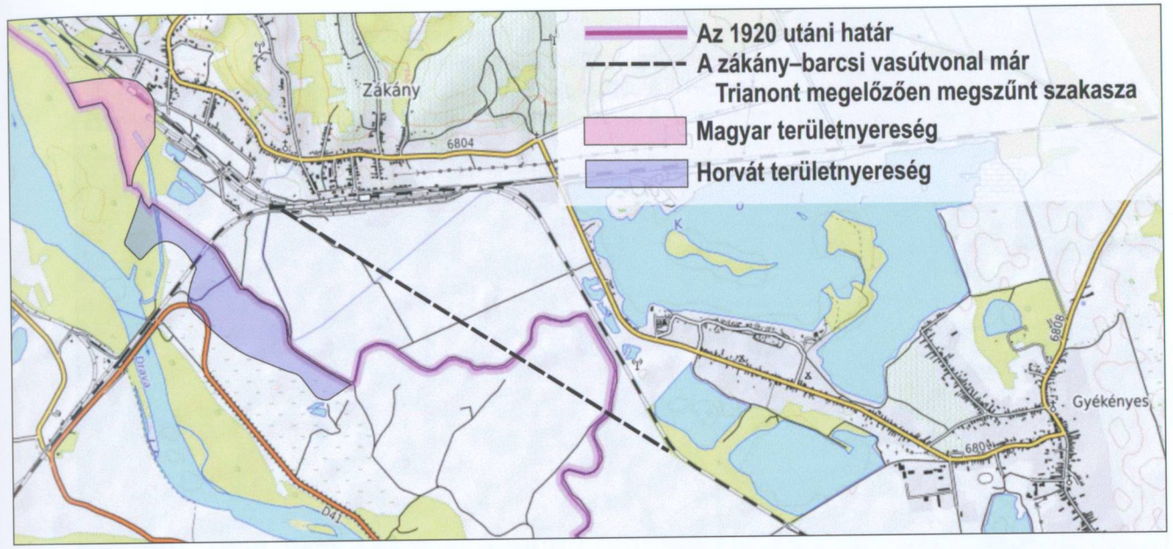

tantküldöttek ezt támogatták,[197] de a délszláv delegátus nem egyezett bele. Így Bélavár és Barcs között megmaradtak a délszláv és magyar hídfők.

Kisebb határkorrekció történt a gyékényesi vasúti híd északi hídfője és a zákányi vasútállomás térségében – ez azonban nem a trianoni szerződés szövegéből következett, hanem a határmegállapító bizottság délszláv és magyar küldötteinek egyetértéséből. Így Magyarország birtokon belül került a zákányi vasútállomás teljes területén, a délszláv állam pedig kismértékben kibővíthette a gyékényesi híd egyébként is általa birtokolt (korábban is teljesen horvát területen fekvő) hídfőjét, azzal a céllal, hogy ott Gotalovo és Gola felé a későbbiekben vasutat vezethessen, és kiválthassa ezzel a magyar területre került gólai vasútállomást.[198] Ilyen vasút nem épült, azonban ez a területrész lehetővé tette, hogy a gyékényesi vasúti híd mellé épült közúti hídról lehajtó épülhessen Gotalovo felé, amely ma is e terület egyik elérési útja Horvátország felől.

További érdekesség, hogy a szerződésszövegben nevesített „gyékényes–barcsi vasútvonal" korábban a mai vonalától délebbre futott, a gyékényesi állomástól délkeletre, horvát területet érintve. A szerződés értelmében ezt a szakaszt Magyarországhoz kellett volna csatolni – csakhogy 1918-ra ez a vonalszakasz elvesztette jelentőségét. Korábban erre futott a Déli Vasút barcs–zákányi szakasza, az új gyékényesi állomás építésével azonban ezt – jóval Trianon előtt – az új állomás keleti végpontjához csatlakoztatták.

50. térkép | Minimális határkorrekciók a gyékényesi vasúti híd északi előterében. A zákány–barcsi vasútvonal feketével jelölt szakasza helyett a vasút már Trianont megelőzően a gyékényesi állomás keleti végpontjához lett átvezetve, ezért nem módosult a határ a kép közepén

[197] Vassel 1922, 22.

[198] Uo. 23.

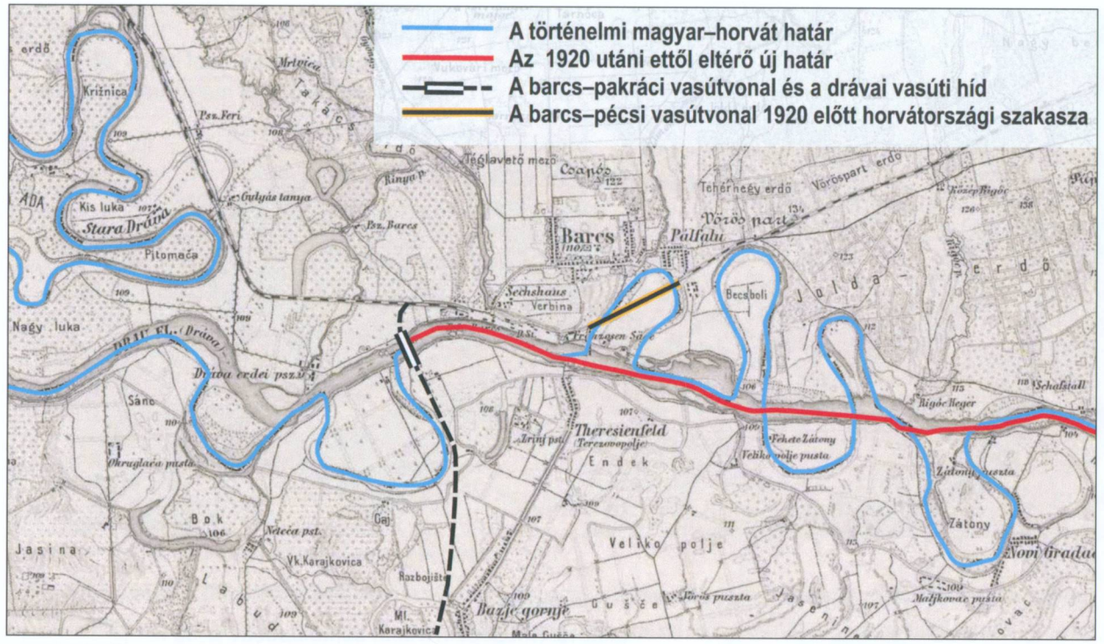

51. térkép | Határmegállapítás Barcs térségében. A barcsi régi vasúti híd nyugati oldalán, a B szakaszon a határ a régi horvát-magyar határ maradt. Ez a határvonal Barcstól keletre átvágta a barcs-pécsi vasútvonalat. Ezt a problémát is kezelte a híd keleti oldalán, a C szakaszon a határvonalnak a Dráva középvonalára (piros vonal) helyezése[199]

A vasútállomás nélkül maradt Góla település közlekedését a trianoni szerződés 303. cikke külön szabályozta:

> *„Avégből, hogy a szerb-horvát-szlovén területen fekvő Gola város és kerülete részére a magyar területen levő golai vasúti állomásnak, úgyszintén ezeket a vonalakat és ezt a kerületet szolgáló vasútnak használata biztosítva legyen és abból a célból, hogy a csáktornya-nagykanizsai és zágráb-gyékényesi vonal között a szerb-horvát-szlovén forgalom részére a közvetlen vasúti összeköttetés szabad használata a fentemlített vonalak között szerb-horvát-szlovén területen levő közvetlen vasúti vonal kiépítéséhez szükséges idő alatt biztosítva legyen, a golai pályaudvar és a kotor-barcsi vasúti vonal üzemének rendjét az érdekelt magyar és szerb-horvát-szlovén igazgatások között létesítendő egyezmény fogja megállapítani. Ha ezek az igazgatások nem tudnának megegyezésre jutni ennek az egyezménynek rendelkezéseire nézve, a vitás kérdéseket a jelen szerződés 301. Cikkében említett illetékes Szakértőbizottságok döntik el."*

Egy Belgrádban 1926-ban kötött és 1929-ben ratifikált egyezmény alapján irányították a település vasúti forgalmát a Magyarországra került állomás és a horvátországi Kapronca között. A második világháború után, a magyar–jugoszláv kapcsolatok megromlása idején ez a gyakorlat megszűnt, mára pedig az egykori gólai vasútállomás nyomai is eltűntek.

[199] Timár Gábor – Kondor Attila Csaba: *A drávai határ megállapítása Trianon után.* Trianon100 Blog, 2020. április 29. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-dravai-hatar-megallapitasa-trianon-utan

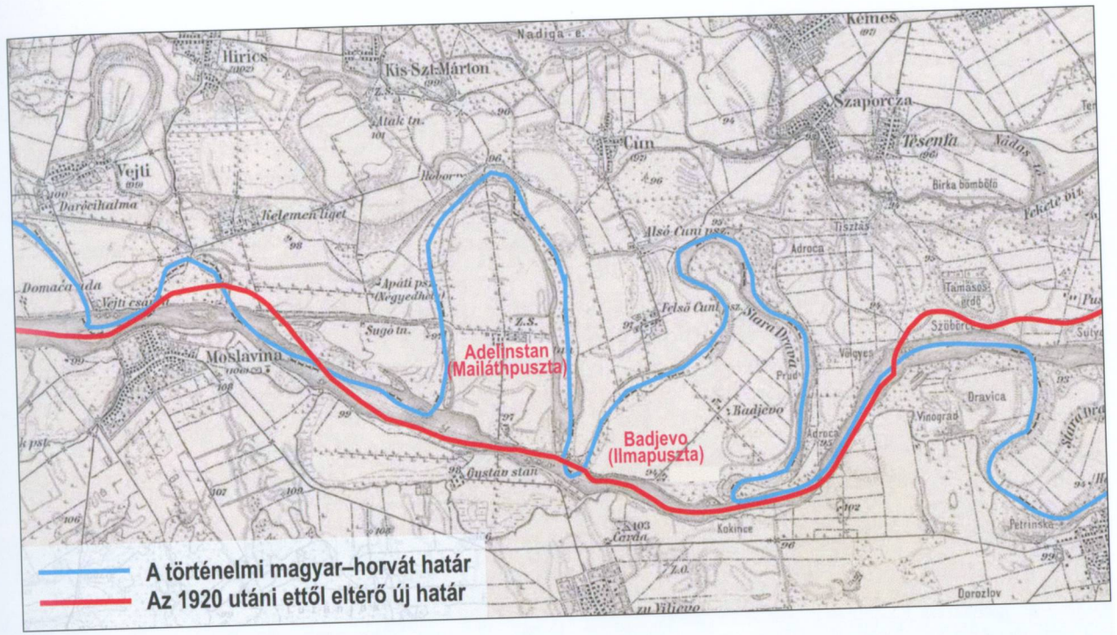

52. térkép | A történelmi horvát-magyar határ és a bizottság által meghúzott új határ Kisszentmárton és Cún déli előterében. A Magyarországhoz került, két régi folyókanyarnyi területen két kicsi település is volt: Adelinstan (ma: Mailáthpuszta) és Badjevo (később Ilmapuszta, ma már nem létezik)[200]

C SZAKASZ: MAGYARORSZÁG EGYETLEN ÚJ LAKOTT HELYE

A barcsi egykori vasúti hídtól a Dráva folyása mentén lefelé húzódó C határszakaszról a trianoni szerződés végül úgy rendelkezett, hogy az az egykori horvát–magyar határon fusson. A régi határ, hasonlóan a Bélavár–Barcs közötti szakaszhoz, csak nagyjából követte a Dráva vonalát, hol annak északi, hol déli partján futott egy-egy régi medermaradvány, lefűződött folyókanyar mentén. Ezek közül közvetlenül Barcs keleti határánál volt egy régi folyókanyar – rajta a régi határral –, amely néhány száz méteres szakaszon érintette a Barcs–Pécs vasútvonalat is. Párizsban odafigyeltek a gólai állomásra és a vasútvonal folytonosságára, Barcsra azonban nem jutott figyelem: a helyzet megoldása tehát a határmegállapító bizottságra várt.

A B szakasszal ellentétben és hivatkozva arra, hogy a Dráva Barcstól lefelé gyakorlatilag hajózható, a bizottság úgy döntött, hogy a határt a Dráva középvonalára helyezi, amire a trianoni békeszerződés 30. cikke lehetőséget teremtett. Ez a második világháborúig így is maradt, akkor azonban a jugoszláv és a magyar fél ismét áttért a határ „álló" jellegének megtartására. A Dráva azonban ezen a szakaszon is

[200] Timár – Kondor 2020.

végez oldalirányú mozgást,[201] így – bár a B szakaszhoz képest jóval kisebb számban – azóta itt is megjelentek kisebb horvát és magyar hídfők.

A trianoni határ kijelölésekor az addig meglévő nagyobb hídfők levágása – amellett, hogy Magyarországnak kismértékű területnyereséget jelentett – a hídfőkön levő kisebb tanyák (mai szóhasználattal: külterületi lakott helyek) átcsatolását is jelentette. Magyarország óriási trianoni területvesztesége mellett a Dráva déli partjának tanyái fel sem tűntek. Az északi parton azonban két olyan kisebb – falucskának sem nevezhető – település volt, amelyek közül az egyik mindmáig megvan. Magyarország egyetlen települése ez, amely Trianon előtt nem tartozott a szűken vett országhoz: Majláthpuszta.

A két település nem sokáig tarthatta meg horvát nevét. 1926. április 9-én tudatja az MTI, hogy új nevet kaptak:[202]

§ A belügyminiszter a Baranya vármegyei Kisszentmárton község hatósága alá helyezett Adelinstán puszta és ~~ex~~ a Cun község hatósága alá helyezett Badjevo puszta megváltozott nevét helyesbbitette. Az Adelinstán puszta megváltozott helyes neve: Mailáth-puszta, Badjevo-puszta megváltozott helyes neve: Ilma-puszta. /MTI/

4. ábra | MTI-hír Adelinstan és Badjevo átnevezéséről

Ilmapuszta az 1970-es években megszűnt, Majláthpuszta azonban ma is létezik: az egyetlen, Trianon előtt nem a szűken vett Magyarországhoz tartozó településünk. A trianoni béke szó szerinti értelmezése szerint ma is Horvátország lenne: a határmegállapító bizottságnak a drávai határra vonatkozó egyszerűsítő döntése sorolta hozzánk.

A BARANYAI HÁROMSZÖG: A „LEVÁGOTT KACSACSŐR"

„Baranyai háromszög" néven a földrajz- és a történettudomány a Duna, a Dráva és a mai, Trianonban kijelölt magyar–horvát határ közötti, nagyjából háromszög alakú területet nevezi, amely a történelmi Baranya vármegye legdélebbi része. A ma Horvátországhoz tartozó terület a trianoni elcsatolás után a délszláv állam vajdasági (szerb) részéhez kapcsolódott. Lakossága az elcsatolás előtt vegyes összetételű volt, a magyarság relatív többséget képezett, de jelentős délszláv (bunyevác, sokác, horvát) lakossága mellett németek is éltek itt, hasonlóan a tőle északra található kelet-baranyai vidékhez. A két folyó és a határ által közrefogott terület északi részén, a határral párhuzamosan, attól 8-15 kilométer távolságra egy meredek dombsor húzódik a Duna-parti Kiskőszegtől Pélmonostorig: a Báni-hegyek. A dombsor északi oldalán a Magyarországról átfolyó Karasica (Fekete-víz, Karassó) patak folyik a Duna irányába.

[201] Remenyik Bulcsú: *Adatok a Dráva-szabályozás történetéből.* Földrajzi Közlemények 2005/1, 183–188.
[202] MTI Napi Hírek, 1926. április 9. (Arcanum Digitális Tudománytár)

5. ábra | Mailáthpuszta: a KRESZ szerint is lakott hely – az egyetlen, amely Trianon előtt nem tartozott a szűken vett Magyarországhoz (Kondor Attila Csaba felvétele)

A párizsi békekonferencia Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságában a terület hovatartozását illetően sokáig csak kisebb vita volt: az angol, az amerikai és az olasz küldöttek a határt a Duna és a Dráva vonalán javasolták, csak Franciaország vetette fel, hogy ahogy a bácskai határt a mai vonalán meghúzták, azt kellene folytatni a Dunántúlon a Dráváig. Az 1919. márciusi bizottsági javaslatban mindazonáltal a Duna–Dráva-határ szerepelt, a folyókat ideális határvonalakként szerepeltetve. Csak a konferencia nyári ülései során vetődött fel, ahogy már az első részben is bemutattam, hogy Baranya legdélebbi részét – mégis kielégítve a vonatkozó szerb követelések egy részét – nagyjából a mai határokig a délszláv állam kapja. A bizottság eleget tett a határváltoztatásra vonatkozó kérésnek – most már úgy érvelve, hogy a folyók mégsem ideális határok, mert túl gyorsan változtatják a helyzetüket, illetve úgy, hogy a Duna–Dráva-vonal kiugró „kacsacsőrt" képezne a határ futásában, ami kerülendő.

A trianoni szerződés hatályba lépése után a határmegállapító bizottság (amely nem azonos a békekonferencia fent említett bizottságával!) a Drávától a Dunáig terjedő részt a határ D szakaszának jelölte ki. A magyar küldött – hasonlóan a mai

53. térkép | Határjavaslatok a baranyai háromszögben a határmegállapító bizottság előtt. A demarkációs vonalhoz képest a végleges trianoni határ kismértékű, de településeket nem érintő magyar nyereséget mutat. A két javaslatot a bizottsági többség elvetette

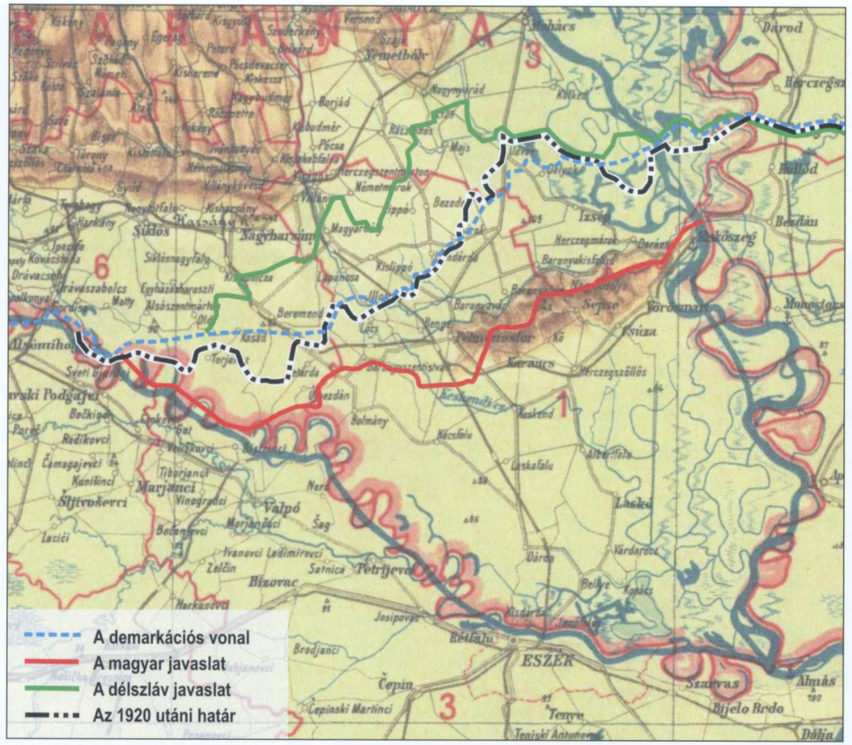

szlovén határral egybeeső A szakaszhoz – kezdetben itt is a Dráva–Duna-határ helyreállításának javaslatát fontolgatta, azonban informálisan tájékoztatták, hogy ez az antantdelegátusok számára nem fogadható el. Így az induló magyar javaslat egy, a Drávát a jelenlegi határhoz képest keletre elhagyó, Pélmonostort Magyarországnak hagyó és a Báni-hegyek gerincén futó határvonal volt, a javaslat indokaként a Millerand-féle kísérőlevélben lehetővé tett „kismértékű határkorrekció" volt megadva. A szerb ellenjavaslat – szintén a kísérőlevélre hivatkozva – ezzel szemben a trianoni határtól északra nagyjából ugyanennyi települést Jugoszláviának adó vonal volt,[203] illetve itteni falvakat is megemlítettek egy – a Duna–Tisza közi szakasznál tárgyalt – kétoldalú egyezségi javaslatban. Utóbbiból semmi nem lett, ahogy végül a bizottság a magyar és délszláv javaslatokat is mind leszavazta. Ezt követően a bizottsági viták kisebb, lakott területeket már nem érintő területrészekről folytak, és ennek egyenlege az 1920. augusztus 28. óta nagyjából a trianoni vonalon fennálló (a baranyai szerb megszállást követő magyar bevonulással elért) demarkációs vonalhoz

[203] A követelt terület Kássád, Beremend, Illocska, Lapáncsa, Majs, Magyarbóly, Lipova, Bezedek, Ivándárda és Udvar községekre, illetve a Duna partján az izabellaföldi és a karapancsai uradalom területére terjedt ki; Vassel 1922, 26.

képest valamelyes magyar nyereséget mutat.[204] Így maradt Magyarországon a mai országterület legdélebbi pontja Beremend déli részén is.[205]

A DUNA–TISZA KÖZE: ÉSZAK-SZABADKÁT HORGOSÉRT?

A délszláv–magyar határnak nemzetiségi szempontból – ma is – a legneuralgikusabb szakasza a Duna–Tisza közi vagy bácskai határ, a mai szerb–magyar határ. Bár ennek a Dunához közelebbi részén a lakosság kevert volt – Zombornak például Trianon idején sem volt magyar többsége –, a Tisza nyugati partján, Magyarkanizsa, Zenta és Ada vidékén, de az elcsatolt terület középső részén is a magyarság volt és maradt többségben. A párizsi békekonferencián, a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságában – tehát ott, ahol az igazán lényegi döntéseket meghozták – azonban ez nem játszott szerepet. Épp a határszakasz nyugati részén, Szabadka és Zombor térségében volt olyan brit és amerikai javaslat, hogy a határ itt Magyarország javára tolódjon el a később elfogadott és ma is érvényeshez képest. Az északabbra meghúzott francia javaslathoz képest a szerződésbe foglalt határ egyfajta kompromisszumnak tekinthető.

Érdekes, hogy bár a békekonferenciára benyújtott szerb területi követelés eddig nem terjedt ki, a szerb köztudatban benne maradt a könyv bevezető részében említett, 1849 és 1860 közt fennállt „Szerb Vajdaság", amelynek északi határa Bács–Bodrog megye határával esett egybe, tehát tartalmazta a mai Magyarország Baja, Bácsalmás és Jánoshalma körüli területeit is. Ennek egy része 1918 novembere, a belgrádi fegyverszüneti konvenció óta amúgy is szerb megszállás alatt állt, Baranya megye nagyobb része és kisebb tolnai és somogyi területek mellett. Nem véletlen tehát, hogy a trianoni béke hatályba lépése után felálló magyar–délszláv határmegállapító bizottságban e területekről, a Duna és a Tisza közt húzódó ún. E határszakaszról zajlottak a legösszetettebb viták.

Már az előző pontban említettem, hogy a bácskai és kisebb részben a baranyai, illetve a később tárgyalt torontáli határszakaszról kétoldalú délszláv–magyar egyezkedések kezdődtek.[206] Az antantdelegátusok ugyan többségben voltak a bizottságban, de ha a két érdekelt fél egyeztetett javaslattal állt volna elő, elfogadták volna. Nem lövöm le a poént, ha előrebocsátom: nem született megállapodás.

A szerb fél ajánlata az volt, hogy átengedik Magyarországnak Horgos községet, nyugaton a királyhalmi állomásig (ma: Bački Vinogradi), illetve Bácsmadaras község közigazgatási területének az 1921. augusztusi szerb kiürítés után felállított, új demarkációs vonaltól délre eső részét. Ebből Horgos visszaadása jelentett tényleges eltérést a trianoni békeszerződés betűjéhez képest. Cserébe egész komoly igénylistát

[204] Vassel 1922, 29.
[205] Beremend kataszteri határvonala egész a Dráváig húzódott: a magyar biztos megpróbálkozott a teljes közigazgatási terület megtartásával, ez azonban ettől nyugatra elszigetelt délszláv hídfőt eredményezett volna, amit a bizottság nem fogadott el.
[206] Vassel 1922, 23–24.

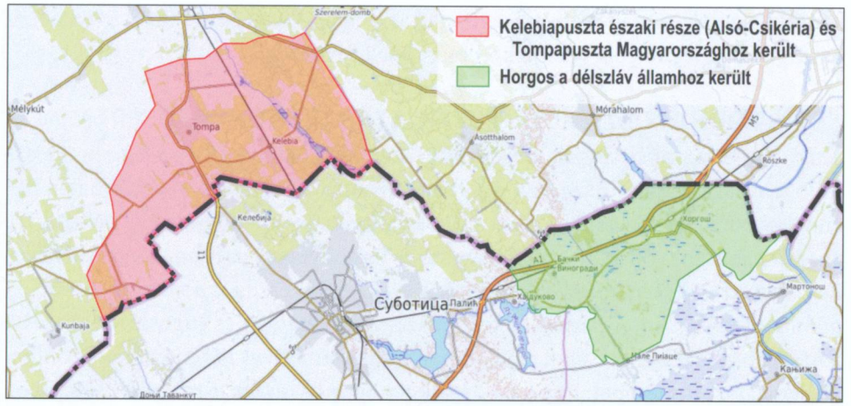

54. térkép | Szabadka kataszteri területének északi részét (a mai Tompa, Kelebia és Csikéria községek területét) Horgosért – a délszlávok által erőltetett javaslatot végül összekapcsolták a Lendva-vidéki korrekció egy kis részével (a szerző rekonstrukciója)

közöltek. Baranyában Sárok és Udvar községek, a Duna menti Izabellaföld és a karapancsai uradalom (ma: Budzsák-tanya), a Bácskában Hercegszántó és Katymár községek, Szabadkának a trianoni szerződéssel Magyarországnak juttatott északi közigazgatási területei, míg Torontálban (a Tisza keleti partján) Ószentiván (ma Tiszasziget) községet kérték. Az ajánlat területi szempontból Magyarországra nézve erősen kedvezőtlen volt: egyedül Szabadka vitatott része meghaladta Horgos közigazgatási területét, ugyanakkor a több, kis lakosságszámú falu és uradalom ellenében felajánlott Horgos tekintélyes nagyközség. A felvetést a magyar biztos mindazonáltal elutasította, és azzal szemben saját, a baranyaihoz hasonló határmódosítási javaslatokkal élt, amelyek a trianoni vonalat kizárólag Magyarország javára korrigálták volna. A szerb fél itteni ellenjavaslata az 1849-es „Szerb Vajdaság" határának helyreállítására vonatkozott: a teljes Bács–Bodrog területét érintő elképzelés itt mind területében, mind lakosságában meghaladta a magyar javaslatot.

Miközben a beterjesztett javaslatok egy része kifejezetten taktikai volt, és jól időzített „elengedésük" valójában a bizottság vitákba belefáradt antanttöbbség jóindulatának megszerzésére irányult,[207] a délszláv törekvések egyértelműen Szabadka északi részére koncentrálódtak. Az egész jugoszláv–magyar határon itt volt a leggyengébb a magyar pozíció, mert bár a trianoni szöveg egyértelműen meghatározta a határ néhány pontját a terepen, a határbizottságokban általános rendező elv volt a közigazgatási határok tiszteletben tartása. A szerződéssel Jugoszláviához csatolt Szabadka határa óriási volt: kataszteri területe jóval meghaladta Budapestét is. Ebből kb. 160 km²-nyi területet juttatott Magyarországnak a trianoni szerződés.[208]

[207] Így a fent említett délszláv „csereajánlatból" a délszláv küldött elengedte Udvar és Ószentiván átadását, a maximális igényeiről (1849-es „Szerb Vajdaság", teljes Tisza–Maros-szög) már ezt megelőzően lemondott. A végleges szavazáson a délszláv igények közül e szakaszon már csak Hercegszántóról és Szabadka északi részéről volt (elutasító) döntés, ahogy Magyarország sem kért végül szavazást Magyarkanizsáról.
[208] A fent tárgyalt Lendva-vidék kapcsán ennél valamivel (de nem sokkal) nagyobb terület hovatartozásáról a Nagykövetek Tanácsa döntött Párizsban.

55. térkép | Javaslatok a határmegállapító bizottság előtt a határ bácskai szakaszán. A tárgyaláskori helyzetet a demarkációs vonal mutatja. A délszláv javaslatokat csak taktikai okokból terjesztették be (legyen mit visszavonni), a tényleges délszláv javaslat a határnak a zöld vonalra helyezése lett volna. Magyarország a határt a pirossal jelölt vonalon javasolta. A franciák által is támogatott csereajánlatban Észak-Szabadka Jugoszláviához, Horgos és Martonos Magyarországhoz került volna

A ma Magyarországon Tompa, Kelebia és Csikéria néven ismert községek ekkor még nem léteztek: ezek területe volt a vita tárgya.[209] A határmegállapító bizottság fel is kereste a területet, a látogatásra a környék nem túl nagy, de egyértelműen magyar érzelmű lakossága és a magyar kormányzat fel is készült: sebtében elöljáróságokat állítottak fel, bírókat és jegyzőket nevezett ki, és amikor a delegátusok megérkeztek, ott „működő településeket" találtak,[210] amelyek elöljárói kifejezték megnyugvásukat, hogy a trianoni szerződés őket Magyarországon hagyta.

Ez a trükk végül Magyarország javára billentette a kérdést, a jugoszláv delegátus azonban a francia küldöttel összefogva próbálta a kérdést napirenden tartani. Amikor a délszláv és magyar határjavaslatokról folyt a szavazás, a francia szavazat „igen" volt mind Szabadka északi részének Jugoszláviához, mind Horgos és Martonos községek Magyarországhoz csatolásáról – nevesítve, hogy a két szavazat „összekap-

[209] Sebők László: *Kettévágott települések: Komárom, Sátoraljaújhely, Szabadka.* Rubicon, 2017/7, 94–95.
[210] Miskolci Miklós: *Trianoni ikrek – Három pötty az országhatáron: Tompa, Kelebia, Csikéria.* Forrás, 2007/6, 75–82. A konkrét esetleírás a 79. oldalon: *„A tompapusztai plébános kézírásos naplója szerint: »még a határrendező bizottság érkezése előtt, 1922. március 31-én megjelenik Bobek Antal a határmegállapító központtól és hirtelen 2 színleges községet alakít. Tompát és Csikériát, ideiglenesen kiosztották a szerepeket is, ez a bíró, ez a jegyző, stb.« A belügyminiszter 248 929/V. 1922. számú rendeletével hivatalossá tette a sebtében meghozott intézkedést. A határrendező bizottság április 7-én érkezett meg. És mit látott? A volt pusztai csendőrlaktanyában szorgalmasan tevékenykedő bírót, jegyzőt és hivatalnokokat. Mint Tompa önálló közigazgatású nagyközség vezetőit. Honnan is tudhatták volna, hogy a hivatalnokok mögött nincs hivatal, nincs közigazgatás, semmi sincs. Képviselő-testületet is csak 1924 őszén választottak. A trükk azonban sikerült."*

csoltan" értendő. Az utolsó csereajánlat így az volt, hogy Észak-Szabadka ellenében (vagyis az eredeti szerb követelések egyetlen pontját megtartva) Horgost és Martonost (tehát egy faluval többet az eredeti ajánlatnál) megkapná Magyarország. Ez az ajánlat nem volt rossz Magyarország számára: egy komolyabb és egy kisebb község valamivel kisebb területen a Tiszánál, amelyért egy kicsit nagyobb, de ritkán lakott homokháti területet kellett volna adni. A dilemma – mármint hogy Trianonban nekünk juttatott területről bármilyen alkuban lemondhatunk-e – mindazonáltal nem volt valós. Az észak-szabadkai terület átadását csak a délszláv és a francia küldött támogatta (a magyar küldött ellene szavazott, a többiek *„érdektelenségről nyilatkoztak"*, ami „nem" szavazatot jelentett a szerződéses vonaltól eltérés kérdésében). Horgos és Martonos átadását a magyar, a francia és az olasz küldött igen szavazatai ellenében a brit elnök, illetve a délszláv és japán delegátusok leszavazták.[211] A 3:3 szavazati arány nem volt elég a döntés meghozatalához, és az elnök később „második szavazatát" is leadva a kérdést végképp eldöntötte. De még ha eggyel több szavazatot kaptunk volna, akkor is ott volt a francia szavazat mellett a „kiscsillagos" megjegyzés, hogy az ő igenje csak a – korábban elutasított – szabadkai döntéssel együtt vehető figyelembe. A határ így itt is nagyjából a trianoni szerződés szerinti vonalat követi, Vassel Károly jelentésében az új demarkációs vonalhoz képest vett területi nyereséget Bács-Bodrog vármegyében 9600, Szabadkánál és Szegednél 6600 katasztrális holdnak,[212] átszámítva 93 négyzetkilométernek becsüli.

A TISZA-MAROS SZÖGE: HOGY MARADT MAGYARORSZÁGON ÉS MEKKORA LETT?

A délszláv–magyar határmegállapító bizottság technikailag ezt a szakaszt az előbb bemutatott bácskai résszel együtt tárgyalta és szavazta meg, hogy aztán F szakasznak nevezze el. A szakasz hossza a hármas határpont ügyében lefolytatott, a román határnál már említett változtatások eredményeként változott, bár ez csak a második világháborút követően lett átvezetve.

A Tisza–Maros-szöge vagy ahogy a határmegállapító bizottság nevezte: „a Tisza és a Maros bal partja"[213] Magyarországhoz kerülése azonban egyáltalán nem volt nyilvánvaló, sem a békekonferencia párizsi bizottsági vitái, sem az 1921-ben felállt délszláv–magyar határmegállapító bizottság előtt.

Párizsban, a nyolc antant-határcsinálóból álló Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságában 1919. február 17-én, lényegében a Románia és Jugoszlávia közötti leendő bánsági határ vitájában merült fel, hogy ha Románia megkapná a Maros bal partját

[211] A szavazásról szóló francia nyelvű jegyzőkönyvet közli Vassel 1922, 74–75.
[212] Vassel 1922, 28. Egy katasztrális hold (kh) 0,5755 hektár. Egy négyzetkilométer kb. 174 katasztrális holdnak felel meg.
[213] *„Rive gauche de la Theiss et Maros"* – Vassel 1922, 75.

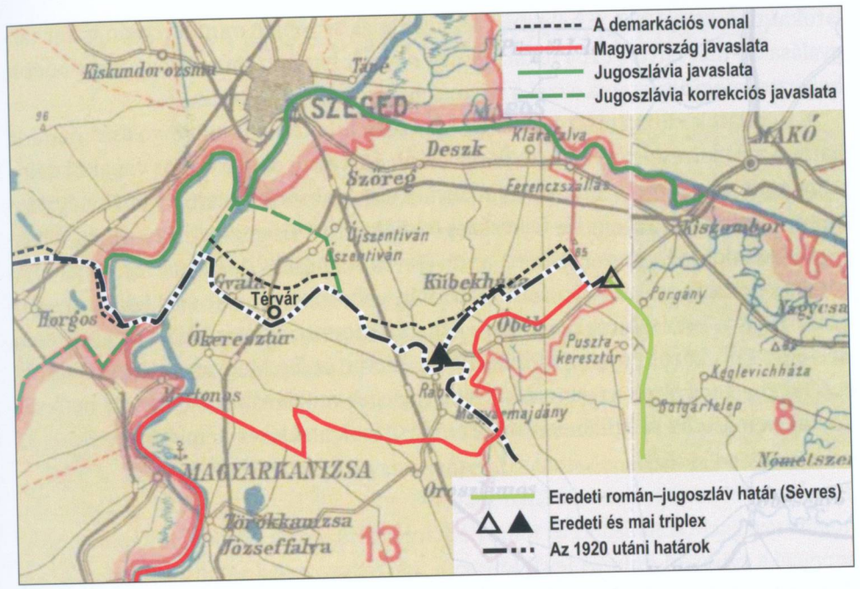

56. térkép | Javaslatok a határmegállapító bizottságban. A román-jugoszláv határ az 1923. novemberi belgrádi megállapodással került a mai helyére, amelyben a délszláv állam a határ mentén lemondott Óbéb és Pusztakeresztúr településekről Románia javára

a torkolatig, a délszláv állam pedig a szőregi vasúti elágazást, ezzel egy kényelmetlen „kacsacsőr" jönne létre. Charles Seymour, a bizottság amerikai tagja erre javasolta, hogy Szeged városának szűk előterét akár Magyarországnál is lehetne hagyni. A bizottság végül ezt elfogadta, így – mivel a konferencia későbbi szakaszaiban sem változtatta meg – ez került a trianoni szerződés szövegébe is.

A határmegállapító bizottságban az előző pontban említett délszláv csereajánlat kezdetben erre a szakaszra is kiterjedt: Ószentivánt is meg kívánták kapni abban a „csomagban", amelyet Horgosért kértek. A csere meghiúsultával egy magyar és egy délszláv ajánlat maradt a térségben. A magyar ajánlat nem jutott el a bizottsági szavazásig. A jugoszláv elképzelés egyben kérte az egész Tisza–Maros szögét, ráadásul a határ eszerint nemhogy a Tisza és a Maros vonalán futott volna, hanem a Tisza és a gyálaréti Holt-Tisza közti területet is kérték. A bizottság ezt 1 nem, 1 igen és 4 „nem érdekelt" szavazattal, gyakorlatilag 1:5 arányban elvetette. Az önmagában érdekes, hogy hogy juthatott szavazásig a javaslat, amikor a bizottság már az A szakasz tárgyalásakor kimondta, hogy nagyobb városok, hálózatilag fontos vasutak és katonailag fontos terepszakaszok esetén nem térhet el a szerződéstől. A három kritérium közül a vasúthálózati biztosan megállt: a javaslat elfogadása a Szeged–Makó közötti vasúti összeköttetést iktatta volna ki Magyarországon.

Amikor a magyar határjavaslatot követjük a térképen, feltűnhet, hogy az a ma Romániához tartozó területeket is érint Óbéb (Beba Veche) külterületén. Ahogy a térképről is látszik, a halványzöld színnel behúzott, a sèvres-i szerződés szerinti eredeti bánsági román-jugoszláv határ a maitól keletebbre húzódott volna, így e területekre valóban a délszláv–magyar határmegállapító bizottság előtt lehetett javas-

latokat tenni. Az 1923-as belgrádi megállapodás azonban, mint a román határ tárgyalásakor már láttuk, ezt a határt pont a magyar határ szomszédságában is odébb helyezte, megváltoztatva ezzel a hármas határpont helyzetét is.[214]

A javaslatok elutasítását követően már csak a határ „finomhangolása" maradt hátra. E területrészen a végleges határ mindenütt az új demarkációs vonaltól délre vagy pontosan azon futott. Az így magyar tulajdonba visszakerült kb. 15 négyzetkilométer[215] területen egy kis falucska is fekszik: a mai Tiszaszigethez tartozó, a trianoni szerződésben nem említett, apró Térvár. A korábbi demarkációs vonal a falucska északnyugati oldalán futó csatornán volt, innen került át a közigazgatási határra. Így a Tisza–Maros szögében a két apró, vitatott, a szerződésszövegben nem szereplő falu közül Porgány Romániához, Térvár pedig Magyarországhoz került. A térségben a határok a trianoni határok végleges vonalának kijelölése óta nem változtak, a második világháborús határmódosítások a vidéket nem érintették.

[214] Suba János: *A magyar–jugoszláv–román hármashatárpont kijelölése 1922–1925.* Köztes-Európa, 2015/1–2, 93–107; Timár – Varga 1922.
[215] Vassel 1922, 28. 2600 katasztrális hold méretet jelöl meg a térségbeli határkorrekciók miatti magyar területnyereségre.

A MAGYAR-CSEHSZLOVÁK HATÁR

A határmegállapító bizottság első érdemi ülésén Tánczos Gábor altábornagy, a csehszlovák–magyar bizottság magyar tagja meghökkentő javaslatot tett. A hivatkozási alap a Millerand-féle kísérőlevél volt, amely felvillantotta a lehetőséget, hogy amennyiben a szerződésben megállapított határ elsősorban gazdasági, illetve adott esetben nemzetiségi szempontból helytelen vagy igazságtalan, akkor a határmegállapító bizottságok indokolt esetben eltérhetnek tőle. A Nagykövetek Tanácsa által kiadott utasítások ennél sokkal szigorúbb szerződéskövetést írtak elő, próbálkozni azonban – ebben az irányban – tét nélkül lehetett.

Az e javaslat szerinti határ magyar szempontból minden későbbi határváltozatnál – még az 1938-as I. bécsi döntésben megadottnál is – kedvezőbb volt, Pozsonyt, Nagyszombatot, Nyitrát, Aranyosmarótot, Zólyomot és Dobsinát is Magyarországon tartotta volna. A határ keleti szakaszán, Kassától jóval északra húzódva a Nagymihály–Szolyva–Huszt vonalon futott volna. Ez a határvonal szinte végig a korabeli magyar–szlovák nyelvhatáron túl húzódott volna, bár nem annyival, amennyivel a végleges határ került annak déli oldalára. A bizottság elutasító hozzáállását látva a keleti szakasszal kapcsolatban mérsékeltebb, majdhogynem a nyelvhatárt célzó javaslatot is tett a magyar küldött: Tőketerebes, Ungvár és Munkács nélkül a határ a Latorcán futott volna, és a kárpátaljai magyarlakta sáv északi oldalán, Nagyszőlősnél érte volna el a Tiszát.

A szlovák szakirodalomban[216] fellelt térkép nemcsak azért érdekes számunkra, mert e „próbálkozás" pontos földrajzi leírását mutatja. Ha a kép részleteit nézzük, vázlatosan látható, hogy hol húzódott a magyar és a csehszlovák fél között a végleges határmegállapítást megelőzően kijelölt demarkációs vonal. Különösebben nagy meglepetést ez nem okoz: a határ nagy részén a demarkációs vonal és a végleges határ között kilométernél nagyobb eltérés nem volt. A kis méretarányú térképen is észrevehető eltérések azok, amelyekről a következőkben érdemes beszélni, ott történtek érdemi módosítások – általában Magyarország javára.

A Tánczos-féle javaslatokat a határmegállapító bizottság nem is tárgyalta érdemben, megállapították, hogy azok a „béke alapjaival" ellentétesek. A magyar küldött kérésére a bizottság deklarálta is, hogy a béke említett alapjainak a Dunán és az Ipolyon húzódó határt, illetve a Kassától Csapon keresztül a román határig futó vasútvonal Csehszlovákiához csatolását tekinti. Bár ez a korlátozás például az Ipoly és a Hernád között engedett volna valamekkora mozgásteret a bizottságnak, valójában egyetlen kivétellel

[216] Šlahor 2020, 8.

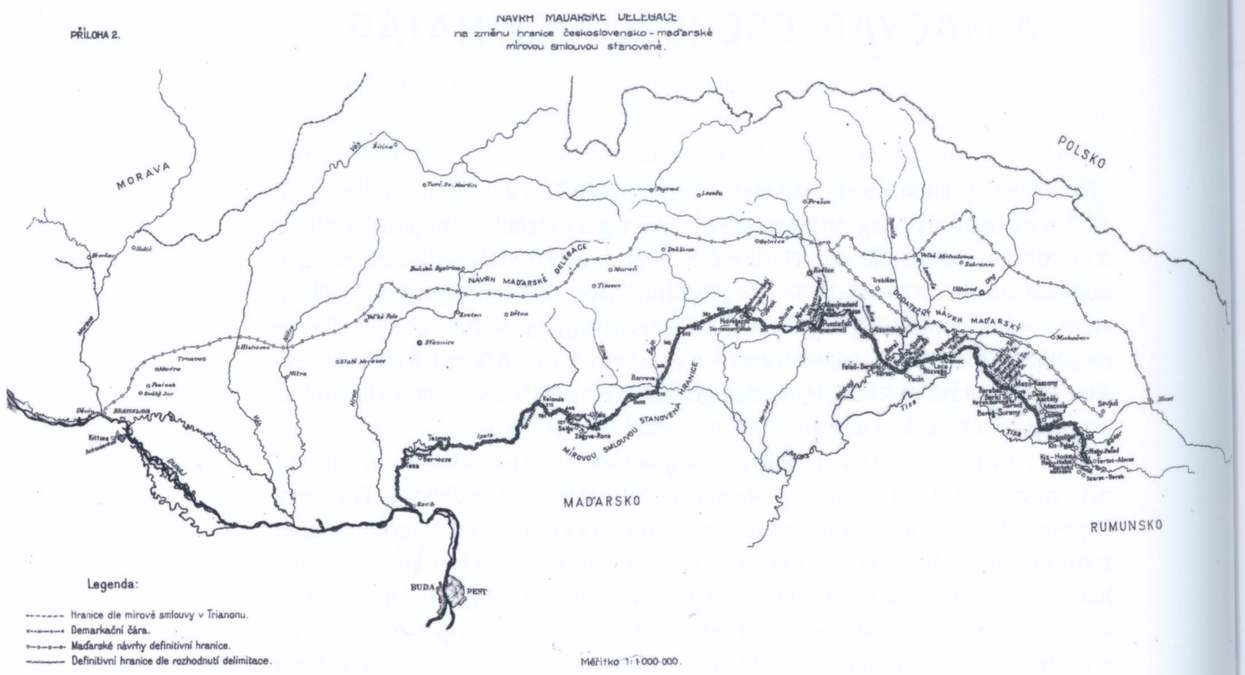

57. térkép | A magyar delegátus, Tánczos Gábor altábornagy által beterjesztett első határjavaslat a csehszlovák-magyar határbizottság első, érdemi kérdésekről tárgyaló ülésén. A hivatkozott szlovák cikkben az ábra aláírása: *„Maďarský návrh v zmysle Zasielacieho listu"*, vagyis *„A kísérőlevél magyar értelmezése"*, igen pontosan írja le, mi vezérelte a javaslatban a magyar delegátust. A javaslatát „természetesen" 1:5 arányban leszavazták

a békeszerződés szerinti határt húzták meg, néhány száz méteres, maximum 2-3 kilométeres mozgással, de a szerződés szerint megadott földrajzi helyekhez szigorúan alkalmazkodva. Tették ezt annak ellenére, hogy a határ végig olyan területen húzódott, amelynek mindkét oldalán magyarok laktak. A határ a Duna menti síkságon megyényi, a többi helyen általában járásnyi, míg kisebb szakaszokon (az Ipoly mente felső részén át Sátoraljaújhelytől északra) 1-3 falunyi szélességű, egyértelműen vagy tisztán magyarlakta vidéket csatolva Csehszlovákiához. Ezt a továbbiakban nem fogom minden alkalommal kiemelni. Az egykori csehszlovák–magyar határ Záhonytól a Dunáig a mai magyar–szlovák, Záhonytól keletre pedig 1947–1991 között a magyar–szovjet, azóta a magyar–ukrán határ.

A POZSONYI HÍDFŐ – AZ OSZTRÁK HÁRMAS HATÁRTÓL A DUNÁIG

A csehszlovák–magyar határnak, sőt az egész trianoni határnak ez az egyetlen olyan része, amely ma már nem államhatár. A második világháborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződés itt három falut – Dunacsúnyt, Oroszvárt és Horvátjárfalut – Csehszlovákiához csatolt, hogy ezzel Pozsonynak fejlődési területet biztosítson. Emiatt a Pozsonyligetfalu és Horvátjárfalu közt a két világháború között húzódó határ ma már csak települések közti közigazgatási határ. Érdemes mai műholdfelvételen megtekinteni, hol is húzódott itt Trianon után az államhatár: bizony ez ma már Pozsony déli, lakótelepi negyedének szélénél van,

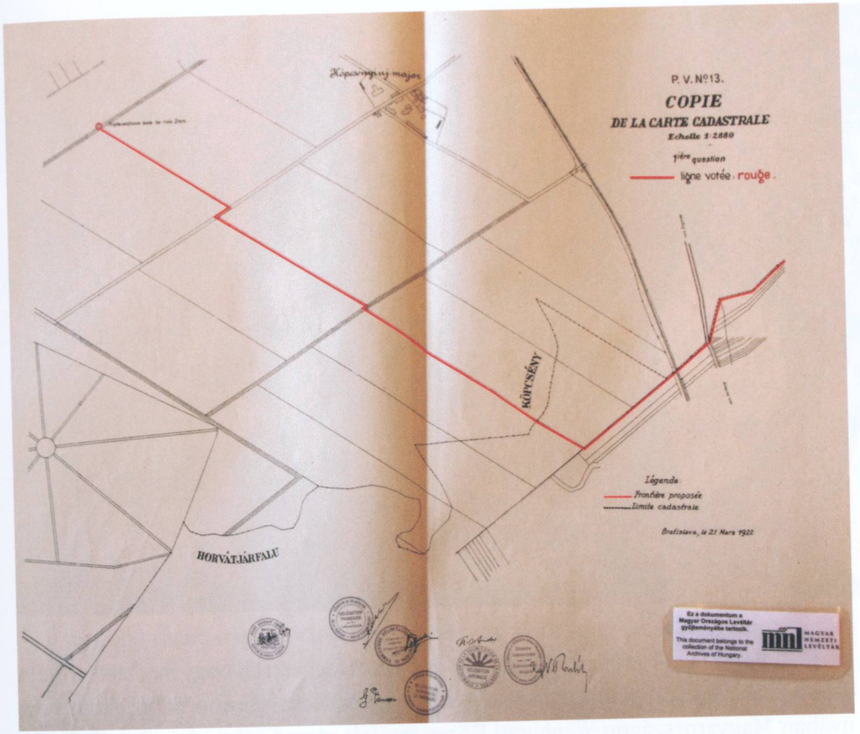

58. térkép | A pozsonyi hídfő déli határának vonalára tett javaslat a határmegállapító bizottság 13. ülésére (1922. július 5.). A „Köpcsényi új major" a békeszerződés szövegében „Antonienhof" néven van említve. A végleges határvonal piros vonallal jelölve, annak bal oldali végpontja a két háború közötti magyar-csehszlovák-osztrák hármas határpont[217]

a dél-pozsonyi üdülőkikötő nagyobb része is egykori magyar területen fekszik, és itt halad át a fővárost délről elkerülő autópálya-szakasz is. A második világháború utáni, Csehszlovákia javára történő határmódosítás tette lehetővé, hogy a bős–nagymarosi szerződés magyar felmondása után Csehszlovákia saját oldán egyoldalúan elterelje a Dunát a teljesen a területén épült üzemvízcsatorna és a bősi vízlépcső irányába. Erre a korábbi határok mentén is lett volna lehetősége, de úgy az elterelőművet lényegesen hosszabbra kellett volna építeni.

Az 1919. márciusi, a „Csehszlovák Ügyek Bizottságá"-ban lezajlott határmegvonás során ez a hídfő nem létezett, a magyar–csehszlovák határ végig a Dunán húzódott a francia, brit, amerikai és olasz szakértők által jegyzett, egyhangúan elfogadott határjavaslatban. Ha az a javaslat valósult volna meg, Pozsony belvárosa csehszlovák, vele szemben, a mai pozsonyi hidak déli végén levő előváros magyar terület lett volna, kicsit hasonlóan ahhoz, ahogy az Komáromban történt. A javaslatot a békekonferenciát vezénylő antant nagyhatalmi vezetők eljuttatták a csehszlovák félhez véleményezésre – ha a magyar delegáció ekkor Párizsban lett volna, valószínűleg kézhez is kapta volna, csak hát nem volt ott. A csehszlovák küldöttek két ponton kértek korrekciót: itt és az Ipoly mentén. Utóbbit majd annál a határszakasznál tár-

[217] MNL OL S 15 VV-4.-1.-C-3

59. térkép | A trianoni határ északnyugati szeglete Pozsonytól délre, a határtérképet a mai űrfelvételre vetítve. Az 1947-es párizsi békeszerződésben Csehszlovákiának ítélt, a két háború közt Magyarországhoz tartozó területre esik a pozsonyi dél elkerülő autópálya-szakasz is

gyaljuk, Pozsonynál a fő érv a város fejlődési lehetőségén túl, hogy a dél felé induló vasútvonal elágazási pontja – a keleti vonal Hegyeshalom–Csorna–Szombathely irányában Magyarországon, a nyugati Köpcsény felé, Ausztriában futott – Csehszlovákiában maradjon.

Bár a mai határokra nézve ennek már nincs jelentősége, a korabeli – tehát a mainál jóval kisebb – pozsonyi hídfő déli határa komoly vitára adott okot a határbizottságban, és e vita tárgya és térképi bemutatása illusztrálja nekünk, hogy a bizottságban milyen kis területekről folyt késhegyig menő diskurzus. A szerződésszöveg csak annyit mond, hogy a Köpcsény (Ausztria) melletti Antonienhoftól (ez a major már nincs meg) nyugatra kb. 1 kilométerre kijelölendő osztrák–csehszlovák–magyar hármas határtól a Dunáig (Antonienhoftól kb. 2 km-re keletre levő parti pontig) a helyszínen kell a határt kijelölni. A magyar értelmezés itt egy nagyjából egyenes vonal lett volna, ahogy a demarkációs vonal is így futott. A határmegállapító bizottság azonban egy „háromszöget" hozott itt létre, amely így átlagosan fél kilométerrel az eredeti egyenes vonaltól délebbre húzódott. Erről a területről a magyar vámőrség 1922 októberében vonult ki, egy időben azzal, amikor a csehek is kivonultak az Ózd melletti Susa községből.

A DUNAI HATÁR

A Horvátjárfalutól (illetve a II. világháborút lezáró béke alapján ma Dunakilititől) az Ipoly torkolatáig húzódó dunai határszakasz Magyarország számára talán a legsérelmesebb a Trianonban megállapított összes többi irányhoz képest. 1918/20-

ban a teljesen egyértelmű magyar–szlovák nyelvhatár Pozsonytól indulva Galántától (tehát a Csallóközt északról bezáró Vág-Dunától is) északra, Vágsellyét, Érsekújvárt északról megkerülve Léváig futott ki. A Duna főmedrén megállapított határ tehát 30-50 kilométer széles és száz kilométernél is hosszabb, sűrűn lakott magyarlakta sávot szakított el az anyaországtól. Bár a nyelvhatár ma már az egy évszázaddal ezelőttitől jóval délebbre húzódik, a könyv írásakor, 2021-ben Somorjától az Ipolyig valamennyi Duna-parti település továbbra is magyar többségű, még ha ez már nem is mondható el Galántára, Érsekújvárra és Lévára.

A dunai határról azt tartják, hogy az első világháborút megelőző és a háború alatti „csehszlovák álmodozások" netovábbja volt, ez azonban nem igaz. Ha csak a párizsi békekonferenciára benyújtott csehszlovák területi igényeket nézzük, azok két ponton is túlmutatnak a Dunán: a Mosoni-síkságon és a Fertő térségében, illetve Komárom teljes, a déli partra is kiterjedő közigazgatási területén – utóbbi valószínűleg nem véletlenül tartalmazta a komáromi erődrendszer három, a folyam déli partján fekvő erődjét is. Az azonban nyilvánvaló, hogy Csehszlovákia számára igen nagy falat volt a Kisalföld északi részének magyarsága. A békekonferencia mindenképp „életképessé" akarta tenni Csehszlovákiát, ennek pedig „három és fél" feltétele volt:

- a stabil vasúti összeköttetés a cseh és szlovák országrész között (innen tehát a tescheni konfliktus oka Lengyelországgal);
- a jól védhető dunai határ, amely gazdag mezőgazdasági termőterületeket is jelentett a jobbára hegyes és dombos államnak, illetve
- a történeti cseh–német határ, amely a magyarnál is jóval nagyobb német kisebbséget adott az új államnak.

A „fél" feltétel Kárpátalja Csehszlovákiához csatolása, ezzel a román–csehszlovák határ kialakítása volt. Nem véletlen tehát, hogy a világháború alatti csehszlovák aspirációk végig a Dunát tekintették az új állam jövendő határainak.

Amikor az antant 1918 decemberében jegyzékben követelte a szlovák területek kiürítését a Károlyi-kormánytól, abban is a Dunát jelölték meg a demarkációs vonal nyugati szárnyaként.[218] Károlyiék ezt először megpróbálták félreérteni, és a Duna „Pozsony alatti három ága[219]" közül a legészakabbit gondolták leendő határnak,[220] míg aztán hideg zuhanyként meg nem érkezett a pontosítás.

1919. február–márciusban a Csehszlovák Ügyek Bizottságában felettébb érdekes alkudozás és vita volt e határszakaszról. A küldöttek egy része (az amerikaiak és a

[218] Cholnoky, 343 (LXXII. jegyzék; A Szövetséges Katonai Misszió Főnöke a Magyar Köztársaság Miniszterelnökéhez, 626.S., Budapest, 1918. december 23.)
[219] Északról délre: a Vág-Duna (a Csallóköz északi határa), a Duna főága és a Mosoni-Duna (a Szigetköz déli határa).
[220] Cholnoky, 344 (LXXIII. jegyzék; A Magyar Köztársaság Miniszterelnöke a Szövetséges Katonai Misszió Főnökéhez, 92., Budapest, 1918. december 28.)

60. térkép | A dunai határszakasz 1:5000 méretarányú II/4. határszelvényének[221] részlete a Mosoni-Duna kiágazásánál. Ma a hely szomszédságában, kb. 1 kilométerre délkeletre áll a dunacsúni elterelőmű, az ún. „C variáns"

6. ábra | » A térképen látható folyami határszakasz adatai a határleírásban. A két parton álló jelek koordinátái mellett megadták, hogy a határ a köztük húzott egyenesen a magyar és a csehszlovák oldali határjeltől hány méterre húzódik. Az utolsó oszlopban a jelpárok közti folyószakasz görbületi sugara van feltüntetve (minél kisebb a sugár, annál „élesebb" a kanyar). A lapot a mai határleírásból törölték, mert az 1947-es párizsi békeszerződéssel a szakasz teljesen Csehszlovákiához került

britek) kezdetben az említett Károlyi-féle megoldás felé hajlott, hogy a szinte színmagyar Csallóköz Magyarországon maradjon. Érdekes módon a Vág és az Ipoly torkolatai közötti Duna-szakaszt minden küldöttség azonnal elfogadta határnak, és bár az olasz delegátus megállapította, hogy „a nyelvhatár jóval északabbra húzódik", arról a szakaszról semmilyen vita nem folyt.

Az 1921-ben, a békeszerződés hatályba lépése után működő csehszlovák–magyar határmegállapító bizottságban – miután eldőlt, hogy valóban a folyam főmedre az államhatár – ennek pontos megjelölése és dokumentálása volt a feladat. Megkönnyíti a helyzetet (nem akkoriban, hanem inkább azóta), hogy a Duna nem végez oldalazó mozgást, ellentétben a medrét kifejezetten gyorsan változtató Drávával, Ipollyal, Tiszával. A folyószabályozás stabilan tartja a medret, amely 100 év alatt sem mozdult el érdemben. Fő szabály, hogy a folyam ún. kisvízi sodorvonala képezi a határt, vagyis az a vonal, ahol alacsony vízállás mellett a leggyorsabban folyik a víz. Ennek a vonalnak a helyzete dönti el a szigetek hovatartozását, és ez a magyarázata annak is, hogy a hidakon (pl. Esztergom és Párkány között vagy Komáromban) a határjelek nem pontosan a híd középvonalában vannak elhelyezve.

[221] 2009/XII. törvény (Magyar Közlöny, 2009. márc. 31., 40. szám) digitális melléklete

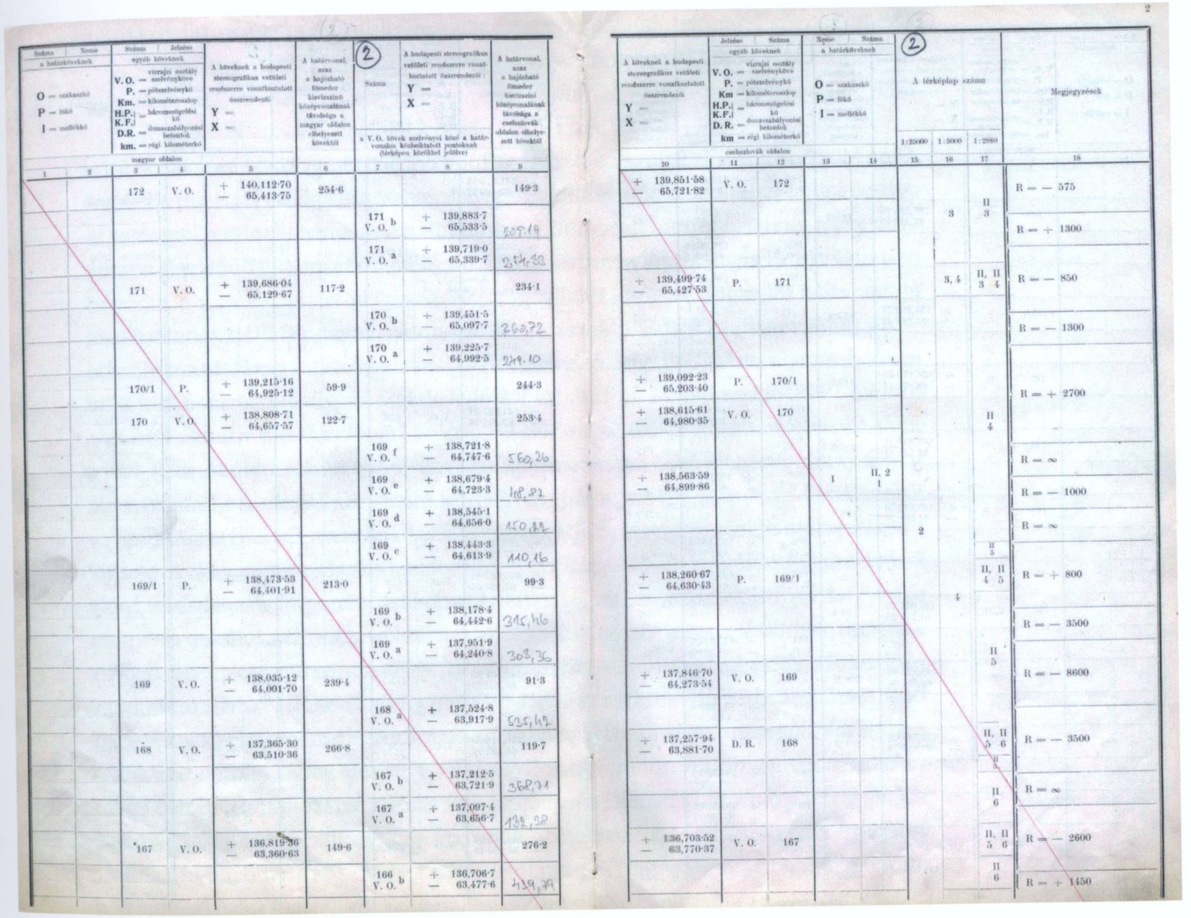

A kisvízi sodorvonal helyzetének megállapítását azonban nem a határmegállapító bizottságnak kellett elvégeznie, rendelkezésre állt ugyanis a folyó egy korábbi felmérési térképsorozata és annak geodéziai alapja. Így a határmegállapító bizottság a Vízépítészeti Igazgatóság Vízrajzi Osztályának (V.O.) 1:5000 méretarányú térképeit vette át,[222] azokon a topográfiai változásokat átvezette, azonban a hidrológiai-hidraulikai adatokon nem végzett változtatást.

A Vízrajzi Osztály felhasznált térképsorozatát 1899–1911 között készítették el.[223] Az ebben részt vevő vízmérnököknek akkor valószínűleg legrosszabb álmában sem

[222] Suba János: *Duna határszakasz térképei.* In Zentai László – László – Györffy János – Török Zsolt Győző (szerk.): *Térkép – tudomány.* Studia Cartologica vol. 13, ELTE Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, 2006, 397–403.
[223] Mészáros János: *Folyószabályozási térképek geodéziai alapja.* Doktori értekezés, ELTE Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, 2015, 22–25.

került elő az a gondolat, hogy az országhatárt mérik fel a Duna medrében Oroszvártól Szobig – pedig végül pontosan ez történt.

AZ IPOLY-HATÁR

A ma Magyarország és Szlovákia között az Ipolyon, illetve egy rövid szakaszon attól délre húzódó határszakasz története az egyik legösszetettebb, és kiválóan alkalmas arra, hogy a teljes időrendet bemutatva átlássuk a határmegállapítási folyamat lépéseit. Így erről a szakaszról nemcsak a határmegállapító bizottság döntéseit nézzük át, hanem a teljes folyamatot, 1918 végétől 1922 végéig.

A cseh(szlovák) csapatok először 1918. december végén és 1919. január elején jelentek meg a térségben. Vix alezredes, a budapesti Szövetséges Katonai Misszió főnöke 1918. december 23-án tudatta Károlyival, hogy a *„cseh–szlovák állam által mint történelmi határok, visszakövetelt határok a következőképp vannak kijelölve:* […] *a Duna, az Ipoly folyó betorkolásáig, az Ipoly folyó, Rimaszombat, mely város Szlovákiáé* […]. *A végleges határokat egyébiránt majd csak a Békekonferencia fogja megállapítani a Szövetségesek közös egyetértésével. Felkérem Excellenciádat, szíveskedjék utasítást adni, hogy a magyar csapatok vonuljanak vissza a megjelölt vonaltól délre."* Károlyi tiltakozott, de teljesítette a követelést; a magyar csapatok az Ipoly vonalára vonultak vissza. Vix vagy a neki utasításokat adó francia felettesei nem maguktól találták ki ezt a vonalat. Clemenceau francia miniszterelnök 1918. december 19-én táviratban értesítette Franchet D'Esperey tábornokot, Vix felettesét, hogy a francia külügyminisztérium tájékoztatása szerint a cseh–szlovák köztársaság követelése ebben az irányban a megadott vonal.[224] Bár ez a vonal sokban hasonlít a végleges határokra, ekkor még semmi nem dőlt el, és a határokra vonatkozó elképzelések a következő hónapokban sokat változtak, hogy aztán visszatérjenek majdnem ugyanide.

A csehszlovák csapatok azonban nem álltak meg az Ipolynál. A folyó déli partján húzódott ugyanis az a vasútvonal, amely a reményeik szerint hozzájuk kerülő Losoncot kötötte össze a reményeik szerint szintén hozzájuk kerülő Garam menti Csatával, Szécsényen, Balassagyarmaton és Ipolyságon keresztül. Megpróbálták az antantot kész helyzet elé állítani e vasútvonal megszerzésével. Arról nincs információnk, hogy a vonal egészét sikerült volna megszerezniük, de a cél bizonyosan ez volt, ami kiderül a losonci cseh parancsnoknak a salgótarjáni magyar parancsnokhoz írt levelében, melyet a magyar Miniszteri Fegyverszüneti Bizottságnak a Szövetséges Katonai Misszióhoz írt 1919. január 20-i leveléhez mellékelt, és amely így valószínűleg pár nappal korábban íródott:

> *„A magyar csapatok salgótarjáni parancsnokához.* […] *A Szövetségesek által engedélyezett demarkációs vonal az Ipoly jobbpartján lévő vasúti vonal, mely a cseh–szlovák csapatok kezelésében van. Más parlamenterek, akik ma délelőtt jelentkeztek, tiltakoztak a »Ropp«[225] megszállása ellen. Azt a választ kapták, hogy nekem meg kell szállnom minden katonailag fontos pontot, amely a mondott vasúti vonal közelében fekszik."*[226]

[224] Ádám – Ormos, 50.

A levél több mint érdekes: egyrészt nincs olyan információ, amely szerint a szövetségesek (az antant) más demarkációs vonalat adtak volna meg, mint az Ipoly. Másrészt a Losonc–Ipolyság vasúti szakasz a folyónak nem a jobb, hanem a bal partján húzódik, ahogy a bal parton van a levélben említett Rapp község is. És a bal parton van Balassagyarmat is, amelynek lakói nem nézték tétlenül a január 15-i cseh bevonulást városukba, miközben a magyar csapatok a Cserhát első vonulataira, Szügy környékére vonultak vissza.

A konzervatív balassagyarmati polgárság és az inkább szociáldemokrata vasutasok – két hét alatt félretéve minden politikai vitájukat – egységesen magyarként fogtak össze a megszállók ellen. A kérésükre visszatérő magyar (iglói legénységű) géppuskásszázaddal együtt pedig 1919. január 29-én kiverték a megszálló cseheket. Ugyanezen a napon a közeli Őrhalom lakói is kitessékelték a megszállókat.[227] Ezek az események rávilágítanak arra, hogy ebben az időszakban még annyira gyenge volt a megszálló cseh hadsereg, hogy az ilyen, mégoly alkalmi ellenállásnak is volt esélye ellenük, így a teljesen defenzív magyar taktika katonailag nem volt indokolt.

Időrendben a következő, a térséget nagyban érintő esemény február 5-én történt Párizsban. Ezen a napon nyújtotta be Kramář miniszterelnök és Beneš külügyminiszter a csehszlovák területi igényeket a békekonferencián. A térségben ezek jelentősen túlmutattak a demarkációs vonalon vagy a jelenlegi határon. Vácig a Dunát kérték határnak, Vácot épp Magyarországnál hagyva a Naszályon és a Cserhát déli vonulatain húzódva a határ a Zagyvát Salgótarján és Nagybátony között keresztezte volna, előbbi települést Csehszlovákiához csatolva. Ez a határváltozat teljes egészében Csehszlovákiának adta volna az Ipoly vízgyűjtőjét a Börzsönnyel, a Cserhát nagyobb részével és a salgótarjáni szénmedencével, így természetesen az Ipoly-vasutat is.

A Csehszlovák Ügyek Bizottsága 1919. február 27-én kezdte tárgyalni a magyar határok ügyét. A kiindulás a térségben nem egyértelmű: lehet, hogy a mai határ volt, de lehet egy ettől délebbi változat is,[228] azonban március 3-án a bizottság egyér-

[225] Helyesen: Rapp (ma Rapovce, Szlovákia).

[226] Cholnoky, 348.

[227] Timár Gábor: *A csehszlovák–magyar határ kialakulásának történetéhez.* Trianon100 Blog, 2020. február 28. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-csehszlovak-magyar-hatar-kialakulasanak-tortenetehez

[228] A jegyzőkönyvi szöveg pontosan ez: Seymour: *„majd ugyanazt az Ipoly (Ipel) torkolatáig; ezután az Ipoly völgyében halad fölfelé, és a vízválasztót követve délről elkerüli Rimaszombatot"*, Seymour később így indokol: *„a javasolt határvonal azért esik délre a valódi etnográfiai határtól, mert a vasúti összeköttetés az Ipoly-torkolat és a rimaszombati bányavidék között ily módon biztosítható"* (Ádám – Ormos, 155). Ez a két leírás így együtt inkább az Ipoly vízgyűjtőjének déli határát jelenti, ahogy ezt később egyértelműsítik is. A CSÜB jegyzőkönyvének térképi mellékletei nem állnak rendelkezésemre.

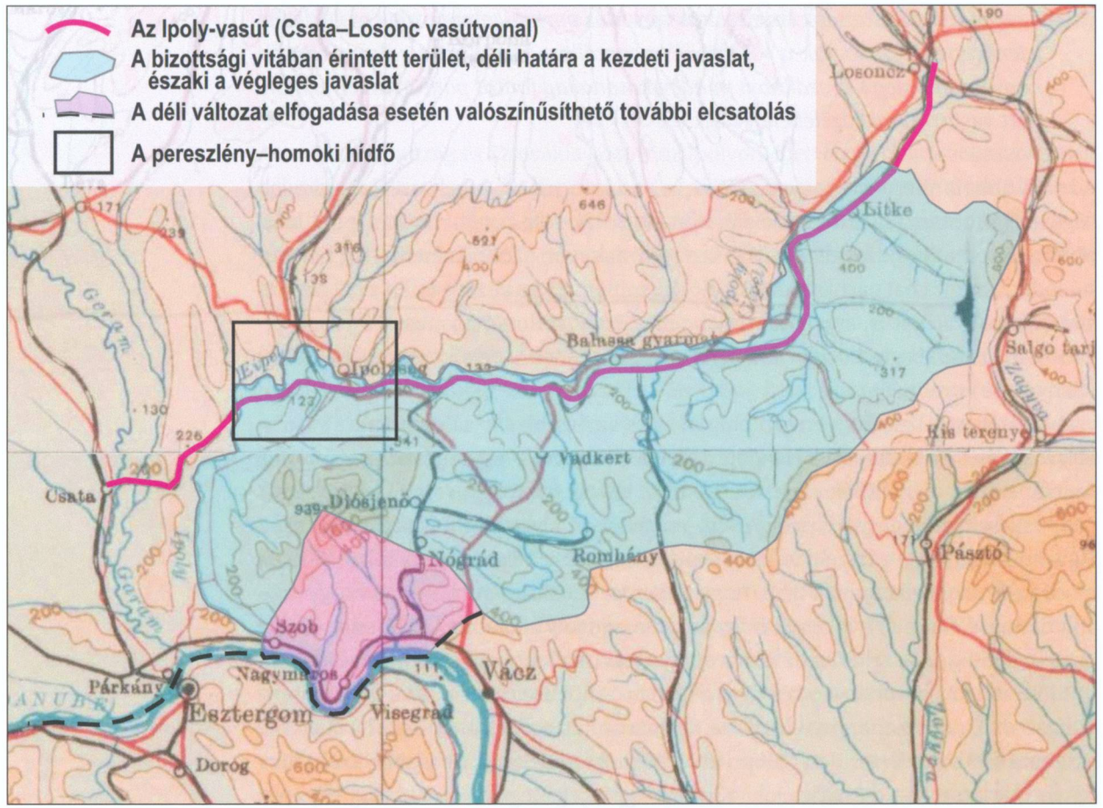

61. térkép |
Az Ipoly-vasút és a békekonferencia szakbizottságában vitatott határváltozatok. Téglalappal jelölve a pereszlény-homoki hídfő következő ábrán bemutatott térképének kiterjedése. Alaptérkép: a bizottság által használt korabeli, 1:1 millió méretarányú világtérképszelvény

telműsíti, hogy a délebbi változatra gondol. Ez az Ipoly torkolatától az Ipoly vízválasztójának déli peremén futott volna, Csehszlovákiának adva Rétságot, Balassagyarmatot, Romhányt, Szécsényt és Hollókőt is. Ráadásul ha e vonalat fogadják el, szinte biztos, hogy második körben a Börzsöny déli részét is elvesztettük volna; olyan furcsa beszögellést alkotott volna ott a határ, egyben a Váctól nyugatra fekvő vasúti elágazásra is megfájdulhatott volna a csehek foga. Ezt a mai szemmel rémisztő változatot[229] március 7-én vetették el végleg, és nem lehetünk elég hálásak Charles Seymournak, a CSÜB amerikai fődelegátusának, aki a Csallóköz elcsatolásáért cserébe ragaszkodott a Börzsöny és a Cserhát Magyarországon tartásához. Ezzel Magyarországon maradt az Ipoly-vasút is, bármennyit érvelt is az ügyben a többi ország a bizottságban.

[229] Legyünk realisták: az egész magyar–csehszlovák határ „rémisztő" volt, és ha ez lett volna a döntés, mára ehhez is hozzászokunk, legalább annyira, mint például a Csallóköz elcsatolásához.

Március 21-én Károlyi lemondott, és a Tanácsköztársaság vette át Magyarország kormányzását. Miután a románok és a csehszlovákok megtámadták a kommunista államot, májusban az északi fronton összevont vörös alakulatok támadásba lendültek és néhány hét alatt jelentősen visszaszorították a cseh alakulatokat, nagyjából a Garam vonaláig. Miközben a Vörös Hadsereg északi hadjárata júniusban elérte területi maximumát, Párizsban újabb fontos események történtek, befolyásolva a majdani Ipoly-határ vonalát. A magyar határok tervezetét bemutatták az érintett szomszéd államoknak, és a többiek mellett Csehszlovákia is kifogásokat emelt, amelyek közül az egyik a térséget érintette. Nem tudtak belenyugodni az Ipoly-vasút meg nem szerzésébe, és újból kérték azt; ha nem a teljes Ipoly-vízgyűjtővel, akkor legalább a vasút egy mérföldes zónájával,[230] amibe még így is beleesett volna Balassagyarmat és Szécsény, illetve az összes olyan falu, amelynek itt vasútállomása van. A négy nagy ezt nagyrészt elutasította, de június 12-én abba belementek, hogy az Ipoly déli partján Pereszlény és Homok települések Csehszlovákiához kerüljenek a Csata–Ipolyság vasúti szakasszal, Ipolyságnál a Korpona felé húzódó szárnyvonal elágazásával együtt. Végül ez lett a trianoni szerződés szerinti határvonal, azzal a további megkötéssel, hogy Csehszlovákia a szerződés hatályba lépésétől 15 évig[231] vagy a saját területen építendő vonal befejezéséig[232] használati jogot kap a losonc–csatai vasútvonal magyarországi szakaszára. Két héttel ezután a Tanácsköztársaság vezetése eleget tett az antant ultimátumának és kiürítette a Felvidéket az Ipolyig, majd a tanácskormány bukása után az Ipoly déli partját is cseh csapatok szállták meg körülbelül 1919 végéig, amikor is visszavonultak a majdani határvonalat többé-kevésbé követő demarkációs vonalra, amely a határmegállapítási folyamat végéig működött.

A fentieknek megfelelően az érintett határszakasz így került be a trianoni szerződésbe:

> *„délnyugat felé az Ipoly kanyarulatában, Tesmagtól délre körülbelül 1 km távolságnyira választandó pontig: az Ipoly folyása lefelé; innen nyugat felé az Ipoly folyásán, Tésától nyugatra körülbelül 1 km távolságnyira választandó pontig: a helyszínén oly módon megállapítandó vonal, hogy az Ipolyság állomástól délre haladjon s egészen cseh-szlovák területnek hagyja az ipolyság–csatai vasúti vonalat, valamint a korponai elágazást is, de egészen Magyarországnak hagyja Berzencze[233] és Tésa helységeket; innen dél felé a Dunába való torkolásig: az Ipoly folyása lefelé."*

[230] Csak sajnálhatjuk, hogy a szintén teljesen magyarlakta Rima- és Sajó-völgyben ez az „egy mérföldes" megoldás nem jutott senki eszébe; ott a határ nagyjából a vízválasztón húzódik ma is, a vasút és a határ között jó néhány magyar falut a szomszédba szakítva ezzel.
[231] 1936-ig.
[232] Ez a vonal soha nem készült el, hozzá sem fogtak.
[233] Helyesen: Bernecze (ma Bernecebaráti része).

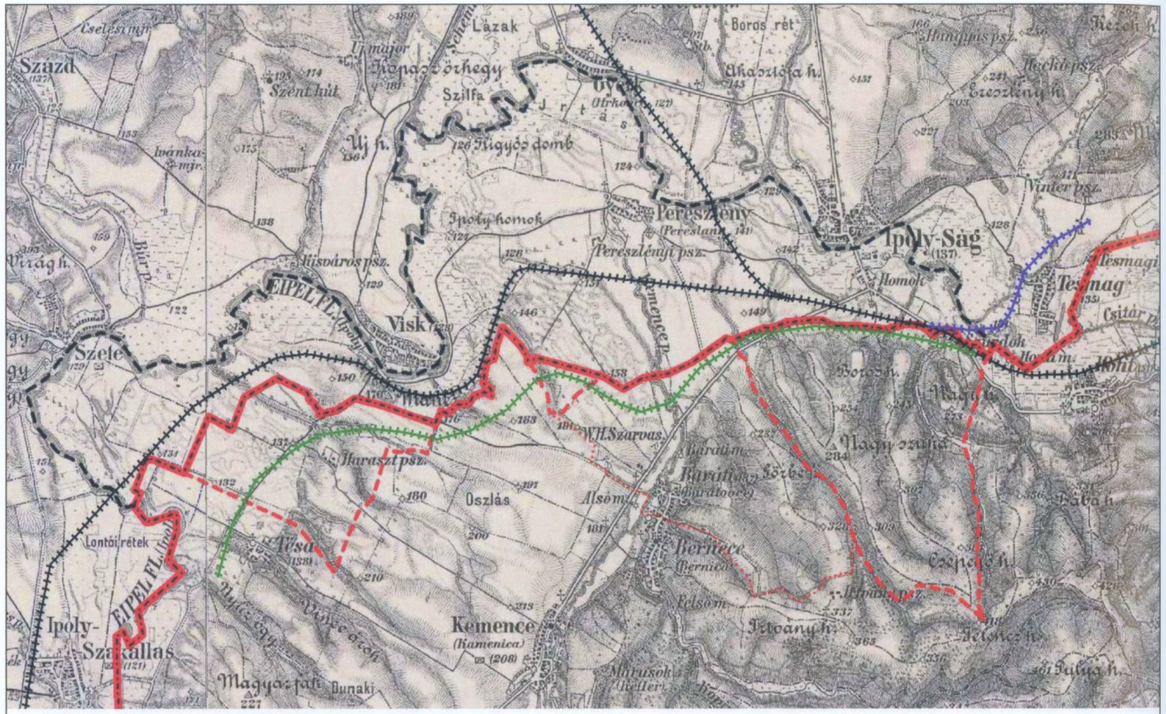

62. térkép | A pereszlény-homoki hídfő végleges déli határának kialakítása a határmegállapító bizottságban 1922 második felében

A határ tehát az Ipoly lett, kivéve egy szakaszt Ipolyságtól és Pereszlénytől délre, ahol az Ipolyság–Csata közötti vasútvonal a korponai elágazással a folyó déli partján van: ezt Csehszlovákia kapta. A szerződés aláírása és 1921. júliusi hatályba lépése után a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság feladata volt ennek a hídfőnek a pontos lehatárolása. Ehhez csak annyi támpontot kaptak a szerződésből, hogy a vasútvonal Csehszlovákiáé, Berzence (helyesen: Bernece) és Tésa falvak pedig Magyarországé legyenek. A határmegállapítás eddigi folyamatában viszonylag nagyobb, jellemzően járásnyi, e vidéken kétfalunyi területekről vitáztak az antanthatalmak küldöttei, most egy, az antanthatalmak és a két határos ország delegátusaiból felálló bizottság néhány száz métereken, helyenként pár kilométeren vitázott. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ez a bizottság nagyvonalúbb lett volna, sőt.

A két magyar javaslat közül az egyiket, a mai Szlovákia jelentős déli részét Magyarországnak hagyót már említettük; a másik az Ipoly-határ helyreállítását célozta azzal az indoklással, hogy vasutat igazán egyszerű itt építeni, ahhoz minden földrajzi lehetőség adott; ám mindkét javasolatot gyorsan lesöpörték. Ezzel véglegessé vált, hogy Pereszlény és Homok (utóbbi Ipolyság déli negyede) magyar települések Csehszlovákiához fognak tartozni; ez a pereszlény–homoki hídfő. A hídfő déli határának meghatározása volt a feladat. A bizottság működését megszabó Általános utasítások értelmében elsősorban a közigazgatási határok államhatárrá minősítése volt kívánatos, amit a helyi, speciális gazdasági érdekek, közlekedési szempontok és tulajdonviszonyok figyelembevételével módosítani lehetett.

Az első kérdést a csehszlovák küldött vetette fel: kié legyen a szerződésben nem szereplő Baráti[234] falu? A bizottság végül azt Magyarországnál hagyta, így az Általános utasítások fő szabályának értelmében Ipolyvisk, Pereszlény és Homok (Ipolyság) kataszteri határa lett volna az államhatár. Ez a mai határvonalnál délebbre nyúlik. Ipolyság kataszteri területe több kilométerre nyúlt a Börzsöny erdejébe, elérve a hegység legészakabbi gerincvonalát, amelynek keleti végén vannak a drégelyi romok. A magyar bizottsági tag Tánczos Gábor altábornagy viszont 1922. február 14-én érdekes tervet tett a bizottság asztalára. Egy vasútvonal tervét, amely az Ipoly-vasút Drégelypalánk–Hont–Ipolyság szakaszáról, a határátmeneti pont előtt nyugatra ágazva, a Börzsöny északi, majd nyugati oldalán Szob felé haladt volna. Egy ilyen vasútvonal megépítéséhez legalább 20-25 méternyi sík területre van szükség ott is, ahol a Börzsöny legészakabbi lejtői majdnem a Csehszlovákiának ítélt ipolysági vasútállomásig nyúlnak. A bizottság, ekkor még csak elviekben, 4:2 arányban támogatta az elképzelést.[235]

A magyar delegáció, de a mögötte álló kormány sem valószínű, hogy egy pillanatig is komolyan gondolta volna ezt a tervet.[236] A bizottságban azonban valódi gazdasági érvnek számított. Nemcsak a „vasút" kiemelt fontossága miatt: Ipolyság déli részének elcsatolása a Börzsöny északnyugati előterében levő falvak Hont és Balassagyarmat felé történő közúti összeköttetését is elvágta, Magyarország belsejébe így csak az Ipoly keleti partján vezetett út: a kataszteri határok megtartása esetén bármely új út csak a Börzsöny hegyes vidékén át volt vezethető.[237] Ez akár az említett falvak gazdasági alapú elcsatolását is indokolhatta volna, a vasút terve ennek méregfogát is kihúzta.

[234] Ma Bernecebaráti része, de 1921-ben is nagyon közel volt egymáshoz a két falu. A nem nevesített települések esetén a bizottságok általában azt vizsgálták, hogy melyik országhoz tartozik a legközelebbi, a szerződésben említett település.
[235] MNL OL S 15-VV-4-No. 3/1, 52.
[236] Másutt legalábbis nincs nyoma. Az 1922-es magyarországi helyzet amúgy sem kedvezett az ilyen beruházásoknak, még a hálózati szempontból lényegesen fontosabb, rövidebb, de Szamos-hidat is tartalmazó Kocsord–Fehérgyarmat szakasz megépítése is csak 1926-ban történt meg.
[237] Ahogy 1938-ban itt épült meg a Diósjenő–Kemence közti „transzbörzsönyi" út; ez azonban a Csehszlovákia elleni katonai készülődés jegyében történt, a második világháború előestéjén; Nagybaczoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendők*. Gondolat, Budapest, 1986, 34.

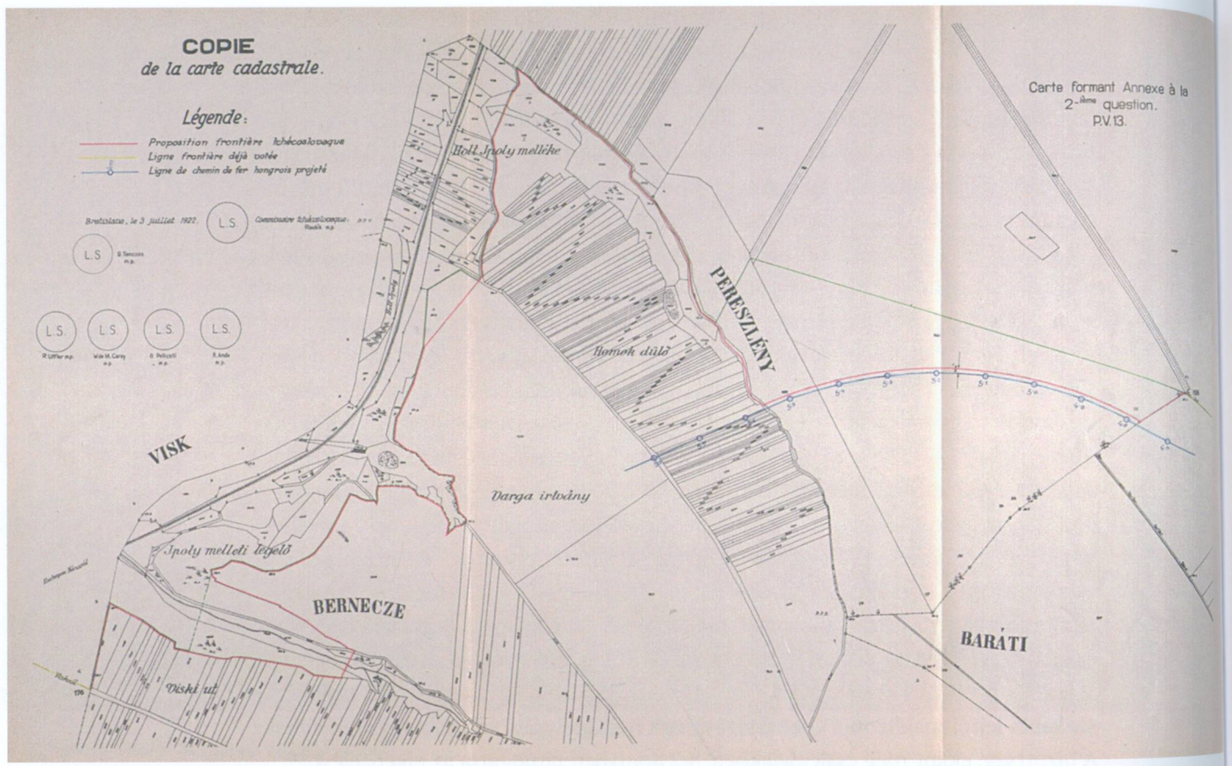

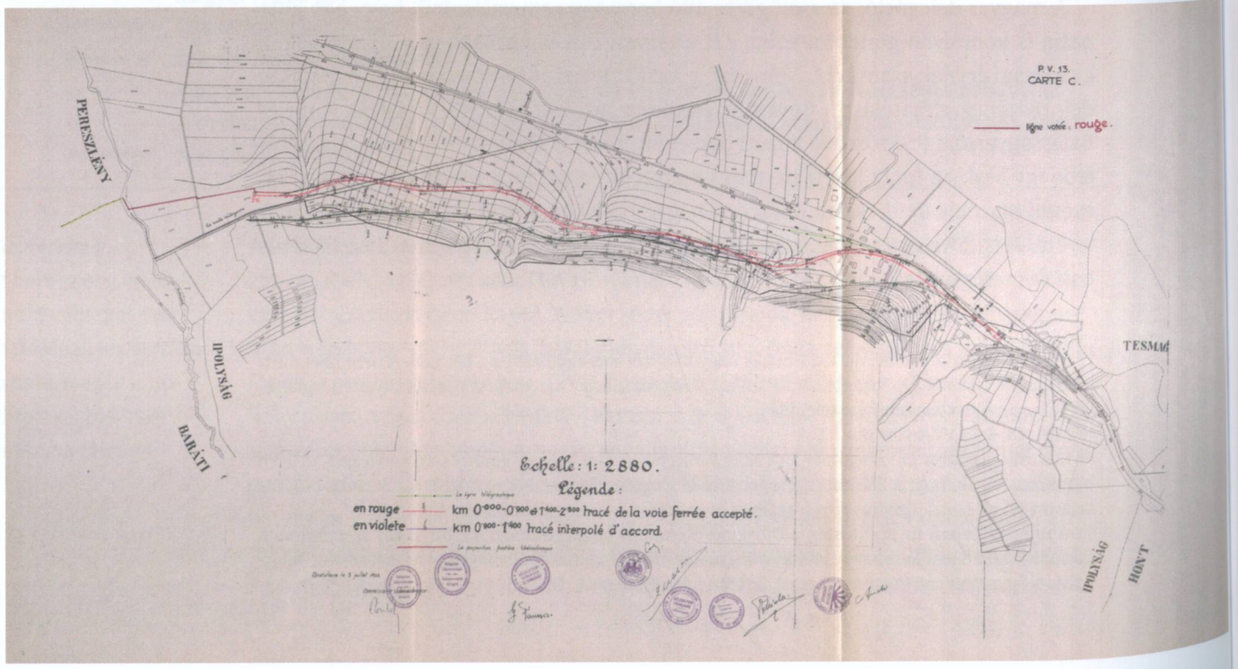

A döntést a határmegállapító bizottság 1922. július 5-i, Pozsonyban megtartott 13. ülésén, 5:1 szavazati arányban hozták meg.[238] A határ így a dombok alján egy kb. 20-200 méter széles, sík sávot Magyarországon hagy, amely alkalmas volt – illetve lehetett volna – a vasútvonal megépítésére. Az ötlet a csehszlovák felet is megihlette: a trianoni szerződésszövegben említett *„Csata és Losoncz között egészen cseh-szlovák területen fekvő közvetlen vonal"*-ra[239] hivatkozva az ipolysági állomás keleti végén levő szemafornál igényeltek és kaptak meg minimális területet[240] a vonal keleti, Tesmag felé, saját területen történő továbbvezetésére. Ahogy a magyar oldali, úgy ez a vasútvonal sem épült meg soha.

Magyar oldalon épült viszont más. A mai útnyilvántartás szerint 1201-es számjellel ellátott útnak a parassapusztai határátkelőtől a Homok és (Bernece-)Baráti közötti útig tartó összekötő része pont a vasútvonal tervezett vonalán épült meg még a második világháború előtt, és erre máshol nem is nyílt volna egyszerű lehetőség. A Börzsöny nyugati oldalán így, bár vasút nem épült, egy fontos országút igen, teljesen magyar területen. Ha az ember itt végigautózik, az az érzése támad, a határt az út miatt tették oda, ahol van – most már, tanulmányozva a határbizottsági viták térképmellékleteit, tudhatjuk, hogy ez pont fordítva volt: a határt úgy húzták meg, hogy a magyar területen egy vasút megépíthető legyen – országút lett belőle.[243]

Happy end? Távolról sem. Az Ipoly-határ nem volt etnikai határ a magyar és a szlovák településterület között, nagyobb részén ma sem az, nyugati és északi oldalán is magyar falvak vannak, Ipolyság is magyar többségű.[244] Az Ipolynál kedvezőbb határt pedig a teljes folyamatban egyetlenegy alkalommal vetett fel Seymour a Csehszlovák Ügyek Bizottságában, a döntő és utolsó tárgyalási napon, március 7-én,[245] ezt azonban inkább egy heves vitában tett riposztként foghatjuk fel, semmint valódi javaslatként. A célját ezzel elérte: az Ipoly lett a határ. Ezen a békekonferencia vezetése még faragott: Csehszlovákiának adta a pereszlény–homoki hídfőt. Ehhez képest az, hogy ez a hídfő délen meddig tart, másodlagos fontosságú volt; ez már a határmegállapító bizottságra maradt. Ezen a szakaszon a vitában ténylegesen előforduló javaslatok közül majdnem a Magyarország számára legkedvezőbb maradt érvényben, de ez is érdemben a tényleges nyelvhatártól délre húzódik. Jobbat azonban senki nem javasolt az antantképviselők közül, és ezt Charles Seymournak kö-

« 63. térkép |
A csehszlovák-magyar határmegállapító bizottság 13. ülésének térképmelléklete. A kék pontozott vonal a tervezett vasútvonal, a cseh határjavaslat azt pontosan követi. A végleges határ végül ettől kicsit északra került, amit a zöld vonal mutat[241]

« 64. térkép |
A csehszlovák-magyar határmegállapító bizottság 13. ülésének 3. térképmelléklete az 1201-es út átkötő szakaszának későbbi vonalán elképzelt vasútvonallal. Barna vonal: az eredeti csehszlovák határjavaslat[242]

[238] MNL OL S 15- VV-4.-No. 3/1, 145–146.
[239] Trianoni szerződés 302. cikk.
[240] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 265.
[241] MNL OL S 15-VV-4.-1.-C-4., közli: Timár Gábor: *Egy sosem lett vasútvonal – Trianon utáni határkijelölés a Börzsöny északi peremén.* Catastrum, 2021/2, 29.
[242] MNL OL S 15-VV-4.-1.-C-5., közli: Timár 2021, 30.
[243] Uo. 30.
[244] 1938-ban, a müncheni egyezményt követő kétoldalú, a határmódosítást célzó magyar–csehszlovák tárgyalások kezdetén a csehszlovák fél Ipolyságot és Sátoraljaújhely elcsatolt részét rögtön átengedte (okt. 2.), így itt volt a trianoni határmegállapítást követő, bár csak átmeneti revízió egyik első helyszíne.
[245] Ádám – Ormos, 179.

7. ábra
Az 1201-es út érintett szakaszán ma autózva ezt látjuk: balra az ipolysági vasútállomás (szlovák terület), a határ kb. az út menti árok mellett fut, az út magyar terület. Jobbra a börzsönyi erdőség széle, meredek domboldallal. Itt futott volna az elképzelt vasút, itt lehetett megépíteni az országutat (Google Maps)[246]

szönhetjük; ha Balassagyarmat, Szécsény, Rétság vagy Romhány szoborállításon gondolkodik, ne felejtsék ki őt a lehetőségek közül.

A határszakasz kialakulásának fenti története azonban néhány tanulságot hordoz, melyeket az egész határmegállapítási folyamatban érvényesnek tekinthetünk:

- A lényeges kérdések Párizsban, a Csehszlovák Ügyek Bizottságában, tehát Magyarország teljes és Csehszlovákia majdnem teljes mellőzésével dőltek el. Ők döntöttek arról, hogy a határ az Ipolyon vagy attól 20-30 kilométerrel délre, a vízválasztón húzódjon.
- A területen zajló katonai események (cseh megszállás, balassagyarmati csehkiverés, a Tanácsköztársaság északi hadjárata, újabb csehszlovák bevonulás) és ideiglenes határvonalak semmilyen hatással nem voltak a trianoni határokra. A térségre vonatkozóan azok a CSÜB 1919. március 7-i ülésén nagyrészt eldőltek azzal, hogy a konszenzus elérésére az ügyben magát megkötő Seymour véleményét a többiek elfogadták.
- A CSÜB javaslatát a békekonferencia később kismértékben rontotta magyar szempontból, azonban a csehszlovák követelések nagy részét a térségben épp a bizottsági konszenzusra hivatkozva elvetette.

[246] Közli: Timár 2021, 30.

8. ábra
Charles Seymour, a Yale Egyetem későbbi elnöke, az amerikai békeküldöttség tagja: akinek a Cserhát és a Börzsöny megmaradását köszönhetjük (1930-ban készült felvétel; Wikipedia)

- Az 1921-ben felálló magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság a fentiekhez képest csak nagyon kis változtatásokról dönthetett.
- A települések nemzetiségi összetétele (teljesen magyar lakossága), ahogy az az Általános utasításokban is szerepelt, semmilyen szerepet sem játszott a határmegállapítás folyamatában, figyelembe vettek azonban – ma visszatekintve legalábbis – meglehetősen abszurd elképzeléseket is, ha azok gazdasági-közlekedési kérdésekre irányultak. Ez utóbbiak fontosabbak voltak a települések közigazgatási határainál is.

65. térkép | » A határmegállapító bizottság által Somoskő és Somoskőújfalu térségében tárgyalt határmódosítási elképzelések térképvázlata. A módosítás indokát jelentő kőbányák piros színnel jelezve[250]

- A balassagyarmati csehkiverés sikere rámutat arra, hogy ebben a korai stádiumban a cseh alakulatok harcértéke igen alacsony volt,[247] velük szemben bármely rögtönzött ellenállásnak volt értelme és esélye is. A Károlyi-kormány a rendelkezésére álló mégoly kevés csapattal is megkísérelhette volna, hogy a felvidéki perem magyarlakta vidékéről, ahol a lakosság aktív támogatása is valószínű volt, nem vonul ki és azt katonailag megvédi. Ezt ügyes diplomáciával még a pacifista politikája részeként is kommunikálhatta volna.

SOMOSKŐ ÉS SOMOSKŐÚJFALU: FALVAK IGEN, HEGYEK NEM

Aki már kirándult Salgótarjántól északra, a Karancs és a Medves hegyeiben, és megnézte a határ futását, az az érzése támadhat, hogy itt velünk különösen kicsellóztak. A határ nagy kanyart véve fut délre, a Karancs csúcsáig, pont szlovák területen hagyja a Medves magasát, a Sátoros-hegyet és a terület ikonikus tájképi elemét: a magyar Somoskő falu felett, már szlovák területen álló várat. Hogy is alakult ki ez a határszakasz? Előrebocsátom: nem Trianonban.[248]

A csehszlovák–magyar határmegállapító bizottság egyetlen esetben javasolt olyan módosítást, amely a békeszerződésben nevesített tereppontokban is változást jelentett a végleges határ kitűzésénél. Salgótarján északkeleti-északi előterében a trianoni határvonal Zagyvarónától a salgói bányatelepet és hegycsúcsot északról megkerülve a Karancsig húzódott, csehszlovák kézre juttatva Somoskő és Somoskőújfalu községeket. A szerződés szövege e szakaszról pontosan így ír: *„a 485. magassági pontig, körülbelül 10 km-re Salgótarjántól kelet-északkeletre: a helyszínen megállapítandó vonal, amely általában az északra eső Rima és a délre eső Hangony és Tarna medencéinek vízválasztóvonalát követi; innen nyugat-északnyugat felé a 727. magassági pontig a helyszínén megállapítandó vonal, amely Magyarországnak hagyja Zagyvaróna és Salgó helységeket és bányákat és Somosujfalu állomástól délre halad; innen északnyugat felé a 391. magassági pontig, körülbelül 7 km-re Litkétől keletre: az a vonal, amely általában a Dobroda medencéjét északkeleten határoló gerincet követi s a 446. magassági ponton át halad”.*

A magyar fél az Általános utasításoknak megfelelően nem néprajzi, hanem gazdasági érdekekre: a medvesi bazaltbányáknak a budapesti útburkolatok számára elsőrendű fontosságára hivatkozva első körben Somoskő visszajuttatását kérte.[249] Ez – bár eléggé girbegurba határt eredményezett volna – belefért a trianoni szerződés szó szerinti értelmezésébe is, és a javaslatot a bizottság el is fogadta.

[247] A Tanácsköztársaság Vörös Hadserege nem véletlenül ért el az északi irányban gyors területnyereséget május végén és júniusban.

[248] *A somoskői határszakasz kialakulása.* Pangea Blog, 2020. február 16. https://pangea.blog.hu/2020/02/16/a_somoskoi_hatarszakasz_kialakulasa; Timár Gábor: *Telekhatárból államhatár – Két példa a magyar–csehszlovák határmegállapítás folyamatából.* Catastrum, 2023/3, 47–53.

[249] A település közigazgatási határának északi részén, ma szlovák területen található a már gyakorlatilag felhagyott Macska-bánya, amelyet Krepuska Géza Macska-Kő Rt. nevű cége irányított: a „macskakő” név innen került a pesti szlengbe és onnan a magyar nyelvbe, azt semmilyen más nyelven nem nevezik így.

[250] HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B-XV-c-16.

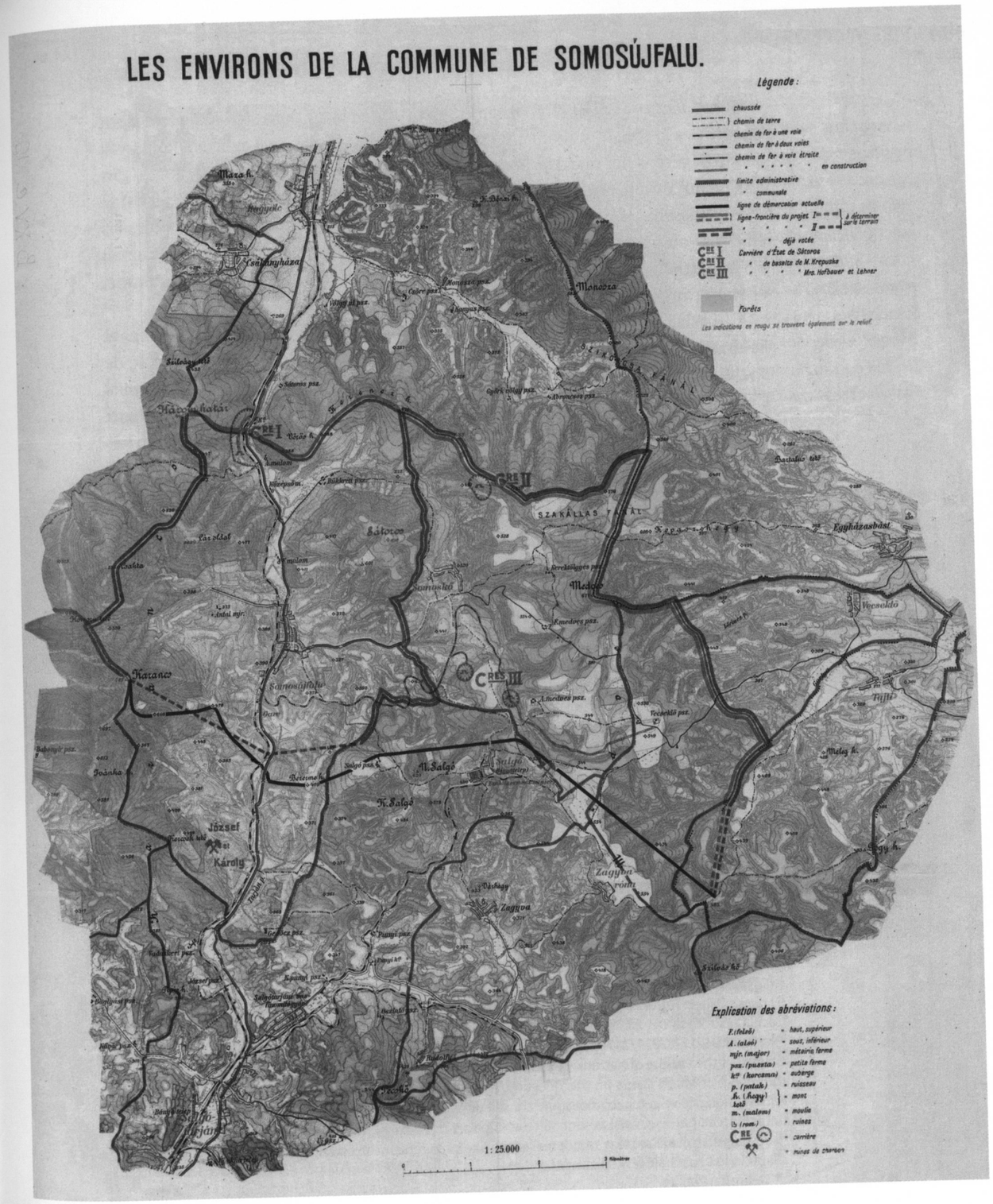

Ekkor Tánczos Gábor altábornagy, a bizottság magyar tagja „tizenkilencre lapot húzott", és kérte Somoskőújfalu visszajuttatását is, hivatkozva az itteni kőbányák jelentőségére is. Ez már két ponton is ütközött a szerződésszöveggel: a falu, „Somosújfalu" néven, de Csehszlovákiának juttatandóként volt feltüntetve, és a határmódosítással a 727. sz. magassági pontként szintén megemlített Karancs csúcsa is elkerült volna a határról. Az így megemelt tét majdnem elbukott: a bizottságban 3:3-as patthelyzet alakult ki.[251] melyet később a brit elnöki szavazat leadása döntött el Magyarország javára.[252]

A javaslat a Népszövetség Tanácsa elé került, amely 1923 áprilisában – a tanács katonai bizottságának meghallgatása után – a két települést Magyarországnak, de a külterület északi részét Csehszlovákiának juttatta.[253] A 2021 végén digitálisan is elérhetővé tett népszövetségi dokumentumokból[254] a folyamat rekonstruálható.

A Népszövetség Tanácsának katonai bizottsága elé a következő, április 19-én keltezett kérdés került: *„Milyen előnyei vagy hátrányai lennének katonai szempontból egy olyan határvonalnak, amely Somosújfalu község területén úgy húzódik, hogy a csehszlovák területen hagyja a Sátorost (652[255] és 601 sz. magaslatok), továbbá a 477-es és 563-as számú magaslatokat a vasútvonaltól nyugatra, és eléri a község nyugati határát, a 727-es magaslatnál, amelyet a békeszerződés név szerint említ?"*[256]

A katonai albizottság egyhangú szavazással meghozott álláspontja a következő volt:

> *„A Népszövetség Tanácsának elnöke (kérdésében) egy olyan területet határoz meg, amelyen keresztül a Magyarország és Csehszlovákia közötti egyik megközelítési útvonalat képező vasútvonal halad. Az albizottság nem vette figyelembe ennek a megközelítési vonalnak a katonai értékét az egyik államból a másikba vezető többi meglévő megközelítési vonalhoz viszonyítva. Az alábbi vélemény tehát pusztán helyi taktikai szempontból készült, annál is inkább, mert a pozíció önmagában egy rendkívül kis, kiemelkedő helyet képez. A vasútvonal és a völgy helyi védelme szempontjából a szóban forgó dombok bizonyos taktikai értékkel bírnak Csehszlovákia számára, mivel uralnak bizonyos, körülbelül egy kilométerrel északabbra fekvő, védelemre alkalmas magaslatokat. De még így is, e*

[251] MNL OL S 15- VV-4.-No. 3/1, 211.
[252] MNL OL S 15- VV-4.-No. 3/1, 257.
[253] Bacsa Gábor: *Határviták Salgótarján térségében (Somoskő és Somoskőújfalu) 1921–1924.* In: Pásztor Cecília (szerk.) 2002, 225–249.
[254] File R604/11/27831/24762 – Delimitation of the border between Hungary and Czecho-Slovakia – Council of the League of Nations – Resolution fixing the frontier line, adopted by the Council, following the report of Mr. da Gama on this question. https://archives.ungeneva.org/delimitation-de-la-frontiere-entre-la-hongrie-et-la-tcheco-slovaquie-conseil-de-la-societe-des-nations-resolution-fixant-la-ligne-frontiere-adoptee-par-le-conseil-faisant-suite-au-rapport-de-m-da-gama-sur-cette-question (=Délimitation).
[255] A magaslatok számozása minden esetben azok tengerszint feletti magasságára utal, a határmegállapításhoz használt térkép szerint..
[256] Délimitation, 31.

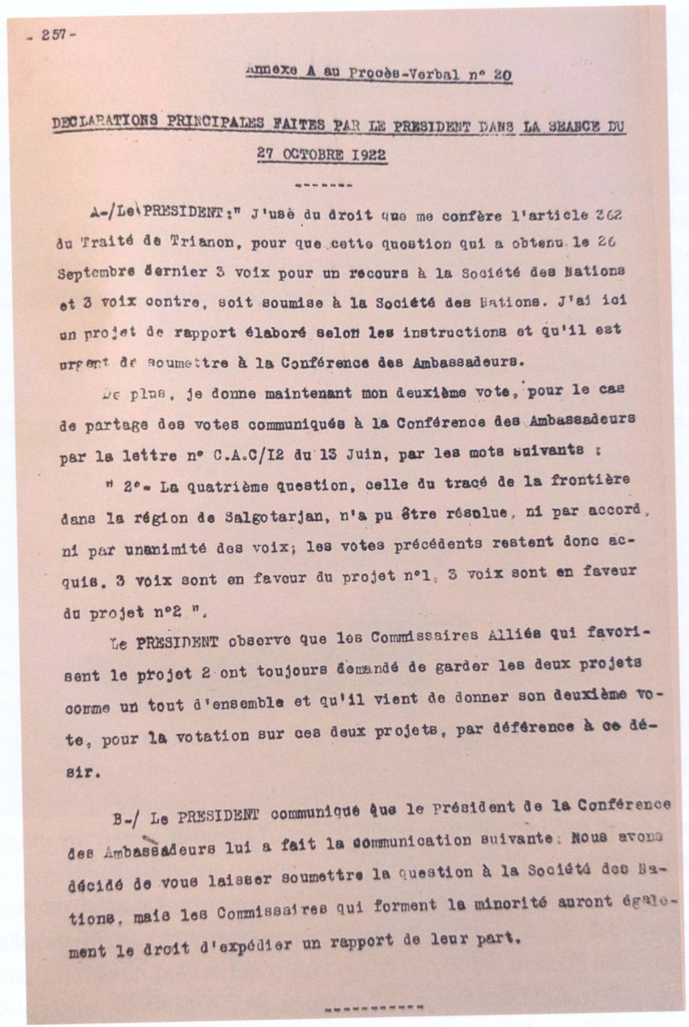

- 257 -

Annexe A au Procès-Verbal n° 20

DECLARATIONS PRINCIPALES FAITES PAR LE PRESIDENT DANS LA SEANCE DU 27 OCTOBRE 1922

A-/Le PRESIDENT:" J'usè du droit que me confère l'article 262 du Traité de Trianon, pour que cette question qui a obtenu le 26 Septembre dernier 3 voix pour un recours à la Société des Nations et 3 voix contre, soit soumise à la Société des Nations. J'ai ici un projet de rapport élaboré selon les instructions et qu'il est urgent de soumettre à la Conférence des Ambassadeurs.

De plus, je donne maintenant mon deuxième vote, pour le cas de partage des votes communiqués à la Conférence des Ambassadeurs par la lettre n° C.A.C/12 du 13 Juin, par les mots suivants :

" 2°- La quatrième question, celle du tracé de la frontière dans la région de Salgotarjan, n'a pu être résolue, ni par accord, ni par unanimité des voix; les votes précédents restent donc acquis. 3 voix sont en faveur du projet n°1, 3 voix sont en faveur du projet n°2 ".

Le PRESIDENT observe que les Commissaires Alliés qui favorisent le projet 2 ont toujours demandé de garder les deux projets comme un tout d'ensemble et qu'il vient de donner son deuxième vote, pour la votation sur ces deux projets, par déférence à ce désir.

B-/ Le PRESIDENT communique que le Président de la Conférence des Ambassadeurs lui a fait la communication suivante: Nous avons décidé de vous laisser soumettre la question à la Société des Nations, mais les Commissaires qui forment la minorité auront également le droit d'expédier un rapport de leur part.

---

9. ábra |
Carey alezredes, a magyar-csehszlovák határmegállapító bizottság elnöke írásban nyújtja be a második (döntő) elnöki szavazatát a somoskőújfalu-somoskői határmódosítási javaslatról az 1922. november 10-i (XX. sz.) ülésre. A javaslat így 4:3-as többséget kapott. Ezzel megnyílt az út a két település visszacsatolására[257]

> *dombok birtoklása csekély taktikai előnyt jelentene, hacsak az általuk alkotott pozíciót nem egészítenék ki a keletre fekvő magaslatokkal, egészen a 671. pontig. Ha ezeket a dombokat a csehszlovák államnak juttatják, akkor a déli oldalon és a lejtők lábánál lévő, egy védelmi pozíció megszervezéséhez elegendő területet is oda kell adni."*[258]

A Tanács április 23-án a következő határozatot hozta:

[257] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 257.
[258] à 258 Délimitation, 27.

- *„A Népszövetség Tanácsa, miután megvizsgálta a Magyarország és Csehszlovákia közötti határmegállapító bizottság által benyújtott jelentéseket és dokumentumokat, valamint az írásban benyújtott információkat, és a két érintett kormány képviselői által szóban közölt információkat;*
- *És mivel Somoskő és Somosujfalu községeket magyar lakosság lakja, és e lakosság gazdasági érdekei szorosabban kapcsolódnak az e községektől délre fekvő piacokkal kapcsolatos tevékenységekhez;*
- *És mivel a trianoni szerződés 27. cikke, amely a salgói bányákat Magyarországnak tulajdonítja, megfelel az ország elismert igényeinek, és ezt a vita során sehol sem vitatták;*
- *És tekintettel a Nemzetek Szövetsége Állandó Tanácsadó Bizottságának Katonai Albizottsága által a Tanács kérésére benyújtott észrevételekre a katonai természetű kérdésekről, amelyek a salgótarjáni térség domborzati viszonyai miatt felmerülhetnek, illetve a területet északról délre átszelő vasútvonal létezése miatt;*

A határvonalnak a 485. és 446. dombok mint szélső pontok közötti szakaszát az alábbiak szerint állapítja meg:

- *A 485. magaslattól északra egy vonal, amely megfelel az 1. és 2. számú tervben*[259] *szereplő vonalnak a 671. magaslattól*[260] *500 méterre délkeletre lévő pontig; azután egy, a helyszínen meghatározandó vonal, amely nyugat felé halad úgy, hogy magyar területen hagyja a bányászati koncessziókat és a Kerektölgyes tanyát, csehszlovák területen hagyja az 528. magaslatig emelkedő magaslatokat, majd észak felé haladva megkerüli Somoskő községet, amely így magyar területen marad.*
- *Onnan Somoskőtől délnyugatra, Somosujfalunál az úthoz csatlakozó vonal, magyar területen hagyva az említett utat és Somosujfalu községet; és az említett falutól közvetlen északra két közúti és egy vasúti híd mellett halad;*
- *Onnan egy délnyugati irányban a 668-as magaslatig futó vonal, amely a 727-es magaslatnál*[261] *csatlakozik Somosujfalu község határához, és ezt a határt követve észak felé a 446-os magaslatig.*[262]

A csehszlovák kormánynak joga van a somosujfalui vasútállomást határ- és vámállomásként használni, a magyar kormány pedig e célra minden könnyítést megad neki.

[259] A határmegállapító bizottság által tárgyalt 1. (csak Somoskőt érintő) és 2. (mindkét települést érintő) javaslatok, amelyeknek elbírálása a Népszövetség Tanácsa elé került.
[260] A Medves magasa, amely így csehszlovák területen maradt.
[261] A Karancs csúcsa.
[262] A Háromhatár (Tri chotári) magaslat, amely a részletes határmegállapítási folyamat végén éppen csehszlovák területen maradt.

A csehszlovák kormány a maga részéről megtesz minden intézkedést, hogy megkönnyítse a somoskői bányaterület északi részén fekvő bazaltbánya működését és a bányából származó termékeknek a somosujfalui állomásra való szállítását."[263]

A határozat indoklása kitér arra, hogy a két érintett település magyar lakosságú. Ez jogilag igen érdekes, hisz a Nagykövetek Tanácsa által a határmegállapító bizottságok működésére kiadott Általános utasítások kizárták a nemzetiségi és vallási szempontok határmódosítási indokként kezelését. A Népszövetség Tanácsára ez a korlátozás értelemszerűen nem vonatkozott – viszont ahhoz, hogy egy ügy odakerüljön, át kellett jutni a megelőző szűrőkön, amelyekre igen.

66. térkép | A Népszövetség Tanácsának javaslata a trianoni határt Magyarország javára módosító új határra, amelyet szaggatott piros vonal jelez a Karancs és a Medves között, és amelyet a határmegállapító bizottságnak a helyszínen kell kijelölnie. Figyeljük meg, hogy a javasolt határvonal nem választja el Somoskő települést az annak északi határán elhelyezkedő, és a térképen „520." számmal jelölt magaslattól, tehát a somoskői vártól![264]

[263] Délimitation, 7–8 (francia nyelven), 9–10 (angol nyelven).
[264] HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, B-XV-c-16 térképre a szaggatott piros vonal a Délimitation, 19–22. térképe alapján történt.

A Népszövetség Tanácsa fenti határozatának az a része, amelyet dőlt betűvel adtam meg, a gyakorlatban a trianoni szerződés 27. cikkének a magyar–csehszlovák államhatár a két említett magaslat (485. és 446. sz. magassági pontok – ezek tengerszint feletti magasságot jelentenek) közti részét jellemző szövegrészét felülírták. Innen ez a – nagyrészt helyszínen megállapítandó – vonal ismét a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság elé került a bemutatott, a népszövetségi jegyzőkönyv mellékleteként fennmaradt térképpel együtt.

A BRIT–JAPÁN SZÖVETSÉG FELMONDÁSA ÉS A SZLOVÁKKÁ LETT SOMOSKŐI VÁR?

A népszövetségi kitérő után a történet ismét ugyanabban a határmegállapító bizottságban folytatódott, amely a kérdést a Népszövetségnek feltette. A bizottság 1923. június 27-én még Szatmárnémetiben tartott közös ülést a román határmegállapító bizottságokkal a hármas határpont ügyében,[265] de július 2-án már a „somosújfalui" (ma: Somoskőújfalu) polgármesteri hivatalban volt[266] 25. ülése, majd 3-án megtekintette a terepet[267]. Ezt követte a lényegi döntéseket hozó salgótarjáni, 26. ülés, július 4-én.[268] Hosszan, 11:30-tól 16:20-ig tartott a vita, amelynek kimenetelét valószínűleg komolyan befolyásolta, hogy Ando őrnagy, a japán delegátus már nem vett részt sem a 2-i, sem a 4-i ülésen.

Nem egyszerűen hiányzott: Japán 1922 végén követte a békefolyamatból már korábban kilépett Egyesült Államokat, és valamennyi európai határmegállapító bizottságból visszahívta a delegátusait.[269] Ennek okaként minden hivatalos dokumentum a pénzügyeket említi, ezzel együtt érdekes egybeesés, hogy ebben az évben mondta fel a brit fél a brit–japán szövetségi szerződést. 1922. februárjában írták alá az öthatalmi (Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Japán, Franciaország és Olaszország) tengeri fegyverzetkorlátozási egyezményt. Ebben Japán vállalta, hogy flottája az amerikai és brit flotta tonnaűrtartalmához képest csak 5:5:3 arányt érhet el, vagyis csak 60%-a lehet a USA vagy a britek hajóhadának. Bár erre semmilyen forrás nincs, elképzelhető, hogy az ezzel kapcsolatos elégedetlenség és a brit szövetségesi kapcsolat vége is szerepet játszott a japán biztosok távozásában. Ando távollétében a korábbi 3:3 (illetve a szavazategyenlőség esetén leadható brit elnöki szavazattal 4:3) szavazati arány magyar szempontból 2:3-ra romlott. Az így többségbe került francia és olasz biztosok ki is használták a lehetőséget.

[265] MNL OL S15-VV-4.-No. 3/1, 304–315.
[266] MNL OL S15-VV-4.-No. 3/1, 321.
[267] Erről nem készül jegyzőkönyv; Roubík mérnök, a csehszlovák delegátus 4-i felszólalásából viszont kiderül: MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 329.
[268] MNL OL S 15-VV-4-No. 3/1, 324–337.
[269] A Nagykövetek Tanácsa erről 1922. december 4-i levelében értesíti a határmegállapító bizottságokat (MNL OL K 51 HAT-1923/2713), és később pontosít, hogy a többségi elven meghozott határozatok a japán küldött nélkül is érvényesek. A levél „tisztán pénzügyi" okokat említ, és ennek megfelelően a visszahívás dátumát az 1922. pénzügyi év végére, 1923. február végére datálja.

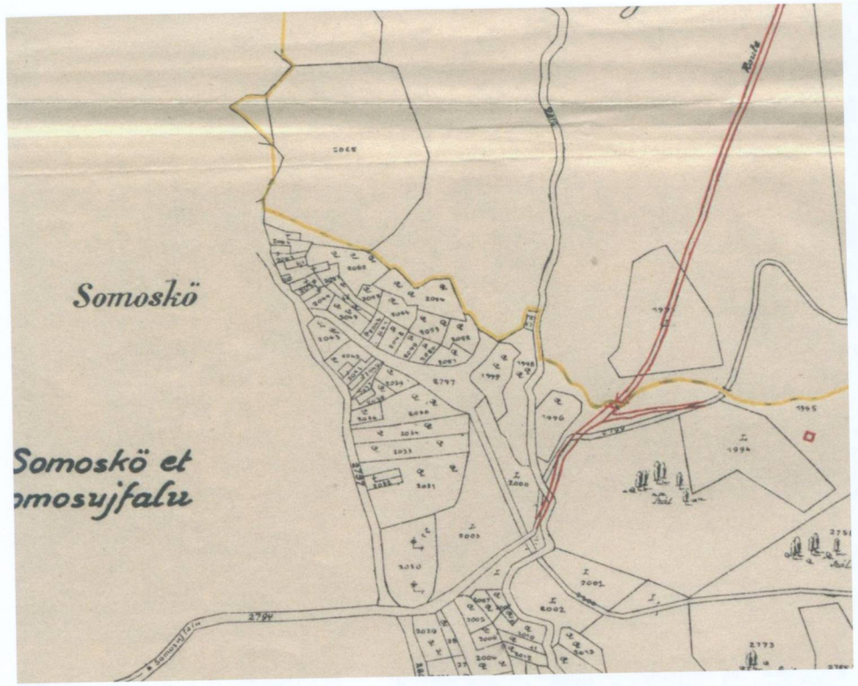

67. térkép | A somoskői vár a falutól északra levő nagy, 2005 (?) helyrajzi számú területrész a július 4-i bizottsági ülés térképmellékletén.[272] A sárga vonal az ülésen megszavazott határ

A két lényeges vitapont már a július 2-i ülésen kirajzolódott: mi legyen a trianoni szerződés és a népszövetségi döntés által is határpontnak jelölt „446-os magaslattal", amely mindazonáltal nem esik a népszövetségi döntés szerint megadott kataszteri határvonalra, hanem attól 120 méterrel Csehszlovákia felé helyezkedik el, illetve hová tartozzon a somoskői vár?[270] A Népszövetség által megadott határ keleti szakaszát a küldöttek egyhangú szavazással elfogadták. A 446-os magaslatról döntés született: *„A 727. sz. (Karancs) és 446 sz. pont (Háromhatár) között a határ a Somosujfalu és Karancs–Berény közötti településhatárt követi, azzal a megjegyzéssel, hogy amennyiben a 727. és 446. sz. pontok nem a településhatáron vannak, az összeköttetés egyenes vonalban történik."*[271]

A 4-i ülésen születtek meg az érdemi döntések. Tánczos altábornagy hozzászólása a somoskői vár ügyében a jegyzőkönyv szerint a következő: *(Tánczos) „Somoskő kapcsán megállapítja, hogy a javasolt határvonal nem követi a Népszövetség által*

[270] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 322–323.
[271] Egyelőre bizonytalan, hogy mi történt ezután. A végleges határ nem megy át a 446 m magas Tri chotáre (Három-határ) magaslaton, ugyanakkor az 1:2880 méretarányú határtérkép a VII.13. határjel mellé a „C446" jelzést adja, mintha mégis ez lenne az a pont, miközben a határleírás szerint a pont magassága 441 méter, vagyis nem a csúcson áll. A bizottság 1924. február 14-i ülésén Budapesten döntött a térségben néhány „apró módosításról", ugyanekkor döntött a somoskőújfalui csehszlovák megszállás megszüntetéséről, amely másnap meg is történt.
[272] MNL OL S 15-VV-4.-1.-A-28.

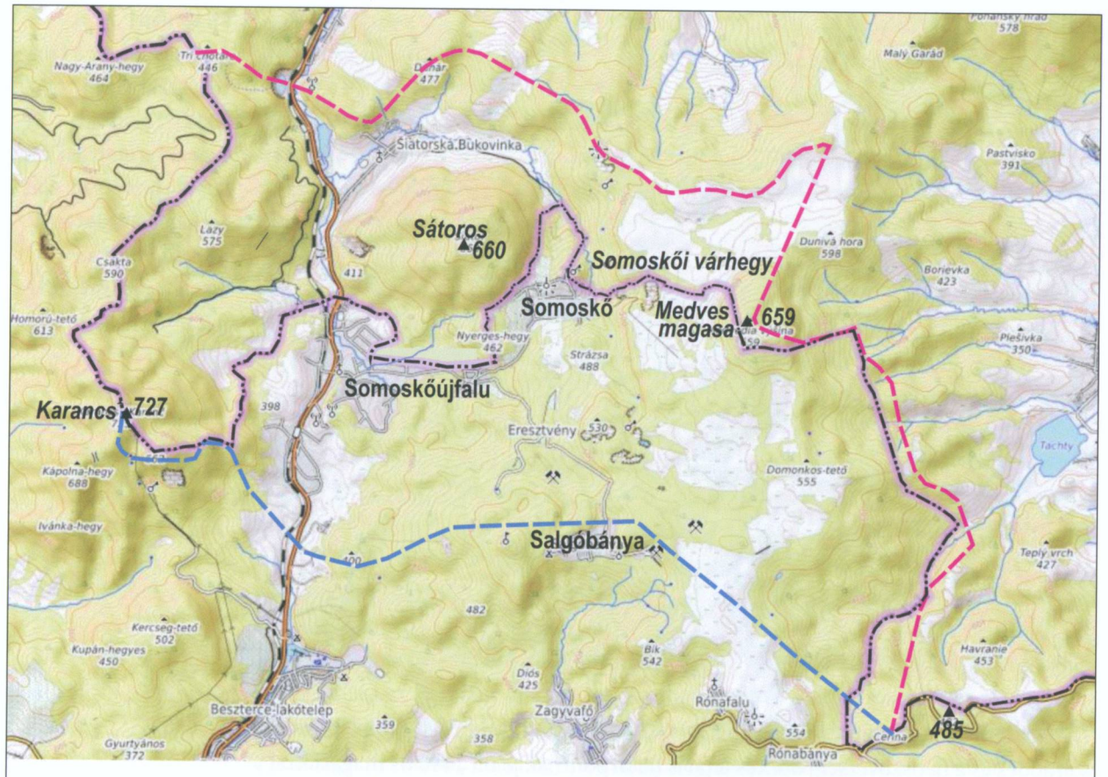

A trianoni szerződés szerinti demarkációs vonal (1919–1924)
A határmegállapító bizottság módosító határjavaslata
Mai államhatár

68. térkép | Határmódosítás Salgótarján térségében 1922-23-ban

meghatározott vonalat, amely Magyarországnak adja az egész falut, és így a feudális vár romjait[273] *is, amelyek a falu belterületéhez tartoznak, és amelyek alig 30 méterre vannak a házaktól, míg a javasolt nyomvonal elválasztja ezeket a romokat a falu többi részétől."* Nem világos, hogy milyen javasolt vonalra gondol – a levéltárban a szavazás eredményeként előálló „megszavazott határ" térképe érhető el, amelynek a somoskői vár közvetlen környékét mutató részletét mutatom be.

Végül a bizottsági döntés a fenti térkép szerint így írja le itt a határt: *„Az 526-os magaslaton álló romokat nyugatról elkerülő vonal, amely Magyarországnak hagyja a kutakhoz vezető utat, és követi a 2066, 2064, 2062, 2056, 2032, 2797, 1998, 1997. sz. parcellák északkeleti határát, a somoskői lakosoknak hagyva az e telkektől közvetlenül északkeletre fekvő pincéket vagy tárolókat."* A szavazati arány 3:2 volt.[274]

[273] Az eredeti francia szöveg szerint: *„les ruines du chateau féodal"*, MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 325.
[274] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 331–332.

10. ábra | A somoskőújfalui Bethlen Gábor utca 2013-ban, még határútként: az utcán végighúzódó csatorna magyar felújítása mindkét részről vicces formában kezelt jegyzékváltást eredményezett. Ez a helyzet azóta egy minimális területcserével megszűnt (a felvételt Hódsági Béla bocsátotta rendelkezésemre)

A jegyzőkönyvek alapján nehezen megítélhető, hogy miért hozta a bizottság ezt a döntést. Összekeverte volna a várrom „526-os" magasságát a Népszövetségi határleírásban Csehszlovákiának juttatandó (de az általuk használt térképen a vártól egyértelműen északkeletre levő) „528-as" magaslattal? Tényleg törleszteni akart a „csehpárti" francia és olasz küldött a „magyarpárti" brit elnöknek? Nem tudom megítélni, ahogy a jegyzőkönyvből az sem derül ki, hogy – a magyar és a csehszlovák küldött nyilvánvaló szavazata mellett – hogyan is döntött a három jelen lévő antantdelegátus. Feltételezéssel tudok élni, hogy az eredeti revíziós javaslatot is megszavazó brit Carey elnök szavazott a javaslat ellen, míg a francia Uffler és az olasz Pellicelli mellette. Ha ezeket a feltételezéseket elfogadjuk, úgy a somoskői vár e „második körös" elcsatolása Uffler és Pellicelli urak döntése volt, amire a japán diplomáciának a határmegállapítási folyamatból kilépése adott lehetőséget.

A határbizottsági javaslatot itt tehát részlegesen fogadta el a fellebbviteli fórum: Magyarország javára módosult a határ, de nem abban a mértékben, ami az eredeti javaslat volt. Az osztrák és délszláv határbizottságokkal ellentétben a csehszlovák határbizottság a határkijelölési folyamat végén jutott erre a döntésre, amikor a határ többi részén már majdnem mindenütt megszavazott volt a vonal. Somoskő és Somoskőújfalu falvakban 1924 február 15-én[275] állt helyre a magyar közigazgatás. A Népszövetség által előírt módosítás nyomán „vissza nem kapott" területen feküdt

[275] Bacsa 2002, 244.

11. ábra | » Tajti és keleti előterének panorámaképe a Google Earth alkalmazásban. A kék vonal a trianoni szerződésszöveg szerinti Rima–Tarna vízválasztó, a rózsaszín pedig a végleges határ. A kép előterében a kék és a rózsaszín vonalak közötti terület a Tarna-vízgyűjtő ma Szlovákiához tartozó része. Ha Magyarország nagyon ragaszkodik hozzá, valószínűleg megtartható lett volna, de ezzel tényleg szét lenne vágva a falu. Tajti közigazgatási területéből így csak a kép jobb alsó sarkában, a cered-salgótarjáni út déli oldalán levő erdők maradtak Magyarországon; erről már csak az út miatt sem lehetett lemondani[277]

a módosítás indokaként szolgáló bányák nagyobb része, így a magyar és a csehszlovák fél a Népszövetség által is beiktatott kétoldalú megállapodást kötött egyrészt a Macska-bánya kitermelésének és a kő elszállításának magyar jogáról, másrészt Somoskőújfalu vasútállomásának csehszlovák vasúti határállomásként üzemeltetéséről. Ma ezek a megállapodások már nincsenek hatályban, illetve okafogyottá is váltak. A határ somoskőújfalui, a belterületet is érintő szakasza a második világháború utáni minimális magyar–csehszlovák területcsere-megállapodás részeként módosult,[276] de még a legutóbbi években is történt minimális módosítás: a Bethlen Gábor utca határútjellegének megszüntetése ellenében minimális területet kapott Szlovákia a somoskői várhegy aljában.

SALGÓTARJÁTÓL ÓZDIG: TAJTI EGYBEN MARAD, SUSA VISSZATÉR

Az előbb tárgyalt és a magyar–csehszlovák szakaszon talán legbonyolultabb határkijelölésen átesett szakasztól keletre a szerződéses határleírás és a bizottsági határkijelölés is egyszerűbb volt, pedig volt itt egy igen érdekes helyzet. A Gortva és a Tarna patakok forrásvidékének határán fekvő Tajti település esete érdekes dilemmát jelentett.

A szerződésszöveg erről a szakaszról ennyit ír: *„278. magassági ponttól a Sajó és a Rima összefolyásától délre (…) délnyugat felé a 485. magassági pontig, körülbelül 10 km-re Salgótarjántól kelet-északkeletre: a helyszínen megállapítandó vonal, amely általában az északra eső Rima és a délre eső Hangony és Tarna medencéinek vízválasztó-vonalát követi”*. Vízválasztót kijelölni nem túl bonyolult, bárki meg tudja tenni: a gerincvonalon kell végigsétálni úgy, hogy jobbra és balra is mindig lejtsen a terep, végig a csúcsokon és a nyergeken – a csúcsokon persze el kell dönteni, hogy melyik gerincen tovább. Itt is meg lehetett (volna) csinálni, és az érintett határszakasz túlnyomó részén ez is történt. Nem mindenütt, és erre a szerződés is lehetőséget kínál, amikor azt írják, hogy az amúgy is a helyszínen kiválasztandó vonal általában kövesse a vízválasztót. A jogilag irányadó francia szöveg így fogalmaz: *„…suivant d'une manière générale la ligne de partage des eaux entre les bassins de la Rima au Nord et des Hangony et Tarna au Sud”*, vagyis általában a Rima déli vízválasztója, de azért nincs ez teljesen kőbe vésve.

Az északon a Rimába ömlő Gortva és a Tarna közötti vízválasztó vonal fura és ritka dolgot tesz: nemcsak Tajti község közigazgatási területét vágja ketté, de a beépített részt, magát a falut is; a nagyobb rész a Rima, a kisebb a Tarna vízgyűjtőjén fekszik. A Trianonnal kapcsolatos „népi emlékezet” sok helyen tartalmaz olyan elemeket, hogy „a határt eredetileg a falu főutcáján húzták, de szerencsére…” Tajti esete mutatja, hogy az ilyen eseteket azért a határmegállapító bizottság elkerülte,

[276] Suba János: *Magyarország északi határszakaszának redemarkációs munkálatai. 1947–1953.* Rendvédelem-történeti Füzetek vol. 23, 2011/1, 155–164.
[277] Közli: Timár Gábor: *Magyarország északi határának kijelölése.* Trianon100 Blog, 2020. május 6. https://trianon100.hu/blog-cikk/magyarorszag-eszaki-hataranak-kijelolese

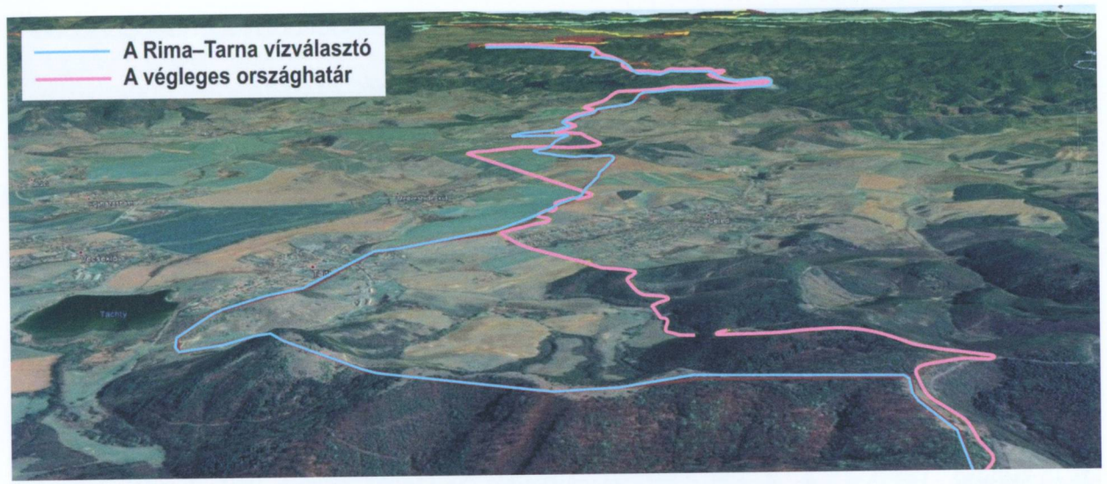

és mint a fentiekben már láthattuk, a szerződés maga maximum a falvakat nevezte meg, az utcákat távolról sem. De pont ezen a helyen, ha valaki szó szerint veszi a szerződésszöveget,[278] és az „általánosságban” szón átugorva magát a vízválasztót célozza meg, pontosan ez történt volna. A magyar delegátus a határ jelenleg is futó vonalához hozzájárult.[279]

A fenti képen Tajtihoz képest „hátrébb”, vagyis keletre láthatunk néhány további eltérést a vízválasztó vonal és a határ között, itt többnyire Magyarország javára. A határmegállapító bizottság 1922. március 29-i ülésén a birtokviszonyokra hivatkozva tette meg ezeket a változtatásokat.[280] Keletebbre a határ gyakorlatilag már a vízválasztót követi.

Követi azt Ózdtól északra, a Hangony és a Rima közötti vízválasztón is. Susa község ma Ózdhoz tartozik, akkoriban azonban Csehszlovákia azon dolgozott, hogy ne is Magyarországhoz, hanem hozzá kerüljön. Bár a szerződés szerinti vízválasztó vonal pontosan a település közigazgatási területének északi határán fut, tehát a trianoni szöveg szerint Magyarországhoz tartozása vitathatatlan volt, amikor 1919 végén a csehszlovák csapatok a határmegállapítási folyamat végéig megmaradt demarkációs vonalra húzódtak vissza, Susáról nem vonultak ki, így a tényleges demarkációs vonal a község déli határán volt. A magyar delegátus kérte e helyzet megszüntetését.[281] Szeptemberben Roubík, a bizottság csehszlovák tagja felvetette, hogy a kivonulást

[278] A bizottság elsőre, még a konkrét helyzet ismerete nélkül ezt megtette, ld. MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 38.
[279] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 146–147. A bizottsági jegyzőkönyvekben a területre nem „Tajti”, hanem a szomszédos, Magyarországon maradt falu nevén, „Czered”-ként hivatkoztak. További pontosítás, immár „Tajti” néven a 162. oldalon.
[280] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 86.
[281] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 140.

12. ábra | Korabeli tudósítás az *Új Nemzedék* 1922. november 3-i számában Susa visszaadásáról és egy Pozsony melletti (Csehszlovákia javára történt) kisebb határkorrekcióról (Arcanum Digitális Tudománytár)

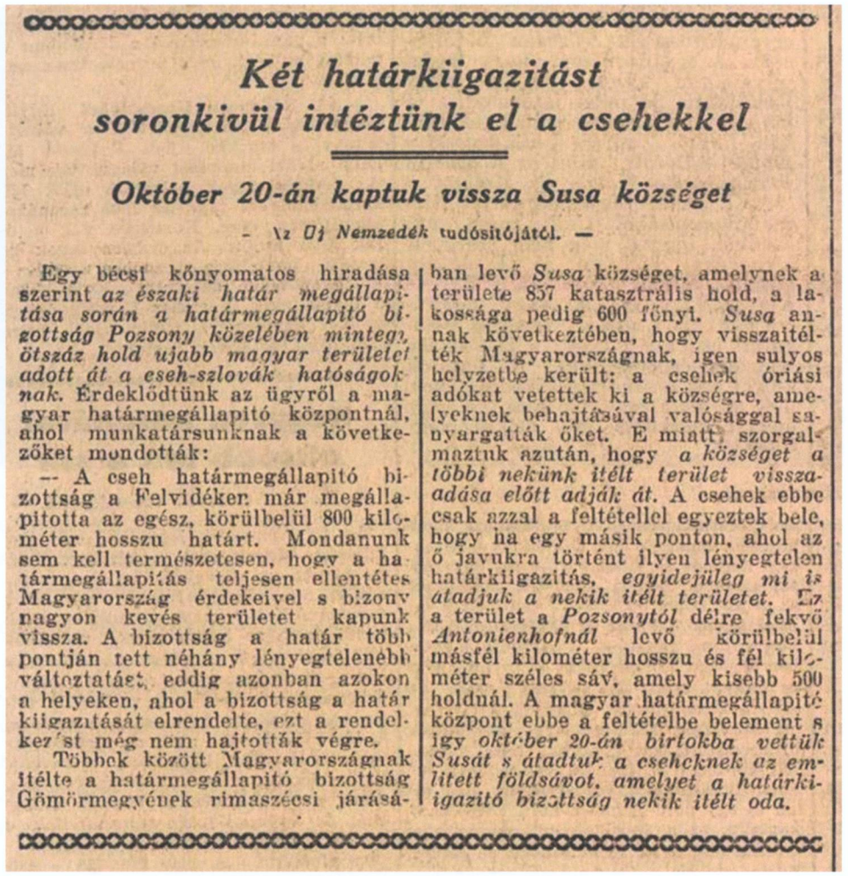

Két határkiigazitást soronkivül intéztünk el a csehekkel

Október 20-án kaptuk vissza Susa községet

– Az *Uj Nemzedék* tudósitójától. –

Egy bécsi könyomatos hiradása szerint *az északi határ megállapitása során a határmegállapitó bizottság Pozsony közelében mintegy ötszáz hold ujabb magyar területet adott át a cseh-szlovák hatóságoknak.* Érdeklődtünk az ügyről a magyar határmegállapitó központnál, ahol munkatársunknak a következőket mondották:

— A cseh határmegállapitó bizottság a Felvidéken már megállapitotta az egész, körülbelül 800 kilométer hosszu határt. Mondanunk sem kell természetesen, hogy a határmegállapitás teljesen ellentétes Magyarország érdekeivel s bizony nagyon kevés területet kapunk vissza. A bizottság a határ több pontján tett néhány lényegtelenebb változtatást, eddig azonban azokon a helyeken, ahol a bizottság a határ kiigazitását elrendelte, ezt a rendelkezést még nem hajtották végre.

Többek között Magyarországnak itélte a határmegállapitó bizottság Gömörmegyének rimaszécsi járásában levő *Susa* községet, amelynek a területe 857 katasztrális hold, a lakossága pedig 600 főnyi. *Susa* annak következtében, hogy visszaitélték Magyarországnak, igen sulyos helyzetbe került: a csehek óriási adókat vetettek ki a községre, amelyeknek behajtásával valósággal sanyargatták őket. E miatt szorgalmaztuk azután, hogy *a községet a többi nekünk itélt terület visszaadása előtt adják át.* A csehek ebbe csak azzal a feltétellel egyeztek bele, hogy ha egy másik ponton, ahol az ő javukra történt ilyen lényegtelen határkiigazitás, *egyidejüleg mi is átadjuk a nekik itélt területet.* Ez a terület a *Pozsonytól* délre fekvő *Antonienhofnál* levő körülbelül másfél kilométer hosszu és fél kilométer széles sáv, amely kisebb 500 holdnál. A magyar határmegállapitó központ ebbe a feltételbe belement s igy *október 20-án birtokba vettük Susát s átadtuk a cseheknek az emlitett földsávot, amelyet a határkiigazitó bizottság nekik itélt oda.*

össze kellene kapcsolni a Pozsonytól délre fekvő Janíkov (a szerződésben: Antonienhof) magyar kiürítésével, mivel ennek Csehszlovákiához juttatását a bizottság már elhatározta.[282] A megoldás is ez lett, és 1922 októberében visszatért Susára a magyar közigazgatás.

A SAJÓTÓL A BÓDVÁIG: VÍZVÁLASZTÓ A KARSZTFENNSÍKON?

A két említett folyó közötti határszakasz hegyvidéki része az Aggteleki-karszton fut. E mészkővidék Szlovákiában jóval túlnyúlik a határon, így az a helyesebb megfogalmazás, hogy a Gömör–Tornai-karszt délkeleti széle maradt Magyarországon. A határ ezen belül a Jósvai-platón és az Alsóhegyen húzódik végig, és a trianoni szerződésszöveg megalkotói nem könnyítették meg a határmegállapító bizottság munkáját a vonatkozó szövegrésszel – ahogy a terület geológiája sem.

[282] MNL OL S 15 VV4 No. 3/1, 195.

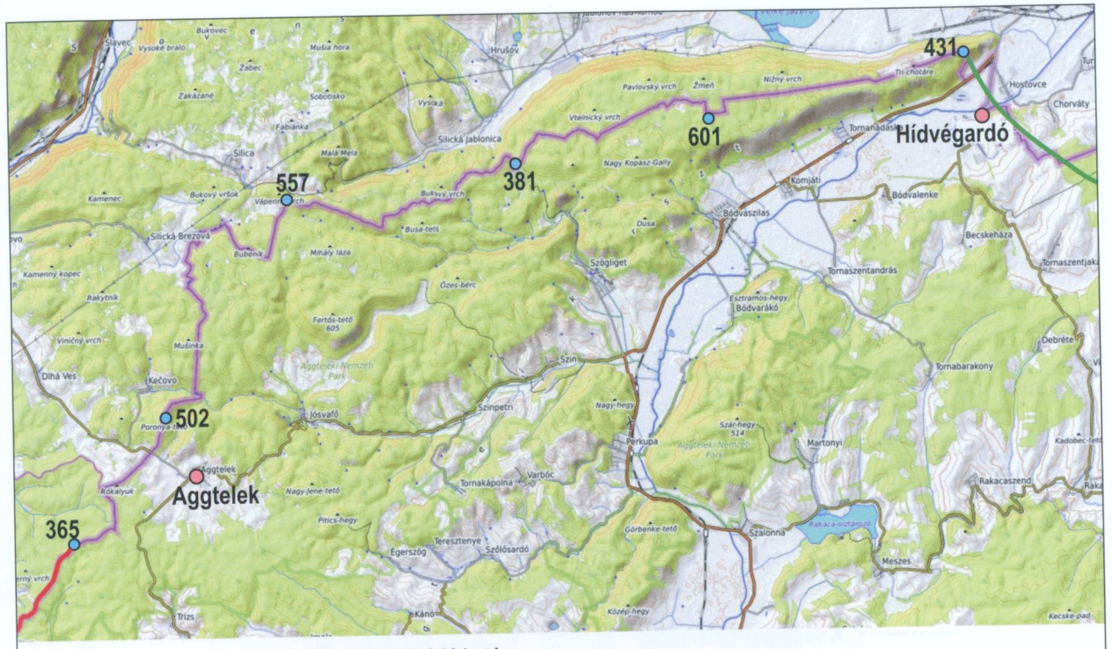

69. térkép | A trianoni szerződés szerinti határkijelölés a Gömör-Tornai-karszton, Aggtelektől a Bódváig

A szerződésszöveg ennyit mond az érintett határszakaszról: *„…a 431. magassági ponttól, körülbelül 3 km-re Tornától délnyugatra* […] *délnyugat felé a 365. magassági pontig, körülbelül 12 km-re Pelsőcztől dél-délkeletre: a helyszínen megállapítandó vonal, amely a 601., 381. (a rozsnyó-edelényi úton), 557. és 502. magassági pontokon át halad* […]."

A következőkben a délnyugati „365." és az északkeleti „431." pontok közötti határszakaszt tekintem át: délre, a Sajó felé a vízválasztó vonalat pontosan kijelölték a helyszínen, az északkeleti zöld vonal pedig többé-kevésbé a közigazgatási (kataszteri) településhatárok mentén lett meghúzva. Az igazán bonyolult, hegyi szakaszon viszont csak kb. tíz kilométerenként egy fix pontot kapott a határmegállapító bizottság – és a feladatot, hogy ebből hozzon ki valamit. Ad absurdum a pontok közti egyenes vonal is megoldása lehetett volna a feladatnak, bár ezt hegyes területen nem is olyan egyszerű kitűzni.[283] Az Általános utasításoknak megfelelően először a települések közigazgatási határait próbálták először figyelembe venni. Ez a szakasz délnyugati végén megoldást is hozott, hiszen az „502." pont, a Poronya-tető pon-

[283] Timár Gábor: *A gömör-tornai határ.* Trianon100 Blog, 2020. április 12. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-gomor-tornai-hatar

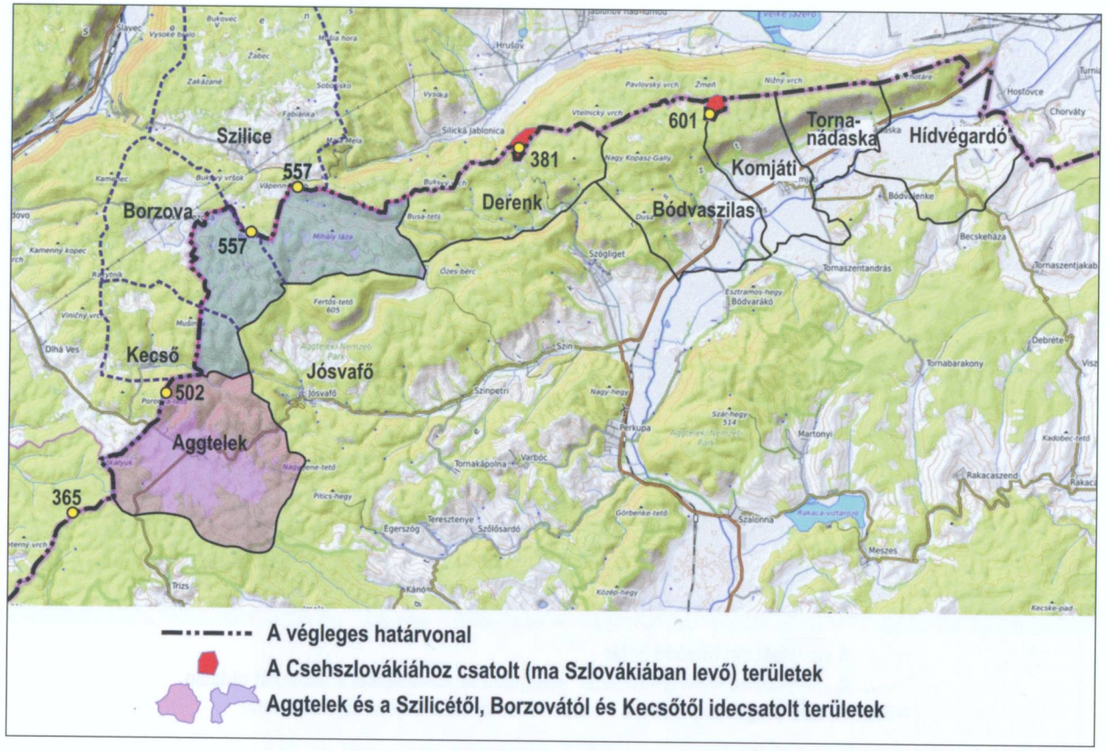

70. térkép | A tornai határszakasz vázlata. A végleges határvonal Derenk, Bódvaszilas, Komjáti, Tornanádaska és Hídvégardó közigazgatási területének északi határát követi, két, Csehszlovákiához csatolt, ma Szlovákiában levő terület kivételével. Jósvafő északi és nyugati oldalán az „557." magassági pont határpontként megtartása a fent említettnél lényegesen nagyobb területnyereséget eredményezett Magyarországnak a kataszteri településhatárokhoz képest. A bizottság dolgát nehezítette, hogy két, kb. 557 m tengerszint feletti magasságú pont is volt a kérdéses szakaszon; mindkettő több kilométerrel nyugatra a Magyarországon maradó községek közigazgatási határától

tosan Aggtelek és Hosszúszó falvak közigazgatási határán van: kézenfekvő volt a vonalat a közigazgatási határ mentén idáig húzni. Innen viszont elkezdődött a nehéz munka: a legészakabbi, „431." pont kivételével a többi kijelölt határpont egyike sem feküdt települési határon.

A két keletebbi azért majdnem: néhány száz méterrel délre vannak a Derenk, Bódvaszilas, Komjáti, Tornanádaska és Hídvégardó közigazgatási területének északi határát követő, az Alsó-hegy fennsíkját nagyjából megfelező és az Általános utasítások értelmében logikus választásnak tűnő vonaltól. Ahogy a későbbiekben, az osztrák–magyar határmegállapításnál majd látjuk, ott ilyen helyzetben általában „elengedték" a magassági pontokat, és a községhatárokat emelték államhatárrá. Itt nem ez volt a helyzet: Derenk[284] és Komjáti határából[285] „lecsíptek" egy-egy néhány hektáros darabot, hogy a „381." és

[284] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 229.
[285] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 264.

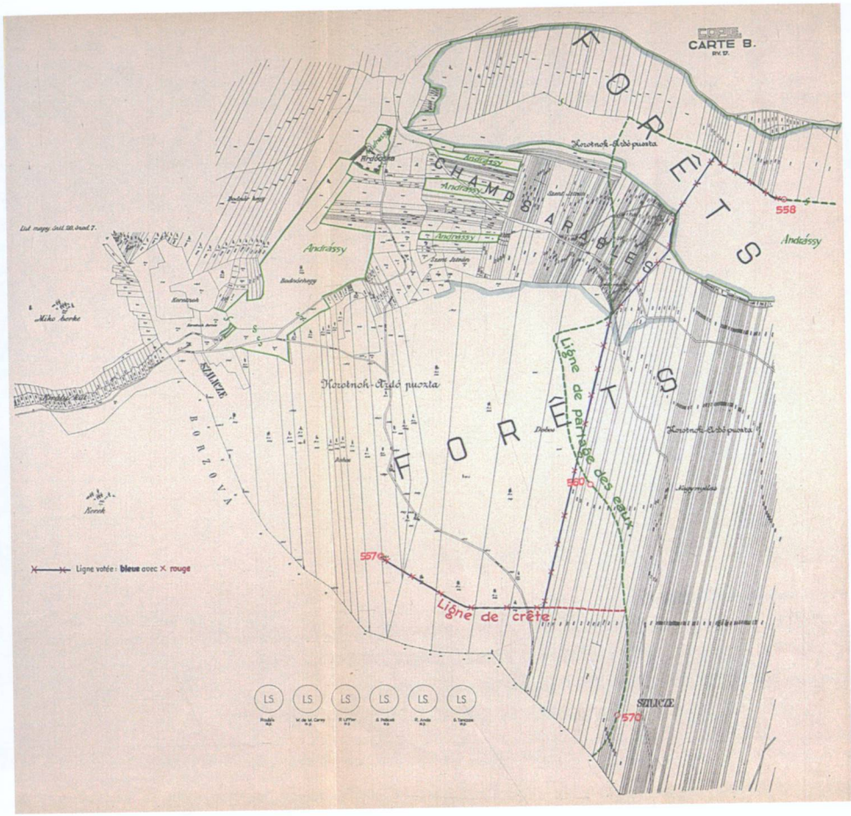

71. térkép | Határmegállapítás Szilice déli részén, a Haragistya nyugati oldalán: a kijelölt határ a piros X-ekkel jelölt vonal – a határmegállapító bizottság 17. ülésének térképmellékletе[287] (ligne de crête = gerincvonal; ligne de partage des eaux = vízválasztó vonal; forêts = erdők; champs arables = művelhető földek)

„601."[286] magassági pontok a határra essenek: az Országos Kéktúra kirándulói talán nem értik, hogy a Vecsem-bükknél és Vidomáj-pusztánál miért van ez a két fura ugrás a határban. Az ok tehát az, hogy a Csehszlovák Ügyek Bizottsága Párizsban egy kis méretarányú térképen olyan magassági pontokra bökött határpontokként, amelyek nem esnek településhatárra.

Belefért volna egy kis nagyvonalúság? Magyar oldalról ez a kérdés itt feltehető, ám ha a határ folytatását nyugat felé szemléljük, érthetővé válik, hogy miért is ragaszkodott a magyar biztos ennyire a rögzített magassági pontokhoz. Jósvafőtől északra ugyanis egy másik magassági pont miatt lényegesen nagyobb területet nyertünk a kataszteri határokhoz képest.

A Magyarországon maradt Aggtelek, Jósvafő és Derenk közigazgatási területén kívül feküdt az „557." magassági pont, amelynek a határon tartása Szilice, Szádvár-

[286] Ezek a számok a pontok tengerszint feletti magasságát jelzik. Bár a párizsi bizottság által is használt 1:75 000 méretarányú katonai térképen valóban 601-as szám áll a Vecsem-bükk mellett, az hibás. A helyes magassági érték 554 méter.
[287] MOL OL S 15, VV4-1-C-33.

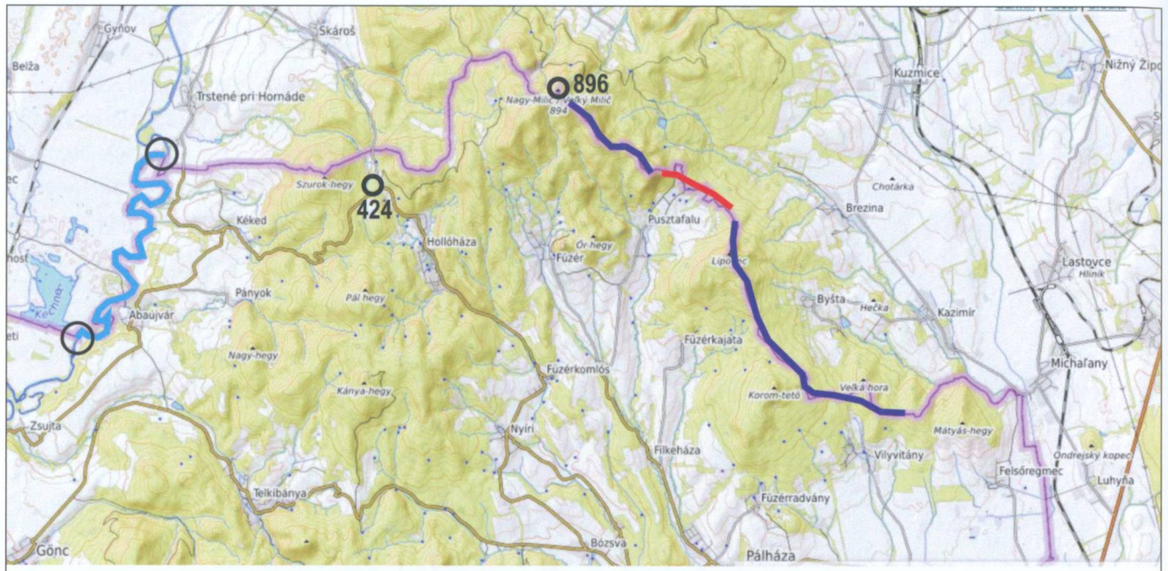

Vízválasztó
896 Magassági pontok (méterben), amelyek pozíciója egyértelmű
„Helyszínen kijelölendő vonal", megadott pozícióban
Vízfolyások (nem hajózható)
„Helyszínen kiválasztandó pontok", becsült pontossággal

72. térkép | A trianoni szerződés szövegének térképre ültetése az abaújzempléni határ hegyvidéki szakaszán[289]

borsa és Kecső települések területéből kb. 29 km²-t Magyarországon tartott. Minthogy az új határ itt a községhatároktól távol haladt, megkísérelték a vízválasztó vonal kimérését, ami a többrökkel, víznyelőkkel és lefolyástalan területekkel teli karsztfennsíkon nem is olyan egyszerű feladat. Végül a vonalat a tulajdonviszonyok figyelembevételével finomították.[288]

HOL AZ ORSZÁG LEGÉSZAKIBB PONTJA?

A földrajzban valamennyire elmélyedt olvasó talán rávágja, hogy „természetesen a Nagy-Milicen", a Zemplénben. Ez azonban nem igaz. A még vájtfülűbbek tudhatják, hogy a hegycsúcstól nem messze, attól északnyugatra van a legészakibb pont – pedig a trianoni béke szövegéből nem ez következne.

A Ronyvától a Hernádig húzódó határszakaszt a szerződés így írja le: *„a helyszínén megállapítandó vonal, amely általában a keletre fekvő Ronyva és a nyugatra fekvő Bózsva medencéinek vízválasztó vonalát követi, azonban Pusztafalutól körülbelül*

[288] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 182–184; 200–201.
[289] Timár Gábor: *Határmegállapítás a Hegyközben.* Trianon100 Blog, 2020. március 10. https://trianon100.hu/blog-cikk/hatarmegallapitas-a-hegykozben

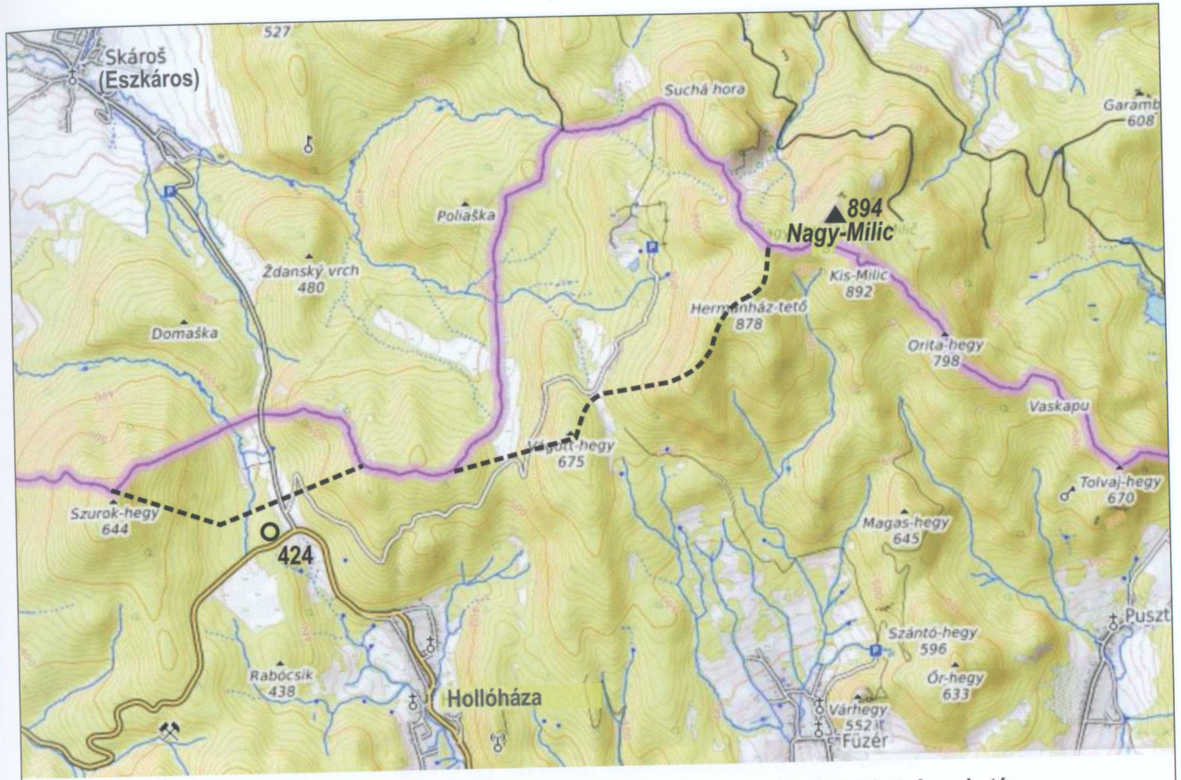

------ A szerződésszöveg alapján meghúzható, hegygerinceken húzódó lehetséges határ
Hollóháza és Eszkáros települések határa a „424." ponttól majdnem egy kilométerre északra húzódik, a bizottság ennek alapján határozta neg a ma is érvényes államhatárt

2 km-re keletre halad, a 869. magassági pontnál délnyugat felé fordul, a 424. magassági pontnál a kassa–sátoraljaujhelyi országutat átvágja és Abaújnádastól délre halad."

Ebben rögtön figyeljünk fel egy hibára: a „869. magassági pont" a Nagy-Milic, de annak magassága valójában 896 méter; a hibát az 1:1 milliós nemzetközi világtérkép szerkesztői követték el, és a párizsi bizottság nem földrajztudós tagjai egyszerűen átvették. Ezt javítva azt kapjuk, hogy ahogy a határ keletről eléri a Nagy-Milicet, ott délnyugatra fordul a 424. magassági pont, a Hollóháza és Eszkáros közti út hágója felé.

A végleges trianoni határt is bemutató térképeken azonban nyilvánvaló, hogy a fenti „869" és „424" pontok közt a határ közel sem fut egyenesen, hanem nagy kitérőt tesz észak felé, sőt a „424." ponttól északra halad el. Mi okozta ezt az eltérést – konkrétabban: hogy maradhatott a Lászlótanya és a hozzá vezető út nagy része Magyarországon annak ellenére,

73. térkép | A hegyközi határkorrekciók egy 1950-es évekből származó katonai térképre vetítve. A szaggatott vonal jelzi a szerződésszöveg precíz betartása esetén meghúzható, hegygerinceken húzódó lehetséges határt. Ha ezt vonják meg a bizottságban, ebben a térségben valóban a Nagy-Milic lenne a legészakibb pont

13. ábra | Itt lenne a határ, ha a bizottság ragaszkodott volna ahhoz a „424." magassági ponthoz, ahol ez a felvétel készült 2020-ban; előttünk az eszkárosi út, a határátkelő pár száz méterre, hátunk mögött Hollóháza, jobbra az elágazó út a László-tanyára visz (a szerző felvétele)

hogy a Nagy-Milic délnyugati vízválasztója elég nyilvánvalóan kínálhatta magát határként?

A magyarázat a kataszteri határokban rejlik. A szaggatott „lehetséges" és a lilával jelölt végleges határok közti két terület közül a nyugati (bal oldal) kisebb egyértelműen ebből vezethető le: Hollóháza és Eszkáros régi települési határa a „424." ponttól majdnem egy kilométerre északra húzódik; a bizottság végül 4:2 arányban, a csehszlovák küldött tiltakozása ellenében ezt fogadta el államhatárnak.[290]

Ennél is érdekesebb volt a térkép közepén bemutatott nagyobb terület, a László-tanya kérdése. A Magyarországnál maradó Füzér közigazgatási területe itt valójában a mai határnál is lényegesebb északabbra ért el, megközelítve a Kassa–Sátoraljaújhely–Csap vasútvonalat, a Milic csoportján túl a Bradlo hegytömbjét is tartalmazva. Bár a terület nagy része Károlyi-birtok volt, ekkora területre vonatkozó revíziót nem lehetett elérni a határmegállapító bizottságban, sőt ha a szerződésszövegben a Milic délnyugati oldalán „vízválasztó" szerepelt volna, akkor még ennyit sem. Így azonban vitára nyílt lehetőség, hogy a Károlyi-erdőségek mekkora része tartható

[290] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 80. Magyar szempontból kifejezetten szerencse, hogy ezt a szakaszt a jósvafői előtt tárgyalta a bizottság.

Magyarországon. A vita végén[291] a mai határ lett a megoldás. A László-tanya (a névadó Károlyi László, a többször említett Károlyi Mihály nagybátyja) és környéke így hazánkban maradt, és az ország legészakibb pontja ezzel a „XVII.19/1" határjel lett, a László-tanyától kb. egy kilométerrel északra.

És ha nincs a Károlyi-erdők egy részét érintő határkorrekció, akkor a Milic lenne a legészakibb pont? Furcsa, de nem. Abban az esetben azt a tornai Alsó-hegy gerincén húzódó határszakasz északi végpontján találnánk meg (XIII/1 határjel).[292]

KÁRPÁTALJA: VASÚT ÉS PIACOK

Az, hogy Kárpátalja Csehszlovákia része lesz, Párizsban a Csehszlovák és Román Ügyek Bizottsága nagyon hamar, már az első érdemi ülésén amerikai javaslatra[293] munkaállásponttá tette, a magyar–csehszlovák határ március 7-i véglegesítéséig azon már nem is változtatott. Bár a csehszlovák határokat a sèvres-i egyezmény lengyel és román irányban csak 1920. augusztus 10-én rögzítette,[294] a Ruténföld odatartozását már az 1919. szeptember 10-én az osztrák békével együtt megkötött csehszlovák kisebbségvédelmi egyezményben deklarálta a békekonferencia. Ezt azonban nem tekintették teljesen végleges megoldásnak;[295] nem véletlen, hogy a csehszlovák–román vasúti összeköttetéseket nemcsak Kárpátalján keresztül, hanem a brit fél javaslatára a Nagykároly–Mátészalka–Vásárosnamény–Csap vonalon, a két ország közti magterületek közt is vizsgálták. A Kárpátalja és Csehszlovákia közti vasúti kapcsolat volt a fő oka a színmagyar Észak-Bodrogköz elcsatolásának és Sátoraljaújhely kettévágásának is. A kárpátaljai csehszlovák–magyar határ (párizsi szóhasználattal: magyar–rutén határ) így biztosan délre húzódott a Csap–Beregszász–Tiszaújlak vasútvonaltól.

A trianoni békeszerződés ezt a határvonalat a következő formában írja le: *„a Batár folyása lefelé; innen a Badaló alatt, e község közelében választandó pontig: a Tisza folyása lefelé; innen észak-északnyugat felé, Darócztól északkeletre a helyszínén választandó pontig: a helyszínén megállapítandó vonal, amely a Cseh-Szlovák Állam ruthén területén hagyja Badaló, Csoma, Macsola, Asztély és Déda helységeket s magyar területen Beregsurány és Darócz helységeket; innen északnyugat felé, a Fe-*

[291] MNL OL S 15-VV-4.-No. 3/1, 159–160.

[292] Legalábbis ez lenne az ország legnagyobb földrajzi szélességgel jellemzett pontja, vagyis a „földrajzi észak" maximuma. A csehszlovák–magyar határtérképek koordináta-rendszerében, a régi gellérthegyi sztereografikus vetületben megadott „hálózati észak" viszont a Milicen ennél valamivel nagyobb.

[293] Ez különösen azért érdekes, mert a szakirodalom az amerikai béke-előkészítés, az Inquiry álláspontját feldolgozva úgy tartja, hogy az amerikai álláspont szerint Kárpátalja Magyarországon is maradhatott volna (pl. Romsics, 56). Az Inquiryban is közreműködő Charles Seymour a jelzett ülésen minden fenntartás nélkül javasolta a csehszlovák államhoz csatolást (Ádám – Ormos, 156). A békekonferencia azt amolyan „mandátumterületnek" szánta, hasonlóan a kelet-galíciai lengyel fennhatósághoz.

[294] Lengyelország nem ratifikálta.

[295] Nem is lett az: az 1944. novemberi szovjet megszállás után a Vörös Hadsereg már ki sem vonult; Csehszlovákia a Szovjetunió javára lemondott a területről, amely 1991 óta Ukrajna része.

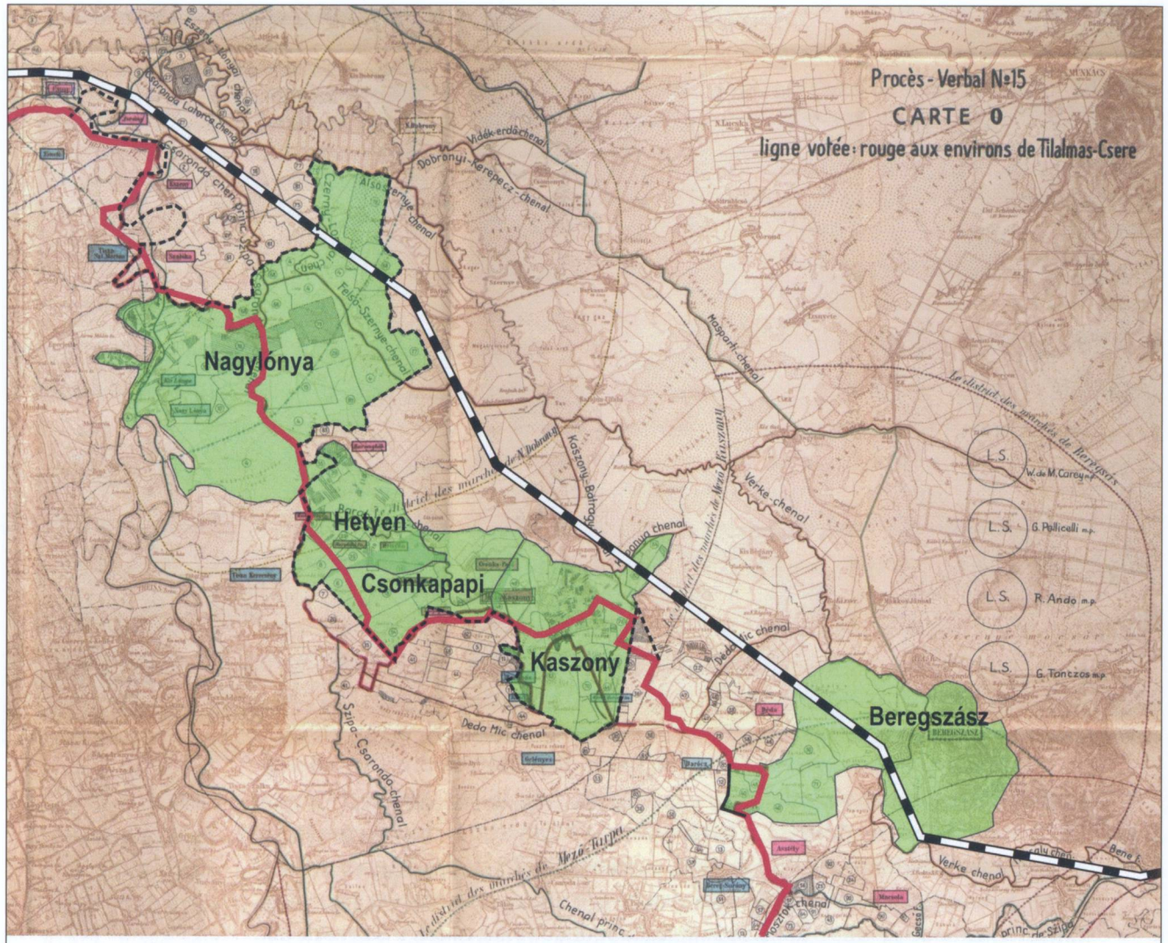

74. térkép |
A kárpátaljai határ nyugati szakasza Csaptól Beregszászig, a határmegállapító bizottság XV. (1922. szept. 26.) ülésére benyújtott térképmellékleten[296]

kete Víz és a Csaronda összefolyásáig: a helyszínén megállapítandó vonal, amely a 179. magassági ponton áthalad és ruthén területen hagyja Mezőkaszony, Lónyaitanya, Degenfeld-tanya, Hetyén, Horváthi-tanya és Komjáthy-tanya helységeket, s magyar területen Kerek-Gordon-tanya, Berki tanya és Barabás helységeket; innen Szabolcs és Bereg vármegyék közigazgatási határától felfelé a helyszínén választandó pontig: a Csaroda folyása lefelé; innen nyugat felé addig a pontig, ahol a jobb-

[296] MNL OL S 15-VV-4.-1.-C-26.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár
200
SZEGED
9.

partról jövő említett megyehatár metszi a Tisza folyását: a helyszínén megállapítandó vonal".

Ha a térképen végigtekintünk, ezen túl sok változást nem látunk. A települések kataszteri határai és a végleges államhatár azonban – ha leszámítjuk a folyók korábbi medreinek vonalán, a falvakhoz képest a túlsó parton levő településhatárok levágását – két nagyobb és két kisebb esetben érdemben eltér egymástól:

- Lónya Magyarországon maradt, de közigazgatási területének nagyobb része Csehszlovákiához került (a szerződésszöveg a Csaronda patakon húzza meg a határt; oda is került).
- Kaszony Csehszlovákiához került, de területének kb. fele Magyarországon maradt (a település területének közepén levő dombon megadott határponton valóban átmegy a határ).
- Az elcsatolt Beregszász területének nyugati vége (a térkép címét is adó „Tilalmas-Csere") Magyarországon maradt.
- Az elcsatolt Csonka-Papi és Hetyen területének kis része Magyarországon maradt.

A fenti települési területveszteségek főként Lónya és Kaszony esetében voltak jelentősek. Az előbbinek viszont messzebbre mutató következményei is vannak. Az egyébként színmagyar vidéken így a határ túloldalán létrejött egy viszonylag nagy, lakatlan és valamilyen módon „gazdátlan" terület.[297] Nem véletlen, hogy ha az ukrán–magyar határ túloldalán levő magyarlakta sávban valahol „lyukat" találunk, az itt van.[298]

A fenti térképen további érdekességként láthatjuk az egyes piacok becsült „hatókörzetét" is: ebben az esetben még a települések közti határ finomhangolásának támogatására is ilyen – egyébként az Általános utasításokkal teljesen összhangban álló – érvrendszert vetett be mindkét fél.

A CSEHSZLOVÁK HATÁRMEGÁLLAPÍTÁS ÉRTÉKELÉSE

Valamennyi határszakaszunk közül a csehszlovák határ megvonása tekinthető a legigazságtalanabbnak. Bár Románia mind területből, mind elcsatolt magyar lakosságból többet kapott, a maradék ország határához közvetlenül kapcsoló magyar

[297] Trianon nem jelentette a tulajdonviszonyok automatikus megváltozását; az új állami keretben a régi tulajdonosok birtokon belül maradtak. Hogy meddig, az egy másik történet.
[298] Hasonlóan a csak „félig visszatért" Somoskőújfalu és Somoskő odaát maradt területein ma a vidék egyetlen szlovák lakosságú faluját találjuk.
[299] Az eredeti térkép elérhető itt: File R604/11/26084/24762 – Delimitation of the Hungarian-Czechoslovak border in the region of Salgo-Tarjan – Secretary General. Paris – In his capacity as Expert of the Hungarian Government, present to the Council of the League of Nations a statement of the question, 15–18. https://archives.ungeneva.org/delimitation-de-la-frontiere-hungaro-tchecoslovaque-dans-la-region-de-salgo-tarjan-secretaire-general-paris-en-sa-qualite-dexpert-du-gouvernement-hongrois-presente-au-conseil-de-la-societe-des-nations-un-expose-de-la-question

75. térkép |
A Millerand-féle kísérőlevél alapján javasolt „igazságos" határhoz, illetve az elcsatolt, egyértelműen magyar többségű területekhez képest a kísérőlevél alapján megadott eljárással minimális területi korrekció volt megvalósítható. A következő oldal térképe ezt mutatja be, a Népszövetség elé terjesztett dokumentum[299] alapján. A somoskőújfalu-somoskői korrekció kb. 15 km² területe alig látszik: ehhez képest az 1938-as bécsi döntés kb. 12 000 km² területet juttatott vissza ideiglenesen Magyarországnak. Egy magyar-osztrák típusú határmegállapítással, tehát a népszavazás és az érdemi népszövetségi korrekció kombinációjával ennél sokkal nagyobb vidék Magyarországnál tartása lett volna indokolt.
(a következő oldapáron)

- Magyarország határa 1910-ben
- A határmegállapító bizottság magyar tagja által a kísérőlevél alapján benyújtott javaslat
- A megszavazott határvonal
- Az első bécsi döntás (1938) utáni magyar határ

- Majdnem tisztán magyar lakosságú terület
- Vegyes (magyar, szlovák és német) lakosságú terület
- ◎ Törvényhatósági jogú város
- ○ Rendezett tanácsú város
- ∘ Nagyközség

nyelvterület mérete és magyar lélekszáma is Csehszlovákia irányában volt a legnagyobb. A határmegállapításkor a határ mindenütt tisztán magyar települések között húzódott (a kivételek még inkább a magyar oldalon voltak), és a határ teljes hosszában legalább 1-3 falunyi, de a legtöbb szakaszon járásnyi, sőt megyényi magyarlakta területeket csatoltak Csehszlovákiához. Annál is inkább igazságtalan volt a határmegvonás, mivel ebben az irányban a Nyitra környéki és a Kassától nyugatra húzódó kisebb szakaszok kivételével szinte egyértelmű volt a szlovák–magyar nyelvhatár, amit aztán (Pozsony és Nyitra kivételével) az 1938-as első bécsi döntés határvonala követett is. Nem véletlen, hogy a nyelvhatár még ma, több mint egy évszázaddal Trianon után is északi irányban válik szét legjobban az államhatároktól.

A MAGYAR–OSZTRÁK HATÁR

A Trianonnal kapcsolatos magyar közgondolkodás egyik toposza, hogy egyáltalán miért kellett területet átengedni Ausztriának, amely ugyanolyan vesztes állam volt, mint Magyarország.[300] Abban az értelemben ez valóban nehezen érthető, hogy a győztes antant azért csatolt el területeket a vesztes államoktól, hogy azzal maga vagy társult szövetségesei birtokait gyarapítsa, és Ausztria ebbe a kategóriába egyáltalán nem esett bele. Ausztriát viszont még a konferencia „legfogékonyabb" szakaszában, 1919 májusában meghívták a békekonferenciára,[301] ráadásul az ország hamar felhagyott a teljes területi integritás elvével, és kizárólag „Német-Ausztriaként" határozta meg magát. A több irányban (Olaszország, Csehország, de kisebb mértékben a délszláv állam irányában is) német ajkú területek elvesztésével szembenéző Ausztria Magyarország irányában etnikai alapú határmódosítást kért. 1919 májusában és nyarán még az amerikaiak aktív szerepvállalásával a konferencia nyitott is volt ezekre, az igazi kár, hogy csak ekkor. Magyarország tehát nem elsősorban azt vetheti a békecsinálók szemére, hogy miért adtak a mi területünkből egy vesztes társországnak, hanem hogy az ezt megalapozó érvelést Magyarország határain másutt, ahol következetesen a mi rovásunkra tértek el ettől, egyáltalán nem alkalmazták.

Még mielőtt Ausztria igénnyel lépett volna fel ebben a térségben, sokkal veszélyesebb próbálkozás is történt, elsősorban a csehszlovák delegáció részéről, amit bizonyos mértékig a délszláv állam is támogatott. A korridorterv Csehszlovákia és Jugoszlávia közt teremtett volna közvetlen határt, a nyugat-magyarországi területek és egyes tervek szerint kisebb, az osztrák örökös tartományokból kiszakított rész által, ezzel elválasztva egymástól Magyarországot és Ausztriát. A terv ma is nyilvánvaló abszurditása ne hagyjon senkit kétségek között: ha megcsinálták volna, ez sem hangzana abszurdabbnak, mint például a dunai magyar–szlovák határ.

A BÉKEKONFERENCIÁTÓL A MAGYAR KIÜRÍTÉSIG

A békekonferenciára benyújtott, Magyarországot érintő területi javaslat túlmutatott a mai magyar–osztrák határon – nem csak a népszavazással korrigált soproni irányban. A leglényegesebb különbség Moson megyében a Mosoni-Dunáig terjedő aspiráció, de

[300] A dolog a gyakorlatban ennél összetettebb volt. Még csak nem is osztrák–magyar viszonylatban változott egyedül az 1914-ben a központi hatalmak közt húzódó határ. A bolgár–török határon Bulgária kisebb területnyereséghez jutott – igaz, ezt Törökország 1915-ben maga ajánlotta fel a bolgár hadba lépésért cserébe, és ezt a neuillyi és sèvres-i, majd később a lausanne-i békék is helybenhagyták. Talán ennél is bizarrabb példa, hogy a békekonferencia népszavazást rendelt el és ennek eredményeként német területeket rendelt Dániához csatolni, pedig ez utóbbi ország nem is vett részt a háborúban.
[301] Magyarország erről a lehetőségről a Tanácsköztársaság miatt lemaradt – Károlyinak csak másfél hónapig kellett volna kitartania pacifista politikájával, hogy ő is meghívást nyerjen.

POZSONY
MOSON
SOPRON
VAS
SZOMBATHELY
KISMARTON
Mosonmagyaróvár
Csorna
Kapuvár
Csepreg
Kőszeg
Sárvár
Körmend
Zalaegerszeg
Nagykanizsa
Szentgotthárd
Szombathely
Sopron
Mosonszentmiklós
Mosonszentjános
Mosonbánfalva
Pusztacsorna
Lébény
Rábcakapi
Rábcaszentmihály
Rábcaszentpéter
Fehértó
Kóny
Rábaszentmiklós
Rábaszentandrás
Rábapatona
Rábakecöl
Rábagyarmat
Rábasebes
Rábaszentmárton
Rábapaty
Rábahídvég
Rábaszentmihály
Rábaszentkirály
Rábaszentiván
Rábaszentistván
Rábaszentkirályszabadja

- a határmegállapító bizottság maga is szélesebben értelmezte a Nagykövetek Tanácsának 1921. június 3-án kelt, a magyarországi bizottságokhoz intézett Pótutasításait.

A trianoni szerződés 1921. július végi hatályba lépésekor a két békeszerződés értelmében Ausztriának átadandó területeken a magyar közigazgatás és rendfenntartó közegek voltak jelen. A terület kiürítésére a Sopronban állomásozó antant Szövetségközi Katonai Bizottság[306] többlépcsős tervet dolgozott ki: a korabeli sajtó visszhangzott az „A zóna", „B zóna" kifejezésektől.

A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI FELKELÉS ÉS A VELENCEI SZERZŐDÉS

A magyar közigazgatás kiürítette az A zónát, ahová osztrák csendőr- és pénzügyőralakulatok vonultak be. Sopron és Felsőőr nyugati előterében azonban puskatűz zúdult rájuk, és a fegyveres ellenállás pár nap alatt szinte a teljes zónára kiterjedt. Számszerűen a legtöbb tűzharc a határvidék déli és középső részén 1921 augusztusának utolsó napjaiban robbant ki és az osztrák csendőrség visszavonulását eredményezte.[307] Az osztrákok egyedül Sopron nyugati előterében értek el átmeneti sikert azzal, hogy megszállták Ágfalvát és a magyar felkelőket a falu déli szélén levő Ház-hegyre (Hausberg) szorították. A Maderspach Viktor által vezetett felkelők szeptember 8-án verték ki őket a faluból, ez volt a fegyveres felkelés legkomolyabb, már érdemi taktikai elemeket is mutató összecsapása, amely az osztrák erők befűtött mozdonyokkal történő, villámgyors menekülésével végződött.[308]

A magyar részről kiürített és az osztrák bevonulás visszaverésével kialakult területi-hatalmi vákuumot a Lajtabánság nevű kérészállam kikiáltása töltötte be néhány hétre. Az „állam" vezetője a felkelők vezérévé vált Prónay Pál volt. Jogilag, formálisan nem volt kapcsolat a felkelők és a magyar állam között, de informális kapcsolat nyilván volt, amit azonban a kormány „hihetően tagadhatott", annál is inkább, mert a senki által el nem ismert „államalakulat" elismerését a magyar kormány is elutasította. A meglehetősen faramuci helyzet annak volt a következménye, hogy a fennálló szerződések (pontosabban a kétoldalú, magyar–osztrák szerződések teljes hiánya) nem tették lehetővé, hogy Ausztria Magyarországnál tiltakozzon vagy kérje a terület átadását, a magyar kormány joggal mondhatta, hogy „mi kivonultunk, innen ez nem a mi dolgunk". Formálisan az antant tisztviselőinek kellett volna átvenniük a területet, ezt megtették, de csapatok, kényszerítő erő nem állt mögöttük, hogy egy ilyen ellenállással megküzdjenek.

[306] Később: Szövetségközi Tábornoki Bizottság – e nevek hivatottak „elfedni" azt a tényt, hogy az antantnak 1921-ben már nem voltak hadra fogható csapatai a térségben, illetve Nyugat-Magyarországon korábban sem.

[307] Schlag, Gerald: *Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921.* Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 106, 2001/1, 411.

[308] Szemerey Tamás (szerk.): *80 éve volt a nyugat-magyarországi fölkelés, az ágfalvi csaták és a Sopronkörnyéki népszavazás.* Hillebrand Nyomda Kft. – Fertő-Hanság Nemzeti Park, Sopron – Sarród, 2001, 12.

14. ábra | A második ágfalvai csata helyszíne napjainkban: kilátás az akkor a magyar felkelők bázisaként használt Ház-hegyről nyugat-északnyugati irányban, az osztrák bázisként használt lépesfalva-somfalvi vasútállomás felé. (A szerző felvétele, 2021. június 8.)

Ausztriának lett volna ehhez fegyveres ereje, de nem akarta alkalmazni – pedig ha megteszi, ma szinte biztosan az övé Sopron. Ők a saját szerződéses partnerüktől, azt antanttól várták a terület „ezüsttálcán átnyújtását", de, mint említettem, annak nem volt ehhez ereje.[309] Diplomáciai megoldás körvonalazódott, amelynek első lépéseként Bánffy Miklós magyar külügyminiszter találkozott csehszlovák kollégájával, Edvard Benešsel, majd szeptember végén Beneš látogatott Hainburgba, hogy Schober osztrák kancellárral értekezzen.[310] Ez utóbbi tárgyaláson szóba került, hogy segítene-e Csehszlovákia Ausztriának katonai erővel, Beneš azonban leginkább abban volt érdekelt, hogy a térségben minden konfliktus megszűnjön és elkezdhesse a konszolidációt. Így ő inkább felajánlotta a „magyar asszisztencia a felkelők ellen – Sopronért" üzletet. A kérdést végül az olasz diplomácia karolta fel, és hívta meg az osztrák és a magyar kormány képviselőit Velencébe, ahol 1921. október 13-án aláírták a megállapodást.

[309] Itt elég szembetűnő a „török parhuzam".

[310] ADÖ (Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich) 4/579, 23. September 1921, 113.

15. ábra | » A velencei szerződés francia és német nyelvű szövege az osztrák állami közlöny 1922. március 15-i számában

A Bethlen magyar miniszterelnök, Schober osztrák kancellár, illetve Torretta olasz és Bánffy magyar külügyminiszterek által jegyzett egyezmény három lényeges témát tartalmazott:

- a magyar fél vállalta a fegyveres ellenállás leszerelését saját eszközeivel;
- az osztrák fél hozzájárult, hogy a felkelők leszerelésétől számított nyolc nap múlva népszavazás döntsön Sopron és 8 olyan környékbeli falu hovatartozásáról, amelyeket egyébként mind a saint-germaini, mind a trianoni szerződések Ausztriának ítéltek. Megállapodtak a népszavazás lebonyolításának technikai részleteiről és arról is, hogy a „győztes mindent visz", vagyis a népszavazás eredménye nem településenként eredményez döntést a hovatartozásban, hanem a települések összes szavazatának többsége dönt a teljes népszavazási terület hovatartozásáról;
- az osztrák fél ezen túlmenően hozzájárult ahhoz is, hogy a határmegállapító bizottság esetleges, rá nézve hátrányos döntéseit a Nagykövetek Tanácsának Pótutasításaiban részletezett lehetőségekhez képest kevésbé vonja kétségbe és keressen ellene jogorvoslatot.

Ez a szerződés az első közvetlen magyar–osztrák dokumentum a határokról. A megállapodás a trianoni békediktátum első nemzetközi jogilag is releváns, államközi szerződéssel elért revíziója, ráadásul ezek közül az egyetlen, amely mind a mai napig hatályban lévő határt eredményezett. Mint az elkövetkező két év eseményei megmutatták, a szerződés nemcsak a soproni kérdést döntötte el Magyarország javára, de a határbizottsági határozatok egyszerűsített jogorvoslati rendszere miatt a Pinka-völgyi határrevízió előtt is olajozottabb utat nyitott.

Különösen érdekes, hogy hogyan oldotta meg az antant a „szövetségközi" katonaság szinte teljes térségbeli hiányát. Október 3-án, tehát még a velencei szerződés aláírása előtt Magyarország formálisan kiürítette és az antant fennhatósága alá engedte Sopront.[311] Az antant nevében eljáró, az olasz Ferrario tábornok által vezetett Szövetségközi Katonai, majd Tábornoki Bizottság viszont kezdetben nem rendelkezett még rendfenntartó erővel sem. Így hozzájárulásával a soproni magyar rendőrség és az Ostenburg-Moravek Gyula által vezetett csendőrzászlóalj[312] a városban maradhatott oly módon, hogy az antantbizottság *nemzetközi alakulatokká minősítette át és őket névlegesen entente-parancsnokság alá helyezte.*[313] Csak a népszavazás előtti napokban kellett elhagyniuk a várost, amikor az antant 450 katonát vezényelt át a felső-sziléziai (német–lengyel) népszavazásra küldött rendfenntartó katonai erőiből Sopronba.[314]

[311] Villani, 12.

[312] Ostenburg az alább említett királypuccs aktív támogatója volt. IV. Károly október végi hazatérésekor zászlóaljával a támogatására elvonult Sopronból, helyét más magyar csapat vette át, továbbra is formális antantparancsnokság alatt.

[313] Villani, 12.

[314] James, Alan: *The Inter-Allied Plebiscite Forces (1920–1922).* In: *Peacekeeping in international politics.* St. Martin's Press, NY, 32.

Bundesgesetzblatt

für die Republik Österreich

Jahrgang 1922 Ausgegeben am 15. März 1922 34. Stück

138. Venediger Protokoll, betreffend die Regelung der westungarischen Frage.
139. Verordnung: Gebühren für die Gutachten der Preisprüfungsstellen.
140. Durchführungsverordnung: Sonderbestimmungen über die Einkommensteuerveranlagung für das Jahr 1921.

138.

Nachdem das am 13. Oktober 1921 in Venedig unterzeichnete Protokoll zwischen der Republik Österreich und dem Königreich Ungarn über die Regelung der westungarischen Frage samt Zusatzartikel, welches also lautet:

Protocole signé à Venise le 13 octobre 1921 relatif au réglement de la question de la Hongrie occidentale.

A la suite de l'offre de médiation de S. E. le Marquis della Torretta, Ministre des Affaires Etrangères d'Italie, approuvée par la décision de la Conférence des Ambassadeurs à Paris et acceptée par les Gouvernements d'Autriche et de Hongrie, les Plénipotentiaires des deux Gouvernements se sont réunis à Venise le 11 et le 12 octobre 1921 pour régler d'un commun accord les questions relatives aux territoires de la Hongrie occidentale attribués à l'Autriche en vertu des traités de paix de Saint-Germain et de Trianon.

L'Autriche était représentée par Monsieur Jean Schober, Chancelier Fédéral et Gérant du Ministère Fédéral des Affaires Etrangères;

La Hongrie par S. E. le Comte Etienne Bethlen, Président du Conseil des Ministres et S. E. le Comte Nicolas Bánffy, Ministre Royal des Affaires Etrangères.

Ayant procédé sous la Présidence de S. E. le Marquis della Torretta à un examen minutieux de la question, les susdits représentants sont tombés d'accord sur les mesures suivantes qu'ils ont jugées nécessaires pour assurer le transfert pacifique à l'Autriche du territoire en question.

I°

Mesures à prendre par le Gouvernement Royal Hongrois en vue de la pacification de la Hongrie occidentale:

Protokoll, unterzeichnet in Venedig am 13. Oktober 1921, betreffend die Regelung der westungarischen Frage.

Entsprechend dem Mediationsangebot Seiner Exzellenz des italienischen Ministers des Äußern, Marquis della Torretta, welches durch die Entscheidung der Botschafterkonferenz in Paris gutgeheißen und von den Regierungen Österreichs und Ungarns angenommen wurde, haben sich die Bevollmächtigten der beiden Regierungen am 11. und 12. Oktober 1921 in Venedig versammelt, um einvernehmlich die Fragen bezüglich der Gebiete Westungarns zu regeln, die Österreich in den Friedensverträgen von Saint-Germain und Trianon zugesprochen worden sind.

Österreich war vertreten durch den Bundeskanzler und Leiter des Bundesministeriums für Äußeres, Herrn Johann Schober;

Ungarn durch Seine Exzellenz den Herrn Ministerpräsidenten Grafen Stephan Bethlen und Seine Exzellenz den Herrn königl. Minister des Äußern, Grafen Nikolaus Bánffy.

Nachdem die genannten Vertreter unter dem Vorsitze Seiner Exzellenz des Marquis della Torretta eine genaue Prüfung der Frage vorgenommen hatten, haben sie sich über folgende Maßnahmen geeinigt, die sie für notwendig gefunden haben, um die friedliche Übertragung des in Rede stehenden Gebietes an Österreich zu sichern.

I.

Die von der königl. ungarischen Regierung zur Pazifizierung Westungarns durchzuführenden Maßnahmen:

A velencei szerződés jelentősége aligha vitatható: a trianoni béke aláírása után 16, hatályba lépése után 3 hónappal egy lényeges ponton, Sopron környékén azonnal revízió alá került. Persze ehhez a népszavazást Magyarországnak meg kellett nyernie, a kimenetel ügyében azonban senkinek, még az osztrákoknak sem voltak kétségeik. A trianoni szerződés valamennyi, Magyarország számára kedvező revíziója[315] közül ennek hatása maradt fenn máig is. Ez a hazai revíziós gondolatnak nagy lökést adott, mindazonáltal kritika érte a kormányt, hogy ennél többet is elérhetett volna,[316] és sokan azt sem realizálták, hogy a velencei szerződéshez milyen jogi helyzet teremtett lehetőséget, amely más államokkal szemben egyáltalán nem állt fenn, és a szomszéd államok mind „birtokon belül" voltak a Trianonban nyert területeken.

IV. KÁROLY HAZATÉRÉSI KÍSÉRLETEI

IV. Károly császár és király 1916-ban, Ferenc József halálával került az osztrák, a magyar és a cseh trónra.[317] A Monarchia felbomlása során, 1918. november 13-án Eckertsauban lemondó nyilatkozatot tett, melyben a magyar trónról lemondott. A hatályos törvények értelmében az uralkodói lemondást országgyűlési határozattal kellett elfogadni. Ebből a szempontból az „első magyar köztársaság" 1918. november 16-i kikiáltása, a királyság megszüntetése akár elfogadható is volt. A Tanácsköztársaság bukása után azonban az új nemzetgyűlés által elfogadott 1920. évi I. törvénycikk (az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről) visszamenőleg megszüntette a forradalmi időszak törvényeit, helyreállította a királyságot és létrehozta a kormányzói hivatalt. A nemzetgyűlés 1920. március 1-én Horthy Miklóst választotta kormányzónak. Ez azonban jogilag nem teremtett egyértelmű helyzetet, hiszen a király lemondását nem erősítette meg törvény, miközben a magyar főhatalmat a „király nélküli királyságban" Horthy gyakorolta kormányzóként – amit lehetett úgy is értelmezni, hogy IV. Károly még legitim uralkodó. Az ezen az álláspontón levőket így legitimistának nevezték, közéjük tartozott például Lehár Ferenc ezredes, Nyugat-Magyarország katonai vezetője is.

[315] Ipolyság és a sátoraljaújhelyi vasútállomás egyoldalú cseh kiürítése 1938. október elején, első bécsi döntés (1938. november 2.), Kárpátalja és a szobránci sáv fegyveres elfoglalása (1939. március 15–18. és 24–25.), második bécsi döntés (1940. augusztus 30.), Muravidék (nagy része), a Muraköz és a Bácska fegyveres elfoglalása (1941. április 11–14.).

[316] Ez ezért legalábbis kétséges. A népszavazási terület etnikai összetétele kismértékben a németség javára billent: Sopronban a magyar és a német etnikum nagyjából egyensúlyban volt, míg a színmagyar Nagycenk és a horvát Kópháza mellett a többi szavazó községben egyértelmű volt a német túlsúly. A népszavazást – mint később látjuk – a soproni németség egy részének (kb. négyezer főnek) a Magyarország melletti kiállása döntötte el, miközben a német falvak közül csak a legkisebb Fertőboz „szavazott át" Magyarországra, a többi német falu egységesen Ausztriára voksolt. A népszavazási terület külső határán leginkább további német községek voltak, ezek bevonása a népszavazás eredményének utólagos ismeretében is az eredmény billegését és még magyar győzelem esetén is inkább Ausztriában élni szándékozók Magyarországon tartását eredményezte volna. A népszavazási területet kelet-délkelet, tehát a magyar falvak irányába nem lehetett volna kiterjeszteni, hisz ezeket a területeket az osztrák és a magyar béke nem ítélte elcsatolandónak.

[317] Ferenc József elsőszülött fia, Rudolf főherceg korábban öngyilkos lett, másodszülött fia, Ferenc Ferdinánd, aki ellen azt a szarajevói merényletet elkövették, amely az első világháborút kiváltó diplomáciai bonyodalmat okozta, rangon aluli házasságával elvesztette jogát, hogy esetleges uralkodása után a trónt utódjára hagyja. Halála után a Habsburg-házban Ferenc József édesapja, Ferenc Károly főherceg dédunokája, Károly (Ferenc Ferdinánd unokaöccse) következett az utódlási sorban.

Károly személye nem csak a magyar belpolitikában, az ország főhatalmának kérdésében jelentett jogi anomáliát. A békeszerződés – sőt valójában ezen keresztül az egész békerendszer – hazai elfogadása azon alapult, hogy a magyar kormány aláírta, a nemzetgyűlés pedig ratifikálta azt. Amennyiben a törvény kihirdetési joga (akár visszamenőleg) visszaszáll a királyra, akkor ez megkérdőjelezi a trianoni békét. Nem véletlen, hogy Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a restauráció bármely, akár leghalványabb lehetőségére különös vehemenciával reagált. Főleg Csehszlovákiát érintette volna kellemetlenül IV. Károly esetleges visszatérése a magyar trónra: az ország polgárainak túlnyomó többsége számára 1916–1918 között ő a (magyar vagy cseh) királyt jelentette, felesküdött államigazgatással és alattvalói lojalitással. Az eleve csak a lakosság kb. kétharmadát adó cseh és szlovák népességnek az új állam iránti bizalmát akár csak részben aláásó fejleményt mindenképp, még új háború árán is el akarták kerülni – az, hogy a német és a magyar lakosság ki iránt lett volna lojális, nem volt kérdés. Ez a hatás kisebb mértékben Jugoszláviában is fenyegetett, ráadásul az épp akut szerb–horvát belpolitikai törésvonal mentén: a horvátok és a szlovénok délszláv állam iránti lojalitása esetleg kérdés lehetett volna, a szerbeké biztosan nem.

Károly 1921 folyamán kétszer is visszatért Magyarországra svájci rezidenciájáról. Tavasszal, március végén hívei tájékoztatása nélkül Budapestre érkezett és Horthytól a hatalom átadását kérte. A kormányzó ezt megtagadta (nem kis részben az antant fenyegetésére hivatkozva), majd Lehár ezredest utasította, hogy kísérje át a határon. Károly Szombathelyre vonult vissza, ahol számos híve összegyűlt, és a helyőrség nagy része is támogatásáról biztosította. Horthy ismételten elutasította a hatalom átadását és elrendelte IV. Károly távozását, aki annak április elején eleget is tett.

Ami miatt a történet az osztrák határral kapcsolatban kerül elő, az az 1921. őszi második visszatérési kísérlete. A nyugat-magyarországi helyzet szerződéses rendezésének közepette, egy héttel a velencei szerződés aláírása után, október 20-án Károly repülőgéppel Svájcból a Sopron megye déli részén (nem átadandó területen) levő Dénesfára repült. Az előzőnél sokkal jobban előkészített visszatérés során ellenkormányt alakított, és Lehár Antal szombathelyi, illetve Ostenburg-Moravek Gyula soproni (a szerződéses folyamatban épp névleges antant-alárendeltségbe kerülő) alakulataival vasúton Budapestre indult, ezzel igen kellemetlen helyzetbe hozva Horthyt.

A kisantant államai, elsősorban Csehszlovákia, azonnal fenyegetően léptek fel, katonai beavatkozást helyezve kilátásba a király eltávolítására, ha azt a magyar kormány nem teszi meg maga. Horthy elrendelte az ellenállást, és Budaörsnél, először a fővárosban mozgósított egyetemi zászlóaljakkal, majd beérkező honvédalakula-

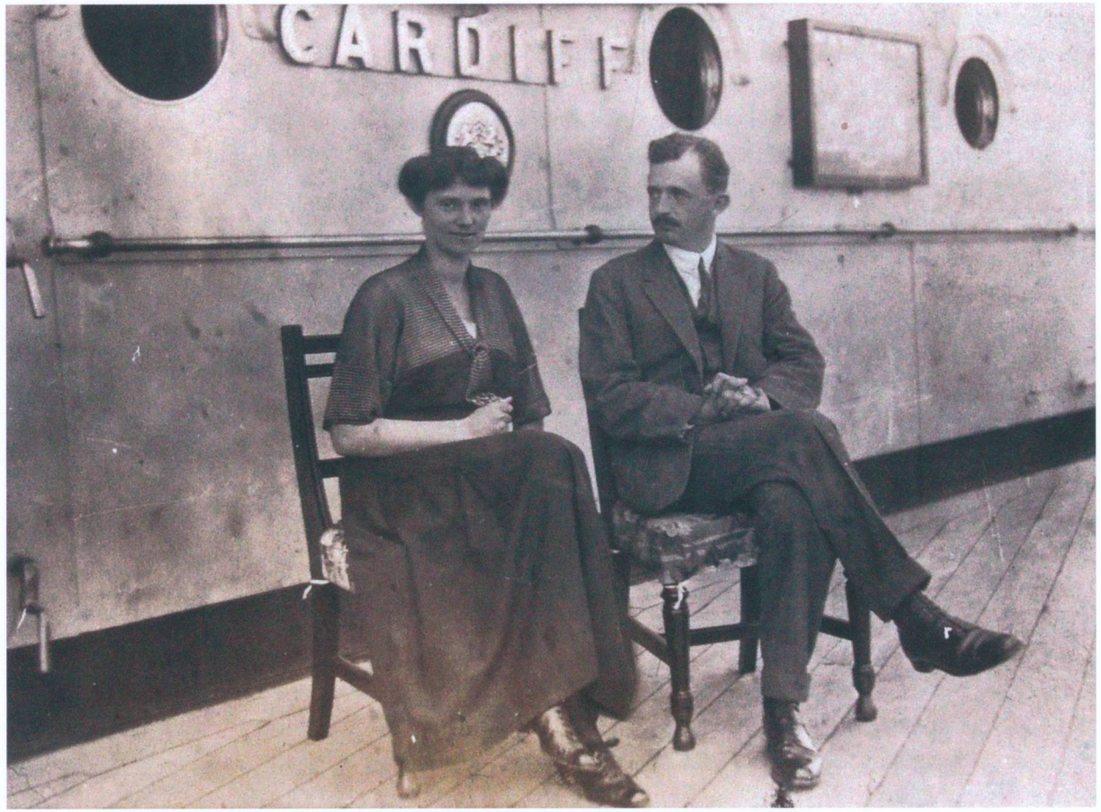

16. ábra | IV. Károly és felesége, Zita az uralkodói párt Madeira szigetére szállító Cardiff fedélzetén 1921 novemberében[319]

tokkal megállították és fegyverletételre kényszerítették a királyhű alakulatokat. IV. Károlyt Tatára, majd Tihanyba szállították, végül egy brit monitor fedélzetén az Al-Duna irányában hagyta el Magyarországot október 31-én.[318]

Egy héten belül a nemzetgyűlés kimondta a trónfosztást. Az 1921. évi XLXII. törvénycikk nemcsak IV. Károly uralkodói jogait vonta meg (ezzel formálisan is elfogadva az eckertsaui lemondó nyilatkozatot), hanem a Habsburg-ház örökösödését és minden, ezzel foglalkozó korábbi szabályt, így különösen az 1723-as *Pragmatica Sanctiót* is eltörölte. Magyarország királyság maradt, a trón azonban jogilag megkérdőjelezhetetlenül megüresedett és azt később sem töltötte be senki. Horthy kormányzóként az ország vitathatatlan vezetője maradt 1944-ig. IV. Károly nem sokkal később, 1922. április 1-én Madeira szigetén, a száműzetésben spanyolnáthafertőzés következtében elhunyt.

[318] Ormos Mária: *„Soha, amíg élek" – Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben.* Pannónia könyvek, Pécs, 1990.
[319] Balaton Múzeum, Keszthely.

A SOPRONI NÉPSZAVAZÁS

A velencei szerződést követően Sopron felbolydult a népszavazás hírére. A város etnikailag megosztott volt a német és a magyar lakosság között,[320] az agitáció pedig azonnal megindult mindkét irányban. Maga a város a Magyarország és Ausztria közötti semleges demarkációs zóna része volt a népszavazásba vont többi községgel együtt. A magyar közigazgatás tovább működött, a magyar rendfenntartó erők pedig formálisan a városban tevékenykedő antantbizottság alárendeltségébe kerültek.

A népszavazást a szerződés értelmében nyolc nappal azután kellett megtartani, amikor a trianoni szerződés szerint átadandó terület többi, a népszavazással nem érintett részét az osztrákok birtokba vették. Ez persze megint egyfajta definíció kérdése volt: mi számít birtokbavételnek, és ki nyilatkozik erről? A Bundesheer, vagyis az osztrák hadsereg először a soproni zónától északra levő területekre vonult be, 1921. november 13–15. között, ezt követte a déli szektor megszállása november 25–30. között.[321] Így az „óra" legkésőbb november végén „ketyegni kezdett", de a népszavazásra mégis pár nap késéssel, Sopron városában december 14-én, Brennbergben 15-én, míg a környező falvakban 16-án került sor.[322]

A szavazás eredménye a következő lett:[323]

Település	lakosság 1910-ben[324]	M	A	magyar (1910)	német (1910)	horvát (1910)
Sopron	33 932	73%	27%	44%	51%	2%
Ágfalva	1922	18%	82%	4%	95%	
Harka	1062	10%	90%	2%	97%	
Fertőboz	518	78%	22%	5%	95%	
Kópháza	1855	70%	30%	2%	2%	96%
Fertőrákos	2980	39%	60%	5%	93%	
Sopronbánfalva	2789	19%	81%	7%	92%	
Balf	1393	40%	60%	15%	83%	
Nagycenk	1740	100%	0%	93%	6%	
Összesen	**48 191**	**65%**	**35%**	**36%**	**57%**	**5%**

5. táblázat | A soproni népszavazási terület településeinek lakosságszáma, a Magyarországra (M) és Ausztriára (A) leadott szavazatok aránya és az 1910-es népszámlálás szerinti nemzetiségi összetétele

[320] 1910-ben a lakosság 51%-a németnek, 44%-a magyarnak vallotta magát. Ld. Szávoszt-Vass Dániel: *Sopron és Szentpéterfa – Két határrevízió Nyugat-Magyarországon.* Pangea Blog, 2016. június 4. https://pangea.blog.hu/2016/06/04/sopron_es_szentpeterfa_ket_hatarrevizio_nyugat-magyarorszagon
[321] Schlag, 462–466.
[322] Villani, 20. Ennek az volt az oka, hogy az antant egyszerre 8 választási bizottságba tudott delegátust küldeni. Ausztria 13-án visszavonta választási bizottsági delegáltjait.
[323] Szávoszt-Vass 2016a.
[324] Az 1910-es népszámlálás még a háború előtti, a komoly veszteségekkel nem érintett lakosságszámot mutatja.

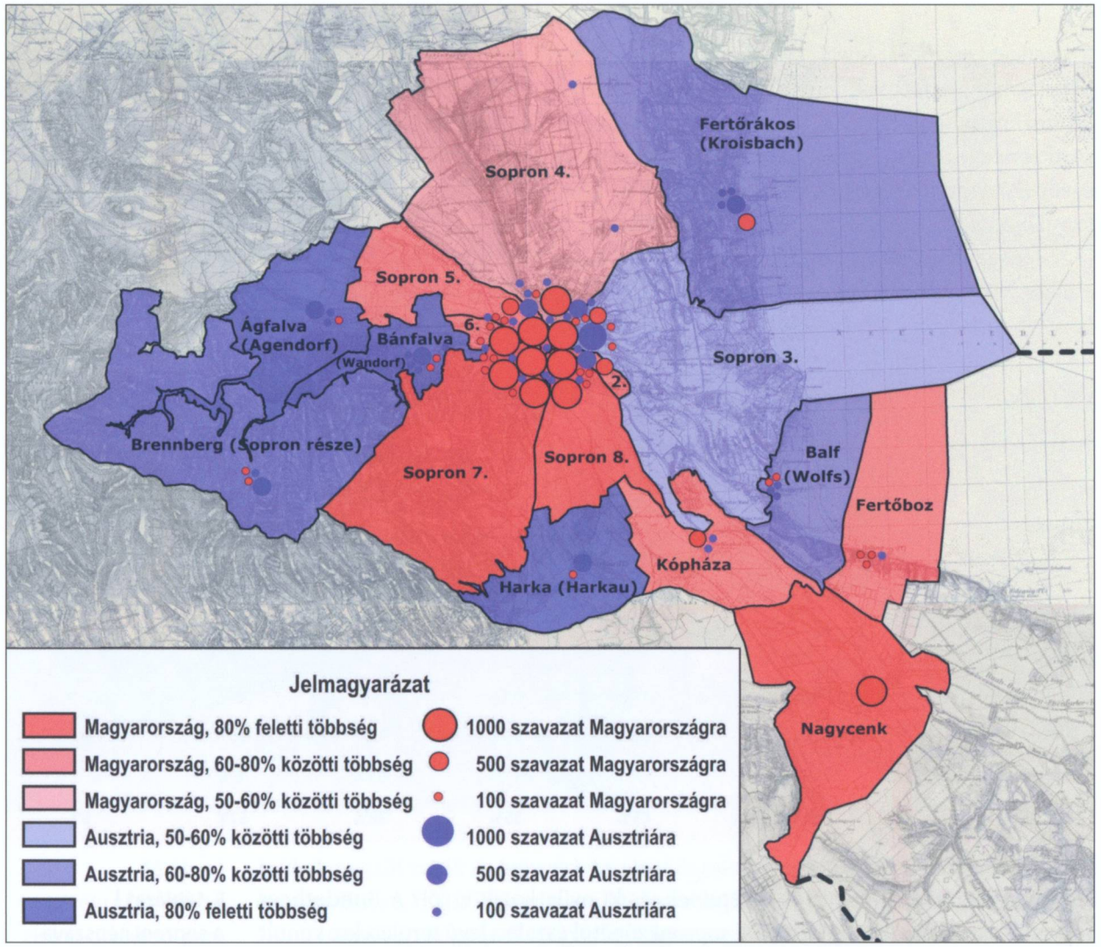

78. térkép | A soproni népszavazás szavazókörönkénti eredményei. A soproni szavazókörök lakatlan területeket elkülönítő külterületi határai csak tájékoztató jellegűek

Öt településen Ausztriára, négyen – köztük Sopronban – Magyarországra szavaztak többen. A szabály azonban nem településenként, hanem a teljes népszavazási zónára együttesen hirdetett eredményt, így az akármekkora többséggel Ausztriára szavazó falvak is Magyarországon maradtak, elsősorban a lakosság nagy részét adó Sopron egyértelmű maradási szándéka miatt.

Különösen érdekes a településenkénti eredményt összevetni a települések nemzetiségi megoszlásával. Sopron megosztott összetétele mellett a nyolc szavazó faluból hat egyértelműen német, egy magyar, egy pedig horvát volt, és a terület egészét tekintve egyértelmű, bár nem döntő német többséget mutatott a népszámlálás. A német falvak közül öt szavazott Ausztriára, mindenütt kisebb arányban, mint azt a népszámlálás által mutatott nemzetiségi arány alapján várni lehetett volna. A magyar többségű Nagycenk szinte egyöntetűen, a horvát Kópháza pedig bő kétharmados

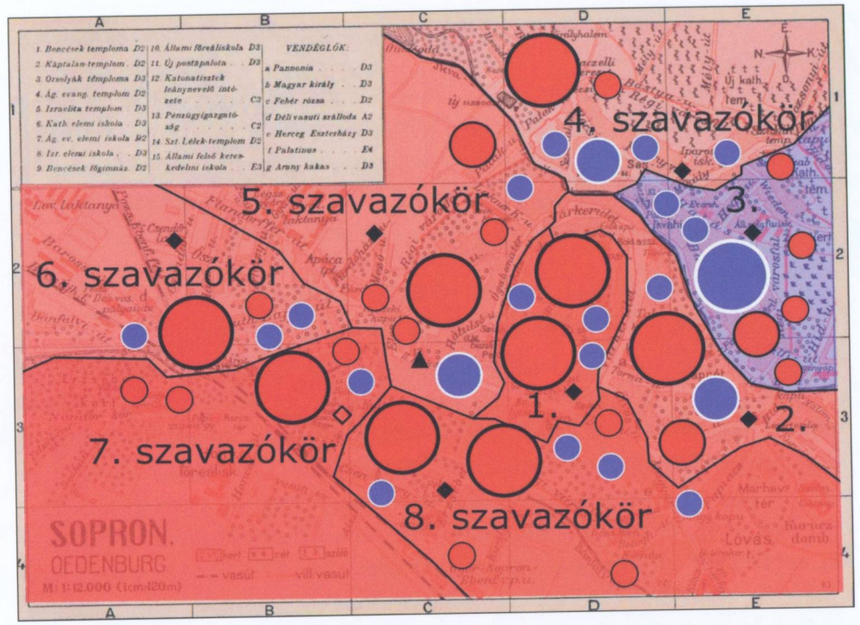

79. térkép | A soproni népszavazás eredményei Sopron városában a szavazókörök helyével és területi határaival (színkódokat lásd az előző ábránál)[327]

többséggel Magyarország mellett döntött. Ez arra utal, hogy ha más helyeken népszavazást tartottak volna, a változatlanságra, a „megszokottra" szavazott volna 10-25% a nemzetiségi falvakban, legalábbis az osztrák határvidék német településein. Az viszont látszik, hogy az egyértelműen német falvak szavazási eredménye, ha alatta is marad a nemzetiségi arányszámoknak, szintén egyértelműen Ausztria felé mutatott.

A fenti, „általános magyarbarát" véleményt cáfolja viszont, hogy a népszavazást nem egy időben tartották, hanem először Sopronban, a környező településeken csak ezután. Ekkor már tudhatták a szavazók a nagy magyar többségű soproni végeredményt, és nyilvánvaló lehetett, hogy a terület Magyarországhoz fog tartozni. A népszavazási kampány nem volt visszafogott, és bár hivatalosan egyik fél sem mondott ilyent, a kortesek éreztethették, hogy aki „nem jól szavaz", azt később retorzió érheti.[325] A német falvak 10-25%-os „magyar átszavazása" ennek eredménye lehet, az eseményt közvetlen közelről figyelő és arról beszámoló Villani Frigyes legalábbis ezen a véleményen van.[326] A soproni, városi németség ér-

[325] Villani, 23–24.

[326] Villani, 30: *„A városi kerületekben megejtett szavazás lezajlása után, – dacára annak, hogy a szavazatok megszámlálása a falvakéval együttesen történt, – a népszavazás eredménye már nem lehetett kétséges. A német nyelvű községek osztrákbarát hangulatát mi sem jellemzi jobban, mint hogy a vidéki szavazatok 55%-a mindennek dacára, Ausztriára esett. Így az eredetileg felállított feltevés, hogy a népszavazás eredményét a soproni polgárság szavazatai fogják eldönteni, igaznak bizonyult."*

[327] A soproni városi szavazókörök nem határvonalakkal, hanem címjegyzékekkel voltak megadva, így a nagyrészt lakatlan külterületen azok térképi meghúzása esetleges. A térkép elkészítéséhez szükséges címjegyzékért hálával tartozom Szemerey Tamás soproni helytörténeti szakértőnek.

demi részben szavazott önszántából Magyarország mellett, a falusi németek viszont nem.

Akármi is volt ennek az oka, a népszavazási terület kiterjesztése további német falvakra egyrészt átbillenthette volna a többséget, de ha nem, akkor is várhatóan olyan további településeket tartott volna Magyarországon, amelyek lakosai inkább Ausztriában látták volna magukat szívesen. A vidék horvát falvainak Magyarország iránti ragaszkodására pedig jó irányszám a Kópházán elért eredmény.[328]

A HATÁRMEGÁLLAPÍTÓ BIZOTTSÁG MUNKÁJA: A PINKA-VÖLGY ÉS A FALUCSERÉK

A fenti történések közepette felállt a magyar–osztrák határmegállapító bizottság is, amelynek működését a többihez hasonlóan a Nagykövetek Tanácsa Utasításai és a Magyarország határaival foglalkozó bizottságoknak kiadott Pótutasítások szabályozták. A magyar delegátus egy nagyobb ívű, 96 településre kiterjedő, az átadandó terület mintegy negyedét átfogó módosító javaslattal élt, míg Ausztria a Mosoni-síkon a kettészelt nagybirtokok Magyarországra eső darabjait kérte önálló települések nélkül, ezenfelül a Sopron megyei (egyébként színmagyar) Zsira és a Vas megyei Lovászad és Nemesmedves község átcsatolását javasolták. A bizottság ezeket tárgyalási alapként elfogadta, azonban a magyar javaslatnak a Vas megyei részét oly mérvű módosításnak vélte, amely túlmutat a hatáskörén. Emiatt ehhez a szakaszhoz magyar pótjavaslat született, amely a felsőőri magyar nyelvszigetről lemondott.

A bizottság, mielőtt döntött volna a beadványokról, áttanulmányozta azokat, az ellenérdekelt fél arra adott válaszait és a benyújtott egyéb, úgynevezett emlékiratokat, szakértőket hallgatott meg, ellátogatott a határmegvonás folyamatában érintett községekbe és meghallgatta az érintett nagybirtokosokat. A helyszíni látogatások 1922. március 2–12. között történtek meg[330]. A javaslatokról az első döntést március 28-án hozták meg. Ebben javasolták a békeszerződés néhány pontjának módosítását:

- Pomogy (Pamhagen) település, a Hanság-csatorna vízügyi kezelési érdekeire tekintettel, német lakossága ellenére Magyarországon tartását;
- Léka (Lockenhaus), Hámortó (Hammerteich), Rendek (Liebing) és Rőtfalva (Rattersdorf) Magyarországhoz sorolását;

80. térkép | » A magyar-osztrák „A határszakaszra" vonatkozó javaslatok[329]

81. térkép | A magyar-osztrák „B határszakaszra" vonatkozó javaslatok[331]

(a következő oldapáron)

82. térkép | A magyar-osztrák „C határszakaszra" vonatkozó javaslatok[332]

(a következő oldapáron)

[327] A soproni városi szavazókörök nem határvonalakkal, hanem címjegyzékekkel voltak megadva, így a nagyrészt lakatlan külterületen azok térképi meghúzása esetleges. A térkép elkészítéséhez szükséges címjegyzékért hálával tartozom Szemerey Tamás soproni helytörténeti szakértőnek.

[328] Szávoszt-Vass 2016a.

[329] Az 1914-es közigazgatási térképre szerkesztve az alábbi térkép alapján: LON-G6481.F5 1920a .L43 – [Proposed Border Changes Between Austria and Hungary]. https://archives.ungeneva.org/proposed-border-changes-between-austria-and-hungary-4

[330] Villani, 51.

[331] Az 1914-es közigazgatási térképre szerkesztve az alábbi térkép alapján: LON-G6491.F2 svar .T75 Sheet 5 – Eisenstadt. https://archives.ungeneva.org/eisenstadt-2/download

[332] Az alábbi térkép alapján: LON-G6481.F5 1920 .L43 – [Proposed Border Changes Between Austria and Hungary]. https://archives.ungeneva.org/proposedborder-changes-between-austria-and-hungary-2

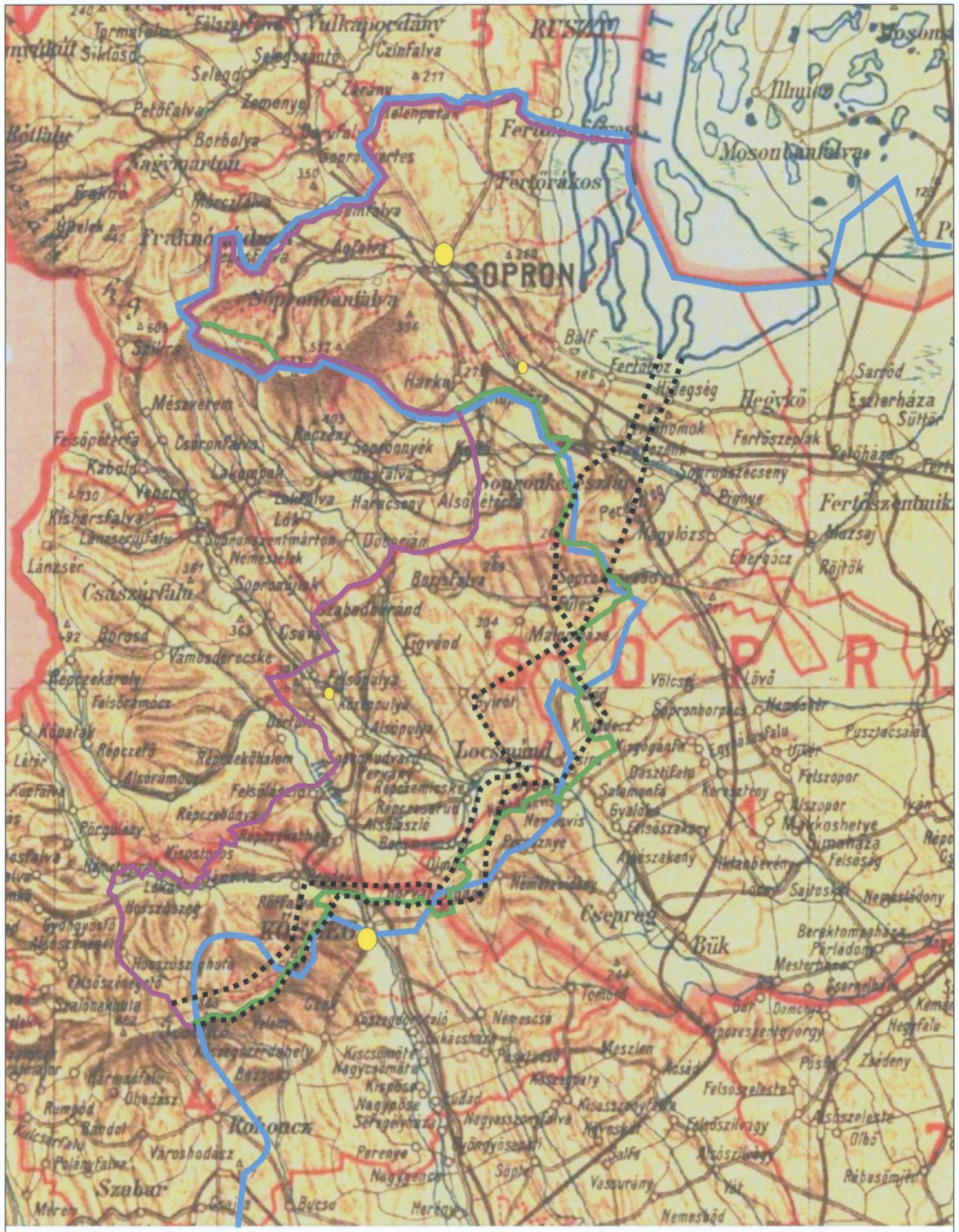
SOPRON
Fertőrákos
Mosonbánfalva
Harka
Balf
Hegykő
Sarród
Eszterháza
Fertőszentmiklós
Sopronkeresztúr
Lövő
Csepreg
Bük
Kőszeg
Szabadbattyán
Lánzsér
Császárfalu
Városhodász
Szabar
Rábafüzes
Nemesmedves
Rátót
Nagycsákány
Nagyfalva
Szentgotthárd
Gyanafalva
Szakonyfalu
Velem
Rohonc
Csajta
Bucsu
Dozmat
Felsőcsatár
Németlövő
Nárai
Ják
Abdalóc
Szentpéterfa
Vasalja
Régi állammhatár
A semleges (demilitarizált) zóna határa
A magyar delegáció javaslata
Az osztrák delegáció javaslata
A mai országhatár
Régi osztrák államhatár
A pontosítandó trianoni határ
A semleges (demilitarizált) zóna határa
A magyar delegáció javaslata
Az osztrák delegáció javaslata
A mai országhatár

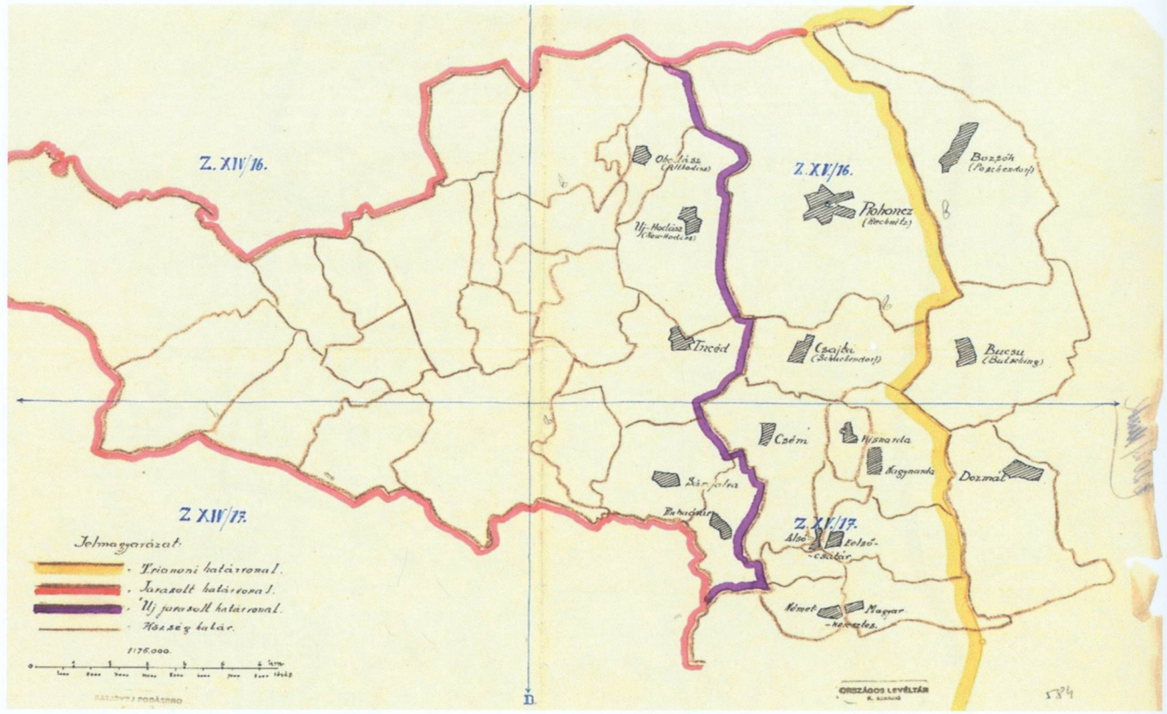

83. térkép | Villani Frigyes magyar bizottsági delegált pótjavaslata, az eredeti magyar javaslat mérséklése a Vas megyei szakaszon, Rohonc és a Pinka-völgy térségében.[334] Az eredetileg javasolt és a bizottságban elfogadott „96 falvas" javaslat a piros, a „trianoni" szöveg szerinti a sárga vonal; az új javaslat a határt a lila vonal mentén húzná meg. A végeredmény itt a „lila" és a „sárga"vonal közti terület kb. felezése lett

- A trianoni békeszerződésben említett, a Pinka-völgy keleti határán sorakozó magassági pontok figyelmen kívül hagyását, hogy a Pinka völgyében új, a helyi viszonyokhoz és szándékokhoz jobban illeszkedő határt lehessen megvonni. Ennek községenkénti megoszlását a javaslat nem részletezte, a magyar delegáció itt a következő községekre számított: Csém, Csajta, Kisnarda, Nagynarda, Felsőcsatár, Alsócsatár, Magyarkeresztes, Németkeresztes, Horvátlövő, Pornóapáti, Felsőbeled, Alsóbeled és Szentpéterfa[333].

A javaslatokat Jocard őrnagy, a bizottság francia elnöke személyesen vitte el Párizsba, és március 30-án benyújtotta azokat a Nagykövetek Tanácsának Titkárságán. A tanács júliusban a bizottsági határozatot továbbította a Népszövetség Titkárságára, amely azt július 19-én Londonban meg is tárgyalta, az ügy előadójává Paul Hymans belga küldöttet nevezte ki.[335] A Népszövetség Tanácsa 1922. szeptember 17-én a következő döntéseket hozta:

[333] Villani, 54.
[334] MNL OL K 478.-15. Vas vármegyei javaslatok, fol. 584. Közli: Suba János: *Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében – A magyar-osztrák határszakasz.* Catastrum, 2018/2, 49.
[335] Ő volt az „elsikkadt" Lendva-vidéki javaslat előadója is.

- Pomogy községet, német lakosságára tekintettel, továbbra is Ausztriához csatolni rendeli;
- elfogadja Rendek és Rőtfalva Magyarországon tartását, de Ausztriához rendeli csatolni Lékát és Hámortót;
- elfogadja a Pinka-völgyi határmódosítást oly módon, hogy Pornóapátit és a tőle északra fekvő, említett községeket Magyarországnak, a délre fekvőket pedig Ausztriának ítéli;
- Csém és Csajta községeket a Felsőőr–Rohonc vasútvonal egyben tartása érdekében Ausztriához csatolni rendeli.[336]

Ezt követően, a többi határmegállapító bizottsághoz képest bő egy évvel később kerülhetett sor a határmegállapítás azon szintjére, amely a többi határon a tevékenység fő vagy kizárólagos részét jelentette: az egyes falvakra vonatkozó kölcsönös és általában elutasított igények tárgyalására, illetve a birtokosok igényeinek mérlegelésére és ennek eredményeként a települési határok kismértékű módosítására. A határmegállapító bizottságok ösztönözték az érintett feleket a kölcsönösen elfogadható megoldások kimunkálására, és ez az osztrák irányban a népszavazással és népszövetségi döntéssel, illetve jóváhagyással elfogadott szakaszokon kívüli határvonal nagyjából egyharmadán sikerült is. Ezt kiegészítette még egy kétoldalú osztrák–magyar csereegyezmény. Ennek keretében magyar részről lemondtak az egyébként német lakosságú Rőtfalváról és Rendekről, cserébe Ólmod és Szentpéterfa horvát falvakért, amelyek lakossága több ízben nyilatkozott a Magyarországnál maradási szándékáról.[337] Bár az államok kölcsönösen elfogadott megállapodáson alapuló határmódosítását semmi nem korlátozta, a két fél udvariassági okokból az egyezményt megküldte a Népszövetség Tanácsának is[338].

A csereegyezmény része volt, hogy Magyarország átengedte Füles (Nikitsch) község közigazgatási területének a határpontként megadott 265. magassági ponttól (Kamenje) keletre eső részét és Káptalanvis (ma: Répcevis) határából 25 holdnyi területet. Az említett falvakon kívül Magyarország megkapta Rőtfalva határából a kőszegi városi erdőket: a Kőszegi-hegység gerincétől északra fekvő terület nagy részét és a szentgotthárdi cisztercita rend határos nagyfalvi és németlaki szántóföldjeit.[339] Ausztria lemondott a határ délnyugati részén néhány, a szerződésben rögzített magassági pontról, és így Felsőszölnök, Rábafüzes és Felsőrönök teljes közigazgatási területe Magyarországon maradt. Megállapodott a két fél, hogy az Írott-kő csúcsán mintegy 20 méterrel nyugatra mozdítják a határt, hogy a csúcs és a rajta emelt Árpád-kilátótorony mindkét országból megközelíthető legyen. Ezeken a szakaszokon a határt egyhangú bizottsági szavazással állapították meg.

[336] Villani, 60–62.
[337] Villani, 63. lábjegyzete.
[338] Villani, 71.
[339] Villani, 69.

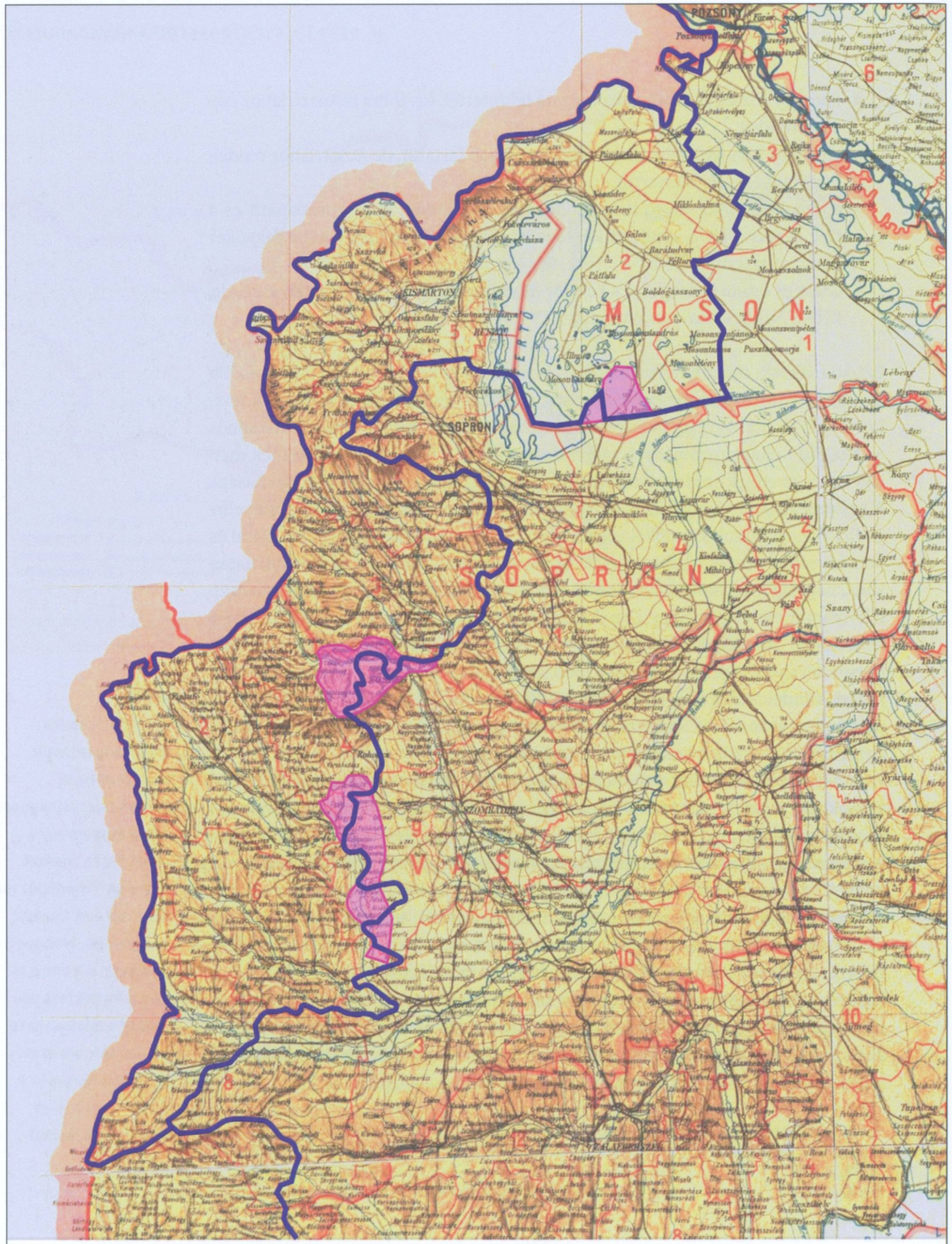

A Népszövetség a pirossal jelzett területekről döntött Magyarország kérésére: nagyjából a terület fele esetén pozitívan.

« 84. térkép |
A Népszövetség elé kerülő nyugat-magyarországi határjavaslatok összefoglaló térképe[340]

A határ egy további részén olyan döntések születtek, amelyekben a bizottság egyik vagy másik fél ellenében döntött, elfogadva vagy elutasítva valamilyen indítványt, amelyet az ellenérdekelt fél nem fogadott el. Elfogadták Ausztria igényét Lovászad (Luising) településre, amely gyakorlatilag Karácsfával alkotott egységet,[341] de elutasították a Nemesmedvesre irányuló osztrák igényt (az osztrákok korábban igényelték Zsira települést is, azonban a Kőszeg–Füles közti határszakasz egyhangú elfogadásakor erről lemondtak). Elutasították a magyar igényt Sopronkeresztesre és a Brennberg melletti Ilona-aknára (lásd alább), de elfogadták a magyar határjavaslatot, benne a trianoni szerződésszövegből levezethetően Magyarországnak ítélt, de az Ausztriánál maradt Pomogy külterületén fekvő Mexikópuszta (ma: Fertőújlak) Magyarországon tartását.

A határ többi részén, jellemzően a Mosoni-síkságon és kisebb részben Nagysároslak és Szentpéterfa határában a felek oly mértékben nem tudtak megállapodni, hogy a bizottság antanttöbbsége a két érintett delegátust leszavazva hozta meg a döntést. A Mosoni-síkon ez jellemzően a falvak közti majorságoknak a tulajdonosok igényeit is figyelembe vevő elosztását jelentette. Arról természetesen szó sem volt, hogy közös osztrák–magyar javaslatot szavaztak volna le az antant küldöttei (ilyen esetben egy kétoldalú megállapodással az bármikor felülírható lett volna), hanem a két fél kusza igényei közt húztak egy vonalat, amelyet mindkét fél magára nézve sérelmesnek is tartott.

FINOMHANGOLÁS: AZ ILONA-AKNA ÉS AZ ÍROTT-KŐ

Az első („96 községes") magyar határjavaslat az akkor már megállapított soproni népszavazási területen egyetlen rövid szakaszon tért el a népszavazási terület településeinek kataszteri határától. Brennbergbányától délnyugatra, a Soproni-hegység közepén, Récény község külterületének északi részén található az Ilona-akna (Helenenschacht). Ez a brennbergi szénbánya föld alatti hálózatának integráns része volt, így Magyarországon tartása gazdasági-műszaki érvekkel alátámasztható volt. A magyar delegáció ezt a javaslatot a népszavazás sikere után is fenntartotta.

A javaslatot a határmegállapító bizottság 1922. február 23-i ülésén megtárgyalta és a területet Magyarországnak ítélte, azonban Ausztria fellebbezett a Nagykövetek Tanácsához. A július 21-én kelt válasz lényege, hogy a velencei egyezmény szerinti határvonal (Sopron és Récény közigazgatási határa) csak akkor tartható fenn, ha az osztrák kormány biztosítékot ad a brennbergi bányák akadálytalan használatára. Miután az osztrák kormány ilyen értelmű rendelkezést hozott, a Nagykövetek Tanácsa október 10-án utasította a határmegállapító bizottságot a döntés felülvizs-

[340] Az 1914-es közigazgatási térképre szerkesztve az alábbi térkép alapján: LON-G6481.F5 1920b .L43 Oversized – [Austro-hungarian borders]. https://archives.ungeneva.org/austro-hungarian-borders
[341] August, Ernst von: *Der Anschluß der Gemeinde Luising an Österreich (1923)*. Burgenländische Heimatblatter vol. 35, 1973/4, 145–163.

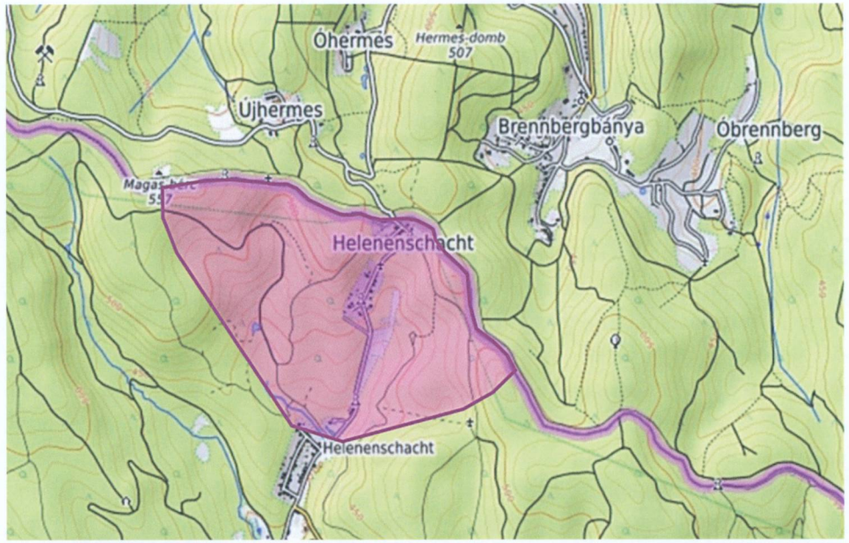

85. térkép | Magyar határmódosítási javaslat a Soproni-hegység közepén, az Ilona-aknánál (Helenenschacht), lila vonallal és lila színezéssel jelezve[342]

17. ábra | Az Ilona-akna már nem üzemelő bányaépületei a mai határ mellől nézve 2021 júniusában (a szerző felvétele)

[342] Villani, i. m. 43. alapján szerkesztve. A javaslat része volt az első magyar határmódosító javaslatnak is, a következő formában: *„a javasolt vonal összeesik a jelenlegi határvonallal egészen az 554 magassági pontig, mely Sopron és Réczény határvonalán fekszik. E pontnál a javasolt vonal délre fordul, a Hochriegel gerinczét követi, áthalad a 470 magassági ponton egész a völgy fenekéig; itt keletre fordul a réczényi községi rétek északi határát követi egészen az ezen rétek keleti részén fekvő erdőig, azután északkelet felé áthalad a 492 és 530 magassági pontokon és eléri Sopron közigazgatási határát”.*

gálatára. Némi huzavona után ez december 17-én meg is történt.[343] A határ így maradt a ma is érvényes helyén, az Ilona-akna pedig Ausztriában maradt.

Az egyik legkisebb határmódosítási javaslat a Kőszegi-hegység legmagasabb pontjának, az Írott-kőnek a közvetlen környékét érintette. A csúcs négy település; Hámortó, Léka, Rohonc és Bozsok közigazgatási területének majdnem a határára esett. Valójában csak majdnem: a nyugati Léka és a keleti Bozsok nem volt határos, őket Rohonc és Hámortó mintegy 40 méter hosszú közös határszakasza választotta el, az Írott-kő csúcsa pedig e rövid szakaszon feküdt. Mivel a négy faluból csak Bozsok maradt Magyarországon, a kataszteri határok megtartásával a csúcs és rajta az Árpád-kilátótorony a határ osztrák oldalán maradt volna. Itt a két fél megállapodott, hogy mintegy 20 méterrel nyugatra mozdítják a határt, hogy a csúcs és a kilátó mindkét országból megközelíthető legyen.

AZ OSZTRÁK HATÁRMEGÁLLAPÍTÁS ÖSSZEGZÉSE

Bármennyire is sikeresnek tekinthető magyar szempontból a fent leírt határmegállapítási folyamat Ausztria felé, a kor politikai gondolkodásában erőteljesen jelen volt a „többet kellett volna” vélemény.[344] A soproni népszavazás eredményeinek és a terület etnikai összetételének figyelembevételével azonban ez nem lett volna reális cél, visszatekintve inkább tisztelettel adózhatunk a revízió megvalósítása résztvevőinek, a nyugat-magyarországi felkelőktől a határmegállapítás magyar biztosain és tisztviselőin át a magyar külügyi apparátusig. Ugyanígy ki kell emelnem Ausztria defenzív hozzáállását is. Ha 1921. augusztus végén, szeptember elején bátrabb fellépéssel behatolnak a nekik ítélt nyugat-magyarországi területre, valószínűtlen lett volna a soproni népszavazás. Ahhoz azonban az is kellett, hogy Bánffy Miklós külügyminiszter jó időben felismerje a lehetőséget, és Benešt – aki már nagyon szívesen „felállt volna a nyereményével a pókerasztaltól” – ehhez partnernek és közbenjárónak megnyerje, és hogy az olaszok – immár a béke körülményei között – inkább a nekik szomszédos Ausztria gyengítésében voltak érdekeltek.

A népszavazás kiírása után annak sikerét a legtöbben biztosra vették. A falusi németség túlnyomóan Ausztria-párti kiállása (és ahogy korábban Villani Frigyes beszámolójára támaszkodva írtam: már a valószínű végeredmény ismeretében) mellett a döntő tényezőt a soproni német polgárság kb. felének Magyarország melletti kiállása jelentette. Mivel azonban az érintett nyugat-magyarországi területen Sopron volt az egyetlen érdemi város, a népszavazásba nem vont további területeken a szavazás inkább a falusi mintát, a hangsúlyozott nemzetiségi kiállást követhette volna. Az elcsatolt terület többi részén azonban csak elvétve volt magyar többségű település (Felsőőr, Alsóőr, Felsőpulya), és ezek sem voltak határosak a Magyarországnak ítélt területekkel. További eredményt csak a Magyarországgal jobban szimpatizáló

[343] Villani, 64–65.
[344] A Sigray által leírt parlamenti vita ennek jó összefoglalója.

horvát falvakban lehetett volna elérni, ez irányban viszont a határmegállapítás magyar szervezete kb. elérte a maximumot. A Magyarországon maradó területekkel határos horvát falvakra igényt nyújtottunk be; azokat részben közlekedési okokra hivatkozva elutasították, a másik két falut pedig német lakosságú falvakra cseréltük a folyamat második felében. Így a határ további nyugatra tolásának nem lett volna etnikai alapja, és ha más módon sikerül azt elérni, akkor feltehetően az érintett lakosság akarata ellenében történt volna. Az osztrák–magyar határ a soproni részt leszámítva (ahol a döntés ebből a szempontból inkább nekünk kedvezett) gyakorlatilag etnikai határ; inkább azért haragudhatunk, hogy a többi szomszéd állam irányában ettől brutális mértékben eltért a végeredmény, konzekvensen Magyarország rovására. Az osztrák határmegállapítás folyamatát így magyar szempontból sikertörténetnek tartom.

Ausztriában ezzel ellentétben főleg a népszavazás kiírását és eredményét, Sopron „elvesztését" valódi vereségnek fogják fel. Hadd idézzek egy mégoly visszafogott, de bőven a vasfüggöny időszakában az Egyesült Államokban írt, rezignált hangú véleményt:[345] *„A határ mára szilárdan rögzült a helyi lakosság tudatában. A képlékeny időszakban meghozott döntések már a vasfüggöny talán legerősebb részévé betonozódtak. Még ha Magyarország meg is szabadulna a kommunista uralomtól, akkor is kétséges, hogy a határvonal megváltoztatható lenne."*

[345] Burghardt, Andrew Frank: *The political geography of Burgenland. National Academy of Sciences.* National Research Council Publication 587, Washington D.C., 1958, 122.

MÁS ORSZÁGOK KÖZTI EGYÉB HATÁROK A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG TERÜLETÉN ÉS A TENGERENTÚLI JOGOK KÉRDÉSE

A trianoni békeszerződés csak az új Magyarország határairól döntött. A történelmi Magyarországon, illetve annak határán több más békeszerződés vagy határmegállapodás teremtett új határokat:

A történelmi Magyarország egyes határszakaszai az új rendszerben is határok maradtak: Ausztria és Jugoszlávia között a Muravidék nyugati határa, Ausztria és Csehszlovákia között a Morva folyó változatlan formában maradtak államhatárok. A Dunajectől keletre a lengyel–csehszlovák határ, illetve Máramaros egy részén a lengyel–román határ is a történelmi magyar határon futott. A trianoni határ teljes egészében a történelmi Magyarország területén van, sehol nem érinti a régi államhatárt, bár Felsőszölnöknél és Sopronnál néhány kilométerre megközelíti azt. A csehszlovák–lengyel határ egy része nem a korábbi államhatárokon fut: a Nagykövetek Tanácsa által a belgiumi Spában a lengyel és csehszlovák külügyminiszterrel közölt határdöntés a történelmi Magyarország két kisebb darabját Lengyelországnak juttatta. Az antantnak akkor épp nem a lengyel–csehszlovák határ volt a legnagyobb gondja. Spában épp tanácskozás folyt Németország háború utáni gazdasági helyzetéről és a jóvátételről, amit külön érdekessé tett a Vörös Hadsereg Varsó felé közelítő és megállíthatatlannak tűnő, távlatilag Németországot célzó offenzívája. A nem túl jelentős árvai és szepesi terület egyfajta gyógyírként szolgált Lengyelországnak, mert ugyanebben a döntésben véglegesítették Teschen városának és a karvínai szénmedencének a Csehszlovákiához csatolását. Paderewski lengyel külügyminiszter mindazonáltal épp a fenyegető orosz offenzíva miatt fokozottan az antantra volt utalva, így nem ellenkezhetett.[346]

A spái konvenció mindazonáltal nem volt formális szerződés. A Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia és Görögország egymás közti határait megállapító sèvres-i egyezmény viszont igen: ez a határt leíró szövegében nem veszi át a spái határszakasz pontos leírását, csak hivatkozik arra. A tescheni probléma volt az oka annak, hogy Lengyelország végül nem ratifikálta a sèvres-i egyezményt.[347] A történelmi Magyarországra eső határszakaszon viszont kétoldalú területcsere-

[346] Jesenský, Marcel: *Between Realpolitik and idealism: The Slovak–Polish border, 1918–1947.* PhD Thesis, University of Ottawa, 2012, Chapter IV: *All roads lead to Spa?,* 84–143.
[347] Peter Šlahor, személyes közlés, 2021. június.

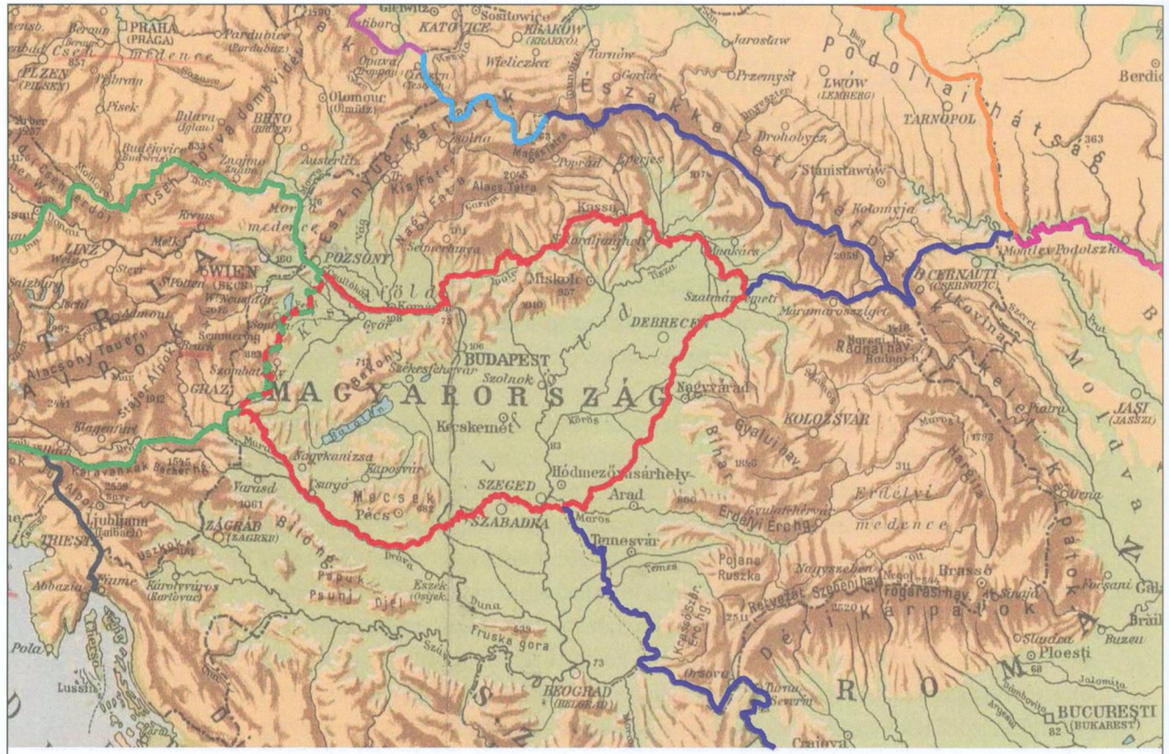

86. térkép | Határok a történelmi Magyarország területén a párizsi békerendszerben. Az osztrák-magyar határ mindkét érintett békeszerződésben pontosan azonos helyekkel leírva szerepel

megállapodás született, csakúgy, mint a csehszlovák–román és a jugoszláv–román szakaszokon.

A történelmi országterület másik pontján, Fiume térségében egy további határmegoldás teremtett új helyzetet. Az olasz–jugoszláv határt leíró rapallói egyezmény még eldöntetlen kérdésként tekintett Fiumére: a sem olasz, sem jugoszláv fennhatóság alá kerülő város szabadállami státusba került. Az 1924-es római megállapodás végül szentesítette az akkor már a gyakorlatban fennálló helyzetet, a város nagyobb részének olasz, a kisebb rész, a kikötő és a vasúti kapcsolat jugoszláv birtokbavételét.

A CSEHSZLOVÁK-ROMÁN HATÁR (KÁRPÁTALJA DÉLI HATÁRA)[348]

A történelmi Magyarország északkeleti része, a ma túlnyomó részt Ukrajnához tartozó Kárpátalja lakossága nagyjából az Ungvár–Munkács–Nagyszőlős vonaltól északkeletre ruszin lakosságú volt, szórványként német, magyar és román népességgel. A békekonferencián Ukrajna kérdésével sokáig nem tudtak mit kezdeni – pedig a területhez etnikai alapon leginkább arrafelé lehetett rokon lakosságot találni, miközben a szomszéd államok aspirációi természetesen ebben az irányban is megjelentek.[349] Miközben egyes – főleg amerikai – elképzelések szerint a terület magyar fennhatóság alatt maradhatott volna, a győztesek oldalán álló Románia és a formálódó Csehszlovákia is igényt tartott a régióra, és az ő esélyeik sokkal jobbak voltak erre. A Tanácsköztársaság idején, 1919 áprilisáig e két ország katonailag birtokba is vette Kárpátalját, a románok nagyjából a Tiszaújlaktól kezdődő, Nagyszőlőstől és Huszttól északra, a Tarac felső völgyéig húzódó vonalig nyomultak előre, a terület mintegy harmadát megszerezve, míg ettől nyugatra a cseh katonaság lett az úr, bár helyzetük a Tanácsköztársaság északi hadjárata miatt kissé megingott. A román hadsereg a Tiszántúl áprilisi megszállásakor a terület déli határára is felvonult, Csapnál megszerezte a tiszai átkelőket is.

A békekonferencia a gondos csehszlovák előkészítés eredményeképp úgy döntött, hogy Kárpátalját Csehszlovákiának juttatja, ezt a döntést a Csehszlovák Ügyek Bizottsága a korábbi álláspontot feladó amerikai javaslatra már 1919. március legelején meghozta.[350] Az 1919. augusztusi magyar katonai összeomlás után ennek egyetlen akadálya volt: Románia, amely a terület egy részén továbbra is birtokon belül volt katonailag, bár csapatait a békekonferencia döntése után fokozatosan visszavonta a Tiszáig. Végül az 1920. augusztus 10-én megkötött sèvres-i szerződés pontosította a csehszlovák és a román állam közti leendő határt.

A határvonal megadása (a trianoni szerződéshez hasonlóan) 1:1 millió méretarányú térképmelléklettel igen vázlatosan történt: ez a falu ide, az oda, innen idáig a vízválasztón, majd onnan valamely vízfolyáson haladjon a határ vonala. A megállapodás pillanatában a leendő határ mindkét oldalán három falu kivételével a román csapatok álltak, és Románia aspirációi – elsősorban a kisebb románlakta területek, részben pedig a vasút miatt – megmaradtak a terület egy részére.

Végül a két fél 1921. május 4-én Prágában megállapodott a végleges határvonalról,[351] amely így a határszakasz kb. felén módosult. Változatlan maradt a határ az

[348] Megjelent: Timár Gábor: *A cseh–román határ kialakulása Kárpátalján.* Trianon100 Blog, 2020. augusztus 7. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-cseh-roman-hatar-kialakulasa-karpataljan
[349] Vidnyánszky István: *Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919).* In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 – Történelem, politika, kultúra.* Argumentum Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010, 39–43.
[350] Vidnyánszky István (2010): *Csehszlovák diplomáciai siker.* In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.), 2010, 44–47.
[351] Alenei 2006.

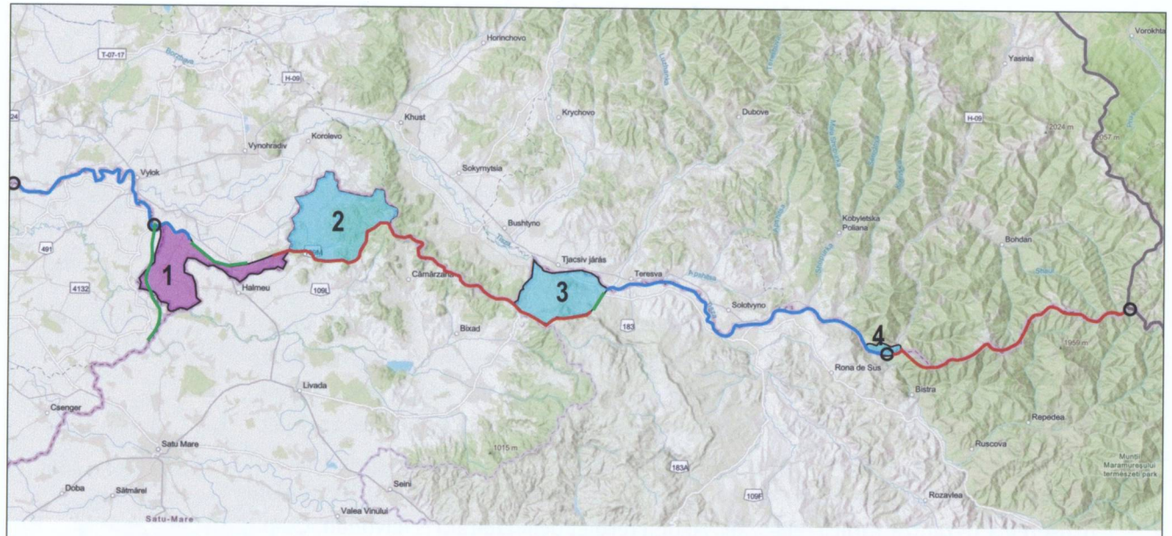

87. térkép | A csehszlovák-román határ a sèvres-i egyezmény (1920. augusztus 10.) és a csehszlovák-román területcsere (1921. május 4.) eredményeképp

Avas gerincének egy részén, a Tisza vonalán és a keleti, magashegységi vízválasztón, a többi rész esetén viszont a két fél változtatásokban állapodott meg, ami érdemi román területnyereséget eredményezett. A magyar határ mentén egy területsávot Románia átadott Csehszlovákiának, míg a csehek két nagyobb és egy kisebb területet engedtek át a románoknak.

A magyar határ menti Fertősalmás, Nagypalád és Akli településeket zömmel magyarok lakták, így Csehszlovákia magyar kisebbsége ennyivel növekedett. A két nagyobb román nyereség közül a Batár felső völgye valóban többségében románok lakta vidék volt. Nemzetiségi szempontból nehezebben érthető a kárpátaljai Técsővel átellenben, a Tisza déli partján Pálosremete átengedése a románoknak: a település ruszin többségű, míg a környező kisebb külterületek is inkább magyar és német, mint román lakosságúak voltak. Erre halad viszont a Máramarossziget Szatmárnémetivel összekötő főút az Avas hágóján (ma is), így ennek megszerzése motiválhatta a románokat. Keletebbre, a Tisza és a Visó összefolyásánál megtett kisebb határkorrekció viszont egyértelműen közlekedési motivációjú: a Máramarosszigettől délre, a Visó völgyében haladó vasút így végig román kézben maradhatott. A Felső-Tisza völgyének vasútvonalát az új határ így is elvágta: Máramarossziget és Visóvölgy között román, minden más helyen csehszlovák területen húzódott a vonal.

Érdekes kérdés, hogy Csehszlovákia miért ment bele egy számára nyilvánvaló területveszteséget jelentő egyezménybe. Egyrészt Kárpátalja déli határa a szlovák és főleg a cseh településterülettől nagyon távol fekszik, valódi nemzetiségi gondot ez

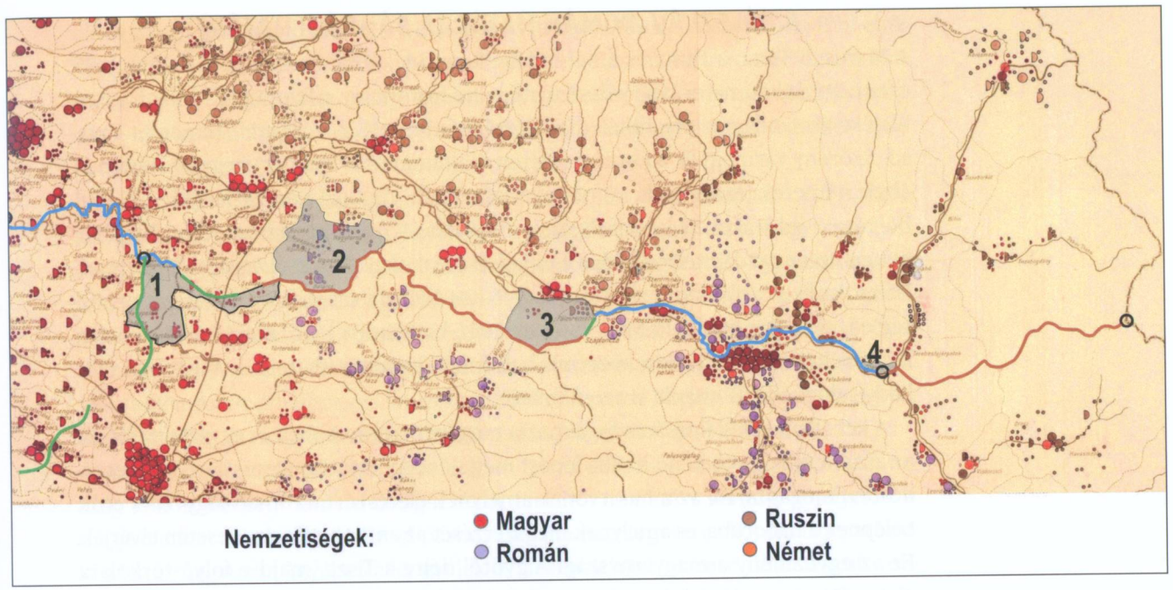

88. térkép | Az új román-csehszlovák határvidék nemzetiségi viszonyai az 1910-es nemzetiségi térkép alapján

számukra nem jelentett, míg Kárpátalján így is maradt néhány falunyi románság Máramarosszigettől északra. Csehszlovákia emellett jelentősen „túlnyerte” magát a Párizs környéki békékben, Románia pedig elsősorban a Bánságban, de másodsorban pontosan itt gondolta komolyan a tiszai határt. És ne feledkezzünk meg a két kisantantállam relatív erőviszonyairól sem: Románia évtizedek óta működő állam, Csehszlovákia pedig most alakult, és miközben Románia még az erdélyi nyereségével együtt is elég stabil nemzetállamot tudott alkotni, Csehszlovákia esetében az „életképesség” nem volt teljesen nyilvánvaló. A lengyelekkel való összetűzés után Beneš inkább érdekelt volt abban, hogy megállapodjon azzal a Romániával, amely így az egyetlen szövetségese lett a határai mentén, ezzel hozzájárulva a kisantant létrehozásához, amelytől joggal várhatta új határai stabilizálását. Az viszont „természetesen” fel sem merült, hogy a határ menti magyar falvak ne ezen osztozkodás részei legyenek, hanem Magyarországhoz tartozzanak.

A tényleges terepi határkijelölés csak az 1921. májusi egyezmény után az abban megállapított vonalon történt meg a csehszlovák–román határmegállapító bizottság által.[352] A cseh–román területcsere következtében a román–csehszlovák–magyar hármas határ pontja (az ún. triplex) délebbre került, amelyet így már nem a magyar–román, hanem a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság kezelt és jelölte ki annak végleges vonalát.[353]

[352] Seremet Sándor (2016): *A mai Kárpátalja határainak kialakulása az I. világháború után (1918–1925).* Doktori disszertáció, PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 193–196.
[353] Suba 2009.

A DÉLSZLÁV-ROMÁN HATÁR (A BÁNSÁGI HATÁR)[354]

A Maros, a Tisza, a Duna és a dél-erdélyi hegyvidék által összefogott, mintegy 35 ezer négyzetkilométer kiterjedésű történelmi tartomány, a Bánság az I. világháború idejére etnikailag szinte tökéletes keveréket alkotott. A Torontál, Temes és Krassó–Szörény vármegyék alkotta területen majdnem pontosan egynegyed arányban éltek németek, magyarok, románok és szerbek, de más nemzetiségek, például bolgárok, szlovákok is képviseltették magukat. A vidék gazdasági jelentőségét a nyugati rész gazdag termőföldjei és a keleti oldal bányakincsei jelentették. Nem véletlen, hogy a tartományra két kisebb győztes állam, a világháborút minden nehézség ellenére végigharcoló Szerbia és az 1916-ban hadba lépő, majd veresége után különbékét kötő és csak a központi hatalmak fegyverszüneteinek napjaiban újra hadviselővé vált Románia is szemet vetett.

A két állam közül Románia fogalmazta meg igényeit korábban és egyértelműbben: az antant oldalán történő hadba lépést megelőzően kötött bukaresti titkos szerződésben megadta, mi az a határvonal, amelynek eléréséért a román fegyveres erők belépnek a háborúba, és amelynek megszerzését az antant győzelme esetén elvárják. Ez az egyezmény a magyarországi Algyőtől délre a Tisza, majd e folyó torkolata alatt a Duna vonalát jelölte meg Románia leendő nyugati határának, vagyis a románok a teljes Bánságra igényt tartottak. A bukaresti egyezmény szépséghibája – a titkosságán túl, amire a szerbek később folyamatosan hivatkoztak – az volt, hogy amikor Románia területét a központi hatalmak teljesen elfoglalták és az orosz forradalom után utolsó keleti támogatójuk is kiesett a küzdelemből, az ország békét kötött a központi hatalmakkal. A románok értelmezése szerint ugyan nem, de a szerbek szerint ez bizony érvénytelenítette a titkossága miatt amúgy is kétes megállapodást. Az antantnagyhatalmak nem döntöttek egyértelműen erről a békekonferencián, az Egyesült Államok pedig joggal mondta, hogy ő a hadba lépésekor erről a megállapodásról nem is tudott, így a tárgyalássorozat során eljárásuk a bukaresti egyezmény de facto figyelmen kívül hagyása volt.

A világháború fegyveres részét hazánk számára jogilag lezáró, Belgrádban megkötött fegyverszüneti egyezmény a Bánság teljes területét az antant számára átengedett megszállási zónába utalta, amelynek e szakaszon a Maros képezte az északi határát. Az 1918. novemberi fegyverszünet pillanatában mind a szerb, mind pedig a román erők megindultak e terület birtokbavételére. Minthogy azonban Románia csak napokkal korábban üzent ismét hadat a központi hatalmaknak, csapatainak „startkockája" a Bánságtól jóval messzebb, a Kárpátok déli oldalán volt, míg a szerb hadsereg az antant keleti hadseregének alárendeltségében a Duna vonalán várta türelmetlenül a megindulás lehetőségét, kisebb területeket már a fegyverszünet előtti napokban megszerezve a Duna északi partján. Emiatt a szerb, későbbi elnevezéssel szerb–horvát–szlovén csapatok kerültek először birtokon belülre a Bánságban, megszállták a tartomány legfontosabb városát, Temesvárt, és elérték az Orsova–Lugos vonalat,[355] vagyis a fent említett három megye szinte egészén az ő katonáik álltak.

Ez volt a helyzet mindaddig, amíg a békekonferencia első hónapjaiban az antantszövetségesek bizottságai megtárgyalták – a magyar–jugoszláv és a magyar–román határ mellett – a két kisebb szövetséges egymás közti határát is, figyelembe véve azok beadványait és szóbeli kiegészítéseiket; ezekben Románia a teljes területet kérte, a délszláv fél lemondott az amúgy is román többségű Krassó–Szörény megyéről, a többi területen viszont fenntartotta igényeit és végső esetben népszavazást javasolt a vita eldöntésére. A határvonal kitűzése a békekonferencia Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságában (a magyar határok megtárgyalásával egy időben) történt.[356]

A békekonferenciának olyan értelemben fel volt adva a lecke, hogy két olyan ország között kellett, ha nem is „igazságot tennie", de határt vonnia, amelyeket a maga oldalán akart tartani. Ezzel párhuzamosan már fegyveres konfliktus pattant ki a határmegvonás ügyében a lengyelek és a csehek közt, és hasonlóan feszült volt a helyzet a délszláv állam nyugati határain, ahol az olaszok hivatkozhattak a románokéhoz nagyon hasonló antantígéretekre – ez mind a lengyel–cseh, mind az olasz–délszláv viszonyt annyira megrontotta, hogy – bár ezt akkor senki nem sejtette előre – 1938-ban, a párizsi békerendszer összeomlásakor e feszültségek is szerephez jutottak. A Bánságban ezt sikerült elkerülni. A rendkívül hosszas vitákban etnikai, gazdasági és vasúthálózati szempontok domináltak, hasonlóan a többi, határ körüli egyezkedésekhez. A veszélyt érzékelve az antant 1919 januárjában semleges zónát jelölt ki, amelyet francia csapatoknak kellett volna megszállniuk. A zóna keleti határa nagyjából a jugoszlávok által elért vonal volt, nyugati vége pedig körülbelül a későbbi határvonalon húzódott (északon attól keletre, délen nyugatra), és magába foglalta a francia megszállás alá kerülő Arad városát is – ez utóbbi azonban csak részben a délszláv–román elkülönítés miatt volt fontos: a magyar–román határvitákban is érdemi lépésnek számított. A semleges zóna megléte a délszláv–román fegyveres konfliktus lehetőségét valóban megszüntette, de nem jelentette a jugoszláv erők kivonulását (feltehetően egy, a későbbi soproni konfliktusban is alkalmazott módszert követtek: a birtokon belül levő erőket formálisan az antant katonai vezetők alárendeltségébe helyezték).

A békekonferencia bizottságai áprilisban véglegesítették a leendő román és jugoszláv határokat, amelyeket májusban a Legfelső Tanács is elfogadott. Ez a Bánságban gyakorlatilag megegyezett a későbbi sèvres-i (a közép-európai antantszövet-

[354] Megjelent: Timár Gábor: *A Bánság felosztása Románia és a délszláv állam között.* Trianon 100 Blog 2020. augusztus 14. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-bansag-felosztasa-romania-es-a-delszlav-allam-kozott

[355] Kókai Sándor: *Illúziók és csalódások: a Bánsági Köztársaság.* Közép-Európai Közlemények, 2009/2–3, 63–74.

[356] Gulyás László: *Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918–1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben.* Múltunk, 2018/2, 150–205.

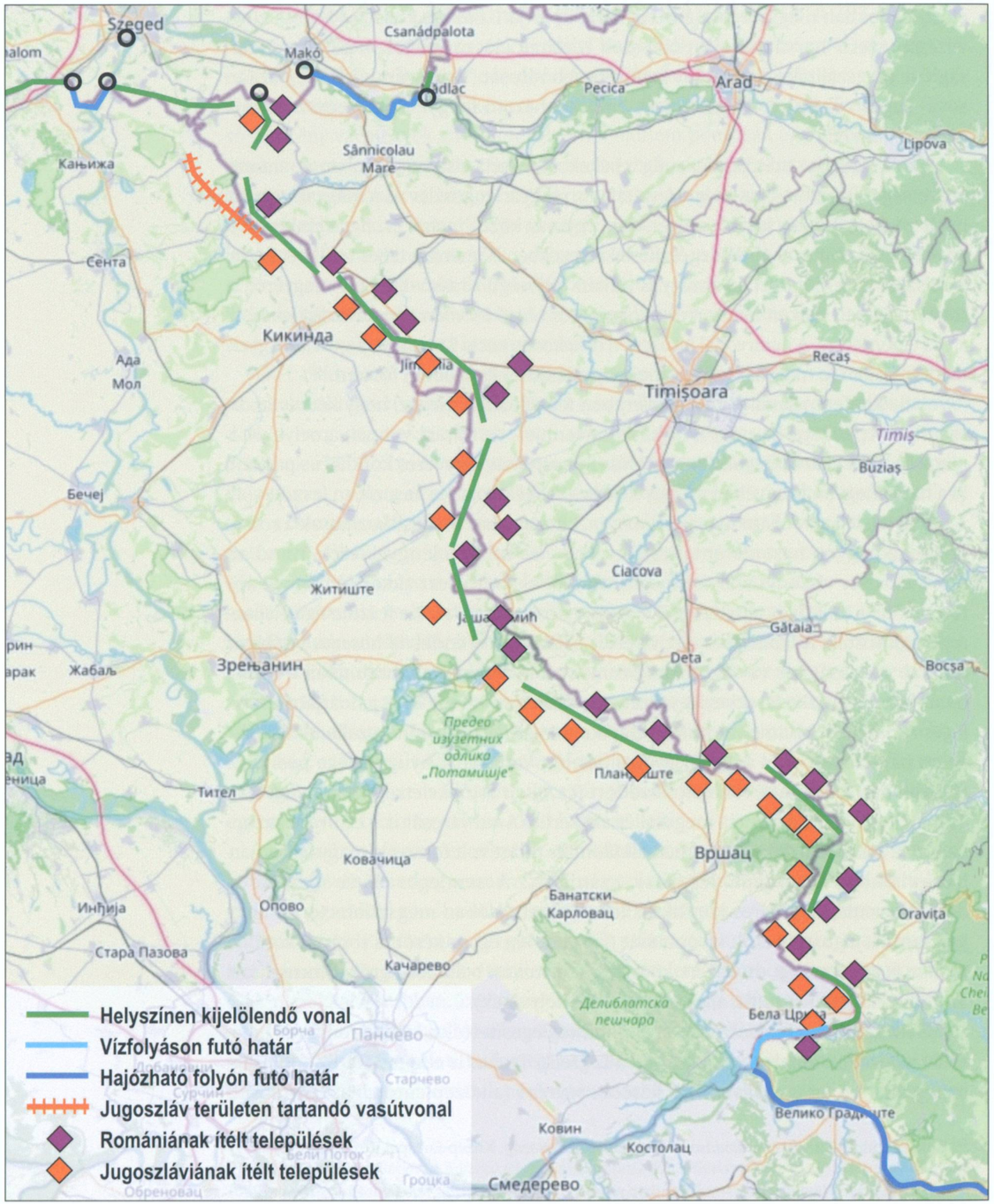

89. térkép | A bánsági román–jugoszláv határ a sèvres-i egyezmény szerint
(a magyar határok a trianoni béke szerint)

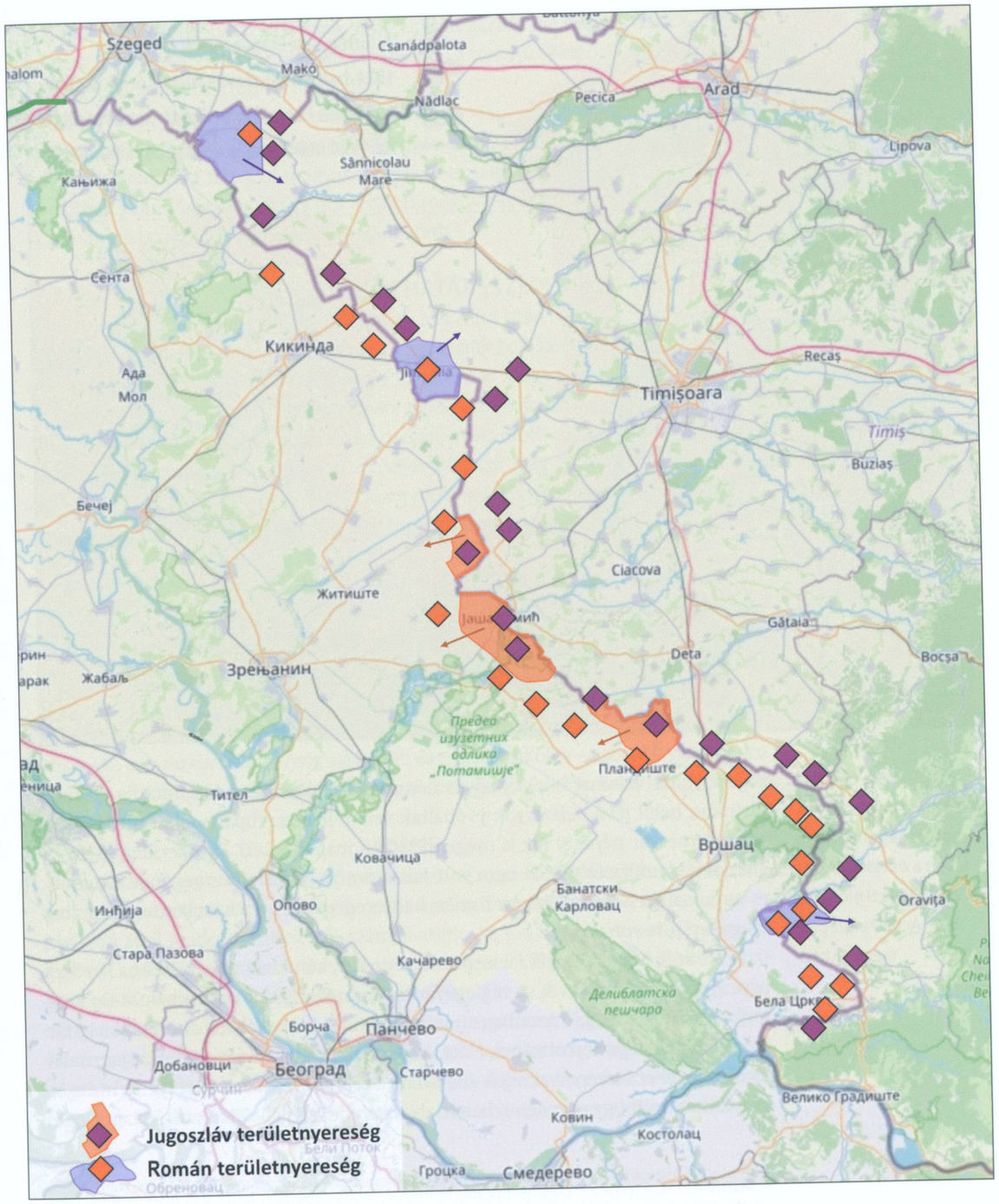

90. térkép | Az 1923-as bánsági román–jugoszláv területcsere

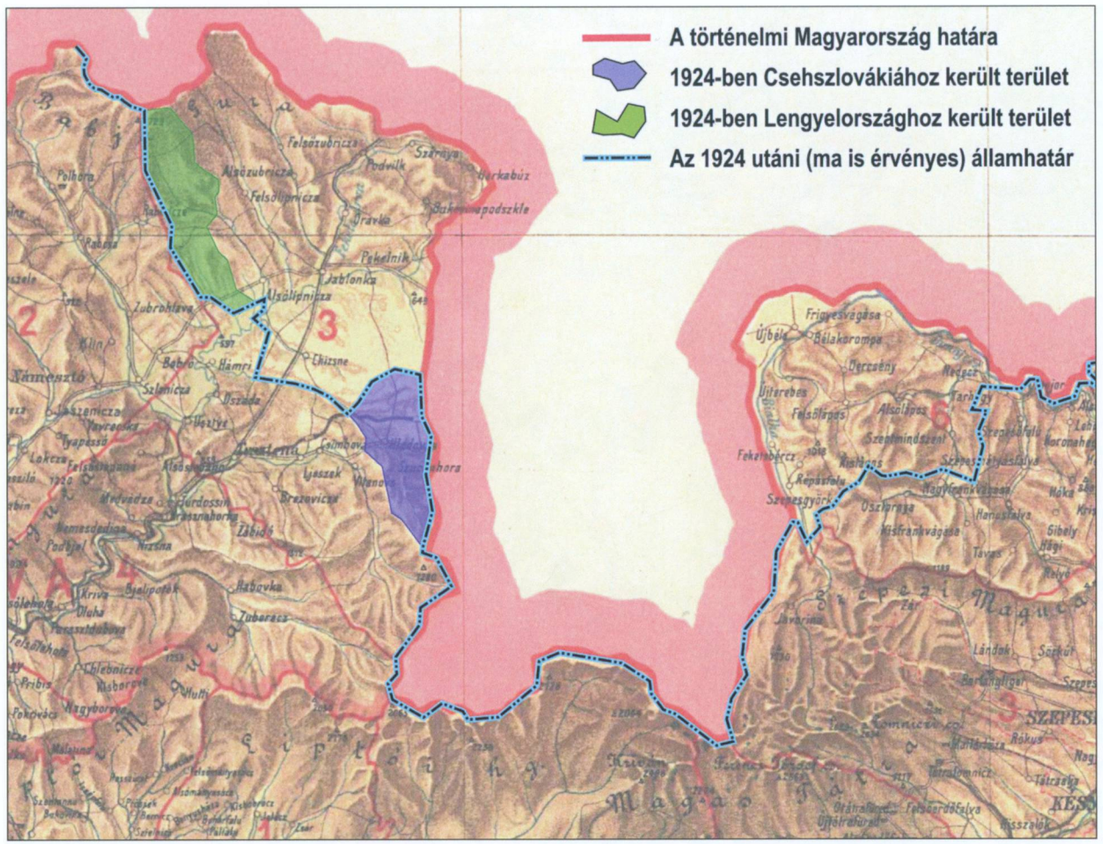

91. térkép | A lengyel-csehszlovák határ megállapítása a Tátra északnyugati és északkeleti előterében, Árva és Szepes megyékben

ségesek közti határokat leíró) egyezményben foglaltakkal. A még mindig részben birtokon belül levő délszlávok próbáltak valamiféle szerbpárti állásfoglalást szerezni Temesvár népétől (ez is megismétlődik majd Pécsett az elkerülhetetlen jugoszláv kivonulás előtt), de nem volt mit tenniük. 1919. július végén kivonulnak, és augusztus első napjaiban a román hadsereg vonul be a békekonferencia által megállapított vonalig.

Ezzel az új határral egyik fél sem volt elégedett, kétoldalú tárgyalásokba kezdtek egyes területek cseréjéről. A végleges megállapodást 1923. november 24-én Belgrádban kötötték meg,[357] azonban annak tartalma már korábban ismert volt a határmegállapítást végző bizottságok előtt. Amikor az 1923-as bánsági román–jugoszláv területcseréket térképen akarjuk ábrázolni, a végleges határok (amelyek a ma is érvényes határok) ugyan meghúzhatók, de az eredeti, 1920–23 közötti állapot nem

[357] Matthews, M. A. (szerk.): *Chronicle of International Events.* American Journal of International Law, vol. 18, 1924/2, 325–339.

igazán – a részletes határkijelölésre csak azután került sor, hogy a felek megállapodtak néhány település cseréjében. A térképen a térképi ábrázolás alapja az elcserélt települések kataszteri területe volt.

Ez az egyezkedés teljes egészében a történeti Magyarország területén történt, a csere északi vége pedig a trianoni határokat is érintette. A bánsági határ északi vége kapcsolódik a trianoni magyar határhoz: az itteni hármas határponttal kapcsolatban zajlott a bizarr ideiglenes területi megoldást eredményező vita, amelyet a román–magyar határ leírásakor részleteztem.

A LENGYEL-CSEHSZLOVÁK HATÁR (SZEPES ÉS ÁRVA)

Amint már említettem, a békekonferencia lezárulta után a Nagykövetek Tanácsa 1920. július 28-án a német jóvátételről (nevezhetjük hadisarcnak is) folyó spái konferencián közölte Beneš csehszlovák és Padarewski lengyel külügyminiszterrel a lengyel–csehszlovák határ vitatott részeire vonatkozó nagyhatalmi döntést. Eszerint Teschen-Sziléziát a Olza folyó mentén megfelezték, értékes és nem mellesleg lengyelek lakta területeket csatolva Csehszlovákiához. A történelmi Magyarország északi részén, Árva és Szepes megyékben összesen kb. egy járásnyi területet Lengyelország kapott meg. Így került a történeti Magyarország legészakibb vára, a szepesi Nedec is Lengyelországhoz.

A sèvres-i egyezmény megerősítette a spái határokat, és a Spában nem említett határszakaszokon Magyarország és Galícia korábbi határát jelölte meg államhatárnak. Sem Csehszlovákia, sem Lengyelország nem volt elégedett ezzel, főleg az árvai határon kívánt mindkét fél módosításokat.[358] Az ügy a Népszövetség Állandó Nemzetközi Döntőbírósága elé került, amely 1924. március 12-én két módosítást is tett a spái határvonalon: Lipnica Wielka (Alsólipnica) lengyel, míg Suchá Hora (Szucha Hóra) és Hladovka cseszlovák fennhatóság alá került, és ezzel kialakult a – második világháború alatt ugyan többször megváltozott, de – ma is érvényes (cseh)szlovák–lengyel határ.

FIUME

Fiume és Magyarország története meglehetősen egyedi. A modern kori Fiume Magyarországhoz tartozását jogilag az 1779. április 23-án Mária Terézia császárnő és királynő által kiadott rendelettől számíthatjuk. Az uralkodó a várost mintegy 21 km²-nyi területtel „corpus separatum"-ként, vagyis exklávéként (elkülönülő területként) a magyar korona országaihoz rendelte. Ezt az értelmezést – ahogy a későbbieket is – a horvátok mindig vitatták. Ezzel együtt, ahogy a jugoszláv–magyar határmegállapítás részleteinél már említettem, Horvátország maga is egyfajta egységet képezett a perszonálunión belül – a corpus separatum ennek nem volt része, Magyarországhoz kapcsolódása sokkal közvetlenebb volt, mint a horvát területeké.

[358] Szávoszt-Vass Dániel (Tranquillius): *Csehszlovák–lengyel határviták 1919–1945 között.* Pangea Blog, 2017. június 4. https://pangea.blog.hu/2017/06/04/csehszlovak_lengyel_hatarvitak

92. térkép |
A Fiumei Szabadállam (Stato di Fiume) az 1920-as rapallói olasz-jugoszláv egyezmény szerint[359]

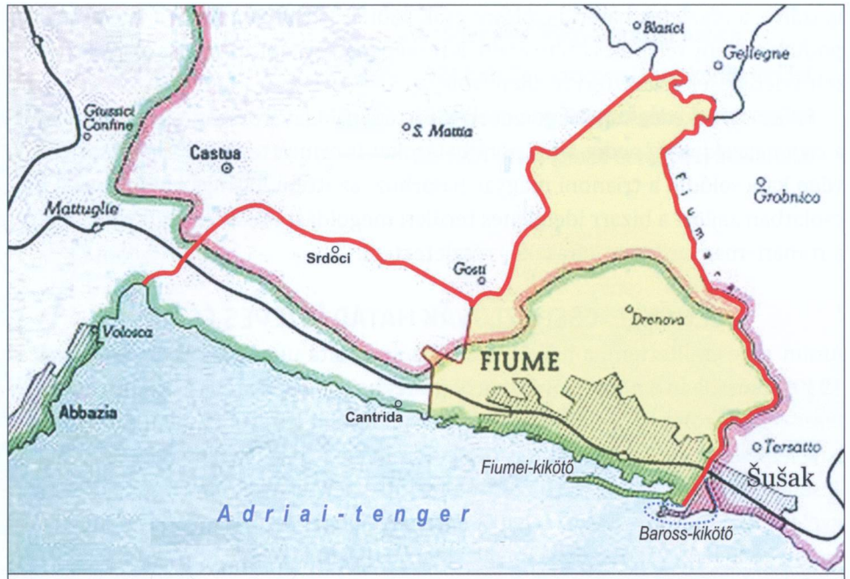

Magyar értelmezés szerint Magyarország része volt, horvát értelmezés szerint valami olyan, amihez nekik is van közük. A napóleoni háborúk alatti kétszeri francia megszállás és Illíriához sorolás után az 1779-es helyzet 1822-ig helyreállt.

A magyar szabadságharc során a Ferenc József által kiadott márciusi alkotmány (olmützi, illetve oktrojált alkotmány) Fiumét Horvátországba tagozta be, megyeszékhelyként. Ez az állapot az 1868-as horvát–magyar kiegyezésig tartott, a kiegyezés azonban nem jelentett megegyezést a város hovatartozása ügyében. Sőt: a kiegyezés magyar és horvát változata nem is ugyanazt a rendelkezést tartalmazta, azok egymással ellentmondásban álltak, amit mindkét fél „provizóriumnak", ideiglenes megoldásnak tartott. A város gyakorlatilag Magyarország részeként működött, bár lakosságának többségét olaszok és horvátok alkották.

A trianoni békeszerződéssel Magyarország minden jogáról lemondott Fiumében – rögtön kétszer is. A szerződés 75. cikke szerint: *„Magyarország a maga részéről a Szövetséges és Társult Főhatalmak javára lemond azokra a területekre vonatkozó minden jogáról és igényéről, amely területek azelőtt a volt Osztrák–Magyar Monarchiához tartoztak, s amelyek Magyarországnak a II. rész (Magyarország határai)*

[359] Alaptérkép forrása: Klein, Mike: *A Fascist Dystopia with Style on the Adriatic.* Library of the Congress Blog, May 20, 2020. https://blogs.loc.gov/maps/2020/05/a-fascist-dystopia-with-style-on-the-adriatic

27. Cikkében megállapított új határain kívül esvén, ezidőszerint semmiféle más megállapodásnak nem tárgyai." Ez elég világos beszéd, de a békekonferencián az olaszok a biztonság kedvéért még egy pontot kértek, ez lett az V. cím 53. cikke: *„Magyarország lemond Fiuméra és a körülötte fekvő azokra a területekre vonatkozó minden jogáról és igényéről, amely területek a volt Magyar Királysághoz tartoztak, s amelyek később meghatározandó határok között feküsznek."*

Magyarország lemond minden jogáról itt – de kinek a javára? A 75. cikk szerint – ami az egész békekonferencia alaplogikája is – a Szövetséges és Társult Főhatalmak, tehát a trianoni szerződés aláírói javára, amelyek aztán majd eldöntik, hogy mi legyen e területekkel.

Ez ügyben először 1920 novemberében született megállapodás Rapallóban. Fiumét mindkét fél akarta, és ekkor egyik sem kapta meg: ráadásul 1920. szeptember 12. óta a város már nem is az össz-szövetségi antanterők kezén volt: bevonult Gabriele D'Annunzio kb. 2000 „felkelője", és szabadállamot kiáltottak ki.[360] A rapallói egyezmény lényegében ezt szentesítette:[361] a Fiumei Szabadállam a volt magyar corpus separatumból és nyugati előterében a volt Osztrák Tengermellék egy sávjából állt. Ez azonban nem bizonyult tartós megoldásnak. 1924-ben az olasz és a jugoszláv állam felosztotta egymás közt a szabadállam területét, ezzel véget vetve a fiumei autonómia több mint két évszázados hagyományának. Az olaszoké lett a város, ami máig frusztrálja a horvátokat,[362] viszont a délszláv állam is kapott valami nagyon fontosat: a Rečina folyótól keletre fekvő Šušak mellett a Fiumara-csatornáig terjedő ún. Baross-kikötő is jugoszláv fennhatóság alá került. 1924-ben ez volt Jugoszlávia egyetlen olyan kikötője, amelyet nagy kapacitású vasútvonal kötött össze az ország belsejével: ez volt a nyugat-magyarországi „korridorvasutak" és a Nagyváradtól ide futó „Alföld–Fiume Vasút" végpontja is.

ADA KALEH

A történelmi Magyarország utolsó „terjeszkedése" az al-dunai Ada Kaleh sziget megszerzése volt. Az Orsova városa mellett, a Dunában levő sziget 1972, a Vaskapu erőmű vízduzzasztása óta (a régi Orsova városával együtt) ma már nincs meg.[363] Az Ada Kaleh név törökül Erődszigetet jelent, és már a Hunyadiak óta volt erőd a kis földdarabon. A sziget 1877-ig az Oszmán Birodalom balkáni hódításaival együtt török kézen volt, az orosz–török háborút lezáró San Stefanó-i előzetes béke értelmében az erődöt le kellett rombolni, a szigetet pedig kiüríteni – azt az apróságot

[360] Kedward, Harry Roderick: *Fascism in Western Europe 1900–45.* New York University Press, New York, 1971, 40.
[361] Bár magát D'Annunziót olasz fegyveres erőkkel távolították el 1920 végén.
[362] Pedig a II. világháború után Fiume immár Rijeka néven Jugoszláviához került, 1991 óta a függetlenné vált Horvátország része.
[363] Valamennyire megvan, csak víz alatt – néhány évente, amikor a Vaskapu-erőmű feletti tó vizét műszaki okokból pár napra leengedik, láthatóvá válik, ami maradt belőle.

18. ábra | Ada Kaleh szigete a magyar (ma: román) partról nézve, jobb oldalt a szerb part, a Duna folyása a látóirányba történik (Wikipedia)

azonban a béke nem mondta ki, hogy ki vonulhat be[364] – a Monarchián kívül Szerbia és Románia is aspirált a területre.

A szigetet az osztrák–magyar hadsereg 1878. május 26-án szállta meg, a Monarchia és az Oszmán Birodalom közti megállapodás eredményeként, azonban a háborút végleg lezáró berlini szerződésbe ez nem került be.[365] Így a sziget végül Bosznia-Hercegovinával együtt osztrák–magyar megszállás alá került, azzal a különbséggel, hogy itt csak kétoldalú egyezmény garantálta ezt. A sziget kis településének élete továbbra is török mintára zajlott, a Porta nevezte ki az elöljárót és

[364] Balla Tibor: *Ada Kaleh szigete osztrák–magyar fennhatóság alatt 1878–1918.* Hadtörténeti Közlemények 1999/1, 28.
[365] Balla, 30.

fizette a tanár és a lelkész (imám) bérét is. A szigetet postahajójárat kötötte össze Törökországgal.[366] Osztrák–magyar katonai megszállás és török közigazgatás volt tehát a szigeten, és ez így maradt Bosznia-Hercegovina annexiója (a Monarchia közigazgatásába történő beolvasztása) után is.

Magyar részről többször felvetődött a sziget Magyarországhoz csatolásának ötlete, végül 1913. május 12-én vették fel a magyar közigazgatás alá vonásról szóló jegyzőkönyvet Krassó–Szörény vármegye elöljáróinak aláírásával. Az annexió azonban tulajdonképpen névleges volt, hiszen a polgári irányítást a gyakorlatban 1918-ig a török elöljáró (mudir) végezte. Az első világháború végén, 1918 májusában új csendőrkülönítmény érkezett Konstantinápolyból, és felvonták a török zászlót is, mondván, hogy az 1917. augusztusi Duna-konferencián a Monarchia küldöttei a szigetet török birtoknak ismerték el, de bécsi tiltakozásra a mudir és a csendőrök júliusban távoztak a szigetről.[367]

Arról nincs információnk, hogy a központi hatalmak balkáni frontjának összeomlása után a szerbek vagy a románok szálltak-e meg a szigetet, arról viszont van, hogy mindkét ország magának követelte azt. Ada Kaleh valamivel a magyar (később: román) parthoz feküdt közelebb, ám a dunai hajóforgalom mindkét ágban haladt. A vitát a békekonferencia 1919. júniusában Románia javára döntötte el. Erre szükség is volt, mert az 1920-as sèvres-i megállapodás, amely a román–délszláv határt írta le, a dunai szakaszról később szűkszavúan csak úgy nyilatkozik, hogy „a Duna hajózási fővonala". Egyrészt ez valóban inkább Romániának kedvez, de a fő érv itt az volt, hogy attól a ponttól keletre, ahol a délszláv–román határ északnak fordul a Dunától, hogy kettévágja a Bánságot, a Monarchia (Magyarország) korábbi területei mind Romániához kerültek, és az 1913-an magyar annexió után a sziget is a Monarchiához tartozott.

A dolognak mindazonáltal csak fél évszázadnyi jelentősége volt. A sziget román uralom alatt is török lakosságú és jellegű maradt, elég zárt közösséggel, amíg a Vaskapu-erőmű építésekor a dunai duzzasztás 1972-ben el nem árasztotta. Az egykor összetartó lakosság éppúgy szétesett a kiköltöztetés után, ahogy a derenki gorál–lengyel közösség. Azt viszont mindenütt, így itt is el kell mondani, hogy nem Ada Kalehről formázta Jókai a Senki szigetét[368]: az nagyon másképp néz ki a könyvbeli leírás szerint.

[366] Balla, 32.
[367] Uo. 39.
[368] Szávoszt-Vass Dániel: *Jókai nem Ada Kaleh-ről mintázta a Senki-szigetét.* Dunai Szigetek Blog, 2016. szeptember 17. https://dunaiszigetek.blogspot.com/2016/09/jokai-nem-ada-kaleh-rol-mintazta-senki.html

93. térkép | »
A tiencsini koncessziós területek 1902-ben (Wikipedia)

TIENCSIN

A kor többi nagy-, de akár közepes hatalma mellett a kizárólag egy beltenger melléktengerére kijárattal rendelkező Osztrák–Magyar Monarchia gyakorlatilag nem rendelkezett nemhogy gyarmatbirodalommal, de szinte gyarmattal sem. Bármilyen más szóbeszéd ellenére a Monarchia „külbirtoka" mindössze egyetlen apró, kb. másfél négyzetkilométer kiterjedésű, a birtokbavételkor kb. 30 ezer lakosú koncessziós területből állt a kínai Tiencsin belvárosának északi részén.[369] Ez ugyan elég távol esik a Kárpát-medencétől, de legalább részben a miénk volt.

A városban a Monarchián kívül Olaszország, az Orosz Birodalom, Japán, Belgium, Franciország, a Német Birodalom és Nagy-Britannia rendelkezett koncessziós területtel, amelyek nagy része a kínai bokszerlázadás leverésére létrejött nemzetközi koalíció fellépése nyomán jött létre. A központi hatalmak koncessziós területeit az 1917-ben hadat üzenő Kína felmondta, jogilag az osztrák és magyar fennhatóság a saint-germaini és a trianoni szerződések (utóbbinak a 97–101. cikkei) hatályba lépésével ért véget.

A Monarchiának más gyarmata nem volt, de próbálkozni azért próbálkozott, elsősorban a mai Marokkó déli részén, a későbbi Spanyol-Szaharában és a tangeri zónában, illetve valamennyire Sziámban, és érdekeltséget szerzett a Szuezi-csatornában is. A trianoni békeszerződés 80–96. cikkeiben Magyarország az e projektekben szerzett vagy akár csak felvethető érdekeltségeiről mondott le végérvényesen.

[369] *Jamrik Levente: Az Osztrák–Magyar Monarchia kínai gyarmata.* Falanszter Blog, 2011. január 19. https://falanszter.blog.hu/2011/01/19/az_osztrak_magyar_monarchia_kinai_gyarmata

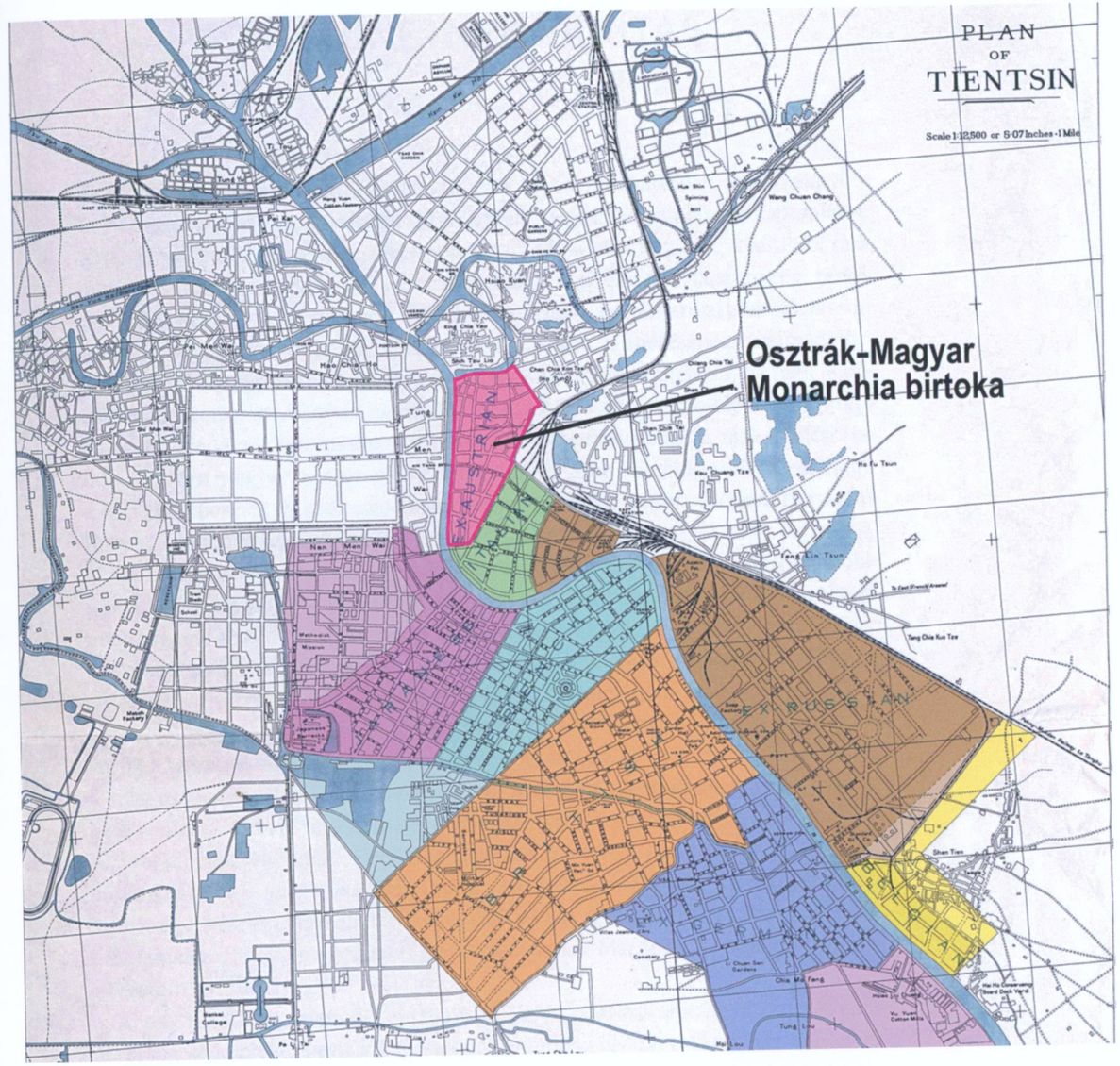

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Minthogy a szerző természettudományos és műszaki háttérrel, a geofizika professzoraként kezdett a kötet megírásához, fel kell villantani azt a kapcsolatot, amely a képzettség és előélet, illetve a mostani téma közt húzódik. A MAPIRE projekt tudományos vezetőjeként több mint másfél évtizede foglalkozom régi térképeknek a maiakhoz illesztésével, az ehhez szükséges matematikai alapokkal – de természetesen a régi térképek korabeli előállításának, felmérésének tudománytörténetével is. Ez egyrészt ad egyfajta történészi-levéltári szemléletet, ha nem is pótolhatja a szervezett történettudományi képzést. Másrészt kapcsolatot teremtett a hazai történészek középgenerációjának egy szeletével: azokkal, akik a bécsi Hadilevéltárban magyar delegátusként dolgoztak, és 2006 óta segítettek abban, hogy a régi térképekhez és azok geodéziai felmérési adataihoz hozzáférjek: Hermann Róbert, Lenkefi Ferenc, Domokos György és Lázár Balázs.

Trianonnal zsenge ifjúkorom óta foglalkozom, alapvetően mérgelődési és hobbiszinten: először, amikor Lizák Csaba barátommal kirándultunk sok száz kilométert még a nyolcvanas évek közepén, és tizenéves fejjel latolgattuk „jogos területeink visszakapásának esélyeit". Álmunkban sem gondoltuk volna, amikor a Börzsöny és a Cserhát útjait rójuk, hogy milyen kevésen múlt, hogy nem szakadtak el ezek is az anyaországtól. Közben azért nagyjából mindent elolvastam, ami a kezembe került a témában. Ami rögtön feltűnt, az az volt, hogy a szerzők láthatóan rengeteg forrást és szakirodalmat áttanulmányoztak, de amikor a helyadatokra fordul a téma, bizonytalanná válnak: vagy nem ismerik az összes említett helyet, vagy nem tudnak róla térképet szerkeszteni. Ez persze nemcsak Trianonra, de a történelmi munkák érdemi részére is igaz, miközben a világ azért halad ez ügyben.[375] A szűk szakmai közönség kivételével olvashatatlan munkák válnak hihetetlenül izgalmassá, ha kapásból tudom, hogy a megemlített helyek hol vannak. Márpedig, és erre jó a szakmai előéletem, én tudom.

Ahogy a 2020-as „trianoni centenáriumi" évre ráfordultunk, az internetes cikkdömping kapcsán késő esti, kikapcsolódós óráimban olvasgatni kezdtem a trianoni szerződést – és nagyon érdekes apróságok tömegére bukkantam. Az első térképes írást a gólai vasútállomás történetéről a *Pangea blog*on közöltem, majd ezt követte egy szintén térképes ismertető a somoskői határkorrekcióról. Amikor rábukkantam egy „majdnem Pinka-völgy" sztorijára a Lendva-vidéken, gyorsan „térképesítettem" azt is, de ekkor már lepattantam a blog szerkesztőjéről, aki tartott attól, hogy na-

[375] Vagy a világba szakadt magyarok: mindig csodálattal adózom a Londonban élő Bereznay András kiváló történelmi térképeinek.

gyon sok poszt fog egy témában születni. Így kerestem meg Ablonczy Balázst, a Trianon 100 Lendület Kutatócsoport vezetőjét, aki azonnal szinte szabad kezet adott ilyen típusú írások közlésére, Zahorán Csaba kiváló technikai szerkesztésével. Ezek a rövid cikkek – amelyek legtöbbjére a kötetben a releváns részeknél hivatkozom – egyfajta előtanulmányként szolgáltak a kötethez. És ezek nyomán kaptam felkérést Rácz Árpádtól egy *Rubicon*-cikk megírására[376] 2020-ban, az évfordulós különszámba.

Ahogy a posztokkal lassan „körbeértem" a trianoni határon, megszületett a könyv ötlete. A fent említett kollégákon túl a Covid–19-járvány is a kezemre játszott: normál üzemmenetben, természettudós professzorként és tanszékvezetőként még a pihenőóráimban sem tudtam volna könyvet írni és ennyi térképet megszerkeszteni. Ráadásul ebben az időben éreztem rá az „eredeti források" felkutatásának, a Bécsi kapu téri levéltárazásoknak az ízére, és nem győzök elég hálás lenni Reisz Csabának és Török Enikőnek a „gyorstalpaló levéltárosképzésért" meg a noszogatásért, hogy írjak már a *Catastrum*ba is. Így érkeztünk el 2022 elejéhez, hogy a trianoni szerződés hatályba lépésének 100. évfordulója után nem sokkal kitegyem a kézirat végére az utolsó pontot – majdnem. Még három „noszogatott" *Catastrum*-cikk, a román határmegállapítás és a Lendva-vidéki népszövetségi vita feldolgozása miatt a kötet egy kis késedelmet szenvedett, viszont így a román határszakasz a megkutatottsági rangsorban sereghajtóból az élre ugrott – szerintem megérte.

A legnagyobb köszönet pedig természetesen a családomat illeti: térképész feleségemet, akinek persze nem adtam oda a térképkészítést – mert én is szeretem csinálni, és a kiadó Sebők László személyében kiváló térképészt is biztosított, de jó ötletekért mindig fordulhatok hozzá; és persze érdeklődő fiaimat is. Köszönöm továbbá korábbi posztjaim olvasóinak a biztatásokat. Remélem, hogy kifejezetten kívülállóként sikerül néhány új aspektusát is megragadni a témának.

[376] Timár Gábor: *A szerződéstől a határkövekig – A trianoni határok végleges vonalának kijelölése.* Rubicon, 2020/6–7, 38–143.

MELLÉKLETEK

Tánczos Gábor altábornagy, a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság tagja

1. MELLÉKLET

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS HATÁRT ÉRINTŐ RÉSZEI

27. Cikk. Magyarország határai következőképen állapíttatnak meg (lásd a csatolt térképet):

1. Ausztriával:
Antonienhoftól (Köpcsénytől keletre) nyugatra körülbelül egy km távolságnyira választandó ponttól, amely hármas határpontja Magyarországnak, Ausztriának és Cseh-Szlovákországnak, dél felé a Mosonszentjánostól délnyugatra körülbelül 8 km-re fekvő 115. magassági pontig:[377] a helyszínén megállapítandó vonal, amely teljesen magyar területen hagyja az oroszvár–csornai vasútvonalat, és Horvátjárfalutól és Pusztasomorjától nyugatra, Köpcsénytől, Németjárfalutól, Miklóshalmától és Mosontarcsától keletre halad;

innen nyugat felé a Fertő-tó déli partján Fertőboz és Hidegség közt választandó pontig: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Pomogytól délre halad, Magyarországnak hagyja az egész Főcsatornát és a helyiérdekű vasútvonalat, amely Mexikó állomásról északnyugat felé vezet, metszi a Fertőtavat és a szigettől, amelyen a 117. magassági pont van, délre halad;

innen dél felé a 265. magassági pontig (Kamenje) körülbelül 2 km-re Fülestől délkeletre: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagyczenktől és Fülestől keletre, Németperesztegtől és Kövesdtől nyugatra halad;

innen délnyugat felé a 883. magassági pontig (Írott kő) körülbelül 9 km-re Kőszegtől délnyugatra: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Locsmándtól, Ólmodtól és Rendektől délkeletre, Kőszegtől és az e helységből Salamonfára vezető úttól északnyugatra halad;

innen dél felé a 234. magassági pontig, körülbelül 7 km-re Pinkamindszenttől észak-északkeletre: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Rohoncztól és Nagynardától keletre, Bucsutól és Dozmattól nyugatra, azután pedig a 273., 260. és 241. magassági pontokon át halad;

innen általában délnyugat irányban a 353. magassági pontig, körülbelül 6 km-re Szentgotthárdtól észak-északkeletre: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagysároslak és Pinkamindszent között, Karácsfa, Németbükkös és Zsámánd községektől délre, azután pedig a 323. magassági ponton (Hochkogel) át halad;

innen délnyugat felé, a Rába és a Mura medencéinek vízválasztó vonalán Tókától keletre, körülbelül 2 km távolságnyira megállapítandó pontig, amely hármas határpontja Ausztriának, Magyarországnak és a Szerb–Horvát–Szlovén Államnak:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Rábakeresztúr, Németlak és Nagyfalva községektől keletre,

[377] A számmal jelölt magassági pontok általában a korabeli 1:75 000 méretarányú katonai térképen megjelölt pontok, ahol a magasság méterben adott.

a radkersburg-szentgotthárdi úttól nyugatra és a 353. magassági ponton (Janke-hegy) át halad.

2. A Szerb–Horvát–Szlovén-Állammal:
A fentebb meghatározott ponttól kelet felé a 313. magassági pontig, körülbelül 10 km-re Szentgotthárdtól délre: a helyszínén megállapítandó vonal, amely általában véve az északra fekvő Rába és a délre fekvő Mura medencéjét elválasztó vonalat követi;

innen dél felé a 295. magassági pontig (körülbelül 16 km-re Muraszombattól északkeletre): a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagydolány, Őrihodos és vasútállomása, Kapornak, Domonkosfa és Kisszerdahely helységektől keletre, Kotormánytól és Szomorócztól nyugatra és a 319. és 291. magassági pontokon át halad;

innen délkelet felé a 209. magassági pontig, körülbelül 3 km-re Nemesnéptől nyugatra: a helyszínén megállapítandó vonal, amely általában véve az északra fekvő nemesnépi és a délre fekvő kebelei medencét elválasztó vonalat követi;

innen dél-délkelet felé, a Lendva folyón a 265. magassági ponttól délre választandó pontig: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Kebeleszentmárton, Zsitkócz, Göntérháza, Lendvahidvég, Csentevölgy és Pincze helységektől keletre, Lendvajakabfától, Bödeházától, Gáborjánházától, Dédestől és Lendvaújfalutól nyugatra halad;

innen délkelet felé: a Lendva folyása lefelé;

azután a Mura folyása lefelé;

azután a volt magyar–horvát határral való találkozópontjáig, a gyékényes–kaproncai vasúti hídtól körülbelül 1500 m-re felfelé: a Dráva folyása lefelé;

innen délkelet felé, Miholjacdolnjitól keletre körülbelül 9 km távolságnyira választandó pontig: Magyarország és Horvát-Szlavonországok volt közigazgatási határa, azzal a kiigazítással, hogy a gyékényes–barcsi vasútvonal a gólai állomással együtt teljesen magyar területre essék;

innen kelet felé a 93. magassági pontig, körülbelül 3 km-re Baranyavártól délnyugatra: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Torjánc, Lőcs és Benge helységektől északra, Kásádtól és Beremendtől, ez utóbbinak vasútállomásától és Ilocskától délre halad;

innen északkelet felé, a Duna folyásán a 169. magassági ponttól (Kiskőszeg) északra körülbelül 8 km távolságnyira a helyszínén választandó pontig: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Baranyavártól, Főherceglaktól (a Szerb–Horvát–Szlovén államnak juttatva a Baranyavártól északra közvetlenül elágazó s ezt a két helységet összekötő vasútvonalat) és Dályoktól nyugatra, Ivándárdától, Sároktól, Udvartól és Izabellaföldtől (s ennek vasútjától) keletre halad;

innen kelet-északkelet felé, a Kígyós-patak folyásának pontjáig, Bácsmadaras állomástól körülbelül 3 km-re kelet-délkeletre: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Herczegszántó és Bereg helységek közt halad, azután általában a Kígyós-patak folyását követi, azonban Regőczétől északra fordul;

innen kelet-északkelet felé, a Tisza holt ágán, Horgos állomástól kelet-északkeletre körülbelül 5 1/2 km távolságnyira választandó pontig: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Kunbajától délre halad, a szabadka–bácsalmási vasútvonalat Csikéria állomástól körülbelül 1500 m-re keletre, a szabadka–kiskúnhalasi vasútvonalat Kelebia állomástól körülbelül 3 km-re délre átvágja, Horgostól és vasútállomásától északra, Röszkeszentmihálytelektől pedig délre halad;

innen délkelet felé a Tiszáig: a holtág középvonala;

innen felfelé körülbelül 5 km távolságnyira, a helyszínén választandó pontig: a Tisza folyása;

innen általában kelet felé, Kiszombor állomástól délnyugatra körülbelül 4 km távolságnyira, körülbelül kelet-délkeletre a 84. magassági ponttól és dél-délnyugatra a 83. magassági ponttól a helyszínén választandó pontig, amely hármas határpontja lesz Romániának, Magyarországnak és a Szerb–Horvát–Szlovén Államnak: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Gyála és Ószentiván helységek, továbbá Óbéb és Kübekháza közt halad.

3. Romániával:
A fentebb meghatározott ponttól kelet-északkelet felé a Maros folyón, a makó–szegedi vasútvonal hídjától körülbelül 3500 m-re felfelé megállapítandó pontig: a helyszínén megállapítandó vonal;
innen délkeletre, azután északkeletre a nagylaki állomástól délre körülbelül 1 km távolságnyira választandó pontig: a Maros folyó folyása felfelé;

innen északkeletre, Csanád és Arad vármegyék közigazgatási határának kiszögeléséig, Németperegtől észak-északnyugatra: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagylak és a vasútállomás között halad;

innen kelet-északkelet felé, Battonya és Tornya helyiségek között a helyszínén választandó pontig: az említett megyehatár, amely Németperegtől és Kisperegtől északra halad;

innen a 123. magassági pontig (Marosligettől körülbelül 1200 m-re keletre), amely hármas határpontja Magyarországnak, Romániának és Cseh–Szlovákország ruthén területének: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagyvarjastól, Kisvarjastól és Nagyiratostól nyugatra, Dombegyháztól, Kevermestől és Elektől keletre, Ottlakától, Nagypéltől, Gyálavarsándtól, Anttól és Illyétől nyugatra, Gyulától, Gyulaváritól és Kötegyántól keletre halad, átvágja a nagyszalonta–gyulai vasútvonalat Nagyszalontától körülbelül 12 km-re a két elágazás között, amelyet ez a vasútvonal keresztezése alkot a szeghalom–erdőgyaraki vasútvonallal; azután Méhkeréktől keletre, Nagyszalontától és Marcziházától nyugatra, Geszttől keletre, Atyástól, Oláh-Szent-Miklóstól és Rojttól nyugatra, Ugrától és Harsánytól keletre, Kőrösszegtől és Kőröstarjántól nyugatra, Szakálltól és Berek-Böszörménytől keletre, Borstól nyugatra, Ártándtól keletre, Nagyszántótól nyugatra, Nagykerekitől keletre, Pelbárdhidától és Bihardiószegtől nyugatra, Kismarjától keletre, Csokalytól nyugatra, Nagylétától és Álmosdtól keletre, Érselindtől nyugatra, Bagamértől keletre, Érkenéztől és Érmihályfalvától nyugatra, Szent-György-Ábránytól és Penészlektől keletre, Szaniszlótól, Berecsomaköztől, Fénytől, Csanálostól, Börvélytől és Domahidától nyugatra, Vállajtól keletre, Csenger-Bogastól és Óváritól nyugatra, Csenger-Újfalutól keletre, Darától nyugatra, Csengertől és Komlód-Tótfalutól keletre, Petétől nyugatra, Nagygécztől keletre, Száraz-Berektől nyugatra, Méhtelektől, Garbolcztól és Nagyhódostól keletre, Fertősalmástól nyugatra, Kishódostól keletre, Nagypaládtól nyugatra, Kispaládtól és Magosligettől keletre halad.

4. Cseh–Szlovákországgal:
A fentebb meghatározott 123. magassági ponttól északnyugat felé a Batár folyásán Magosligettől keletre körülbelül 1 km távolságnyira választandó pontig: a helyszínén megállapítandó vonal;
innen a Batár folyása lefelé;

innen a Badaló alatt, e község közelében választandó pontig: a Tisza folyása lefelé;

innen észak-északnyugat felé, Darócztól északkeletre a helyszínén választandó pontig: a helyszínén megállapítandó vonal, amely a Cseh–Szlovák Állam

ruthén területén hagyja Badaló, Csoma,[378] Macsola, Asztély és Déda helységeket s magyar területen Beregsurány és Darócz helységeket;

innen északnyugat felé, a Fekete Víz és a Csaronda összefolyásáig: a helyszínén megállapítandó vonal, amely a 179. magassági ponton áthalad és ruthén területen hagyja Mezőkaszony, Lónyai-tanya, Degenfeld-tanya, Hetyén, Horváthi-tanya és Komjáthy-tanya helységeket, s magyar területen Kerek-Gordon-tanya, Berki tanya és Barabás helységeket;

innen Szabolcs és Bereg vármegyék közigazgatási határától felfelé a helyszínén választandó pontig: a Csaroda folyása lefelé;

innen nyugat felé addig a pontig, ahol a jobbpartról jövő említett megyehatár metszi a Tisza folyását: a helyszínén megállapítandó vonal;

innen lefelé, Tárkánytól kelet-délkeletre a helyszínén választandó pontig: a Tisza folyása;

innen általában nyugat felé, a Ronyva folyásának pontjáig, amely a Sátoraljaújhely város és az állomás közt levő hídtól körülbelül 3700 m-re fekszik északra: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Cseh–Szlovákországnak hagyja Tárkány, Perbenyik, Örös, Kiskövesd, Bodrogszerdahely, Bodrogszög és Borsi helységeket s Magyarországnak Dámócz, Lácza, Rozvágy, Páczin, Karos és Felsőbereczki helységeket, áthalad a Bodrogon és átvágja a Sátoraljaújhelytől délkeletre fekvő vasútháromszöget s oly módon halad e várostól keletre, hogy az egész kassa–csapi vasútvonalat a cseh–szlovák területen hagyja;

innen felfelé a 125. magassági pont mellett fekvő pontig, Alsómihályitól délre körülbelül 1500 m-re: a Ronyva folyása;

innen északnyugat felé a Hernád folyásának pontjáig, amely Abaújnádastól délnyugatra, a jobbparton fekvő 167. magassági ponttal szemben van: a helyszínén megállapítandó vonal, amely általában a keletre fekvő Ronyva és a nyugatra fekvő Bozsva medencéinek vízválasztó vonalát követi, azonban Pusztafalutól körülbelül 2 km-re keletre halad, a 869. magassági pontnál[379] délnyugat felé fordul, a 424. magassági pontnál a kassa–sátoraljaujhelyi országutat átvágja és Abaújnádastól délre halad;

innen lefelé Abaújvártól délnyugatra körülbelül 1500 m távolságnyira a helyszínén választandó pontig: a Hernád folyása;

innen nyugat felé a 330. magassági pontig, körülbelül 1500 m-re Perénytől dél-délnyugatra: a helyszínén megállapítandó vonal, amely Cseh–Szlovákországnak hagyja Miglécnémeti és Perény helységeket, Magyarországnak pedig Tornyosnémetit;

innen nyugat felé a 291. magassági pontig, körülbelül 350 m-re Jánoktól délkeletre: az északra fekvő Bodva és a délre fekvő Rakacza medencéinek vízválasztó-vonala, amely egészen magyar területen hagyja a gerincen átvonuló utat Buzitától délkeletre;

innen nyugat-északnyugat felé a 431. magassági pontig, körülbelül 3 km-re Tornától délnyugatra: a helyszínén megállapítandó vonal, mely Cseh-Szlovákországnak hagyja Jánok, Tornahorváti és Bodvavendégi helységeket, Magyarországnak pedig Tornaszentjakab és Hidegvégardó helységeket;

[378] Tiszacsoma.
[379] Az eredeti szerződésszövegben így szerepel, valószínűleg elírás: a Nagy-Milic csúcsa az akkori térképek szerint is 896 méter magas.

innen délnyugat felé a 365. magassági pontig, körülbelül 12 km-re Pelsőcztől dél-délkeletre: a helyszínén megállapítandó vonal, amely a 601.,[380] 381. (a rozsnyóedelényi úton), 557. és 502. magassági pontokon át halad;

innen dél-délnyugat felé a 305. magassági pontig, körülbelül 7 km-re Putnoktól északnyugatra: a vízválasztó-vonal nyugatra a Sajó, keletre pedig a Szuha és a Keleméri medencéi közt;

innen dél-délnyugat felé a 278. magassági pontig a Sajó és a Rima összefolyásától délre: a helyszínén oly módon meghatározandó vonal, hogy a bánrévei pályaudvar Magyarországnak maradjon, de amely lehetővé teszi, hogy szükség esetében a pelsőczi és losonczi két vasúti vonal közt cseh–szlovák területen összekötő vonal legyen építhető;

innen délnyugat felé a 485. magassági pontig, körülbelül 10 km-re Salgótarjántól kelet-északkeletre: a helyszínen megállapítandó vonal, amely általában az északra eső Rima és a délre eső Hangony és Tarna medencéinek vízválasztó-vonalát követi;

innen nyugat-északnyugat felé a 727. magassági pontig:[381] a helyszínén megállapítandó vonal, amely Magyarországnak hagyja Zagyvaróna és Salgó helységeket és bányákat és Somosujfalu állomástól délre halad;

innen északnyugat felé a 391. magassági pontig, körülbelül 7 km-re Litkétől keletre: az a vonal, amely általában a Dobroda medencéjét északkeleten határoló gerincet követi s a 446. magassági ponton át halad;

innen északnyugat felé, az Ipoly folyásán, Tarnócztól északkeletre, körülbelül 1500 m távolságnyira választandó pontig: a helyszínén megállapítandó vonal, amely a 312. magassági ponton és Tarnócz és Kalonda között át halad;

innen délnyugat felé az Ipoly kanyarulatában, Tesmagtól délre körülbelül 1 km távolságnyira választandó pontig: az Ipoly folyása lefelé;

innen nyugat felé az Ipoly folyásán, Tésától nyugatra körülbelül 1 km távolságnyira választandó pontig: a helyszínén oly módon megállapítandó vonal, hogy az Ipolyság állomástól délre haladjon s egészen cseh-szlovák területnek hagyja az ipolyság–csatai vasúti vonalat, valamint a korponai elágazást is, de egészen Magyarországnak hagyja Berzencze[382] és Tésa helységeket;

innen dél felé a Dunába való torkolásig: az Ipoly folyása lefelé;

innen a folyón felfelé Antonienhoftól (Köpcsénytől keletre) keletre körülbelül 2 km távolságnyira meghatározandó pontig: a Duna hajózási fővonala;

innen nyugat felé Antonienhoftól (Köpcsénytől keletre), nyugatra körülbelül 1 km távolságnyira a helyszínén választandó pontig, amely hármas határpontja Ausztriának, Magyarországnak és Cseh–Szlovákországnak: a helyszínén megállapítandó vonal.

28. Cikk. A jelen Szerződésben leírt határoknak megállapított részei a jelen Szerződéshez mellékelt 1:1,000.000 léptékű térképen meg vannak jelölve.

[380] Az eredeti szövegben a korabeli 1:75 000 méretarányú katonai térképről átvéve; valójában a Vecsem-bükk magassága nem 601, hanem 565 méter a tengerszint felett.
[381] A Karancs csúcsa.
[382] Helyesen: Bernece.

Abban az esetben, ha a szöveg és a térkép közt eltérés mutatkozik, a szöveg lesz az irányadó.

29. Cikk. A megjelölt határokat a helyszínén határrendező bizottságok fogják kitűzni, amely bizottságok összeállítását a jelen Szerződés vagy a Szövetséges és Társult Főhatalmak és az érdekelt Állam vagy Államok között kötendő szerződés határozza meg.

A bizottságok hatásköre teljes mértékben kiterjed nemcsak a „helyszínén megállapítandó vonal" néven megjelölt határvonalrészek megállapítására, hanem ha valamelyik érdekelt Állam kéri, s a bizottság azt helyénvalónak találja, a közigazgatási határok útján megjelölt határvonalrészletek felülvizsgálására (kivéve az 1914. évi augusztus havában fennállott nemzetközi határokat, amelyekre nézve a bizottságok szerepe csupán a határcölöpök vagy a határkövek felülvizsgálására fog szorítkozni). A bizottságok mindkét esetben arra fognak törekedni, hogy szigorúan kövessék a Szerződésekben foglalt meghatározásokat, a lehetőség szerint figyelembe véve a közigazgatási határokat és a helyi gazdasági érdekeket.

A bizottságok határozataikat szótöbbséggel hozzák és ezek az érdekelt felekre nézve kötelezők.

A határrendező bizottságok költségeit a két érdekelt Állam egyenlő részben viseli.

30. Cikk. Ami a vízfolyással megállapított határokat illeti, a jelen Szerződésben használt „folyás" (*cours*) vagy „hajózható meder" (*chenal*) kifejezések a nem hajózható folyóknál a vízfolyásnak vagy a vízfolyás főágának középvonalát, a hajózható folyóknál pedig a hajózható főmedernek középvonalát jelenti. De a jelen Szerződésben megjelölt határrendező bizottságoknak jogában áll részletesen megállapítani, vajjon a határvonal mindenkor alkalmazkodni fog-e a fent meghatározott folyásnak vagy hajózható medernek esetleges változásaihoz, avagy a határvonalat a jelen Szerződés életbelépésének időpontjában tényleg meglevő folyásnak vagy hajózható medernek akkori helyzete fogja-e egyszersmindenkorra meghatározni.

31. Cikk. A különböző érdekelt Államok kötelezik magukat, hogy a bizottságok rendelkezésére bocsátják a munkához szükséges összes okmányokat, nevezetesen a jelenlegi vagy volt határok megjelölésére vonatkozó jegyzőkönyvek hiteles másolatát, az összes meglevő nagyméretű térképet, a geodéziai adatokat, a megtörtént, de nyilvánosságra nem hozott helyrajzi felvételeket, a határfolyók árterületére vonatkozó felvilágosító adatokat.

Ezenfelül arra is kötelezik magukat, hogy utasítani fogják a helyi hatóságokat, hogy a bizottságok rendelkezésére bocsássanak minden okmányt, nevezetesen tervrajzokat, katasztereket és telekkönyveket, továbbá hogy a bizottságoknak kívánatra a tulajdonjogi viszonyokra, a gazdasági forgalom irányaira vonatkozó adatokat és minden egyéb szükséges felvilágosítást megadjanak.

32. Cikk. A különböző érdekelt Államok kötelezik magukat, hogy a határrendező bizottságoknak akár közvetlenül, akár a helyi hatóságok útján segítségükre lesznek a feladatuk teljesítéséhez szükséges szállítási eszközök, elszállásolások, munkaerők és anyagszerek (határcölöpök, határkövek) tekintetében.

33. Cikk. A különböző érdekelt Államok kötelezik magukat, hogy a bizottság által elhelyezett háromszögelési és egyéb jelek, határcölöpök vagy határkövek megóvásáról gondoskodnak.

34. Cikk. A határköveket egymástól látótávolságnyira kell elhelyezni, számokkal ellátni s felállítási helyöket és számukat kartográfiai okmányban megörökíteni.

35. Cikk. A határrendezésre vonatkozó végleges jegyzőkönyveket, a mellékelt térképeket és okmányokat három eredeti példányban kell kiállítani, amelyek közül kettőt át kell adni a határállamok Kormányainak, a harmadikat pedig a Francia Köztársaság Kormányának, amely ebből hiteles másolatokat fog eljuttatni a jelen Szerződést aláíró Hatalmakhoz.

2. MELLÉKLET

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉSBEN EMLÍTETT ÉS A HATÁROK MEGVONÁSÁT KÖVETŐEN MEGÉPÍTETT VASÚTVONALAK

Közhely, hogy a trianoni határok kb. majdnem felét úgy húzták meg, hogy fontos vasútvonalakat juttassanak a szomszéd államoknak. Az az elképzelés viszont nem állja meg a helyét, hogy Trianon után „körbe lehetett volna vonatozni" Magyarországot az elcsatolt vonalakon. A Csatától Losoncon át Kassáig, majd innen Csapon át Szatmárig és az Alföld keleti peremén Aradig nem lehetett volna végigutazni. Erre csak 1955 óta lenne lehetőség.

A következő oldalon a térképen világoskékkel kiemelt vonalak elcsatolását a szerződésszöveg tételesen említi. A kékkel jelölt szakaszok elcsatolása felmerült, mert ekkor (az Ipoly-vasút esetében: még ma is) a saját területen nem volt meg az összeköttetés ezen irányokban. Itt a szerződés 10-15 éves használati jogot biztosított az utódállamoknak. Románia ezt nem használta ki: a békéscsabai irányt kiváltó Kisjenő–Nagyszalonta szakaszt már 1924-ben befejezte. A térképen zöld színnel jelölt vonalakra szintén Csehszlovákia szerzett használati jogot az Adriai-tenger kikötői felé vezetett vasúti forgalom vezetésére.

Külön érdekesség a Bánréve–Sajóecseg–Tornanádaska vonal. Bár a csehszlovák küldöttség eredeti területi javaslatában ez a vidék is elcsatolandóként szerepelt, a párizsi bizottság ezt meg sem fontolta. Felmerült viszont, hogy *„a Tornától kiindulva a Bódva völgyében haladó vasútvonal igazgatása a Miskolctól 3 mérföldre északra fekvő csomópontig, valamint az ettől a csomóponttól a Sajó völgyében haladó vasútvonal igazgatása a pelsőci vonal becsatlakozásáig az elkövetkezőkben a szövetségesek irányításával történik oly módon, hogy az érdekelt szomszédos államok azt szabadon használhassák addig, ameddig cseh–szlovák területen nem készül el a kassa–tornai vonalat a Sajó-völgyi vonallal összekötő pályaszakasz".*[383] Ez a passzus végül nem került be a szerződésbe, pedig a csehszlovák hálózatból nagyon hiányzó részt, benne a kb. 3 km hosszú Jablonovský alagúttal, csak a II. világháború után építették meg.

A csata–ipolysági vasút elcsatolására nemcsak Ipolyság kötöttpályás kapcsolata miatt volt szükség csehszlovák oldalról, hanem az 1920-as évek elején még Korpona is csak ebből az irányból volt megközelíthető vasúton. A várost Zólyommal az Osztrovszki-hegységen át összekötő vonal csak később, 1925-ben készült el. A csehszlovák határon még egy érdekes vonal van: Nagykürtös kizárólag magyar területen, az Ipoly-vasút Ipolytarnóc–Rárós közti szakaszán keresztül közelíthető meg Szlovákiából vasúton. Bár ezt a leágazást már az I. világháború előtt

[383] Ádám – Ormos, 181.

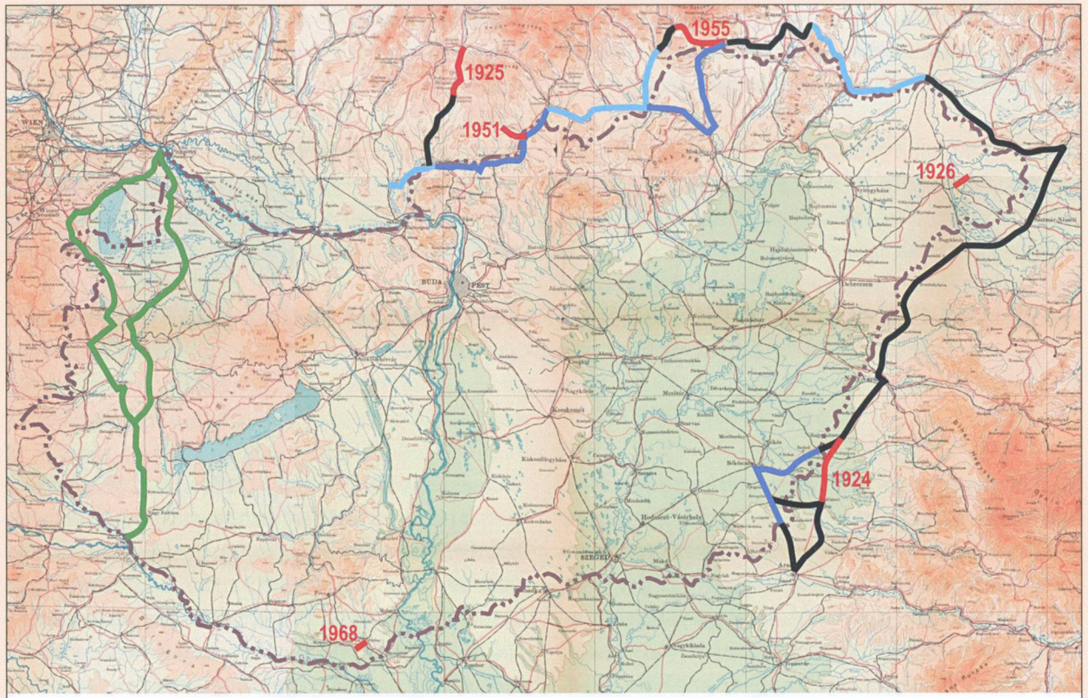

95. térkép |
A határmegállapítás folyamatában figyelembe vett, illetve a határmegállapítás után épült vasútvonalak

tervezték, végül csak az 50-es évek elején készült el, miután Csehszlovákia – a magas költségek miatt – elvetette a saját területén vezetett vonal építését.[384]

Az elcsatolások eredményeként a magyarországi vasúthálózat funkcionalitása, főképp a fővárost elkerülő forgalom vezetésének képessége nagyon visszaesett. Ehhez képest kifejezetten kevés új vasútvonal épült: a térképen két ilyent mutatok be. Az 1926-ban az új Szamos-híddal együtt átadott Kocsord–Fehérgyarmat szakasz fontosságát az adta, hogy ez utóbbi város korábban csak az elcsatolt Szatmárnémetin át lett volna elérhető vasúton, ilyen jogot Magyarországnak viszont nem biztosított a román fél. A másik átkötésre majdnem 50 évet, egészen 1968-ig (!) kellett várni, amikor a baranyai háromszög, a pélmonostori állomás elcsatolásával a két párhuzamos baranyai vonal közt megszakadt kapcsolatot a Siklós–Villány közti új szakasz újra megvalósította.

[384] Ha ez a szárnyvonal 1918-ban már áll, aligha tarthatta volna meg Trianonban Magyarország az Ipoly-vasút északi részét Litke környékével.

3. MELLÉKLET

A MILLERAND-FÉLE KÍSÉRŐLEVÉL
(LETTRE D'ENVOI; 1920. MÁJUS 6.)[385]

Elnök Úr!
A szövetséges és társult államok a leglelkiismeretesebb figyelemmel tanulmányozták azokat a jegyzékeket, amelyekben a magyar békedelegáció észrevételeit előterjesztette a már közölt békefeltételek tárgyában. Ebben a vizsgálatban az az egyedüli óhaj vezette őket, hogy oly határozatokat hozzanak, amelyek megfelelnek az igazságnak és azoknak a magasabb érdekeknek, melyek fölött őrködnek. Ha a tanulmány eredménye lényeges pontjaiban nem egyezik a magyar békedelegáció által tett ellenjavaslatokkal, ennek az a magyarázata, hogy a hatalmak lehetetlennek látták, hogy a magyar delegáció szempontjait elfogadják.

A szövetséges és társult hatalmak remélik ugyan, hogy a jövő Magyarországa Európában a konszolidáció és a béke tényezője lesz, de maguk részéről nem hagyhatják figyelmen kívül a felelősség ama részét, mely Magyarországot a világháború előidézése és általában a kettős monarchia által követett imperialista politika miatt terheli. A magyar békedelegáció a neki átadott békefeltételekben foglalt határozatokat beható kritika alá vetette. Mellékelten megtalálja a feleletet, melyet a szövetséges és társult hatalmak kötelességüknek tartottak ezen észrevételekkel szemben megadni. Ha nem foglalkoztak minden egyes ellenvetéssel, melyet a konferenciának megküldött jegyzékei tartalmaznak, avégből, hogy azokat mind megcáfolják, úgy ez nem azért történt, mintha helyesnek találták volna őket; a szövetséges és társult hatalmak hallgatása semmi esetre sem tekinthető hozzájárulásnak; világosan meg kell érteni, hogy a válasz hiánya semmiképp sem egyenlő az Önök által védett tétel elfogadásával.

Az Önnek átadott megjegyzések külön nem tartalmaznak semmi észrevételt a magyar delegáció által a magyar határok tárgyában előterjesztett számos jegyzékre vonatkozólag. Úgyszintén nem válaszoltak a magyar békedelegáció ama javaslataira, melyeknek tárgya a népszavazás elrendelése azokon a területeken, amelyekről a hatalmak elhatározták, hogy más államhoz kerülnek. A szövetséges és társult államok csak beható megfontolás után határozták el, hogy a békefeltételek területi határozatait egyáltalán nem változtatják meg.

Ennek az elhatározásnak az az oka, hogy meg vannak győződve arról, hogy az általuk megállapított határok minden megváltoztatása oly sérelmeket vonna maga után, melyek súlyosabbak a magyar békedelegáció által felsoroltaknál. Az e tárgyban folytatott tanulmányok különben is csak megerősítik azokat a következtetéseket, amelyekre a szövetséges és társult hatalmak már ezt megelőzően mindazon okmányok megvizsgálása révén jutottak, melyek a magyar álláspontot támogathatják: ezeknek a következtetéseknek az alapján kijelölték a határokat, melyek az Önöknek átadott békefeltételekben vannak megállapítva.

Közép-Európa néprajzi viszonyai olyanok, hogy valóban lehetetlen, miszerint a politikai határok egész

[385] Romsics, 229–232.

kiterjedésükben a néprajzi határokkal összeessenek. Ebből az következik, és a szövetséges és társult hatalmak nem sajnálat nélkül nyugodtak bele abba a szükségszerűségbe, hogy bizonyos magyar nyelvű területek más állam fennhatósága alá kerülnek.

De ilyen helyzetre támaszkodva mégsem lehet azt vitatni, hogy jobb lett volna a régi területi állapotokat változatlanul hagyni. Egy helyzet, még ha ezer évig tart is, nem maradhat fenn, ha megállapították róla, hogy ellenkezik az igazsággal.

A magyar delegáció azzal érvel, hogy a békefeltételek sehol sem veszik tervbe a népszavazást. A szövetséges és társult hatalmak azon a nézeten voltak, hogy céltalanul fordulnának a népek megkérdezésének ilyen formájához, ezt az álláspontot csak akkor foglalták el, amikor biztosak voltak afelől, hogy e megkérdezés, ha a teljes pártatlanság biztosítva volna, nem hozna oly eredményeket, melyek érezhetően eltérnének azoktól, melyeket Közép-Európa néprajzi viszonyainak és a nemzeti aspirációknak beható tanulmányozása eredményezett. A népek akarata 1918 októberében és novemberében nyilvánult meg, mikor a kettős Monarchia összeomlott és mikor a hosszú ideig elnyomott népek olasz, román, jugoszláv vagy cseh–szlovák testvéreikkel egyesültek. Az azóta lefolyt események ugyanennyi újabb bizonyítékát nyújtják a még nemrégen Szent István koronája uralma alatt állott népek érzelmeinek. A magyar kormány elkésett rendelkezései, melyeknek az volt a célja, hogy a nemzetiségek autonómia iránt való szükségletének eleget tegyen, nem téveszthettek meg senkit; nem változtatnak semmit a történeti igazság lényegén, azon, hogy hosszú éveken át a magyar politika minden fáradozása oda irányult, hogy a nemzetiségi kisebbségek hangját elnyomja.

A szövetséges és társult hatalmak hívek ahhoz a szellemhez, mely őket a béke által megállapított határok kijelölésénél áthatotta, foglalkoztak azzal a lehetőséggel is; hogy az így kijelölt határ esetleg nem felel meg mindenütt pontosan a néprajzi vagy gazdasági követelményeknek. Lehetséges, hogy egy helyszíni vizsgálat bebizonyítja majd a békeszerződésben tervbe vett határok egyes pontokon való megváltoztatásának szükségességét. Ilyen vizsgálatot azonban nem lehet jelenleg lefolytatni anélkül, hogy a béke megkötését, amelyre egész Európa törekszik, bizonytalan időre ne késleltessék. De ha a határkijelölő bizottságok megkezdik munkájukat és arra a nézetre jutnak, hogy a béke határozmányai valahol, mint azt már feljebb említettük, igazságtalanságot teremtenek, melynek kiküszöbölését általános érdekek megkívánják, arról a Népszövetség tanácsának jelentést tehetnek.

Ebben az esetben a szövetség és társult hatalmak hozzájárulnak ahhoz, hogy a szövetség tanácsa, ha a tekintetbe jövő felek egyike azt kívánta, felajánlhassa jó szolgálatait az eredeti határok békés úton való kiigazítására, ugyanazon feltételek mellett, azokon a helyeken, ahol egy határbizottság valamely változtatást kívánatosnak tartott. A szövetséges és társult hatalmak bíznak abban, hogy ez az eljárás megfelelő módot ad arra, hogy minden, a határok kijelölésénél elkövetett igazságtalanság, mely ellen alapos ellenvetést lehet felhozni, jóvátétessék.[386]

A rutén kérdésben a szövetséges és társult hatalmak a felmerült nehézségek teljes tudatában hozták határozataikat. A Ruténország és a cseh–szlovák állam közt létrejött uniót elismerték egy szerződésben, melyet az utóbbi állammal kötöttek, és amely speciális módon biztosítja a rutének autonómiáját. Megegyeztek a cseh–szlovák állammal arra nézve, hogy a szerződés határozatai, amennyiben nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségeket érintenek, a népek szövetségének garanciája alá kerüljenek. A szövetsé-

[386] A kiemelt szövegrész az, amelyet a Nagykövetek Tanácsának 1921. június 3-án a magyarországi határmegállapító bizottságok számára kiadott Pótutasításaiban szó szerint idéz.

ges és társult hatalmak azon a nézeten vannak, hogy a cseh–szlovák állammal kötött szerződésük módot nyújt az autonóm rutén tartomány lakosságának arra, hogy kívánságait nyilvánosságra hozhassa. Nem fogják egyben elmulasztani, hogy a legnagyobb figyelmet fordítsák azokra az óhajokra, melyeket e népek a jövőben nyilváníthatnának. Különben is a népek szövetségéről szóló egyezmény a szövetségtanács minden tagjának megadja azt a jogot, hogy a Saint-Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 10-én[387] a főbb szövetséges és társult hatalmak és a cseh–szlovák állam között kötött szerződést aláíró hatalmak figyelmét minden olyan, a rutén földre vonatkozó kérdésre felhívhassa, mely megérdemli, hogy azt megvizsgálják.

Ily körülmények között a hatalmak azon a nézeten vannak, hogy a határ menti népek érdekei teljesen meg vannak védve. Ami pedig azokat a magyar nyelvszigeteket illeti, amelyek idegen uralom alá kerülnek, a Románia és az S. H. S. államok által aláírt, valamint a cseh–szlovák állam által ratifikált szerződések, melyek a kisebbségek védelmére vonatkoznak, teljesen biztosítják a teljes védelmet.

A szövetséges és társult államok megelégedéssel veszik tudomásul a magyar delegáció hozzájárulását azokhoz az elvekhez, amelyek a Népek Szövetsége szerződésének alapját képezik. A szövetség nemcsak a békét aláíró összes nemzetek jogait védi, hanem megteremti azt a szervezetet is, amelynek segítségével minden egyezség, melynek felvételét a béke szabályai közé újabb körülmények szükségessé teszik, békésen és törvényes úton létrejöhet. A lojalitás, mellyel Magyarország eleget tesz a békeszerződés által reá rótt kötelezettségeknek, közelebb fogja hozni azt az órát, amelyben fel lehet majd venni a szövetségbe.

A szövetséges és társult hatalmak azon a nézeten voltak, hogy további engedményeket nem tehetnek. A területi határozatok kérdésében a határkijelölő bizottságra ruházott jogkör, valamint azok a helyreigazítások, melyeket a béke különböző pontjain eszközöltek és amelyeket az Önöknek egyidejűleg átadott észrevételek részletesen tartalmaznak, az engedmények végső határát jelentik. Az Önöknek ma átadott békefeltételek tehát véglegesek.

Ennélfogva a szövetséges és társult hatalmak a jelen közlemény átadásától számított tíz napon belül a magyar békedelegáció nyilatkozatát várják, amelylyel tudtukra adja, hogy fel van hatalmazva a békét, úgy, ahogy van, aláírni. Az aláírás eszközlésére az intézkedések mielőbb meg lesznek téve.

Fogadja, Elnök Úr, mély tiszteletem kifejezését.

Millerand

[387] Itt a szöveg nem az osztrák békeszerződésre, hanem az ugyanott, ugyanazon a napon megkötött csehszlovák kisebbségvédelmi egyezményre utal.

4. MELLÉKLET

A ROMÁN, JUGOSZLÁV ÉS CSEHSZLOVÁK DELEGÁCIÓVEZETŐK LEVELE MILLERAND-HOZ A KÍSÉRŐLEVÉL ÉRTELMEZÉSE TÁRGYÁBAN[388]

Alexandre Millerand úrnak,
a Békekonferencia Elnökének
Párizs, 1920. május

Elnök úr,
A Békekonferenciára delegált román, jugoszláv és csehszlovák delegációk elégedetten üdvözlik a magyar delegáció elnökének címzett, 1920. május 6-án kelt kísérőlevélben foglalt lehetőségeket, amely szerint a határmegállapító bizottságok jelentéssel fordulhatnak a Nemzetek Szövetségéhez Magyarország új határainak bizonyos helyi módosítása ügyében, és a szövetség jószolgálati közvetítést ajánl fel e módosítások barátságos kivitelezése érdekében.

A fenti delegációk elégedettek ezzel a lehetőséggel, különösen mert ismerik a határvonalat, amely abban a békeszerződésben szerepel, amelyet a fenti delegációk és más Szövetséges és Társult Hatalmak kormányai hamarosan aláírnak Magyarországgal, és amely egyértelmű és megváltoztathatatlan döntést hoz a területi kérdésekben, és amely még részleteiben is csak az érdekelt felek kölcsönös és jószándékú megegyezésével változtatható meg. A kísérőlevél által javasolt eljárás mindazonáltal lehetőséget ajánl a határok pontos megállapításakor bizonyos helyeken, baráti megállapodások eredményeként a helyi nemzetiségi és gazdasági követelmények érvényesítésére.

A román, jugoszláv és csehszlovák delegációk remélik, hogy ezáltal lehetőség nyílik olyan helyi módosításokra Magyarországgal kijelölendő határaikon, amelyeket ismételten kértünk a Magyarországgal kötendő béke tárgyalásain, ám amelyeket ott elutasítottak arra hivatkozva, hogy a területi szabályozások véglegesek.

Elnök úr, kérjük, fogadja legmagasabb megbecsülésünk kifejezését,

A román delegáció részéről
Titulesco

A jugoszláv deleváció részéről
Pachitsch

A csehszlovák delegáció részéről
Osusky

[388] Közli: Vassel 1922, 48. A szerző fordítása francia nyelvről.

5. MELLÉKLET

A HATÁRMEGÁLLAPÍTÓ BIZOTTSÁGOK TAGJAI

A bizottságok összetétele:

Magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság; elnök: Carey alezredes (GB), tagok: Uffler alezredes (GB), Pellicelli alezredes (IT), Tsutsiya őrnagy, majd Ando őrnagy (JP), Tánczos Gábor altábornagy (MO), Roubík mérnök (CS) .

Magyar–román határmegállapító bizottság; elnök: Meunier dandártábornok (FR), tagok: Russel alezredes (GB), Paolotti alezredes (IT), Sano kapitány (JP), Dormándy Géza vk. ezredes (1921. november 22-ig), Oláh Gyula vk. százados (1921. november 22. – 1922. január 2.), Czeke Aladár vk. ezredes (1922. január 2. – 1922. április 4.), Szentmiklósy Andor követségi tanácsos (1922. április 4. – 1922. május 10.), sachenfelsei Dietrich Alfréd sorhajókapitány (1922. május 10.–; MO), Toma Dumitrescu tábornok (RO)

Magyar–délszláv határmegállapító bizottság; elnök: Cree alezredes (GB), tagok: Marminia alezredes (FR), Valvassori vk. ezredes (IT), Yanagawa alezredes (JP), Vassel Károly vk. ezredes (MO), Čolak-Antić ezredes (SHS).

Magyar–osztrák határmegállapító bizottság; elnök: Jocard ütegparancsnok (FR), tagok: Craven ezredes (GB), Calma őrnagy (IT), Yamaguchi ezredes (JP), Keresztes Artúr vk. ezredes (1921. október 20-ig), Villani Frigyes követségi tanácsos (1921. október 20. – 1923. január 15.), Träger Ernő osztálytanácsos (1923. jan. 15.–; MO), Neugebauer tanácsos (AT).

Tánczos Gábor

Vassel Károly

Dormándy Géza

Villani Frigyes

IRODALOMJEGYZÉK

Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon – Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–21.* Jaffa, Budapest, 2020.

Ablonczy Balázs: *100 év múlva lejár? Újabb Trianon-legendák.* Jaffa, Budapest, 2022.

Alenei, Victor: *Frontiera româno-cehoslovacă la 1920.* Revista Academiei Fortelor Terestre, 2006/3, https://www.armyacademy.ro/reviste/3_2006_ro/a3.pdf

August, Ernst von: *Der Anschluß der Gemeinde Luising an Österreich, 1923.* Burgenländische Heimatblatter, 1973/4, 145–163.

Ádám Magda – Ormos Mária: *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.

Bacsa Gábor: *Porgány község és a hármas határpont.* Honismeret, 2001/4, 28–35.

Bacsa Gábor: *Határviták Salgótarján térségében (Somoskő és Somoskőújfalu) 1921–1924.* In. Pásztor Cecília (szerk.): *„…Ahol a határ elválaszt" – Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár, Szindbád Kht., Balassagyarmat – Várpalota, 2002, 225–249.

Balla Tibor: *Ada Kaleh szigete Osztrák-Magyar fennhatóság alatt 1878–1918.* Hadtörténeti Közlemények, 1999/1, 21–52.

Boeckh, Katrin: *Crumbling of Empires and Emerging States: Czechoslovakia and Yugoslavia as (Multi)national Countries.* 1914–1918 Online – International Encyclopedia of the First World War, 2014.

Burghardt, Andrew Frank: *The political geography of Burgenland.* National Academy of Sciences – National Research Council Publication 587, Washington D.C., 1958.

Cholnoky Jenő (szerk.): *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S-ben 1920 január-március havában,* I. kötet. M. Kir. Külügyminisztérium, M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomda, Budapest, 1920.

Cree, David: *Yugoslav–Hungarian Boundary Commission.* The Geographical Journal, 1925/2, 89–110.

Deák Ágnes: *Az osztrák abszolutizmus állama, 1849–1867.* In: Szabó Pál Csaba (szerk.): *A magyar állam története 1711–2006.* Bölcsész Kollégium, Budapest, 2006.

Fogarassy László: *A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története.* Baranyai Levéltári Füzetek 92, Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1984, 537–574.

Fuller, Joseph V. (szerk.): *Papers Relating to the Foreign Relation of the U.S.* Vol 4. FM-23. US Government Printing Office, Washington D.C., 1943. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv04

Gábor Gyula: *A somogymegyei Répás-kerület története.* Századok, 1911/2, 81–97.

Galambos, Csilla: *Estimation of projection and datum metadata of the early country maps of Hungary.* AUTH GeoCartoLab, 2019, 268–274.

Galambos Csilla: *Townson térképe.* Rubicon, 2021/1, 116–117.

Gawdiak, Ihor: *Czechoslovakia – a country study.* Federal Research Division, Library of Congress, Washington D.C., 3rd ed., 1989.

Göncz László: *III. fejezet, Határmegállapítás a Mura menti térségben.* In: Göncz László: *A muravidéki magyarság 1918–1941.* Doktori disszertáció, PTE, Lendva, 2000.

Grew, Joseph C.: *The Peace Conference of Lausanne 1922–1923.* Proceedings of the American Philosophical Society, 1954/1, 1–10.

Gulyás László: *Szerb etnoregionalista törekvések 1848–1949.* Közép-Európai közlemények, 2012/1, 55–64.

Gulyás László: *Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918–1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben.* Múltunk, 2018/2, 150–205.

Hall, Richard C.: *Balkan breakthrough: The Battle of Dobro Pole 1918.* Indiana University Press, 2010.

Hory András: *Bukaresttől Varsóig.* Gondolat, Budapest, 1987.

James, Alan: *The Inter-Allied Plebiscite Forces (1920–1922).* In: *Peacekeeping in international politics.* St. Martin's Press, New York, 1991.

Jamrik Levente: *Az Osztrák–Magyar Monarchia kínai gyarmata.* Falanszter Blog, 2011. január 19. https://falanszter.blog.hu/2011/01/19/az_osztrak_magyar_monarchia_kinai_gyarmata

Jesenský, Marcel: *Between Realpolitik and idealism: The Slovak–Polish border, 1918–1947.* PhD Thesis, University of Ottawa, 2012.

Kedward, Harry Roderick: *Fascism in Western Europe 1900–45.* New York University Press, New York, 1971.

Klein, Mike: *A Fascist Dystopia with Style on the Adriatic.* Library of the Congress Blog, May 20, 2020. https://blogs.loc.gov/maps/2020/05/a-fascist-dystopia-with-style-on-the-adriatic

Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek, 1908–1919.* Magvető, Budapest, 1968.

Kókai Sándor: *Illúziók és csalódások: a Bánsági Köztársaság.* Közép-Európai Közlemények, 2009/2–3, 63–74.

Kökény Andrea: *Robert Townson utazásai Magyarországon.* Aetas, 2013/3, 119–140.

Kövecsi-Oláh Péter: *Sèvres-től Lausanne-ig – Törökország harca a békediktátum ellen.* Rubicon, 2017/7–8, 151–157.

Matthews, M. Alice: *Chronicle of International Events, for the period May 16–Aug 31 1921.* American Journal of International Law, 1921/4, 570, 569–584.

Matthews, M. Alice: *Chronicle of International Events.* American Journal of International Law, 1924/2, 325–339.

Mészáros János: *Folyószabályozási térképek geodéziai alapja.* Doktori értekezés, ELTE Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, 2015.

Miskolczi Miklós: *Trianoni ikrek – Három pötty az országhatáron: Tompa, Kelebia, Csikéria.* Forrás, 2007, 75–82.

Motta, Giuseppe: *The meaning of boundaries. The making of Romano-Hungarian frontier after the First World War.* Semestrale di Studi e Ricerce di Geografia, 2019/2, 131–148.

Nagybaczoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendők.* Gondolat, Budapest, 1986.

Ormos Mária: *A belgrádi katonai konvencióról.* Történelmi Szemle, 1979/1, 12–39.

Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920.* Kossuth, Budapest, 1984.

Ormos Mária: *„Soha, amíg élek" – Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben.* Pannónia könyvek, Pécs, 1990.

Pándi Lajos – Bárdi Nándor (szerk.): *Köztes-Európa 1763–1993 (Térképgyűjtemény).* Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

Plihál Katalin: *Townson által használt Korabinszky-féle Magyarország-térkép.* In: Rózsa Péter (szerk.): *Robert Townson magyarországi utazásai.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.

Raffay Ernő: *Balkáni birodalom, Nagy-Románia megteremtése 1866–1920.* Kárpátia Stúdió Kft., 2010.

Remenyik Bulcsú: *Adatok a Dráva-szabályozás történetéből.* Földrajzi Közlemények, 2005/1, 183–188.

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Helikon, Budapest, 2020.

Schlag, Gerald: *Aus Trümmern geboren…* Burgenland 1918–1921 – Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 2001/1, 1–543, 411.

Sebők László: *Kettévágott települések: Komárom, Sátoraljaújhely, Szabadka.* Rubicon, 2017/7–8, 94–95.

Seremet Sándor: *A mai Kárpátalja határainak kialakulása az I. világháború után (1918–1925).* Doktori disszertáció, PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2016.

Sigray Antal gróf: *Nyugatmagyarország volt főkormánybiztosának, a körmendi kerület volt nemzetgyűlési képviselőjének Beszéde a nyugatmagyarországi ellentállásról.* Athenaum, Budapest, 1922.

Šlahor, Peter: *Rozhraničovanie československo-maďarskej štátnej hranice po 100 rokoch od Trianonu.* Slovenský Geodet a Kartograf, 2020/3, 4–14.

Suba János: *Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921–1925 között. (A határmegállapító bizottságok működése).* Doktori értekezés (kézirat), I–IV. kötet. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1996.

Suba János: *A trianoni magyar–román határ kitűzése 1921–1925.* In: Frisnyák Sándor (szerk.): *Pótfüzet Az Alföld történeti földrajza c. konferenciakötethez.* Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Nyíregyházi Főiskola Földrajzi Tanszéke, 2000, 47–55.

Suba János: *Egy határmegállapító bizottság anatómiája: a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925.* In: Pásztor Cecília (szerk.): *„…Ahol a határ elválaszt", Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár, Szindbád Kht., Balassagyarmat – Várpalota, 2002, 199–224.

Suba János: *Duna határszakasz határtérképei.* In: Zentai László – Györffy János – Török Zsolt Győző (szerk.): *Térkép – tudomány.* Studia Cartologica 13, ELTE Informatikai Kar, Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest, 2006, 397–403.

Suba János: *A trianoni hármashatárok kijelölése.* Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok, 2009/3–4, 276–281.

Suba János: *Magyarország északi határszakaszának redemarkációs munkálatai 1947–1953.* Rendvédelem-történeti Füzetek, 20. évf, 23. sz, 2011, 155–164.

Suba János: *A magyar–jugoszláv–román hármashatárpont kijelölése 1922–1925.* Köztes-Európa, 2015, 93–107.

Suba János: *Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében – A magyar–román határszakasz.* Catastrum, 2017/4, 55–64.

Suba János: *Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében – A magyar–osztrák határszakasz.* Catastrum, 2018/2, 39–57, 52.

Suba János: *Magyarország trianoni határainak kitűzése.* Magyar Rendészet, 2021/1, 217–231.

Szávoszt-Vass Dániel (Tranquillius): Sopron és Szentpéterfa – Két határrevízió Nyugat-Magyarországon. Pangea Blog, 2016. június 4. https://pangea.blog.hu/2016/06/04/sopron_es_szentpeterfa_ket_hatarrevizio_nyugat-magyarorszagon

Szávoszt-Vass Dániel (Tranquillius): *Jókai nem Ada Kaleh-ről mintázta a Senki-szigetét.* Dunai Szigetek Blog, 2016. szeptember 17. https://dunaiszigetek.blogspot.com/ 2016/09/jokai-nem-ada-kaleh-rol-mintazta-senki.html

Szávoszt-Vass Dániel (Tranquillius): *Csehszlovák–lengyel határviták 1919–1945 között.* Pangea Blog, 2017. június 4. https://pangea.blog.hu/2017/06/04/csehszlovak_lengyel_hatarvitak

Szemerey Tamás (szerk.): *80 éve volt a nyugat-magyarországi fölkelés, az ágfalvi csaták és a Sopronkörnyéki népszavazás.* Hillebrand Nyomda Kft. – Fertő-Hanság Nemzeti Park, Sopron – Sarród, 2001.

Takács Gyula: *Mackensen vezértábornagy internálása Magyarországon 1918-ban.* A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei 2009/2–3, 93–99.

Tekvicska Árpád: *A legbátrabb város. Civitas Fortissima. A csehek kiverése Balassagyarmatról.* Rubicon, 2008/4, 36–40.

Temperley, Harold William Vazeille: *A history of the peace conference of Paris,* Vol. I. Oxford University Press, 1920.

Timár Gábor: *A szerződéstől a határkövekig – A trianoni határok végleges vonalának kijelölése.* Rubicon, 2020/6–7, 138–143.

Timár Gábor: *Magyarország egyetlen területi nyeresége Trianonban.* Pangea Blog, 2020. február 4. https://pangea.blog.hu/2020/02/04/magyarorszag_egyetlen_teruleti_nyeresege_trianonban

Timár Gábor: *A somoskői határszakasz kialakulása.* Pangea Blog, 2020. február 16. https://pangea.blog.hu/2020/02/16/a_somoskoi_hatarszakasz_kialakulasa

Timár Gábor: A magyar–szerb–horvát–szlovén határ véglegesítése. Trianon100 Blog, 2020. február 20. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-magyar-szerb-horvat-szlovenhatar-veglegesitese

Timár Gábor (2020e): *A csehszlovák–magyar határ kialakulásának történetéhez.* Trianon100 Blog, 2020. február 28. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-csehszlovak-magyar-hatar-kialakulasanak-tortenetehez

Timár Gábor: *Határmegállapítás a Hegyközben.* Trianon100 Blog, 2020. március 10. https://trianon100.hu/blog-cikk/hatarmegallapitas-a-hegykozben

Timár Gábor: *A gömör–tornai határ.* Trianon100 Blog, 2020. április 12. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-gomor-tornai-hatar

Timár Gábor: Magyarország északi határának kijelölése. Trianon100 Blog, 2020. május 6. https://trianon100.hu/blog-cikk/magyarorszag-eszaki-hataranak-kijelolese

Timár Gábor: *Egy Magyarországnak kedvező vasúti határ.* Trianon100 Blog, 2020. május 12. https://trianon100.hu/blog-cikk/magyarorszag-nyugati-hatarainak-kijelolese

Timár Gábor: *Határ Ausztriával.* Trianon100 Blog, 2020. május 29. https://trianon100.hu/blog-cikk/hatar-ausztriaval

Timár Gábor: *A magyar–román határ.* Trianon100 Blog, 2020. július 10. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-magyar-roman-hatar

Timár Gábor: *A jugoszláv határ kialakulása.* Trianon100 Blog, 2020. július 17. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-jugoszlav-hatar-kialakulasa

Timár Gábor: *Határok a győztes utódállamok között.* Trianon100 Blog, 2020. július 24. https://trianon100.hu/blog-cikk/megallapodas-a-torok-beke-arnyekaban

Timár Gábor: *A cseh–román határ kialakulása Kárpátalján.* Trianon100 Blog, 2020. augusztus 7. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-cseh-roman-hatar-kialakulasa-karpataljan

Timár Gábor: *A Bánság felosztása Románia és a délszláv állam között.* Trianon100 Blog, 2020. augusztus 14. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-bansag-felosztasa-romania-es-a-delszlav-allam-kozott

Timár Gábor: *Egy sosem lett vasútvonal – Trianon utáni határkijelölés a Börzsöny északi peremén.* Catastrum, 2021/2, 23–30.

Timár Gábor: *Telekhatárból államhatár – Két példa a magyar–csehszlovák határmegállapítás folyamatából.* Catastrum, 2022/3, 47–53.

Timár Gábor: *Adalékok a magyar–román határmegállapító bizottság tevékenységéhez – Térkép és vázlatminták a testület iratanyagából.* Catastrum, 2022/4, 43–54.

Timár Gábor: *A magyar–román politikai határmegállapítás (1921–1923) – Az egymilliótól a kataszteri méretarányig.* Catastrum, 2023/1, 37–53.

Timár Gábor: *Kataszteri területet magyar lakosságért – Meghiúsult csereügylet a magyar–jugoszláv határmegállapítás során.* Catastrum, 2023/2, 21–28.

Timár Gábor – Kondor Attila Csaba: *A drávai határ megállapítása Trianon után.* Trianon100 Blog, 2020. április 22. https://trianon100.hu/blog-cikk/a-dravai-hatar-megallapitasa-trianon-utan

Timár, Gábor – Varga, Norbert: *The border triplex of Hungary, Romania and Serbia – a one-meter-wide stripe of the Yugoslav state and its representation in the border maps.* e-Perimetron, 2021/3, 130–136.

Townson, Robert: *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793.* G. G. & J. Robinson, Paternoster-row, London, 1797.

Ullein-Reviczky Antal: *A trianoni szerződés területi rendelkezéseinek jogi természete.* A pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének kiadványai XVIII., Szukits, Pécs, 1943.

Umemura Yuko – Wintermantel Péter (szerk.): *Trianon és a magyar diplomácia. Magyar vonatkozású japán diplomáciai dokumentumok, 1914–1923.* Magyar történelmi emlékek, értekezések. Trianon-tanulmányok és dokumentumok 9, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2021.

Vares, Mari: *The Question of Western Hungary/Burgenland 1918–1923.* Jyväaskylä Studies in Humanities, University of Jyväaskylä, 2008.

Vassel Károly: *A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar-jugoszláv határrendező bizottság által. Vassel Károly m. kir. vezérkari tiszteletbeli ezredes, a magyar kormány meghatalmazottjának összefoglaló bizalmas jellegű jelentése.* Mars Grafikai Műintézet, Szeged, 1922.

Vassel Károly: *A déli országhatár kitűzése. Vassel Károly honvéd tábornok, magyar határbiztos bizalmas jellegű beszámolója.* Zalai Károly könyvnyomdája, Nagykanizsa, 1924.

Vidnyánszky István: *Önrendelkezési elvek és Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése (1918–1919).* In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009 – Történelem, politika, kultúra.* Argumentum Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010, 39–43.

Vidnyánszky István: *Csehszlovák diplomáciai siker.* In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola: *Kárpátalja 1919–2009 – Történelem, politika, kultúra.* Argumentum Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010, 44–47.

Villani Frigyes: Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határ megállapításáról. Sopron, Székely és Társa, 1923.

Vízi László Tamás: *Ki írja alá a trianoni békét?* Rubicon, 2014/6, 70–76.

Vízi László Tamás: *A „kegyetlenül szomorú kötelesség" – A trianoni békediktátum becikkelyezése 1. 1921. június – 1920. október.* Közép-Európai Közlemények, 2015/4, 191–209.

Vízi László Tamás: *A „kegyetlenül szomorú kötelesség" a trianoni békediktátum becikkelyezése 2. 1920. október 26.– 1920. november 12.* Közép-Európai Közlemények, 2018/4, 227–251.

Vízi László Tamás: *A „kegyetlenül szomorú kötelesség" – a trianoni békediktátum becikkelyezése 3. A ratifikációs vita a Nemzetgyűlésben, 1920. november 13.* Közép-Európai Közlemények, 2019/4, 231–254.

Woodward, E. L. – Butler, R. (szerk.): *Documents on British Foreign Policy 1919–1939.* First Series, Volume I. His Majesty's Stationary Office, London, 1947.

Zeidler Miklós: *A békeszerződés aláírása.* Rubicon, 2020/6–7, 34–59.

SZERZŐ MEGNEVEZÉSE NÉLKÜL:

Az 1920. október 26-i, 117. sz. nemzetgyűlési ülés. Az 1920 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, VI. kötet, Athenaum, Budapest, 1920.

Digithèque MJP – Grande Guerre. Traité de paix entre les Puissances alliées et associées et la Hongrie https://mjp.univ-perp.fr/traites/1920trianon.htm

Félbevágott állomások. Hová Megy Ez A Vonat Blog, 2014. június 4. https://hovamegyavonat.blog.hu/2014/06/04/felbevagott_allomasok

Maps of Austria-Hungary. Handbooks prepared under the direction of the historical section of the Foreign Office, No. 1., 12, 1919.

Etnographical maps of Central & South Eastern Europe and Western Asia. Handbooks prepared under the direction of the historical section of the Foreign Office, No. 0*., 4 és térképek, 1919.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 9.
X 381161

RUBICON-KÖNYVEK

NICOLAUS SCHMIDT

Öt év gályarabság az Oszmán Birodalomban

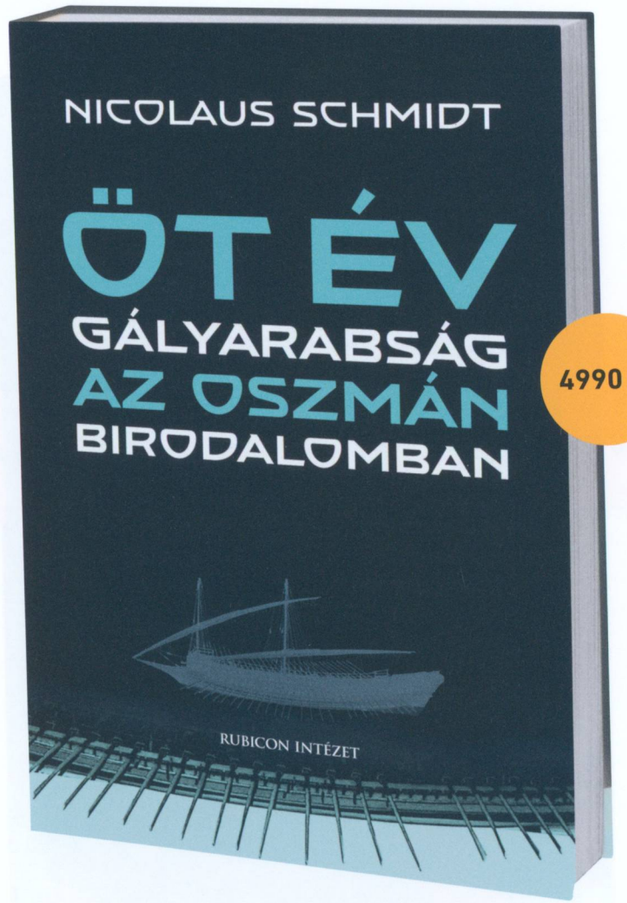

4990 Ft

BOLT.RUBICON.HU

RUBICON INTÉZET

Batthyány Lajos Alapítvány

RUBICON-KÖNYVEK

PAUL HOLLANDER

Megrendült hit és tovatűnt akarat. Az egyén szerepe a szovjet kommunizmus bukásában

6990 Ft

BOLT.RUBICON.HU

RUBICON INTÉZET

Bálthyány Lajos Alapítvány

RUBICON-KÖNYVEK

DOBERDÓI BREIT JÓZSEF

Vörös háború. Az 1918/19. évi forradalmak hadtörténete

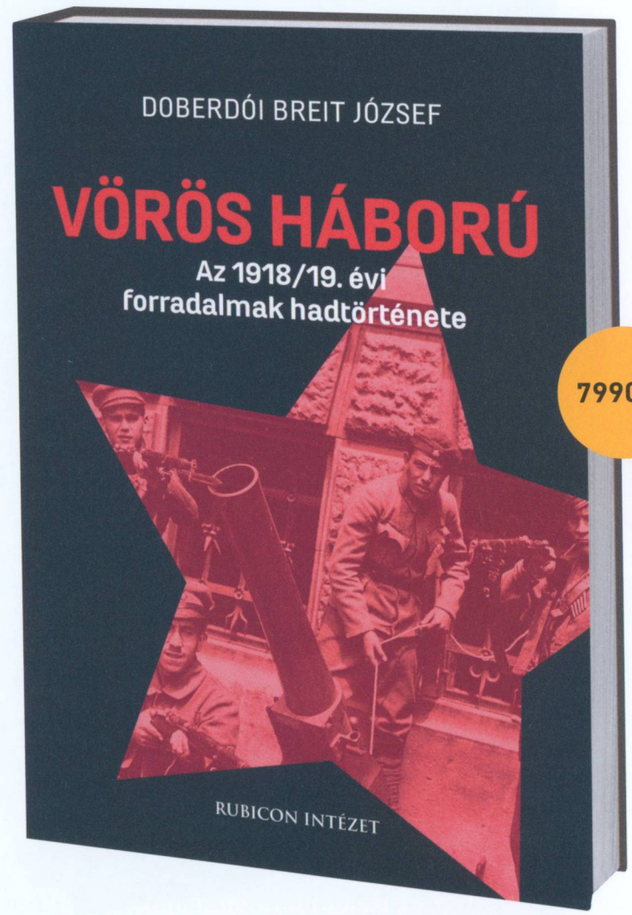

7990 Ft

BOLT.RUBICON.HU

RUBICON INTÉZET

Bálthyány Lajos Alapítvány

RUBICON-KÖNYVEK

OT, 20
943.9-1991

ANTONY BEEVOR

OROSZORSZÁG

FORRADALOM ÉS POLGÁRHÁBORÚ | 1917–1921

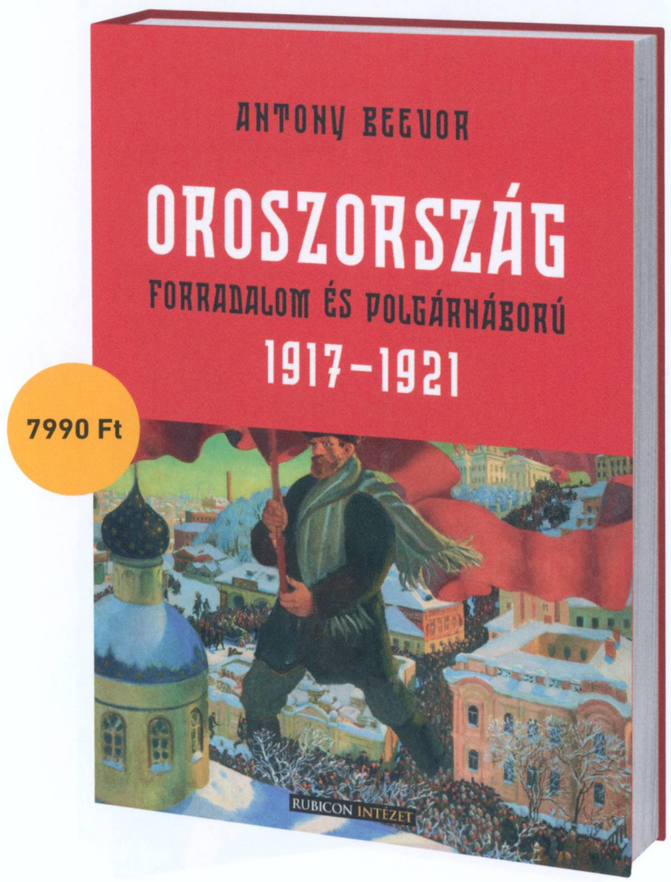

BOLT.RUBICON.HU

RUBICON INTÉZET

EST. 1991
Batthyány Lajos Alapítvány

Timár Gábor (1967) egyetemi tanár, az ELTE Természettudományi Kar Földtudományi Központjának és Geofizikai és Űrtudományi Tanszékének vezetője. Az ELTE geofizikus szakán szerzett egyetemi diplomát 1991-ben. 2003-ban doktorált (PhD) a Tisza mederdinamikájának elemzéséből. 2007-ben a BME Építőmérnöki Karán geodézia-térinformatika szakértői diplomát szerzett. 2008-ban habilitált doktor címet szerzett geofizika szakterületen. Az Arcanum „MAPIRE” projektjének tudományos vezetőjeként a történeti térképek és mai adatbázisok egymáshoz illesztésének szakértője, ebben a témában védte meg MTA-doktori értekezését 2019-ben. A 2020-as centenárium alkalmával a trianoni határtérképek georeferálását és webes publikációját vezette. 2023-ban az ELTE TTK-n a Kar Kiváló Oktatójának választották.

Magyarország 1923-ra megállapított államhatára
Magyarország számára legkedvezőbb határtervezet
Csehszlovák területi igények
Csehszlovák „szláv” korridor javaslat
Osztrák területi igények
Délszláv területi igények
Román területi igények

Ez a könyv nagyrészt térképekről szól: térképekről, amelyek bemutatják a Trianonhoz vezető út néhány kulcspontját, majd azt a folyamatot, amelyben a békediktátum nagyon vázlatosan megírt szövegéből és nem túl nagy térképmellékletéből a mai országhatárok pontos helye kialakult.

» Mióta van kódolva a Kárpát-medence nemzetiségi képébe egy esetleges vesztes háború utáni trianoni jellegű országcsonkítás?

» Tényleg a trianoni határokra emlékeztetnek a szabadságharc leverése utáni megszállási zónák határvonalai?

» Hogyan vezettek az orosz polgárháború aktuális fordulatai a Tanácsköztársaság tiszai offenzívájának bukásához és a román megszálláshoz?

» Milyen jogi párhuzam állítható a törököknek az „ő Trianonjukat" megkontrázó háborúja és a Sopron visszatéréséhez vezető nyugat-magyarországi felkelés között?

Ezekről és hasonló kérdésekről szól a könyv első része, amely az *Út Trianonig – A nemzetiségi álmoktól a békeszerződésig* címet viseli, és amely nemzetközi összefüggésekbe helyezi történelmünk egyik legnagyobb traumáját. A második rész, melynek címe *A szerződéstől a határkövekig,* még több térképet tartalmaz. A szerződés azt meghatározta, hogy melyik település hová tartozzon (illetve azt sem mindig), de azt nem, hogy köztük pontosan hol húzódjon a határ. Általában persze a korábbi faluhatárokon, de nem mindenütt. És olyan kérdésekre is választ keresünk, mint:

» Miért van két Nagylak, egy itt és egy odaát?

» Hol vannak olyan határszakaszok, ahol kifejezetten Magyarországon akartak hagyni vasutakat?

» Hogyan segítette Beneš közbelépése Sopron Magyarországhoz kerülését?

» Ha már visszakaptuk Somoskőt, miért a vár nélkül?

X 381161

6990 Ft

9 786156 280275

RUBICON INTÉZET

RUBICON INTÉZET

EST. 1991
Batthyány Lajos
ALAPÍTVÁNY